

Samorepresivnost: primer
labinskega štrajka 1987
Družbe dela / onstran dela
(nadaljevanje)
Hkrati obstoječe različno-
dimenzionalne strukture
ali brezdimenziionalnost
Rock'n'roll — rock and
roll-rock

Tonči Kuzmanič

105/106/107

Slavko Gaber

1987/88

Lucijan Vuga

Wolfgang Sandner

časopis

BA

kritiko

znanosti

Časopis za kritiko znanosti

105/106/107, 1987/88

Izdajatelj

Univerzitetni konferenci Zveze socialistične mladine Slovenije Maribor in Ljubljana
Revijo sofinancirata Kulturna skupnost Slovenije in Raziskovalna skupnost Slovenije

Izdajateljski svet

Ciril Baškovič, Igor Bavčar, Branko Gregorčič, dr. Andrej Kirn, *predsednik*, Srečo Kirn, Igor Omerza, Vika Potočnik, Marjan Pungartnik, Leo Šešerko

Uredništvo

Milan Balažič, Igor Bavčar, Vekoslav Grmič, Janez Janša, Srečo Kirn, Andrej Klemenc, Bojan Korsika, Bogomir Kovač, Lev Kreft, Tonči Kuzmanič, Mitja Maruško, Igor Omerza, Leo Šešerko, Samo Škrbec, Peter Wieser, Siniša Zarič, Janko Zlodre

Glavni urednik

Bojan Korsika

Odgovorni urednik

Igor Bavčar

Sekretar uredništva

Tonči Kuzmanič

Tehnični urednik

Smiljan Stiplovšek

Grafična zasnova

Ranko Novak, Studio Znak

Lektor

Nada Colnar

Naslov uredništva

Kersnikova 4/II
YU-61000 Ljubljana
tel. 061/319 498

Uradne ure

torek in četrtek, 11.00—13.00

Cena enojne številke 1.500.—, dvojne 3.000.—, trojne 4.000.— din.

Celoletna naročnina za posameznike 8.000.—, za institucije 20.000.— din.

ZSMS Univerzitetna konferenca Predsedstvo Ljubljana

ž. račun 50101-678-47303

Tisk

Tiskarna Kočevski tisk, Kočevje

Po mnenju RS za prosveto in kulturo št. 421-1/74 z dne 14. 3. 1974 je revija oproščena temeljnega davka od prometa proizvodov.

Nenaročenih rokopisov ne vračamo. Rokopis pošljite v dveh izvodih s kratkim povzetkom v domačem in tujem jeziku ter osnovnimi podatki o avtorju.

Vsebina:

DELOVLADE

- 4 *Tonči Kuzmanić / Samorepresivnost: primer labinskega štrajka 1987*
- 16 *Stavka rudarjev 1984—85; uporaba policijske tehnologije*
- 25 *Slavko Gaber / Družbe dele / onstran dela*

ENCIKLOPEDIJE SOCIALIZMOV

- 50 *Zoran Vidaković / K temeljem enciklopedije*
- 65 *Šuhreta Dumanić / Od ideje k projektu mednarodne enciklopedije*

LJUDSTVA — NARODI — JEZIKI

- 76 *Hivzi Islami / Albanci: razporeditev, migracija in demografska rast*
- 109 *Jean Didier Castagnou / Geneza futurja v slovanskih jezikih*
- 114 *Jean-Didier Castagnou / Predavanje v znamenju »Brižinskih spomenikov« in »Slava o polku Igorove«.*

ZORNI KOTI

- 120 *Lucijan Vuga / Hkrati obstoječe različnodimenzionalne strukture ali brezdimenziionalnost*
- 137 *Luce Irigaray / Kritizirati z mesta potlačitve*
- 142 *Gregor Adlešič / O avantgardi ali o govornici fragmenta*
- 145 *Wolfgang Sandner / Rock'n'roll — rock and roll-rock*
- 167 *Aleš Debeljak / Mircae Eliade: Sveto in kreativna hermenevtika*

182 PRIKAZI

Miran Hasl / Pismo uredništvu

198 ODMEVI

199 SINOPSISIS

DELOVLADI

70 609 / 90

4 Tona Kuzmanič / Samoreprezivnost: primer ljubinskega štajeta

18 Stanica vendar: 1984-85; vpraša politična tehnologija analitič
Revija za finančno kulturo / Družbe dele / ostan deli

ENKIKLOPEDIJE SOCIALIZMOV

30 Zorica Viharc / K tveženju eniklopedije
Slovenska Danica / O obliki projekta mednarodne eniklopedije

Uredništvo

Ljudstva narodni jeziki
Miran Hvalič, Igor Bavčar, Vojko
Andrej Klemenč, Bojan Korša

109 Jean Didier Castagnon / Genera futurja v slovanski jeziki

114 Jean-Didier Castagnon / Predavanje v znanju v znanju
spomenikov in -slava o polku Igorove-

Igor Bavčar

ZORNI KOTI

120 Lucijan Vuga / Hrti obtožbe različnodimenzionalne struk-
ture ali predimenzionalnost

Lucie Irigoy / Kritizirani z mesta politične

142 Gregor Adletič / O svantardi ali o govornici fragmenta

145 Wolfgang Sander / Rock'n'roll - rock and roll-rock

167 Alet Debeljak / Mirca Elnad: Sveto in krestjan bogov
Ilika

Ilika

PRIKAZI

Miran Hvalič / Pramo uradništvu

avstinske vojane

ODMEVI

198 Keričnik

199 SIMPOSIJI

199/198

Izselek

11.00-13.00

Cena pojedne številke 1.500, enojne 3.000, - trije 4.500 - din.

Cena letnega naročila 8.000, institucij 20.000, - din.

2000 Univerzitetna konferenca Predsedstvo Ljubljana

2. račun št. 198-78-1987

Tisk

Tiskarna Kočevski tisk, Kočevje

Po mnenju RS za prosveto in kulturo št. 421-121/87 z dne 14. 3. 1987 je revija

opredeljena za strokovno revijo, ki se objavlja v obliki letnika in je namenjena strokovnim delavcem in študentom

Naravnostni rokopiši se vračajo. Rokopiši, ki niso namenjeni objavi, se ne vračajo. Vse stroške objave krije avtor.

Labinskega štrajka 1987

Samorepresivnost: Primer

Prodeno omejilo je ogrožena oznanjena izredna razpisna oblika repressivnost v labinskem štrajku 1987. Če zahteva z omejenimi milijoni, potem bile pomembnejše oblike repressivnosti v laboratoriju: — — — — —

1. Vabljena rudarstva na postavljenih milijoni. Pravi vabljena rudarstva izredna razpisna oblika repressivnost v labinskem štrajku 1987. Če zahteva z omejenimi milijoni, potem bile pomembnejše oblike repressivnosti v laboratoriju: — — — — —

labinskega štrajka 1987. Če zahteva z omejenimi milijoni, potem bile pomembnejše oblike repressivnosti v laboratoriju: — — — — —

Samorepresivnost: Primer labinskega štrajka 1987¹

Navadno je postalo, da si represijo v socializmih (pa ne samo tu) predstavljamo po Marxu pa tudi po Leninu kot represivna dejanja, ki jih proti nekemu vršijo organi oblasti,² (pri)sile, in sicer bodisi v lastnem imenu ali pa v imenu nekoga drugega, npr. tega ali onega razreda, te ali one revolucionarne usmeritve itd. Nemara je to tudi povsem v skladu z dojemanjem države, ki se ji v marksizmu-leninizmu prisoja vloga organizacije prisile in prisiljevanja, sredstva revolucioniranja družbe, ki pa je večinoma zreducirana na organe kot so vojska, ljudska milica in drugi.

¹ Pričujoči tekst je nekoliko preurejeno poglavje o samorepresiji iz knjige »Labinski štrajk 1987«, ki bo kmalu objavljena v ljubljanski zbirki KRT.

² Običajno se v podobnih tematizacijah, ki se tako ali drugače ukvarjajo s senčno stranjo socializmov in samoupravljanja namesto kategorije »oblast«, ki jo vpeljujemo tukaj, uporablja termin »država«, ki se ga ponavadi doje ma kot označevalca koncentrata represivnosti. Vendar bomo tu zavrnilo takšno označevanje in sicer zato, da bi skušali **rehabilitirati državo**. Zago-varjamo namreč tezo, da v socializmih, v samoupravljanju pa še posebej, na noben način ne moremo govoriti o »državi«. Kajti to, kar v samoupravljanju straši kot »država«, je vse prej kot udejanjenje »principa modernosti«. Kvečjemu bi morda lahko govorili o državi v njenem »izvirnem« in najpoprej »nam« domačem pomenu, ki se ga izpeljuje iz glagola »držati«. Nekoliko bolj konkretno: po našem mnenju moramo v samoupravljanju upoštevati predvsem odločilen faktor dejavnega revolucionarnega subjekta, ki pa se glede na »državo« vpisuje bodisi kot »ukinjanje« ali pa kot »odmiranje države«. Ta revolucionistični element, ki je na delu vedno v obliki t.i. **podružbljanja** (tudi tistega najbolj militantnega, zaradi katerega govorimo o **militarizaciji**), pa raba kategorije »država« brez nadaljnjih določil enostavno zabriše, s tem pa se ključna poteza in drža dane samoupravne sistematike kaže kot nekaj dosti bolj civiliziranega, kot pa — vsaj po našem dojetju — »dejansko« je. Presežni revolucionistični element, ki ga tako ali drugače upodablja družbenopolitično organizirana okoli partije dela, pa je natanko tisti, ki **onemogoča** vzpostavitev države (tudi kot od-tujenega in represivnega aparata) in vzpostavlja to, kar imenujem »oblast«.

Toda s to zmaterializirano aparaturo se ne da pojasniti represije, ki smo ji bili priča v primeru labinskega štrajka. Čeprav je to bil tako po dolžini kot po številu udeležencev, po učinkih in tudi po trdovratnosti rudarjev eden pomembnejših štrajkov v dosedanji zgodovini socializmov, pa vanj ni posegla ne vojska ne milica niti ni bil uporabljen katerikoli drug prijem, ki bi nakazoval represijo v kategorijah zloglasne, neposredne, oborožene prisile.

Oblike represije

Preden skušamo tematizirati nakazano zadrego, si oglejmo pomembnejše oblike represije, ki so se pojavile v labinskem štrajku 1987.

Če začnemo z ljudsko milico,³ potem so bile pomembnejše oblike njenega udejstvovanja naslednje:

1. **Vabljenje rudarjev na t. i. pogovore na postaji ljudske milice.** Pravimo vabljenje, kajti rudarji (večinoma tisti rudarji, ki so v tem štrajku obveljali za »vodje« — »delegati-opazovalci«)⁴ so bili z uradnimi vabili vabljeni na pogovorne seanse. Tehniko tega prijema bi lahko rekonstruirali približno takole: pošiljanje vabila, obvezni odziv rudarjev,⁵ pogovor z uradno osebo. Po pričevanjih rudarjev in tudi na osnovi obiska na postaji ljudske milice v Labinu⁶ lahko sklepamo, da so v prijetni atmosferi kramljanja, ki je bila garnirana s sokovi, kavo, čajem in tudi alkoholnimi pijačami, spraševali o naslednjih kompleksih: kdo je organiziral štrajk, zakaj je do štrajka (sploh) prišlo, kdo trenutno vodi štrajkajoče, zakaj se rudarji v štrajku obnašajo tako kot se, kakšne razloge navajajo rudarji kot odločilne za začetek štrajka, česa dolžijo upravo rudnika in občinske strukture, kakšne so rudarske ideološke legitimacije glede na »sistem«, zvezo komunistov ... , kaj rudarje

---

»Oblast« je glede na »državo« kraljestvo **subjektoidnosti**, nezaščiten lovišče, v katerem subjektoidne silnice sproti spreminjajo in prilagajajo t. i. pravila igre svojim potrebam, medtem ko je »država« v najslabšem primeru takšen ali drugačen poskus civiliziranega omejevanja tega subjektoidnega rajanja. Kolikor v državi Zakon funkcionira kot dejavna Substanca-Subjekt, kolikor je funkcioniranje odtujene in povnanjene formalnosti (mrtva črka na papirju, pred katero so vsi enaki) kot funkcioniranje ustavnosti, toliko pri »oblasti« govorimo o podrejenosti zakona, ustave (pravne države) ... neskončni muhavosti in tudi bebavosti neomejenega oblastništva subjektoidnosti.

³ Podobna naloga, kot smo ji priča v primeru razlikovanja med »oblastjo« in »državo«, se postavlja tudi pri vpeljavi razlike med »ljudsko milico« in »policijo«. Vendar pa tega ne moremo opraviti na tem mestu.

⁴ Za labinski štrajk je bilo značilno, da so se oblastne strukture na vse kriplje trudile **sproducirati** »vodstvo« štrajka, da pa jim je to samo delno uspelo (v Tupljaku, kjer pa je bil — prav zaradi tega, ker so uspele sproducirati vodjo in vodstvo — štrajk zlomljen). V Labinu je namesto interpelacije nekaterih štrajkajočih v vodje, delovala rudarska kolektivnost samoorganizirana kot **rudarski zbori** (ne »zbori delavcev« in ne »zbori delovnih ljudi«!), ki so jih predstavljali rudarski »delegati-opazovalci«, kot so jim rekli in kot so se tudi sami imenovali.

⁵ Ne poznamo primera, da se kdo od rudarjev ne bi odzval temu vabilu.

⁶ Tam smo bili 31. julija 1987.

sprašujejo posamezni novinarji, kaj in zakaj jim ti odgovarjajo tako, kot jim...? Spraševanju so sledile tudi sugestije: začnite čimprej z delom, to ne vodi nikamor, vsi skupaj imamo zgolj izgube, štrajk je nesmiseln, nelegalen in z njim se ne da nič doseči... Pa tudi grožnje: ob službe boste, saj to je protisamoupravno dejanje, izgubili boste stanovanjske privilegije (seveda tisti, ki so stanovali v samskih domovih ali razpolagali z družbenimi stanovanji), novinarjem ne smete dati nobenih izjav več, vemo za vse, kar se dogaja, zato dobro pazite, kaj delate in govorite... Ob tej **pogovorni obliki** je potekala tudi **pismena**. Rudarji so občasno pisali svoje življenjepise, zapisovali lastna stališča glede pomembnejših vprašanj iz območja družbenopolitičnosti⁷... Tovrstni »klepeti« so trajali od ene pa do 8 ali 9 ur neprekinjeno. Neredko so rudarji dobili nalogo, da stvari napišejo in so ob pijači v toplem prostoru samostojno izpolnjevali svojo pisno obveznost. Klicali so jih tudi po večkrat na dan ali pa vsak drugi ali tretji dan, odvisno od faze, v kateri je bil štrajk. Rudarji so bili na razpolago ljudski milici tako podnevi kot ponoči. Najbolj intenzivna pa so bila ta prijateljska občevanja⁸ med rudarji in uradnimi osebami **po odloku** zveze komunistov, da se začne z delom, ter v zadnjem tednu štrajka, medtem ko so bila na začetku bolj redka ali pa jih sploh ni bilo.

2. Vzporedno s to dejavnostjo so organi za notranje zadeve **raziskovali individualne zgodovine** posameznih rudarjev (»vodij štrajka«). Tako so brskali po kartotekah na različnih področjih, ponavadi tudi po kartotekah v rojstnih mestih rudarjev. Zanimalo jih je: poreklo staršev, lastninska razmerja v družini, udeležba staršev v NOB in celo npr. udeležba starih staršev v I. svetovni vojni, članstvo staršev in sorodnikov v zvezi komunistov ter sploh oblike obnašanja družinskih članov prizadetega rudarja. Seveda so pri tem labinski miličniki in delavci UJV uporabili bratsko in tovariško pomoč služb iz drugih republik. Glede na poreklo rudarjev je šlo skoraj izključno za pomoč organov in organizacij iz SR Bosne in Hercegovine. Nato so delali

⁷ Kot priči teh dogodkov, se mi je pripetilo naslednje: proti koncu štrajka (10. 5. 1987) sem se skušal pogovoriti z enim od delegatov opazovalcev, ki mi je pogovor tudi obljubil. Vendar pa je moral v času med tem dogovorom in realizacijo pogovora oditi na postajo ljudske milice.

Ko se je vrnil, je izjavil, da obžaluje, ker se ne bo mogel pogovarjati z mano, kajti na postaji ljudske milice so mu naročili, da **tega ne sme storiti!**

⁸ Družbenopolitičnost je kategorija, ki jo uporabljamo za določanje transcendentne zmesi političnosti in družbenosti, ki tako odločilno zaznamuje samoupravljanje. Gre za konstitutivni element samoupravljanja, ki je **istčasno** prepoved tako »političnega kot »družbenega« in je tudi nekaj tretjega, kar bi se lahko opredelilo prek tistega, kar smo prej imenovali »oblast«. Več o tem prim. v T. Kuzmanič »Za (re)habilitacijo političnega v samoupravljanju«, Dnevnik, Ljubljana, 22. 9., 29. 9. in 6. 10. 1987.

⁹ Tukaj ne gre za ironično opazko, ampak za dejstvo, da je Labin majhno mesto, v katerem se skorajda vsi prebivalci zelo dobro poznajo in je vsak z vsakim povezan na ta ali oni način, tako da se oblike socialnega nadzora v veliki meri vršijo natanko skozi tovrstne medsebojne odnose. Neredko sta dva dobra prijatelja po službeni dolžnosti sedela na postaji ljudske milice kot spraševalec in izpraševanec.

primerjalne študije med »objektivnimi podatki«, do katerih so prišli in »subjektivnimi izjavami« rudarjev ter registrirali razlike in napake v »subjektivnih izjavah« ter nadaljevali s spraševanji, ki so se morala končati s sovpadanjem objektivne in subjektivne raziskovalne plati.

3. Ljudska milica je **skrbela tudi za novinarje**: preverjala je njihove dokumente, jih spraševala o namenih njihovega delovanja, po potrebi pa ukrepala tudi tako, da je posameznikom celo fizično onemogočala opravljanje novinarskega in raziskovalnega dela. V tem oziru sta nemara najbolj znana primera novinarja D. Bogavca in sociologa dr. Z. Vidakovića, ki so ju onemogočali, meni pa »speljevali« rudarje, s katerimi sem delal intervjuje.¹⁰

4. Miličniki se v potek štrajka **niso neposredno vmešavali**.¹¹ So pa budno spremljali vse pomembnejše premike in bili nenehno na mestu dogajanja. Sicer bolj redko v uniformah, pogosteje v civilnih oblekah. Toda ker rudarji vse uslužbenke ljudske milice v Labinu dobro poznajo, so organi za notranje zadeve uporabljali kader iz drugih sredin. Tako se je pogosto zgodilo, da so se tega ali onega rudarskega zbora udeležile neznane civilne osebe ali pa so bile v bližini kakega bolj hrupnega rudarskega razglabljanja o štrajku. Obstajajo tudi pričevanja, da so miličniki (seveda v civilnih oblekah) nadzirali gibanje posameznih rudarjev, ter da so skušali občasno (v odločilnih točkah štrajka) nekatere »vodje štrajka« pripeljati na postajo ljudske milice.

5. Vendar je za obnašanje ljudske milice v labinskem štrajku značilna še ena pomembna podrobnost. Namreč ta, da **je uprava ljudske milice zavrnila želje nekaterih oblastnih struktur** (na ravni podjetja in tudi občinske družbenopolitičnosti), **da naj bolj trdo prime rudarje**. To lahko trdimo, ker smo podatek preverili s treh različnih plati: to so trdili v upravi rudnika, o tem smo bili obveščeni na postaji ljudske milice, pa tudi rudarji so vedeli povedati marsikaj v zvezi s tem. Prav ta kazalec pa nas bolj kot vsi drugi navaja na to, da je treba represijo v labinskem štrajku obravnavati **na nek drugačen, samoupraven način**.¹² Hipoteza tega zapisa je, da odločilni nosilec represivnega delovanja v tem štrajku nista bili ne ljudska milica in ne UJV kot »odtujena moč nad družbo«, ampak se je ta **odtujena funkcija družbenega organizma povrnila v družbo**. **Območje samoupravne civilne družbe je bilo tisto, ki je skozi svojo podružbljenost in/ali razodtujenost vršilo represivne ukrepe posebne vrste**.

¹⁰ Prim. T. Kuzmanić, »Labinski primeri«, Mladina, Ljubljana, 12. 6. 1987, str. 18.

¹¹ Slišati je bilo govorce, ki nam jih ni uspelo preveriti, da so bile proti koncu štrajka v neposredni bližini Labina pripravljene posebne enote milice za primer, da bi bilo potrebno neposredno intervenirati v štrajkovna dogajanja.

¹² Kako se neka »klasična policija« obnaša v primerih štrajkov rudarjev prim. v Technocoop, New Police Technologies, Free Association Books/London 1985, še posebej pa v članku The Minners' Strike, 1984—85, Police Technologies in Action, str. 80 in nasl. V tej številki na str. 16 in nasl.

Oglejmo si to nekoliko podrobneje:

Samoupravni organi¹³ kot ključni nosilci samoupravne represije so se najbolj odrezali v naslednjih represivnih oblikah udeještvovanja:

1. razglašanje neposredno (in spontano) nastalih oblik rudarske samoorganiziranosti za nelegalne;
2. očitane neposredno izbranim rudarskim predstavnikom (delegati-opazovalci), da so nezakoniti in protisamoupravni, ter da je vsa njihova dejavnost naravnana protisistemsko in kontrarevolucionarno;
3. ignoriranje in zavračanje rudarske samoorganizacije kot nelegitimne ter njena izključitev iz vseh oblik »kolektivnega odločanja«;
4. nekajdnevno zadrževanje prehrambenih bonov za rudarje in grožnje z izselitvijo iz samskih domov;
5. bombardiranje štrajkajočih s t. i. »objektivnimi kazalci« njihove razdiralne dejavnosti (že četrtega dne štrajka so na upravi preračunali, da »družba« (!) s štrajkom »dnevno izgublja 70 milijonov din«);
6. vpeljava objektivnih avtoritet izjavljanja kot so inšpektorji dela, republiški rudarski inšpektorji kot tistih instanc, ki vedo, kaj se »v resnici« dogaja v rudniku in ki so nenehno govorile o nevarnosti propadanja rudnika . . .;
7. grožnja z uvedbo izrednih, sanacijskih in drugih ukrepov v »Rašo«, ki so jo še posebej poudarjali družbeni pravobranilec samoupravljanja ter individualni voditelji podjetja, občine in družbenopolitične organizacije;
8. militantne izjave in ukrepi komitejev za SLO in DS, ki so s svojimi prijemi v štrajk vnesli vzdušje ogroženosti, skorajda vojne nevarnosti, ki so skušali »loviti-na-paniko«, kot se temu »nestrokovno« reče;¹⁴
9. blokada migracijskih posledic štrajka z zaporo delovnih knjižic;
10. kršenje osnovnih zakonitosti rudarjenja s strani organizirane družbenopolitičnosti; npr. vstopanje v jamo brez zdravniškega spričevala . . .;
11. vpeljava celo samoupravno nezakonitega referenduma o delu . . .

Tudi nižja raven samouprave v teh delokracijskih prijemih je kreativno sodelovala. Kot posebno značilnost kaže omeniti vsaj dve obliki:

1. zapora PTT kot informacijskega kanala za rudarje: primer, ko so rudarji nameravali poslati protestni telegram vrhovnim oblastnim organom države, ki pa nikoli ni zapustil labinske pošte;

¹³ To velja za vse različne delavske svete, kolegije, predsedstva, koordinacijske skupine, komisije, skupščine, posameznike itd., za vse družbenopolitične organizacije in skupnosti in vodstvo podjetja. Torej vse te strukture kaže šteti med relativno enotne nosilce represivnega obnašanja. Tu obstaja samo ena izjema: zveza socialistične mladine. Toda natanko ta izjema, ki se ne pojavlja kot nosilec represivnega obnašanja, je umanjkala zato, ker je bila — glede na članstvo mladih rudarjev, štrajkajočih v njej — tista, ki je prestajala represijo.

¹⁴ Ker komitejev za SLO in DS nimamo za tujke v socialističnem samoupravljanju, ampak za mesto **zgoditve njegove resnice**, jih ne moremo grajati s pozicije »legitimnosti«.

2. posebna obravnava »rudarskih vodij« v zdravstvenih ustanovah in poskus njihove odstranitve s ponujanjem bolniške nege ali pa bolniškega dopusta.¹⁵

Poleg te zvrsti represivnosti, ki je bila tako ali drugače usmerjena neposredno na štrajkajoče, moramo omeniti še represivne ukrepe samoupravnih struktur glede na »javnost« in njene zastopnike. Dve taki samoupravni kreaciji bijeta v oči:

1. vpeljava objektivnih izjav za javnost in napisanih gradiv za novinarje, ki so jih morali uporabljati (v nasprotnem primeru so bili grajani);

2. institucija (popoldanskih) konferenc za novinarje kot posebna oblika kanalizacije informacij.

Hkrati pa izstopajo še naslednji prijemi:

1. zelo pogoste kritike, ki so jih funkcionarji iz sfere družbenopolitičnosti naslavljali bodisi na posamezne novinarje ali pa na institucije, v katerih delajo. Najbolj pogosti očitki so bili: »neobjektivno informiranje«, »navijaštvo«, »pristranskost«, »nespoštovanje novinarske etike«...

2. prepoved novinarjem (v drugem delu štrajka), da prihajajo v rudniška poslopja in samske domove za rudarje;

3. ekskomunikacija novinarjev (primer novinarja Glasa Istre M. Milevoja, ki ga je v odločilnem obdobju, pred koncem štrajka, zamenjal bolj konstruktiven producent informacij) in delo častnih razsodišč v zvezi z »neetičnim obnašanjem« novinarjev.

Če skušamo strniti, potem lahko zapišemo, da je glavno bremena represije v labinskem štrajku nosila **sfera samoupravne družbenopolitičnosti** in ne — kot je bilo pričakovati — sfera represije par excellence: ljudska milica in represivni organizmi iz njene orbite. Še bolj natančno, ker se je za eno od glavnih potez samoupravljanja pokazala razodtujenost represivnih organizmov in njihova raztopitev v družbi, lahko rečemo, da se je **prav samoupravljanje izkazalo kot sistem represije**. Poleg tega, da je samoupravno telo posrkalo številne represivne in »nekoč odtujene« funkcije, je tudi sama ljudska milica funkcionirala kot sestavni del samoupravne represije. Manko represivnosti na strani ljudske milice, ki bi ga bilo treba šteti kot **pomemben civilizacijski dosežek**¹⁶ pa hitro zbledi, ko spregledamo presežno represivnost organizmov samoupravljanja, ki se izkaže v celoti kot **sistem**

¹⁵ Prim. npr. T. Kuzmanić »Labinski primeri«, Mladina, Ljubljana, ibidem.

¹⁶ Natanko s temi besedami je treba opisati ravnanje labinske postaje ljudske milice v tem štrajku, njihovo **civilizirano delovanje**, ki sem mu sam tudi bil priča. Seveda civilizirano v jugoslovanskih okoliščinah in pogojih politične in siceršnje kulture, kjer je še vedno normalno tudi to, da ljudska milica ponekod že pred morebitnim izbruhom štrajka »preventivno deluje«, potencialne voditelje štrajka odpelje na svojo postajo in jih z nič kaj nežnimi prijemi prepriča v pravilnost samoupravnega prepričanja in delovanja.

represije posebne, podružbljene zvrsti. Z udarom represije v vse ko-
tičke družbe pa le-ta začne delovati kot prijateljska, kot domača, nor-
malna in vsakdanja, kot cement, ki še vedno veže razpadlo delokracijs-
ko telo.¹⁷

Poglavje o represiji bi se v tej točki moralo pravzaprav izteči. Toda pri
samorepresiji temu ni tako, kajti vsebovati mora še nek presežni
element.

Špalirji

O štrajkovnih špalirjih¹⁸ v labinskem štrajku so »sredstva javnega
obveščanja« objavila zelo malo. Tudi rudarji so se izogibali govorjenju
o tem segmentu svoje dejavnosti. Nemara je prav v tem »obojestran-
sko« skorajda zamočlanem dejstvu nekaj **travmatičnega**.¹⁹

Špalirji so se pojavili 23. aprila, tistega dne,²⁰ ko so se komunisti sku-
paj z zavednim delom rudarjev, zaposlenih v rudniku in tudi »občanov
Labina« napotili v rudarska okna. Takrat torej, ko so se — po domnev-
ni izjavi dr. Šuvarja — obnašali kot (kolektivni) »štrajkbreherji« ozi-
roma ko so štrajkajoči začutili, da se jim z organizirano akcijo najbolj
subjektoidne sile, izmikajo tla pod nogami.

Rudarji so napravili špalir ponavadi pri izstopu prve izmene iz jame
(»množično« so delale le prve izmene, za druge je manjkalo razpo-
ložljivih rudarjev in kadrov),²¹ torej okoli 15. ure. V teh manifesta-
cijah, ki jih je bilo okoli osem,²² je sodelovalo približno po 150 ru-
darjev.²³

¹⁷ S kategorijo »delokracija« opredeljujemo strukturo samoupravljanja kot sistema, ki sloni na **izenačevalni verigi**: delo = delavec = delavski razred = partija dela = Republika Dela. Tematizacija delokracije postaja mogoča šele z **odcepitvijo moškega in ženske od brezspolne kreature delavca, z uha-
janjem delavskih bojev** (v tem primeru rudarskih) **izpod prisilnega jopiča delavskega razreda**. Natanko labinski štrajk je pokazal ne samo razlike, ampak tudi trčenje med delavskimi boji in boji delavskega razreda.

¹⁸ Špalir (nem. Spalier, fr. Espalier), dvored, dvojna vrsta ljudi v počastitev mimooidočega/ih.

¹⁹ O tem fenomenu so še najraje govorili člani zveze komunistov, ki delajo v upravi premogovnika in v »občinskih strukturah«.

²⁰ Redka so bila pričevanja o tem, da so se špalirji pojavili tudi pred tem usodnim dnevom.

²¹ Po številnih novinarskih poročilih v teh dneh (prim. Borba, Delo, celo Vjesnik), še posebej pa po izjavah rudarjev, se je takrat v jamo spuščalo večje število ljudi, ki sploh ne delajo v jamah in ki sploh niso zaposleni v »Raši«.

²² Ker se naše sklepanje nujno nanaša tudi na izjave udeležencev in prič, naj povemo, da število dni, ko so štrajkajoči organizirali špalirje, niha med 4 in 12. Največ prič je zagotavljalo, da je šlo za 8 špalirjev. Nekateri so omenjali špalir ob koncu štrajka, drugi pa so govorili tudi o špalirjih pred 23. aprilom.

²³ Izjave o številu udeležencev se gibljejo med 50 in 300. Seveda je število nihalo. Poleg tega je sem treba šteti tudi tiste, ki so šli skozi špalir in jih tudi ni bilo zmeraj enako število, vendar pa vedno vsaj toliko kot rudarjev v špalirju.

Začetni špalirji so bili bolj umirjeni, molčeči, v njih pa so rudarji s stvojo **pasivno fizično prisotnostjo** izražali protest proti odločitvam zveze komunistov in početju njenih članov, ki so skupaj z zavednimi posamezniki delali v jamah, na ta način pa spodbijali njihov štrajkovni boj.

Kakšna je bila ločnica med tistimi, ki so ustvarjali špalirje (štrajkajočimi) in tistimi, ki so šli (moralali iti) skozi špalirje?

Interpretacije v štrajkovnih dneh kot tudi pozneje so se medsebojno (tudi močno) razlikovale. Vendar pa jim je bilo skupno to, da so skušale iznajti neko kar se da »konkretno« razliko: seveda znotraj danega ideološkega diskurza in mišljenjske paradigme oblasti. Govorilo in pisalo se je o »proizvodnih ločnicah«, o ločnicah, ki imajo »nacionalno vsebino« ali pa lokalni in/ali lokalistični naboj; vrtalo se je tudi po »ideoloških razlikovanjih« itd. Če je sploh kje prišlo do konsenza, potem je to tista **religiozna, moralična** točka samoupravne resnice, kjer nastopajo dobri in zli v podobah **delavcev in nedelavcev**. Po tem umevanju bi naj bili pridni delavci prisiljeni iti skozi špalir nedelavcev, delomrznežev, lenuhov in sploh sodrge samoupravne družbe.

Vendar pa naša interpretacija ne bo šla v to smer. Za to obstaja kup argumentov, med katerimi so tudi naslednji:

a) »proizvodna ločnica« bi naj bila tista, po kateri so takrat v jamo odhajali t.i. neproizvodni delavci, medtem ko bi naj proizvodni bili tisti, ki so ustvarjali špalirje. Ta interpretacija je ponavadi izhajala iz pojasnjevalnega principa, ki ga lahko brez posebnih zadržkov označimo za razrednega, bila pa je prisotna v večjem delu revolucionizirajočega tiska. Enostaven protiargument, ki ga bomo zaradi večje razumljivosti (in učinkovitosti?) oblikovali v ideološki govorici, je seveda tisti, ki se nanaša na »kolaboracionizem« ne tako majhnega števila rudarjev (delavcev iz t.i. neposredne proizvodnje) na strani tistih, ki so morali skozi špalirje. Saj je v času štrajka v jame nenehno odhajal en del t.i. poštenega delavstva iz neposredne proizvodnje;

b) »nacionalna ločnica«, ki so jo hoteli nastaviti tako na strani oblastvenih struktur (resda nekoliko po tihem) kot tudi v delu časopisnih komentarjev, prav tako ne zdrži teže »dejstev«. Kajti tako med tistimi, ki so bili v špalirju, kot tudi med tistimi, ki so morali skozi špalir, so bili tako »Bosanci« kot »Hrvati«, tako »Jugoslovani« kot »Muslimani« itd.;

c) podobno kot z »nacionalno«, je bilo tudi s t.i. »lokalistično ločnico«. Saj so na obeh štrajkovnih straneh sodelovali tako domačini kot »fu-rešči« in tudi tisti, ki so nekaj vmesnega glede npr. na rojstni kraj in recimo 20- ali 30-letno življenje v Labinu;

d) »ideološko razlikovanje«, ki se samo delno pokriva z razrednim/ /proizvodnim, pa je skušalo graditi na sporu znotraj »komunističnosti« in/ali »socialističnosti« oziroma »samoupravnosti«. Prisotno je bilo

na strani oblastvenih struktur kot tudi v takratnih aktualnih zapiskih in sicer bodisi v poskusu graditve »pravih revolucionarjev« ali pa »protikomunističnega«, »protisocialističnega«, »protisamoupravnega razpoloženja.« Vendar za tovrstno ločevanje velja, da je izjemno vprašljivo, kajti več kot jasno je bilo (tudi večkrat napisano in izrečeno, npr. na sejah različnih struktur zveze komunistov ter na informativnih seansah za novinarje), da so bili komunisti razporejeni oziroma razdeljeni na obe štrajkovni strani.

Ločnica med tistimi, ki so bili v špalirju, ki so ga postavljali, in pa tistimi, ki so šli (moralo iti) skozi špalirje, po našem mnenju torej ni bila ne proizvodna, ne nacionalna, ne lokalna, ne partijska in tudi ideološka ne. Pravzaprav ni bila nobena »konkretna« ločnica, ki bi jo lahko zapopadli z zgoraj naštetimi etiketami, s katerimi so jo akterji in interpreti skušali zajeti.

Bila je povsem iztirjena, abstraktna, čista in tudi apriorna razlika, ki se ni tako neposredno hranila z navedenimi konkretnostmi in/ali materialnostmi. Šlo je za čisto razlikovanje med tistimi, ki nimajo več česa izgubiti in tistimi, ki so še vedno (lahko) domnevali, da temu ni tako. Še bolj natančno: za razlikovanje med tistimi, ki niso bili več pripravljeni **investirati svojih želja in upov v to, kar je** in tistimi, ki še niso bili takšnega »mnenja.«

Natanko ob to abstraktno, čisto, neulovljivo in tudi za oblast **neznosno razliko** se je obregnil nek pomemben govorec iz sfere družbenopolitičnosti, ko je med drugim dejal tudi tole: »Kdo so to ‚mi‘ in ‚oni‘, mar je sploh mogoče, da v naši družbi ostajata dve strani?« Govorec bi naj iz te zadrege videl samo en izhod in sicer tisti, po katerem je ta delitev »umetno ustvarjena« in jo je zato »treba zradirati.«²⁴

Iz špalirja v špalir, iz dneva v dan se je relativna nekonfliktnost, molčečnost in umirjenost, pasivnost in zgolj fizična prisotnost spreverčala v vedno glasnejšo in tudi aktivno **fizično protestno akcijo**. Ni manjkalo izjav o tem, da so v špalirjih grozili, šikanirali, žalili, pljuvali. Menda je bilo tudi nekaj fizičnih prask: podstavljanje nog, starejši rudarji naj bi dali kako zaušnico mlajšim itd. Medtem ko so rudarji te izjave vseskozi zavračali kot insinuuacije, na svojih zborih ostro obsojali neodgovorno ravnanje posameznikov, ki so se spuščali v tako kočljive situacije, pa so tisti, ki so bili obkroženi in ogroženi s špalirjem, govorili o manjših pretepih, občutkih strahu in sramu, o tem, kako so se bali priti na delo, kako so se bali oditi na tuširanje... itd. V neki točki pa, ko je kazalo, da se vse skupaj lahko sprevrže v množičen fizičen obračun, se je vodstvo podjetja odločilo, da preneha s poskusi nasilnega vzpostavljanja nemotenega produkcijskega procesa.

²⁴ Gre za besede tov. Bernarda Jurline, člana predsedstva Sveta ZS Hrvaške na seji občinskega sindikalnega sveta v Labinu dne 5. maja 1987. Citirano po Borbi, 7. maj 1987.

Samorepresija

Špalirji so vsekakor pomembna novost glede na vso dosedanjo zgodovino štrajkov v samoupravljanju in zlepa ji ni mogoče najti prave primerjave, ki bi jo pomagala misliti.

Če pa bi vendarle skušali nekoliko bolj natančno in brez predsodkov pobrskati po »samoupravnem spominu«, potem bi lahko rekli, da špalirjem v Labinu strukturaleno še najbolj ustreza tisto, čemur so zaporniki na Golem otoku rekli »topli zajec«. ²⁵ Skušajmo nakazati to morebiti presenetljivo ugotovite.

Gotovo je, da sta oba dogodka tako po intenziteti kot tudi po »družbenem prostoru« medsebojno različni obliki družbenega samonanašanja. Če se ustavimo zgolj pri teh dveh kazalcih, potem je bil »topli zajec« po intenziteti vsekakor bolj brutalen in lahko tudi življenjsko usoden obračun, medtem ko je v primeru rudarskih špalirjev v Labinu šlo za manj agresivno demonstracijo nezadovoljstva, izražanja neke strukturalne nemoči in nemožnosti, ki se je zaustavila tik preden je postala represivna moč posebne vrste. Drugi element razlikovanja, tisti, ki zadeva prostor »družbenega dogajanja« pa obenem opozarja na nekatere zelo pomembne podobnosti in sicer kljub temu, da je šlo v prvem primeru za eno najbolj surovih zaporniških institucij (torej območje »države« par excellence), v drugem pa za dogajanja v sferi socialistične civilne družbe, če uporabimo ta izraz.

Vprašanje, ki se ob tem zastavlja, pa je naslednje: Kako je mogoče, da podobne vzorce obnašanja, ki so (bili) značilni za neka **zaporniška razmerja, najdemo tudi v socialistični civilni družbi?** Čemu pripisati podobnost tako različnih situacij, prostorov in tudi zgodovinskih časov?

Odgovor na to vprašanje smo že nakazali in za samoupravno uglašena ušesa je nekoliko paradoksen: problem je v podružbljeni, razodtujeni represiji, natanko v tem, da je represija prenehala eksistirati kot iz družbe **odrinjena**, odtujena moč nad družbo (skoncentrirana npr. v policiji in ne v »ljudski milici«, v neodvisnih sodnih organih, v pravno urejeni in torej tudi z javnim nadzorom omejeni državi, v funkcioniranju demokratično inaugurirane Ustavnosti, Zakona in Zakonitosti...) in je postala njena **sestavina**, njen notranji element, cement. Prav zato se je lahko razodtujenja represija na Golem otoku uveljavljala kot

²⁵ Prim. odlomke pri A. Isakoviću v različnih izdajah njegovega romana »Tren 2«. Šlo je za »sprejeme«, ki so jih novim zapornikom uprizarjali stari zaporniki. Sprejemi so bili običajno organizirani tako, da so »domačini« takoj po izkrcanju »prišlekov« z ladje organizirali špalirje, ki so jim rekli »topli zajec«. Medtem ko so pazniki zapora zgolj opazovali dogajanje, so morali prišleki skozi včasih več sto metrov dolg špalir, v katerem je bilo »domačinom« dovoljeno dobesedno vse. Tako ni bilo nič nenavadnega, če je kdo od »prišlekov« ostal brez ušesa, če je imel krvavo glavo, zlomljeno roko ali nogo, ali je celo podlegel tovariškim udarcem »domačinov«. »Topli zajec« je bil nekakšen uvod, »ognjeni krst« za tiste, ki so prišli na Goli otok.

samoupravna samorepresija, kjer je bila paznikom zaupana vloga paznikov nad represijo in so strukturno funkcionirali kot Zakon, Ustavnost, Sodna ... oblast, ne da bi bili neposredno udeleženi v njej. Tudi v labinskem štrajku si ljudska milica ni mazala svojih rok s posegom v štrajk. Poleg odločne zavrnitve tovrstnega posega, ki je bil večkrat zahtevan, je tukaj šlo tudi za to, da represivno interveniranje ljudske milice enostavno **ni bilo potrebno**. Saj so jo **samodejno vršili samoupravni organi oziroma celo rudarji sami**. Ko rečemo, da rudarji sami, to ne velja zgolj za praske in štrajkbreherske poskuse, temveč tudi za akcijo, ki je bila usmerjena proti štrajkbreherjem. Rezultat manka povnanjene, zunanje represije je bila raztopitev, samorepresija na vseh ravneh. Torej ne zgolj s strani samoupravnih organov, ampak tudi znotraj njih ter znotraj rudarske »populacije« same. Vsak posamezen individuum je bil pahnjen v situacijo, da se je »represivno« in tudi samoupravno udeleževal tega velikega spektakla »samoupravne resnice«.

Vendar je še neka pomembna strukturalna razlika med situacijo zapornikov na Golem otoku in rudarji v labinskem štrajku, ki vso zadevo še bolj zaplete oziroma, ki bolj kot karkoli drugega nakaže strukturalne nastavke in poteze samorepresivnega samoupravnega obnašanja. V primeru »toplega zajca« je šlo za vase obrnjeno represijo, kjer so se stvari dogajale podobno kot v »kanibalističnih družbah« oziroma, kjer so se zaporniki (tudi) dobesedno²⁶ žrli med seboj.

Za razliko od »toplega zajca« na Golem otoku pa v labinskem štrajku ta »kanibalistični element« (kajti omembe vreden del tistih, ki so delali v času, ko so se komunisti odločili za vstop v jamo so bili prav rudarji) ni več funkcioniral v svoji (fizični, materialni) dobesednosti, ampak »simbolno«. Toda to ni vsa razlika. Odločilni element razlike je prav v točki, kjer so štrajkajoči poskusili povnanjiti represijo, za katero je bilo do takrat značilno (kot v primeru Golega otoka), da je bila vase-obrnjena.

Raziskava labinskega primera kaže, da je treba špalir/je dojeti kot poskus usmerjanja rudarske represije navzven, na tiste, ki so se jim prikazovali kot »krivci« za to, kar je, oziroma na tiste, ki so skušali izničiti štrajkovno akcijo. Torej kot **poskus povnanjenja**, produkcije sovražnika — če se hoče — in vzpostavljanje represije nasproti temu »sovražniku« ter na ta način **izstopa iz magičnega, začaranega kroga** samorepresivnega samoupravnega obnašanja.

Toda natanko tu je nastopil še nek pomemben, **presežni odtенок: spet tisti samoupravni**. Rudarski poskus povnanjenja represije, usmerjanja le-te navzven je bil namreč blokiran pravzaprav »v korenini« še preden je do njega sploh lahko prišlo. Zato ker je tisto, kar naj bi

²⁶ Po nekaterih pričevanjih D. Parage (pred slavno prepovedjo javnega nastopanja) v lanskem in letošnjem letu so se tovrstne stvari dogajale še v osemdesetih letih. Instruktivno berilo je v tem primeru tudi »Intimni dnevnik in razmišljanja« Vladimira Seksa, Krt, Ljubljana, 1987.

postalo **zunanost**, ki naj jo bi rudarji vzpostavili kot »krivca«, kot »odgovornega«, za to, kar je, še pred odkritim rudarskim poskusom povnanjenja **stopilo »noter«**: v sam produkcijski proces, med rudarje, v jamo. Pomešalo se je med rudarje natanko takrat, ko so ga le-ti nameravali izgnati iz svojih vrst. Nemara ni naključno **sovpadanje** tega, da so rudarji prvič v samoupravni zgodovini instalirali špalirje tudi (in predvsem) za člane zveze komunistov, da pa so ti prvič na tako odkrit način skušali s svojim delom v jami **nadomestiti rudarje**.

Zato se je rudarski poizkus sestopa iz samorepresije v represijo ponesrečil. **Zveza komunistov** pa se je nastavila kot **vodilni kreator samorepresivnosti dane združbe**, kot tisti vzvod, ki s svojo »teorijo in dejavnostjo« militantnega podružbljanja **onemogoča povnanjenje represije v samoupravni združbi**.²⁷

Uporaba policijske tehnologije

27 V knjigi na več mestih in iz različnih zornih kotov kažem na vpeljavo metodološkega razlikovanja med družbo in združbo. Na kratko rečeno — gre za poskus utemeljitve teze, po kateri samoupravljanje ni družba (tako kot se v samoupravljanju ne da govoriti o »državi«, »ekonomiji«...), kajti ne gre za sekularizirano, deljeno strukturo organizacije življenja, ki bi se jo dalo misliti v kategorijah sistemov/podsistemov... Samoupravljanje je po tej podmeni **nediferencirana skupinskost**, civilizacijsko nerazviti **konglomerat uniformnosti in eno(tno)sti**, ki ga vzpostavlja transcendentalni, revolucionistični element kot tisti, ki živi na **prepovedi razlik in razlikovanja**: tudi prepovedi razlikovanja med družbo in državo, med ekonomijo in politiko... Ta transcendentalni element fiksiramo v kategoriji družbenopolitičnosti oziroma v njenih takšnih ali drugačnih subjektoidnih inkarnacijah, ki združbo **prisilno** držijo na pragu družbe in sicer tako, da dejavno oblikujejo koncept transcendentalne družbe. To imenujem združba.

²⁷ V knjigi na več mestih in iz različnih zornih kotov kažem na vpeljavo metodološkega razlikovanja med družbo in združbo. Na kratko rečeno — gre za poskus utemeljitve teze, po kateri samoupravljanje ni družba (tako kot se v samoupravljanju ne da govoriti o »državi«, »ekonomiji«...), kajti ne gre za sekularizirano, deljeno strukturo organizacije življenja, ki bi se jo dalo misliti v kategorijah sistemov/podsistemov... Samoupravljanje je po tej podmeni **nediferencirana skupinskost**, civilizacijsko nerazviti **konglomerat uniformnosti in eno(tno)sti**, ki ga vzpostavlja transcendentalni, revolucionistični element kot tisti, ki živi na **prepovedi razlik in razlikovanja**: tudi prepovedi razlikovanja med družbo in državo, med ekonomijo in politiko... Ta transcendentalni element fiksiramo v kategoriji družbenopolitičnosti oziroma v njenih takšnih ali drugačnih subjektoidnih inkarnacijah, ki združbo **prisilno** držijo na pragu družbe in sicer tako, da dejavno oblikujejo koncept transcendentalne družbe. To imenujem združba.

Technocop
New police Technologies
Free association Books, London, 1985

Stavka rudarjev 1984—85

Uporaba policijske tehnologije

Odgovor policije na stavko rudarjev leta 1984-85 je najočitnejši dokaz za nastanek in glavno tezo te knjige. Opisali smo že nekatere izmed najbolj dramatičnih in uporabljenih metod policijske tehnologije. V naslednjem sestavku pa bomo skušali predstaviti tehnologijo, ki so jo uporabili v Veliki Britaniji v tem dejansko najzapletenejšem konfliktu v zadnjih petdesetih letih in poskušali podati podobo prvega poskusa policijsko urejene države. Kot smo že omenili, so nekatere podrobnosti še vedno nejasne. Predvsem še niso prišli na dan vsi vidiki policijske operacije. Vendar lahko na podlagi dogodkov opišemo vlogo reorganizirane policije, ki je predstavljala ustraševalno moč države v kriznem obdobju kot tudi nepogrešljivo vlogo tehnologije pri vodenju krizne politike.

Stavka se je začela 6. marca. Povsod zanjo pa je bila provokativna izjava Državnega premogovniškega urada (DPU)¹ o programu ukinjanja premogovnikov, ki so ga utemeljevali z zelo skromnimi gospodarskimi razlogi. V skoraj vseh britanskih rudnikih so bili kmalu zatem rudarji odločno za stavko. Največja izjema pa je bil premogovnik v Nottinghamshire, ki je postal osrednja točka policijske dejavnosti, saj so sem začeli prihajati rudarji z vseh vetrov. Državna premogovniška zveza (DPZ)² je najbolj računala na »leteče« stavkovne patrolje,³ ki so se uspešno izkazale med rudarskimi stavkami leta 1970. Toda policija je reagirala zelo hitro — postavili so cestne zapore, zapore okoli rudarskih naselij, iz vseh koncev države so se množično zbirale policijske

¹ National Coal Board — DPU — Državno premogovniški URAD.

² National Union of Mineworkers — DPZ — Državna premogovniška zveza.

³ Flying pickets

sile. V prvih dveh tednih je policiji uspelo preprečiti prekinitev dela v rudniku Nottinghamshire.

Rudnik v Nottinghamshire je bil torej odprt, kopali so rudo in polnili skladišča elektrarn in ostala skladišča, kar je pomenilo, da je bilo vsakršno uspešno nadaljevanje štrajka upočasnjeno (ocenili so, da je bilo v Nottinghamshire v času stavke nakopanih okoli 20 mil. t premoga). Bližnji rudniki, v katerih so štrajkali, so ostali tarča in cilj zbirajočih štrajkarjev. Stavke so se začele v pristaniščih in elektrarnah. Meseca maja so samo rudarji iz South Walesa štrajkali v dvaindvajsetih elektrarnah, celo do severnega Heysham v Lancashire. Tudi rudarji iz majhnega rudnika Kent so redno štrajkali stotine milj od svojih domov. Železničarji niso hoteli prevažati premoga — kar je le eden izmed številnih primerov (kot na primer pristaniški delavci), ki dokazujejo, da so tudi ostale zveze podpirale stavko. Le stavkokazi iz vrst prevoznikov, ki jih je najela policija, so nadaljevali z delom. Centralni elektroenergetski urad (CEEU)⁴ je povsem izkoristil elektrarne na naftno gorivo (ki so bile že prej predelane, kot neke vrsta preventiva za takšne primere) in jedrske elektrarne tako, da je uporaba premoga drastično padla z 80 % na manj kot 50 %.

Sredi poletja se je kriza ponovno zaostрила, tokrat v jeklnah. V primeru, da bi lahko krizo zadržali ali jo celo preprečili, bi bile gospodarske posledice še hujše. Toda zopet se je zbrana policija prerinila skozi vrste štrajkajočih najete prevoznike tovornjakov, kar je bilo najbolj boleče v tovarniškem obratu za koksanje v Orgreave, kjer je policija predstavila svojo vojaško moč, češ, v poduk jim je bil poraz v Saitleyu pred dvanajstimi leti. Zveza delavcev v jeklarni ni niti premišljevala o tem ali bodo nadaljevali z delom ali ne in so celo povečali proizvodnjo jekla, kljub temu, da jih je DPZ med stavko leta 1980 podprla in celo pomagala. Vlada je namignila, da bodo zaprli eno izmed petih največjih elektrarn v državi, da bi s tem zmamila delavce, ki bi pokazali svojo pravo barvo še preden bi začeli podpirati stavko. Stavka je postala dolgotrajna igra na izčrpavanje, štrajkarji so se odločili, da jih lahko le lakota in pomanjkanje odvrneta od njihovih ciljev. Prvi sta popustili vlada in DPU. Na koncu, po skoraj letu dni (en dan manj), je zmagala lakota.

Pravzaprav so se državi uprli le rudarji. Vendar niso ostali osamljeni. Organizirano sindikalno gibanje in še posebej Kongres sindikatov sta bili nezanesljiva opora. Toda pomoč somišljenikov je pritekala z drugih strani. Delovni ljudje, skupnosti in politične skupine so po vsej državi zbirale hrano in denar. Po tej poti se je nabralo denarja in blaga v vrednosti več kot 60 mil. funtov. Ker so večino dobili direktno »dvojni rudarji«, celotna vsota nikoli ne bo znana. Tudi mednarodne delovne organizacije iz cele Evrope so pošiljale prispevke. Zelo pomembna je bila tudi podpora domačih in ostalih rudarskih skupnosti. Prav tako je postajala pomembna vloga žensk — pomešane med štrajkarji — de-

⁴ Central Electricity Generating Board — CEEV — Centralni Elektroenergetski urad.

monstranti, tudi tiste, ki so v javnosti prvič povzdignile glas, so sedaj pogumno potovale po deželi in organizirale srečanja ter pozivale k podpiranju, ustanovljale sklade in pomoč, razporejale hrano, postavljale skupne kuhinje... Njihovo delo je povzdignilo in spodbujalo moralo, kar je bilo veličastno, a žal ni zadostovalo.

Brez policije, ki je postala učinkovito sredstvo v rokah DPU-ja in vlade, bi se konflikt prav gotovo končal v prid stavkajočih. Kako močno vlogo je policija odigrala, še danes ni znano. Edini vir podatkov so nekatere vladne statistike. V prvih tednih stavke je bilo v bližini spornega rudnika 7000 policajev, v času normaliziranja pa okoli 5000. Do sredine septembra je policija porabila časovno 750 000 policijskih dni in do konca stavke so posebni dodatni stroški znašali že 200 mil. funtov. Po podatkih glavnega policijskega načelnika v Nottinghamshire so v prvih sedemindvajsetih tednih preprečili dostop do Nottinghamshire 165.508-im domnevnim štrajkarjem. Več kot 9000 rudarjev so aretirali in 7917 obdolžili več kot 10 000 kršitev zakona. 300 so jih zaprli (nekatere za več let) in več kot 700 jih je DPU odpustila iz službe. Toda niti proti enemu policistu ni bila vložena prijava in tožba.

V našem kratkem orisu situacije bomo podrobneje opisali vlogo tehnologije, ki jo je uporabila policija pri konfliktu. Poudariti moramo, da je bila to le ena izmed uporabljenih metod. Brutalnost in množičnost policije sta le ena stran. Drugo je predstavljala načrtna pripravljenost vlade, ki se je pričela več let pred izbruhom stavke. Danes splošno znano Ridleyjevo poročilo, ki ga je priredilo vodilno desno krilo MP (medtem so bili konzervativci še vedno v opoziciji) opisuje strategije konzervativne vlade z namenom, kako preprečiti oz. zatreti rudarske stavke v primeru, da bi se pojavile po letu 1970. Načrt vsebuje naslednje točke:

- največja možna priprava zalog premoga, posebno v elektrarnah,
- sestaviti načrte o možnostih uvoza premoga,
- spodbujati družbe prevoznikov, ki bi bili pripravljeni transportirati blago kljub stavki,
- v najkrajšem možnem času spremeniti elektrarne na premog — na nafto,
- uzakoniti zaustavitev denarne pomoči stavkajočim,
- opremiti in usposobiti večji mobilni oddelek policije, ki bi bil pripravljen in usposobljen posebej za stavko,
- izbrati najprimernejši kraj v primeru borbe.

Do leta 1984 so bile izpeljane omenjene točke skoraj v celoti. Prvega marca je DPU objavila provokacijo o zaprtju rudnika Cortonwood, kar je izzvalo štrajk prav v času DPU-jeve izbire. Mesec dni pred štrajkom, 9. februarja 1984, so se v notranjem ministrstvu sestali vsi policijski načelniki, minister za notranje zadeve in državni tožilec. Pretehtavali so policijsko strategijo v primerih gospodarskih sporov in legalne načine pri zatrtju štrajkov. Govorilo se je, da so različne organizacije »šefov« financirale »neodvisne« skupine rudarjev, da bi legalno delovali proti (proti svoji zvezi). (DPU je imel svoje prste vmes pri tej pod-

pori — npr. podkupili so kraljevega svetnika, ki je utemeljeval nagibe stavkokazov proti zvezi zastopnikov, češ, da so se znašli v življenjsko ogroženi situaciji). Sodniki so se pogumno vmešavali v gospodarske zadeve. Med drugim so se izgovarjali, da se DPZ morda ne bo izplačal vloženi trud in nazadnje so ukazali prepovedati vse DPZ-jeve pridobitve.

Vloga zakona se je jasno pokazala, ko so prišli na vrsto posamezni primeri. Kazenski zakon je postal prav to, kar imenujejo pravniki, ki so osnovali Legal Action Group »neprecedenčna krutost«. Rudarje so bremenile najhujše oblike kršitve javnega reda, kaljenja miru in nezakonitega zbiranja, kar lahko pomeni tudi dosmrtno zaporno kazen. V prvih sedmih mesecih stavke so obdolžili 620 ljudi — v primerjavi z letom 1981, letom mestnih stavk, ko jih je bilo le sedemnajst ter z letom 1926, v času splošne stavke, ko ni bil obsojen nihče. Celo zaradi lažjih oblik kršitve zakona so rudarje obtožili težjih kazni, zaporne in pogojne. Poleg tega se niso smeli niti pogovarjati z rudarji, ki so še delali, niso smeli prestopiti štrajkovne linije, držati so se morali policijske ure od 21. do 7. ure ... Pogojno so izpustili dve tretjini vseh rudarjev, ki so se pojavili na sodišču. (Nek rudar, ki je živel pri starših, se je moral preseliti v šotor na vrt, ker se po zakonu ni smel približati domu kateregakoli rudarja, ki je še delal v rudniku, njegov oče pa je bil varnostnik v lokalnem premogovniku z odobritvijo DPZ-ja.) Vrhovni sodnik Lane je sodil tako strogo in radikalno, da je ne glede na posamezne primere postalo jasno, da bi bil vsakršen predlog o mirnem štrajku vnaprej obsojen na propad in da je bil odgovor na štrajk »zastraševanje in grožnje«. Tudi policija je imela mnogo opravkov — brskali so po zakonih in lokalnih predpisih, ki bi jim dovoljevali uporabljati silo in preprečevati zbiranje hrane ali denarja po ulicah v britanskih mestih.

Tudi ostale državne institucije so si po svoje prizadevale, da bi se izzid štrajka prevesil v korist vlade. Veliko se je govorilo o vlogi vojske, ki naj bi bila vključena, vendar je težko dokazati upravičenost teh govoric. Znano je, da je bilo na tisoče policijskih sil nameščenih v vojaških oporiščih — dva tisoč v Ollertonu, Newarku in Granthamu, vsi v bližni premogovnika v Nottinghamshire. Nekatere so namestili v RAF-bazah po 24 v eni sobi ali po 160 v letalskih hangarjih. Dežurni so dobivali hrano v jedilnicah Imphal Barracks v Yorku. Novembra so v Durhamu opazili vojaške helikopterje, ki so krožili nad stavkajočimi rudniki.

DPU je ves čas tesno sodelovalo z državno policijo. Skupaj sta organizirala sestanke z namenom, da bi pregovorili ljudi naj se vrnejo na delo. Regისტrske tablice avtomobilov tistih, ki so bili domnevni stavkokazi, je DPU posredovala lokalni policiji, da so jih neovirano spuščali mimo cestnih zapor. Na začetku stavke je vlada hlinila nepristranskost, saj se zadeva tiče le DPU-ja in DPZ-ja. Izgovor je zaradi nadaljevanja štrajka postajal vedno bolj jalov in je prekosil celo njihovo rutinsko pristranskost do industrijskih sporov. Uporabili so ga za ponovno izsiljevanje ministrstva za notranje zadeve. Čeprav je bila

stavka težko finančno breme, je finančni minister Nigel Lawson še julija zatrjeval, da je to »dobra investicija v dobro naroda«. Investicija! Ne glede na stroške policije so morali pri DPU odšteti več kot 900 mil. funtov in pri CEEU okoli 2000 mil. funtov (ker je nafta dražja od premoga). K temu lahko prištejemo še izgube Britanske železnice (zaradi državnih dohodkov na premog kot tovor) in stroške podpore, izgube dohodnine... Skupaj med štirimi bilijoni in petimi bilijoni funtov — in to vse zaradi vztrajanja upravne pravice do letnega prihranka 250 mil. funtov. Le dva tedna po vrnitvi na delo je Nigel Lawson priznal, da so njegovo proračunsko politiko za leto 1985 prizadeli ogromni stroški štrajka. Štrajk je postal tako žgoč problem, da je prišel na prvo mesto vladnih zadev. Kaj pa se je zgodilo z odgovornostjo, ki naj bi jo imela policija do višjih organov? Odgovor je preprost: najprej so jo ignorirali in jo nazadnje pozabili, kar dokazuje njihova samozavest in zaupanje v pravilnost svojega početja. Če so na primer oblasti poskušale odstraniti policijske konjeniške oddelke ali oddelke s policijskimi psi, je ministrstvo zagotovilo njihov nadaljnji obstoj. (Istočasno so obljubili neomejeno finančno pomoč policiji pri zatrtju stavke in oddelek t. i. »letečih« predstavnikov sodišča, da bi pokazali kako je lahko zakon obenem krut in bliskovito hitro na licu mesta.) Policijske oblasti so se pritoževale nad zmanjšano kontrolo kriminala. (Iz Manchestra so poročali o silovitem naraščanju števila kriminalnih dejanj med letom 1984 in upadanja števila uspešnih policijskih akcij, vzroke pa so pripisovali rudarski stavki.) Komentar Margaret Simey, predsednice policijskega organa v Merseyside: »Nobene demokratične kontrole ni več. Položaj je zaskrbljujoč.« Naloga policije, ki so jo pošiljali iz vseh koncev države, pa ni bila le prisotnost v bližini spornih rudnikov. V času napetega ozračja so pripadniki policije preplavili vasi, v katerih so živeli rudarji in njihove družine. V rudarskih skupnostih v Nottinghamshire je policija grozila z aretacijami vsakomur, ki bi se oddaljil od ograje svojega vrta okoli hiše. Vdirali so v stanovanja in legitimirali stanovalce. Rudarje iz drugih krajev, ki so bili morda le na obisku, so nasilno odganjali in jim grozili z aretacijami. Rudarske vasi je policija dobesedno zasedla. V skoraj vseh vaseh je začela naraščati jeza, kar je pripeljalo celo do kamenjanja policajev, posameznih policijskih načelnikov in lokalnih policijskih postaj. Policija je povsem ohromila življenje v vaseh in celo večjih mestih kot Scuntrope v Lincolshire, kjer so postavljali cestne zapore na vseh cestah, ki so vodile iz mesta. Podobno je bilo v Atherstone in Warwickshire, kamor so se ljudje lahko pripeljali le po 12 milj dolgi obvoznici, ker so glavno dostopno cesto zaprli. Vendar se je policija nekoliko »omehčala« — tiste, ki so imeli posebne dokumente, so spuščali. Dokumentirali so skoraj vsakega, kar je postalo prav vsakdanja stvar. Pravzaprav je bil to preizkus državne osebne oz. identifikacijske kartice (brez dvoma računalniško obdelane), ki pa jih še nikoli prej niso preizkusili. Način in obseg operacije nazorno prikazuje primer honorarno zaposlenih gasilcev v South Yorkshire. Zanje so izdali posebne izkaznice, s katerimi jim je bil omogočen dostop do gasilskih postaj v nujnih primerih. Namen policijskih cestnih zapor je bil se-

veda preprečiti zborovanja stavkajočih. Avtomobile s sumljivimi potniki niso spuščali skozi zapore in so jim celo grozili z aretacijami. Nekega julijskega dne so policaji preprečili prehod skozi zaporo 1900-im rudarjem v 475-ih avtomobilih. 13. avgusta se je moralo 600 avtomobilov v Nottinghamshire in v sosednjem Derbyshire — 800 avtomobilov enostavno obrniti v smer, od koder so pripeljali. Včasih je policija zagotovila celo spremstvo. Ena izmed reakcij nezadovoljnih rudarjev je bila počasna vožnja in oviranje prometa na avtocestah in prometnih cestah. Nekateri se policijskim zahtevam niso odzvali in niso obrnili svojih prevoznih sredstev. Več sto so jih aretirali, nekatere celo pretepali, nekaterim poškodovali avtomobile. Cela vrsta policijskih avtomobilov je blokirala cesto v Hanleyju ob 5. uri zjutraj, da bi preprečili prevoz dvestotih rudarjev iz Durchama v Staffordshire, kjer so štrajkali. Voznikom so grozili z aretacijami, če bodo v svojih avtomobilih prevažali rudarje. Stavkajoče so aretirali zaradi več razlogov. Mnoge so pretepali, verjetno za svarilo ostalim. Poleg tega so prikazovali štrajkajoče pred javnostjo kot »kriminalce«. Prav tako so poskušali zmanjšati število stavkajočih z omenjenimi zaporami. Na ta način so zbirali tudi podatke o posameznikih, »njihovih družinah, prijateljih, dolgovih, volitvah, vedenju — in polnili policijski »inteligentni« računalnik ter pripravljali material za »odstranjevanje«.

Da bi bila zapora okoli premogovnika v Midlandu učinkovitejša, je policija naglo postavila zaporo proti Yorkshiru. Naslednja povsem logična poteza je bilo prestrežanje na avtocesti. Najbolj znan je primer rudarjev iz Kenta, ki so jih poslali nazaj v Dartford predor pod reko Temzo, približno 150 milj oddaljen od rudnikov, kamor so bili namenjeni (ostala dva možna predora sta bila iz neznanih vzrokov zaprta zaradi gradbenih del). Toda to niso bile nobene nepredvidljive ovire ali metode. S Staffordu so pri delavnici M6 ustavili rudarje iz South Walesa in jim ukazali peljati nazaj prazen avtomobil v Wales 292. Škotske rudarje so aretirali na A80 blizu Glasgowa, ker so blokirali cesto, čeprav so jih poslali nazaj, ko so jih zalotili na poti proti jeklarnam Ravenscraig. Drugje so voznike fotografirali in jim grozili z odvzemom avtomobilskih ključev, če bi se še vrnili. Metode takšne vrste zahtevajo težavno in intenzivno delo.

Med stavko so sumljiva vozila zasledovali s helikopterji in policijskimi avtomobili. Policija je seveda potrebovala veliko informacij. Največ so si pomagali s podatki o lastnikih registrskih tablic. Tiste, ki so se morali pred cestnimi zaporami obrniti nazaj v smer od koder so prišli, je policija zapisovala v kartoteko vozil »Izgubljeni in sumljivi« pri policijskem državnem računalniku pod oznako »opazeni v omembe vrednih okoliščinah«. Če so jih kasneje ponovno opazili, so potnike aretirali — brez dvoma je bila PNC tista, ki je priskrbela potrebne informacije za to selektivno politiko.

Policija pa je prav tako nujno potrebovala podatke o možnih zbirnih mestih. Očitno je to delo opravljala posebna enota. A najvažnejši vir podatkov je bilo prisluškovanje telefonskih pogovorov. Ker so stav-

kajoči vedeli, da prisluškujejo njihovim pogovorom, so pogosto nastavljali past in dajali lažne podatke, nato pa opazovali reakcije policije, ki jim je nasedla. V Welshu je voznika avtobusa poklicala policija iz Cerbyshire le nekaj minut zatem, ko je končal pogovor z lokalnim predstavnikom DPZ, s katerim se je dogovoril o prevozu štrajkarjev v Derbyshire. Policija se je zanimala o prevozu in že samo dejstvo, da so bili seznanjeni s prevozom, dokazuje domnevo o prisluškovanju. Prisluškovanje pa ni bilo omejeno le na South Wales. Žrtev te zahrbtne tehnologije je postalo tudi posebno vozilo, ki je peljalo skupino rudarjev iz Kenta in njihove družine na prvomajske demonstracije v Londonu. Pričakati bi jih morali na postaji Victoria, a zbirnega mesta do tedaj še niso določili. Organizator (sodelavec glavnega sekretarja ASLEF — Zveze vlakovodij) jim je še istega dne telefonično sporočil podrobnosti glede zbirnega mesta. Ko pa je sam prišel tja, se je na domenjenem mestu zbrala tudi že policija.

Zdi se, da so prisluškovalne naprave največ uporabljali v Yorkshireu. Novinar časnika Sheffield Telegraph, ki se je po telefonu pogovarjal s članom centralnega odbora DPZ, je povedal, da so njun pogovor ves čas motila policijska cestno-prometna obvestila. V tisku je bilo objavljeno, da so med stavko prisluškovali vsem telefonskim pogovorom članov DPZ iz varnostnih razlogov ter da je v prvih dneh stavke iz vojaške GCHQ nadzorne organizacije nek strokovnjak obiskal Sheffield, kjer je imela DPZ glavni sedež. Od časa do časa so telefonskim pogovorom prisluškovali tudi na policijski postaji blizu West Bar in prekinjali celo pomembnejše poslovne pogovore. Vse, kar vemo o prisluškovanju, pa je lahko le konica ledene gore. Sistem X-now omogoča, da odkriti primeri prekrijejo tiste, ki jih niso odkrili. Vlada si je seveda prizadevala potlačiti vse te notranje pomanjkljivosti. Maja 1984 je britanski Telecom izdal posebno opozorilo, s katerim je svaril svoje uslužbenke pred izdajo tajnih podatkov. Brez dvoma so med stavko uporabljali tudi drugačne oblike avtomatiziranega nadziranja, toda podatki o tem so zelo skromni.

Blizu premogovnika Wearmouth v Sunderland so na strehi 13-nadstropnega nebotičnika, v katerem so stanovali pravni svetovalci, opazili policijski opazovalni drog, ki so ga postavili brez dovoljenja. Delavski pravni svetovalec je videl pet oseb, ki so imeli kamere za daljinsko slikanje. (Eden tudi trdi, da so bili opremljeni za nočno slikanje). Policija seveda nikoli ne bo izdala, kako dolgo so se tam zadrževali. Ker jih je eden izmed svetovalcev nagnal, so se prestavili na streho visoke stavbe znotraj rudniške skupnosti. Drug primer je prišel na dan sredi junija v bližini obrata za koksanje Orgreave pri Rotherham. Stavkajoči so vdrli v lokalni transportni obrat, ki je oddaljen nekaj sto metrov od obrata za koksanje, ker so opazili neznane snemalce znotraj zemljišča. Tudi v Tilmanstone in v Kentu so opazili policijske snemalne ekipe. Prepričani smo, da to niso bili edini primeri. S pomočjo elektronskih nadzorovalnih metod je lahko policija izsledila tiste, ki so hoteli preiti na stran štrajkajočih. Tisti pa, ki so se prebili v nadzorovano območje, so lahko metode nadziranja izkusili na

samem prizorišču spopada na različne načine. Deloma so policijske operacije usmerjali na mestu samem. Brez dvoma so s posnetki izboljševali policijsko tehniko, kar jim je prišlo prav v kasnejših spopadih. Z metodami nadziranja so prav tako zbirali podatke, da bi jim koristili kasneje. Policijski načelnik iz West Yorkshire je strategijo opisal kot koncentrirano »iskanje hujšakačev, ki so se zadrževali v ozadju, predvsem v primeru kasnejših aretacij v manj napetih okoliščinah.« To je policijski žargon. Podpredsednik Tilmanstone DPZ podružnice John Baldwin pa je dejal, da je po njegovem mnenju policija snemala okoli njegovega rudnika zato, da bi »odkrila in identificirala aktiviste.« Pa ne samo zaradi aretacije. Po končani stavki so prišle na vrsto še druge zadeve. V Betteshanger v Kentu so iz službe odpustili osem izmed desetih članov odbora DPZ. Direktor rudnika Silverwood v South Yorku se je jasno izrazil: »Razgnali smo približno 30 do 40 dejanskih bojevitežev in to je idealen trenutek, da jih tudi izločimo.« Ian McGregor, predsednik DPU je zaničevalno izjavil: »Ljudje brskajo in iščejo ceno nepokorščine in upora — in fant, utišali jih bomo.« Podatki policijskih video kamer, zasliševanja aretiranih in brez dvoma sposobnost policijskih računalnikov bo DPU-ju v veliko pomoč pri iskanju podrobnosti in raziskovanju ozadja.

Prav tako kot so naprave za nadzorovanje opravljale dvojno funkcijo preprečevanja in prestrezovanja ter iskanja tistih, ki so se izmuznili, tako je svoje prispeval tudi Državni reporterski center — (DRC) (National Reporting Centre)⁵ pri Scotland Yardu. Oba načina naj bi preprečevala množično zbiranje štrajkarjev in bliskovito sporočala podatke o pobeglih primerih. David Hall, glavni policijski načelnik v Humberside in (kar je pomembnejše) kasnejši predsednik Zveze policijskih načelnikov, je nastopil funkcijo 14. marca, njegovo delo pa je vodilo geslo »vzajemna pomoč.«

DRC je imel 10 sodelavcev, poleg njih še predsednika ACPO in občasno sodelovanje policijskih načelnikov in policijskih inšpektorjev Njegovega veličanstva. Sporočila so prihajala po telefonu, telexu in preko oddajnikov. Uradno naj bi center le posredoval policijska sporočila. Toda v resnici je bil DRC neke vrste kontrolni center državne policije, od koder so prihajali napotki do vseh 43 lokalnih enot v Angliji in Walesu. (Časopis The Guardian, v katerem so objavili, da so med obiskom v DRC slišali posredovanje takšnih napotkov, so zaplenili in prepovedali).

S takšnim načinom dela se je ponašal že prejšnji glavni policijski načelnik v Nottinghamu, Charles McLachlan, ki je postal predsednik ACPO septembra 1984 in je med drugim izjavil, da je center dokazal, da »dežela ne potrebuje državne policijske sile.« To pa je lep primer novega načina dogovarjanja in dvojnega mišljenja. Dejansko pa to pomeni, da (s pomočjo DRC) lahko vlada sama odloči o tem ali potrebu-

⁵ National Reporting Center — DRC — Državni reporteski center.

je državno policijo ali ne. Kraljica je McLachlana imenovala za poveljnika britanskega imperija na slovesnosti 5. marca, dan potem, ko se je štrajk končal.

Posledice t.i. »koordinacije« so bile hude. Nadzirali so vozila stavkajočih, na stotine enako opremljenih vozil so lahko izsledili kjerkoli blizu premogovnikov, kjer so se stavkajoči zbirali. Pri Orgreave se je zbrala policija iz nič manj kot štirinajstih različnih enot. Demonstrirali so svoje znanje in zbrani v en sam ustraševalni bojni stroj prikazovali uspehe skupinskega vežbanja. Oblečeni so bili v posebna vojaška oblačila. Pripravili so 8-kolonske kordone. Druge so izvajali bočne naskoke, tudi s konjenico (da sploh ne omenimo detektivov v civilnih oblekah »agents provocateurs«). Nasilne, sestavljene patrulje so napadale sodelavce zveze ali lokalne aktiviste vse od welških jeklarn do midlandskih premogovnikov.

Med stavko je začela policija uporabljati še vsa mogoča druga sredstva in metode: pse in konje, vozila s pleksi steklom, frontalne napadalne čete, kratke palice za policijo brez prevoznih sredstev, dolge palice za oddelke s prevoznimi sredstvi, oddelki v posebnih zaščitnih oblačilih, čelade in maske prirejene po NATO-modelih, dolgi ščiti za strnjene vrste, manjši okrogli ščiti za skupine, ki so jih sestavili, če je bilo potrebno, plastične lisice, s katerimi so aretirane privezovali na drogove uličnih svetilk ali na vozila, ker so jim takoj na licu mesta odvzeli prstne odtise in jih fotografirali. Na voljo so imeli še druge metode, ki bi jih lahko uporabili proti demonstrantom, vendar jih očitno ni bilo potrebno uporabiti. Najbrž je konzervativec MP Eldon Griffiths, parlamentarni svetovalec pri Zvezi policajev vedel kaj se je pripravljalo, saj je konec septembra spregovoril o možni uporabi plastičnih krogel.

Na lastni koži smo torej izkusili prvi »izlet« državne policije. Vlada je razporejala načelnike ACPO-ja in njihove »leteče« policijske oficirje ter podala čedno podobo državne moči. Policijski načelniki in glavni policijski načelniki so izvajali aretacije brez ozira na kakršenkoli pravni zakon. Dovoljenje so dobili pri svojih predstojnikih in organizaciji ter si pomagali s tehnologijo, krili pa so jih seveda politično pravno ozadje, javna občila in ministrstvo za notranje zadeve. Tehnologija, ki jo pogosto zavarujejo kot pripomoček pri zatiranju kriminala, razgrajanja in terorizma, je bila v tem primeru uporabljena z enim samim namenom — za boj proti delavskemu razredu. Zdi se, da so svoj namen tudi dosegli. A če nočemo, da bi se za to krinko skrivale demokratične pravice in civilna svoboda, mora biti zloraba državne moči zatrta v kali, aparat centralistične tehnološke policijske sile pa razrušen. Dokler pa do tega ne bo prišlo, nam bo stalno grozila politično nadzorovana sila nasilnih trdokožcev, igračka v rokah vsake avtoritativne vlade.

Prevedla: Urška Valenčič

Slavko Gaber

Družbe dela/onstran dela

(nadaljevanje)

3. Postmarksizem in družbe dela

Družbe dela stopajo v tretje obdobje. Po času klasičnega proletariata, ki je posedoval vedenje o produkcijskem procesu, in času, ko je proletariatu ob tem, da mu je kapital uspel to vedenje odvzeti, preostale še boj proti delu, danes beležimo nastopanje prvih resnih znakov, ki napovedujejo družbe onstran dela. Ali kot je mogoče to poimenoovati manj zavajajoče: stojimo na pragu družb onstran zaposlitve.⁶⁴

a) Nujnost države blagostanja

Dvajset do trideset let dolgo obdobje povojne države blagostanja se je izteklo, z njim pa tudi čas relativno uspešne politike zaposlovanja. Klasičen model blagovne produkcije, po katerem naj bi nevidna roka na trgu sama urejala funkcioniranje kapitala ter s tem celotne družbe, je dokazal, da mu je še kako potrebna državna intervencija. Po drugi svetovni vojni je bila to država blagostanja. Njena uveljavitev nikakor ni rezultat filantropskih prizadevanj za izboljšanje položaja delovne sile. Nasprotno, institucije, ki jih vzpostavlja, »so predpogoj za ublagovljenje (commodification) delovne sile«.⁶⁵ Blago, ki v pravem pomenu besede to ni, namreč za svojo prilagoditev zahteva mehanizme prilagajanja.⁶⁶ Širjenje kapitala, ki je s seboj prineslo razpad starih institucij, je za produkcijo ljudi, ki bodo pripravljeni

⁶⁴ To dokaj ustrezno terminološko rešitev uporabljata John Kean in John Owens v delu *After Full Employment* (Hutchinson, London 1986).

⁶⁵ *The Welfare State and the Future of Socialism: an Interview with Claus Offe*, Telos 58 — zima 1983/84, str. 169.

⁶⁶ C. Offe razpeljuje svoje videnje delovne sile kot fiktivnega blaga na osnovi teze Karla Polanya v svojem tekstu z naslovom *Prihodnost trga dela*. Delovna sila je fiktivno blago:

funkcionirati kot blago, zahtevalo vzpostavitev usmerjenega izobraževanja, zdravstva, usmerjene kulture ipd. Kapital se tako širi na nova področja. Zdi se, da imamo opravka s tipičnim primerom realne subsumpcije dela pod kapital. Vendar pozornejše obravnavanje nastalega položaja pokaže, da sočasno, ko omenjene institucije zapadajo logiki kapitala, to logiko tudi subvertirajo. Kot sredstva ublagovljanja delovne sile, ki sama niso blaga, podobno kot delovna sila ne delujejo v skladu z zakoni blagovne produkcije — ne delujejo po logiki, ki je značilna za blagovno produkcijo. Ublagovljenje delovne sile tako prinaša spekter t.i. fiktivnih blagovnih področij. Kapital svojo zmago plačuje z vzpostavljanjem področij, ki jih je mogoče »s političnimi boji« spremeniti »v relativno avtonomne subsisteme življenja, usmerjene v produkcijo in distribucijo uporabnih vrednot/dobrin (use-values)«. ⁶⁷ Tem institucijam pa se kapital kljub vsemu lahko le deloma odpove.

Tri desetletja povojnih poizkusov rešiti notranja protislovja sveta kapitala z mehanizmi države blagostanja so opozorila na vso njeno

1. Ker ni producirana kot blago, ki je že v procesu produkcije namenjeno menjavi na trgu. S tem je poudarjeno dejstvo, da je ena temeljnih značilnosti blaga prav produciranje za trg. Proces produkcije za trg namreč določa način produkcije in pušča sled na produktu. Produkt, ki je na trg poslan post festum, je tam blago posebne vrste. Delovna sila se prav zato, ker ni producirana za trg, izmika enemu osnovnih načel blagovne produkcije, namreč načelu usklajevanja ponudbe in povpraševanja. Če različne variante usmerjenega izobraževanja le slabo uspevajo porazdeliti delovno silo med različnimi področji dela, pa je še težje uravnavati celoten output delovne sile.

2. Ker je, ko je že prodana, šele potencialno, ne pa še aktualno. Delovno silo je potrebno k upredmetenju vedno šele pripraviti. Tisto, kar je pri tem bistveno, pa je prav dejstvo, da proletariat svojega upredmetenja ni ravno željan.

3. Blago delovna sila ni jasno ločljivo od njenega lastnika. »... labour power lacks the quality of being able to pass completely through exchange, from the sphere of disposition of a seller into that of a buyer.« (C. Offe, *Disorganized capitalism: contemporary Transformations of Work and Politics*, Basil Blackwell, London 1986, str. 57).

Po drugi strani pa je udejanjanje »of labour power ... linked inextricably to the cooperation of the owners. The worker must also want to work.« (isto) Stališče, ki postavlja delovno silo kot posebno vrsto blaga, kot blago, ki ni preprosto razpoložljivo kot druga blaga, ampak se kapitalu upira in tako sokreira razvoj proizvodjalnih sil, najdemo tudi v delu C. Mouffe in E. Laclaua *Hegemony and Socialist Strategy* (Verso, London 1985, str. 78/79).

⁶⁷ *The Welfare State and the Future of Socialism: an Interview with Claus Offe*, Telos 58 zima 1983/84, str. 170 Use-value prevajamo kot uporabno dobrotno, ker menimo, da je mogoče ob že znanih in načelih razlogov za prevajanje terminov kot »Gebrauchswert oder Gut« v uporabna vrednota ali dobrina navesti kot dodaten razlog omogočanje distinkcije med blagovnim in neblagovnim. Navedene distinkcije po našem mnenju pri Marxu (v Kapitalu) sicer ni mogoče izvesti, vendar mestoma (predvsem takrat, ko označuje produkte narave ali pred kapitalističnih načinov produkcije) vzdrži preverbo. Predlagana distinkcija pa je precej produktivnejša v postmarksističnih refleksijah o razblagovljenju, ker omogoča ločevanje sveta blagovnega kot sfere vrednostnega, in sveta neblagovnega kot sfere vrednotnega oziroma dobrin. To zahteva tudi dodatno diferenciacijo med konkretnim in abstraktnim delom kot tudi premislek prehajanja od prvega v drugega. Za zdaj se zadovoljujemo samo z nakazovanjem možnega premisleka.

notranjo protislovnost.⁶⁸ Proces njenega delovanja je ideologe, ki so v njej videli utelešenje odrešenika, postavil na laž, klasično obliko države blagostanja pa pripeljal do njenega konca. Vendar se je ob tem pokazalo še nekaj: »Res je država blagostanja močno vprašljiva, draga in razdiralna (disruptive) oblika, vendar bi lahko bila njena odsotnost še razdiralnejša.«⁶⁹

⁶⁸ O protislovnih države blagostanja ali socialne države glej C. Offe, Družbena moč in politična oblast, DE, Ljubljana 1985, str. 86—100, 120—144. Offe tu najbolj na kratko rečeno opozarja, da je konec družb z visoko gospodarsko rastjo in nastop družb z ničelno rastjo pripeljal paradigmo Keynesovske socialne države pod vprašaj. Napetosti, ki se pri tem sproščajo, opisuje kot grozečo dezorganizacijo na dveh področjih:

1. na področju pravil, ki veljajo med organizacijami in

2. na ravni pravil znotraj organizacij.

V obeh primerih pa gre za odsotnost interesa akterjev, da bi spoštovali pravila igre, ker ob ničelni rasti v tem ne vidijo lastnih koristi. Podobno kot Offe tudi Keane in Owens opozarjata, da je državna blagostanja v prizadevanjih za vzpostavljanje družb polne zaposlitve kapitala in delovne sile nalletela na notranje meje. V čem vidita razloge?

1. »The massive post-war wave of economic growth within the employment societies began to be replaced during the 1970s by deep stagflationary trends...« (After... str. 19)

a) trg trajnih dobrin je relativno zasičen;

b) privatne firme so zmanjšale svoje investicije — tudi zato, ker so se okrepile pogajalske pozicije sindikatov;

c) kapital se seli na trge s cenejšo in slabše organizirano delovno silo;

d) trend transnacionalne produkcije je povečal konkurenco med kapitali, kar je ob povezavi z mikroelektroniko pripeljalo do nadomeščanja delovne sile z mikroelektroniko. Brezposelni pa so kaj slabi potrošniki;

e) stagflaciji je svoje dodalo še temeljito spreminjanje mednarodnega monetarnega in trgovinskega sistema;

2. »These economic difficulties... have been compounded by a cluster of political difficulties arising from growing power and scope of the state itself.« (isto, str. 21)

a) vsemogočna država je postala zaradi vsesplošnega nadzora nad ljudmi manj priljubljena;

b) vse očitnejše so postajale tudi razlike med obljubami in dejanji te iste države;

c) povečana moč sindikatov je rezultirala v maščevalnem neinvestiranju s strani podjetnikov, kar pa je seveda državi spodkopavalo tudi politični ugled; »This inability of the welfare state to maintain an accord with trade unions and business has been exacerbated by a basic contradiction within many of its interventions in the capitalist economy. Described simply, this contradiction is one in which the full employment welfare state has attempted during the past four decades to do impossible:...« (isto, str. 22/23);

3. »This economic and political problems... have been reinforced by a number of demographic and social developments...« (isto, str. 23)

a) tako je samo v državah OECD število za delo sposobnih s 308 milijonov poraslo na 349 milijonov;

b) »Since the 1960s there has been a vigorous growth of social movements, such as feminism, the peace movement and environmentalism.« (isto, str. 24)

⁶⁹ isto, str. 178.

Da brez večine pridobitev države blagostanja, sicer reduciranih, ni mogoče, je danes jasno tudi najbolj desnim političnim usmeritvam v zahodnih državah. To še toliko bolj, ker so soočene z vprašanjem, ki ga kapital z lastno alokacijo ne zmore rešiti. Z vprašanjem grožeče brezposelnosti in iz nje izhajajočih konfliktov.

b) Razpadanje trga delovne sile

Ob tem, da je Beveridge, ta Keynes Velike Britanije, leta 1944 opozoril, da je »edino uspešno zdravilo za nezaposlenost, ki so ga doslej odkrile demokracije, totalna vojna«,⁷⁰ je takoj predlagal kot novo rešitev državo blagostanja. Mehanizem, ki naj bi uskladal zahteve delavskega razreda in delodajalcev. Za kratek čas je država blagostanja to tudi dosegla. Vendar je danes ta nadobudna institucija v veliki zagati prav zaradi razpadanja trga delovne sile.

S tem je začel razpadati mehanizem, ki je za družbe s kapitalističnim načinom produkcije še kako pomemben. To je alokacijski mehanizem, ki naj bi ustrezno porazdeljeval delovno silo med produkcijske procese in aktivnosti, kot na drugi strani tudi zagotavljal porazdelitev produktov tega dela zaposlenim in preko določenih institucij tudi »legitimno«⁷¹ brezposelnim.

Razlogov za razpadanje trga delovne sile je več.

Prvi dokaj pomemben je že zgoraj omenjeno dejstvo, da delovna sila pač ni eno od blag, ampak blago posebne vrste oz. »fiktivno blago«.

Drugi razlog kaže iskati v dejstvu, da na trgu delovne sile nastopa vse več omejitev, ki ovirajo tekmovanje kot enega bistvenih pogojev trga. Tako prvo od omejitev trga najdemo v že prej omenjeni naravi delovne sile, ki je pač ni mogoče do te mere uspešno kvantitativno prilagajati potrebam trga kot druga blaga. Če temu dodamo še omejitve pri dostopu do trga delovne sile (pa najsi gre za omejitve, ki jih ustvarja kapital z monopolizacijo in segmentacijo trga ali pa za omejitve dostopa, ki jih vzpostavijo sindikat in zahtevane kvalifikacije) dobimo »prehajanje trga iz odprtega v bolj ali manj zaprto družbeno razmerje«.

Tretji in verjetno najpomembnejši razlog razpadanja trga delovne sile pa predstavljajo »sodobne motnje na trgu dela«.⁷¹

1. Ob vseh drugih, ki jih bomo obravnavali v nadaljevanju, predstavlja vse prej kot nepomemben faktor večanje števila prebivalstva. Tako bo število »domače delovne sile v Zvezni republiki (Nem-

⁷⁰ Navedeno po že omenjenem delu *After Full Employment*, str. 41, kjer je najti tudi obširnejšo razgrnitev tez W. H. Beveridgea.

⁷¹ Formulacija kot tudi osnovna delitev razlogov za razpad trga dela na tri skupine je povzeto po C. Offeju.

čiji, G. S.) naraslo na le nekaj manj kot 25,5 milijonov ljudi do leta 1990 — milijon več kot leta 1975.«⁷² Postavlja se vprašanje, kaj naj bi ti ljudje delali oz. koga naj bi izrinili s trga dela, še posebej ob dejstvu, da novih delovnih mest ne bo mogoče odpirati, ker nič ne kaže na nove potrebe po množični produkciji.

2. Zahodnoevropski trgi t.i. trajnih dobrin, katerih prodaja je relevantna za oživljanje ekonomskih ciklusov, kažejo znake relativne zasičenosti. Kot kaže, danes ni videti novih artiklov, ki bi nadomestili avtomobilsko industrijo⁷³ in »sprožili odgovarjajoče valove investiranja, ki bi mogli materialno podpreti nov dolgi val ekonomskega cikla.«⁷⁴

3. Dodaten razlog, ki opozarja, da ni mogoče govoriti o novem valu masovne proizvodnje, je ekološka problematika. Kapitalistični način proizvodnje je pripeljal s svojo ekstenzivnostjo naravo do meja izčrpanosti oz. do tolikšne degradacije, da si nadaljevanja razvoja, ki bo temeljil na ekstenzivnem ekološko potratnem procesu produkcije preprosto ne moremo več privoščiti.⁷⁵ Če temu dodamo še precejšnjo moč ekoloških gibanj, je očitno, da odpiranje novih delovnih mest na račun industrije z nizko organsko sestavo kapitala in onesnaževanjem ne bo mogoče.

4. Kombinacija avtomatizacije in upadanja dobičkov prinaša tako upadanje investicij kot tudi manjšanje števila delovnih mest.

---

⁷² C. Offe, *Disorganized Capitalism: Contemporary Transformations of Work and Politics*, London 1986, str. 60.

⁷³ Petdeset milijonov primerov letno — to je število, ki si ga praktično ni mogoče zamisliti pri nobenem drugem proizvodu, ki bi za sabo potegnil še vse dodatne investicije, ki jih zahteva avtomobilska industrija. Več o tem vprašanju glej v A. Gorz, *Ekologija in politika* (Prosveta, Beograd 1982).

⁷⁴ C. Offe, *Disorganized Capitalism: Contemporary Transformations of Work and Politics*, London 1986, str. 60. Na dejstvo, da računalništvo ne kaže nikakršnih možnosti, da bi po obsegu investicij nadomestilo nekaj takega kot je avtomobilska industrija, opozarja tudi Ernst Mandel, ki je sicer izjemno kritičen do postmarksističnih teorij o delavskem razredu. Mandel pravi tako: »Opaziti je stalno pomanjkanje produktivnih investicij, torej tudi krepko padanje dolgoročne in srednjeročne stopnje rasti. To kaže, da se nobena »nova« industrijska panoga — z mikroelektroniko, robotiko ali informatiko vred — ne razvija tako, da bi v vlogi osnovnega vzpodbujevalca proizvodnje in trga zamenjala avtomobilsko industrijo, gradbeništvo, proizvodnjo gospodinjskih pripomočkov in polavtomatskih strojev...« (E. Mandel, *Desetletje krize 1974—1984*, KRT, Ljubljana 1986, str. 230)

Eden od voditeljev četrte internacionale opozarja, da si je sicer mogoče predstavljati, da bi svet izdelal in prodal kakih dvesto milijonov osebnih računalnikov ipd. »Toda nobenega znamenja ni, da gremo po tej poti.« (isto) Zato pa je očitno, da »brezposelnost nenehno narašča. Samo v imperialističnih državah se je z desetih milijonov v letu 1970 povečala na 20 milijonov v letu 1975, leta 1980 je dosegla 30 milijonov, leta 1982 pa že 35 milijonov...« (isto, str. 230/231)

⁷⁵ Kot študijo o tem, kaj se z degradacijo okolja dogaja v socialistični državi, glej delo Dušan Plut, *Slovenija zelena dežela ali pustinja*, KRT, Ljubljana 1987.

Postmarksisti, kot tudi še nekateri drugi teoretiki, opozarjajo, da prav nastop avtomatizacije prinaša konce družb polne zaposlitve.⁷⁶ Mikroelektronika in visoko razvita tehnologija, kar oboje nosi v sebi potence za različne variante nadaljnega spreminjanja družb, nečesa vendarle ne zmoreta. »V nobenem primeru... ne more(ta) na novo za dolgo odpreti cikla kapitalistične akumulacije.«⁷⁷ Razmerje med konstantnim in variabilnim kapitalom se dokončno preveša v korist konstantnega. »... vrednost variabilnega kapitala... stremi k temu, da pade na vrednost kapitala vzdrževalnega dela.«⁷⁸

Kapitalizem je postal nemogoč. To, kar je ruski marksizem obljubljal pol stoletja in je bilo vseskozi le še vprašnje nekaj mesecev revolucionarnih bojev, je danes res tu. Družba, ki temelji na izžemanju presežnega dela, je v izteku. Kot opozarja A. Gorz, se udejanja Marxova vizija razkroja produkcije, osnovane na menjavi vrednosti.⁷⁹ Dejstvo, da je v neposrednem procesu produkcije delež živega dela vse manjši, ob visoki stopnji produktivnosti onemogoča nadaljnje produciranje presežne vrednosti, ki bi bila po obsegu za kapital še smiselna. Kaj hitro se namreč pokaže, da investicije in stroški z njimi presegajo dobiček. Hkrati s tem, ko tako prenehajo obstajati pogoji za s stališča kapitala racionalno družbo, pa smo tudi že onstran socializma, če pod njim razumemo družbo nagrajevanja po delu in določanja položaja človeka glede na njegov delovni prispevek.

⁷⁶ Proces deindustrializacije kot proces mikroelektronizacije ali širše uvajanja visoko razvitih tehnologij kaže nedvoumne znake. V Veliki Britaniji je po letu »1966 number of workers employed in British manufacturing industry... declined from 9,2 milion in 1966 to 5,4 milion in December 1984. This presents a net job loss of 40,9 per cent (3,75 milion workers). (J. Kean, J. Owens, After... str. 154) »Vemo npr., da znaša letni svetovni porast produktivnosti v avtomobilski industriji 7 do 8%; vemo, da bo v Franciji produktivnost v bančništvu naraščala letno za 5,6% s tem, da bo v naslednjih letih odpuščena četrtnina do tretjina delavcev. V trgovini bo vpeljevanje elektronskih plačil omogočilo do 33-odstotno zmanjšanje števila zaposlenih.« Po neki študiji v Nemčiji »avtomatizacija ogroža do leta 1990 delovna mesta 3 do 3,5 milijona delavcev... in 80% teh mest pripada terciarnim dejavnostim.« (A. Gorz, The Socialism of Tomorrow, Telos 67, str. 200. Tekst bo v kratkem izšel v ČZKZ. Prevod S. Krek) Na dejstvo, da mikroelektronika ne odpira novih delovnih mest, opozarjajo tudi uradna predvidevanja v ZDA. »Ameriška služba za statistiko rada predviđa povečanje broja zaposlenih za 37,8%... Ona precizira da če radna mesta stvorena u svim granama razvijene tehnologije predstavljati samo 6% ukupnog broja stvorenih radnih mesta.« (A. Gorz, Američki model i budućnost levice, MUS 6/7 1986, str. 408/409)

⁷⁷ A. Gorz. Pota raja (navedeno po Zbornik BOJ PROTI DELU, kjer sta prevedeni tretje in četrto poglavje omenjenega dela), KRT, Ljubljana 1985, str. 123.

⁷⁸ isto, str. 124.

⁷⁹ Marx je v Grundrisse, kot opozarja tudi Gorz, prikazal proces upadanja in nesmiselnosti težnje po večanju presežne vrednosti takole: »Če bi bilo nujno delo že reducirano na 1/1000, bi bila celotna surplusna vrednost 999/1000. Če bi se zdaj produktivna sila potisočerala, bi padlo nujno delo na 1/1 000 000 delovnega dneva, celotna surplusna vrednost pa bi znašala 999 999/1 000 000 enega delovnega dneva... tj. celotni surplus ne bi narastel s potisočerenjem produktivne sile niti za 1/1001:... (Očrti, navedeno po METI, I 8. zvezek, DE, Ljubljana 1985, str. 214).

3.1. O delu brez dela

Osemdeseta leta prejšnjega stoletja so prinesla razširjenje subsumpcije ljudi pod mezdno delo. »Delovni dan kot organizacijsko časovno središče tega gospodarstva je več kot sto let predstavljal izhodišče za dan življenja. Vsi znaki razvite industrijske družbe kažejo na to, da bo v prihodnje obratno, da bo dan življenja izhodišče za kritje ocenjevanja, kako dolg in kakšen naj bo delovni dan.«⁸⁰

Obrat se dogaja dokaj hitro. Tako kapital kot delavsko gibanje, ki se bosta sčasoma poslovila, ponujata kopico konceptov za ohranitev meznega dela.

a) Dualna struktura družb

Stara alternativa, ki želi ohraniti obstoječi sistem meznega dela, se ob zavesti, da celotnega delavskega razreda ne bo zmogla več zaposliti, zavzema za t.i. dualno ekonomijo. Po tem konceptu bi bila družba razdeljena na del polno zaposlenih delavcev, od kvalificiranih pa do strokovnjakov specialistov, ki bi imeli vse ugodnosti ki izhajajo iz dela, in na drugi del, ki bi opravljal občasna slabo plačana dela in bi primerno statusu teh del tudi živel. Opisani proces je mogoče opazovati v vseh družbah z izrazitejšo brezposelnostjo. V ZDA se tako razvpito zmanjšanje brezposelnosti na raven iz leta 1981 dogaja prav na opisan način. »... vse manj številna elita profesionalcev, pristašev tradicionalnih vrednot produktivizma in etike učinkovitosti si prisvoja stalna dobro plačana delovna mesta, ki zahtevajo učinkovitost in povezanost s patronatom in iz proizvodnje in družbe vse očitneje izriva večinsko množico novih marginalcev.«⁸¹ Pri tem ne gre, in to je najzanimivejše, za tistih 7,4 % uradno brezposelnih, temveč še za 35 milijonov siromašnih, med katerimi je večina tistih, ki so ob Reaganovi »uspešni« politiki zaposlovanja v »novem terciarnem sektorju« dobili posel. Večina teh dela nepolni delovni čas in seveda za minimalno mezdo. Pri tem prevladujejo t.i. hišna dela od čiščenja, čuvanja stanovanj, pranja posode, pripravljanja hrane ipd. Gre skratka za tista dela, ki jih v Južni Afriki opravljajo črnci, že v stari Grčiji pa so bila to dela, ki so pripadala sužnjem.

Nekateri napredni avtorji iste baže so ob tem predlagali uvedbo t.i. garancije nujnega za obstanek. Na prvi pogled so ti predlogi sprejemljivi, vendar razkrivajo prav težnjo po dualizaciji družbe in s tem po vzpostavljanju sloja, ki bi ob nenehnem življenju na robu nujno moral opravljati še slabo plačana in nepriljubljena dela.

Delitev družbe na dva dela predstavlja le najsplošnejši okvir, ki označuje predloge naprednjakov, ki se zavzemajo za ohranitev kapitalizma. Predlogi so od države do države sicer različni, vendar jim skupnih

⁸⁰ O Negt, Utopija i rad, objavljeno v zborniku Socijalizam na pragu 21. veka, Komunist, Beograd 1985, str. 190/191.

⁸¹ A. Gorz, Američki model i budičnost levice, MUS 6/7 1986, str. 409.

značilnosti ne manjka, zato bomo posebnosti na tem mestu pustili ob strani.⁶²

a1. Najpogostejša in tudi na široko uporabljena varianta reševanja problema brezposelnosti je odpuščanje določenih kategorij delavcev. Prvi v tej vrsti so seveda tujci, ki jim v primeru, da so pripravljene zapustiti državo, v znak pozornosti izplačajo določeno denarno nadomestilo. Tujcem v tej vrsti sledijo ženske (še posebej poročene), starejši ljudje in mladi.

a2. Izvržena delovna sila, razen tujih delavcev naj bi ostala brez dela le začasno, tj. v t.i. prehodni fazi, dokler se ne razvije postindustrijska informacijska družba. Kljub temu pa je potrebno razviti določene strategije tudi za to t.i. prehodno obdobje.

1. Več jih je — prva in najtopleje priporočana je »pomagaj si sam« strategija. Po tem konceptu naj bi prav v »teh težkih časih« prišla do polnega izraza vsa inventivnost posameznikov, ki naj bi s samoorganizacijo odpirali nova področja dela in s tem tudi lastnega zaslužka. Vendar se pri tem kaj hitro pokaže, da je seganje po tej varianti med brezposelnimi redko. Med razlogi za to se pogosto navaja negotovost in formalna nereguliranost trga. Kot tudi dejstvo, da ta način zahteva tako precejšnja vlaganja na začetku, sredstev za to pa brezposelni nimajo, kot tudi velika vlaganja živega dela ob negotovih ekonomskih efektih.

2. Danes se dokaj pogosto pojavlja tudi predlog, da je potrebno razširiti pojmovanje dela in za delo priznati tudi hišna in temu podobna dela. Tako bi vsi, ki opravljajo družbeno koristna dela poučevanja, kuhanja, čuvanja ipd. dobili pravico do neke vrste nadomestila iz naslova »prihranjenih stroškov«. Ta rešitev kaže, da je končno prodrla ideja, za katero se je goreče zavzemal določen del feminističnega gibanja. Toda ko vštujemo dejstvo, da predlog nastopa danes, ko bi na ta način prolongirali mezdno delo in delovno silo, ki smo jo izključili iz trga delovne sile, vezali na kapital z minimalnim, za življenje nezadostnim nadomestilom, se nam predlog pokaže kot varianta dualne stratifikacije družbe, pri čemer pa bi tudi tisti, ki bi imeli od njega le malo koristi, bili vezani na mezdno delo. Pri tem pa se ta teorija o nadomeščanju dela, ki ga opraviš doma oziroma tega, da pač ne trošiš družbenih sredstev, širi tudi na področje t.i. samoaktivnosti. Vse od tega, da je mlad človek dolžan učiti se in biti tako nenehno pripravljen na vstop v svet dela in se zato izobražuje, prekvalificira ipd., stari ljudje pa se v povračilo družbi sami vzdržujejo, pazijo, da ne zbolijo ipd. Tako eni kot drugi pa seveda ob tem, da so nadomestila majhna, dodatno delajo in opravljajo slabo plačana in nezaželjena dela. Ivan Illich to imenuje delo v senci. Pod tem razume vse aktivnosti, ki

⁶² Sistematizacijo različnih predlogov za ohranitev delovne družbe v veliki meri povzemamo po C. Offeju (tekst nosi naslov Prihodnost trga dela in je bil objavljen na več mestih. Navajamo pa ga po objavi v reviji Telos, št. 60. Vendar ni tekst, ki je pod istim naslovom objavljen v delu Disorganized Capitalism...).

jih ljudje opravljajo za reprodukcijo produkcije, pa so zanje slabo ali pa sploh niso plačani. Avtor se pri tem zavzema za uvedbo distinkcije med samoaktivnostjo in lastnim delom.⁸³

⁸³ Ivan Illich je eden tistih teoretikov, ki so najpogosteje navajani kot misleci integralnih plati meščanskega kozmosa. V delu *Vom Recht auf Gemeinheit*, ki so ga v srbski jezik prevedli kot *Pravo na zajedništvo in ga kot se spodobi, opremili z odklonilno uvodno študijo*, med drugim objavlja prispevka z naslovoma:

1. Lastno delo
2. Delo v senci.

Nemške besede *Eigenarbeit* leta 1975 praktično še ni bilo. Illich jo hoče uvesti kot analitično kategorijo. Beseda *Eigen* naj bi omogočila razlikovati in zoperstaviti se besedi *selbst*. Beseda *selbst* je namreč v povojnem obdobju postala pomensko negativno obremenjena. Nenehno se govori o samopostrežbi, samoizobraževanju, samopomoči, pa seveda o samupravljanju kot višku tega, kar je samo. Vse te kombinacije naj bi po avtorjevem mnenju zgolj prikrievale tiste spektre dejavnosti, ki bi jih morala opraviti država oziroma produkcija, pa jih ne in jih prepušča posamezniku. Pomagaj si sam pa je še dodatno simpatična parola, ker ob tem, da tisto, kar že tako ni kaj dosti vredno, opravljaš sam pod videzom dolžnosti. »Samopomoč je u pravom smislu masturbatorski pojem. Reč masturbacija potiče iz latinskog i složena je od manus (ruka, rukom) i stuprum (silovanje).« (Pečat, Beograd 1985, str. 85) Gre za samoposilstvo s sredstvi in na način, ki ga določa blagovna produkcija. V nasprotju s tem naj bi pojem *Eigenarbeit* označeval odtrganost od dejavnosti, ki so vezane na ta svet in poudarjal lastnost tistega, kar počnemo nam samim. »On baca pogled preko društva s intenzivnim robnim prometom i to unapred, ne unazad.« (isto, str. 88)

»Pod radom u senci podrazumevam... novovekovnu neplačenu dopunu najamnog rada.« (isto, str. 122) Gre za tiste dejavnosti, ki so obstoječemu sistemu nujno potrebne, a se ne plačajo. Teh dejavnosti v industrijskih družbah ne smatrajo za delo. Vendar je »Prinudba da se on obavi... uslov pod kojim u društvu s intenzivnom robnom proizvodnjom najamnine... mogu uopšte da bude plačene.« (isto, str. 123) Industrija tako proizvaja vse več le delno oziroma šele ob dodatnem vlaganju dela uporabnih predmetov. Delo, ki je pri tem vloženo, se smatra za samoumevno. Polje dela, ki ga je potrebno opraviti ob industrijskem načinu življenja, je vse širše. Postopna in nujna vlaganja v hišo, garažo, kuhinjo so človeku vzela vse več časa, vendar mu istočasno, ker ni šlo za delo, ki bi bilo opravljeno po sistemu funkcionalnosti za življenje, ampak po standardih industrijskega sveta, niso prinesla boljšega življenja.

Pojem dela v senci spremljajo štiri mistifikacije:

1. ženska naj bi bila po naravi določena za opravljanje domačih del in za skrb za otroka;
2. določena dela se obravnavajo kot nujna za t.i. družbeno reprodukcijo;
3. neplačana dela so dela v t.i. neformalnem sektorju in so prav zaradi banalnosti ne glede na to, kdo jih opravlja, nevredna plačila;
4. zvajanje dela v senci na žensko delo.

»Rad u senci koji je već sredinom XX. veka izgubio svoj polno specifičan karakter, sada postaje polno neutralan kao najamni rad.« (isto, str. 136) Hišno delo je v družbi napredka zgolj tisto mesto, na katerega je senca dela v senci padla najprej. »... stvaranje profesionalno kontrolisanog rada u senci, u oblasti učenja i lečenja, kao i samopomoči, sad je glavni posao preostalog najamnog rada.« (isto, str. 141) Temelj te delitve vidi avtor že v pojmu proizvodjalne sile. Ta pojem namreč logično zahteva neko t.i. neproizvajalno silo oziroma, kot je očitno danes, silo, ki producira v senci. Segregacija na črne, bele; moške, ženske; pa tudi arijce in žide je le nujen nasledek vzpostavljanja ideologije produktivizma.

Vse to omogoča vzpostavljanje videza, da družba menjalne ekonomije še deluje. »Plačevanje prebivalcev si nadeva videz mezde, potrošni produkti si nadevajo videz blaga in družbeni odnosi videz tržnih odnosov; toda ti videzi so prazni, brez vsebine... Produkcija dejansko nima in ne more imeti več za cilj akumulacije kapital in njegove uporabe. Njen primarni cilj je sedaj kontrola družbe in lastna prevlada. Proizvodi niso ponujeni zato, da bi čimbolj povečali priliv in profit..., ampak da bi se do maksimuma stopnjevala nadzor in manipulacija.«⁸⁴

Tisto, kar se poraja, je mehanizem, nadzor, ki se vzpostavlja skozi produkcijo. Kapitalizem je tako dosegel ideal realne subsumpcije, vendar je z njo tudi sam izginil v delu. V družbi, ki je strukturirana po zakonih dela pa dominira tehniški sistem, ki mu je podrejeno ne le večinsko prebivalstvo, ampak so tudi njegovi upravljalci »hlapci, ne gospodarji«. ⁸⁵ Um se je pomračil. Instrumentalnost ga je pripeljala v iracionalnost.

b) Družba onstran dela

Je odgovor, ki ga ponujajo postmarksisti, ko poizkušajo misliti družbo, ki bi presegla predlagane variante dualne družbe.

b1. Vendar celotno delavsko gibanje ne misli tako.

1. Prav nasprotno, posebej vodstva delavskega gibanja še vedno prisegajo na delo kot osrednjo kategorijo življenja in obljublajo polno zaposlenost.

Laburistična stranka Velike Britanije je tako svoja zadnja dva poraza na volitvah doživela z obširnimi programom modernizirane socialne države, ki bo temeljila na polni zaposlenosti tako dela kot kapitala. Edino kar je ponudila kot dokaz, da bo tokrat, če bi prišla na oblast, uspela preseči protislovja, ki pestijo stari koncept tovrstne države, je politična volja. Če bo po nedavnem porazu v boju s prvim moškim Otoka še vztrajala pri omenjenem programu, bo privrženost temeljnemu garantu uspešnosti tega koncepta vsekakor potrdila. Še več, politično voljo te vrste bi lahko poimenovali že kar politična trma. Dejstvo, da Otočani, in sicer mezdni delavci v državi z več kot tremi milijoni brezposelnih, volijo stranko, ki jih meče na cesto, kaže poleg vsega drugega še kako pomembnega prav gotovo tudi na to, da delo ni edino, kar zanima delavce.⁸⁶

⁸⁴ A. Gorz, Pota raja, že navedena izdaja KRT, Ljubljana 1985, str. 133.

⁸⁵ isto, str. 134.

⁸⁶ Ko Keane in Owens opisujeta, kaj se dogaja v Veliki Britaniji, pišeta: »There is nothing in Thatcher governments policies which can solve the present unemployment problem.« (že omenjeno delo, str. 119) Pod vladavino Thatcherjeve se je namreč nezaposlenost skokovito večala predvsem s procesom deindustrializacije (število zaposlenih je tako v letih 1979–85 padlo s 23 na 21,4 milijona, v industriji pa celo s 7,1 na 5,4 milijona, kar pomeni 22-odstotno zmanjšanje števila zaposlenih delavcev); z velikimi vlaganji v tujini (investicije so v letih od 1978 do 85 narasle od 4,7 na 11 milijard funtov); z upadanjem investicij v domačo industrijo (7,5–5 milijard funtov) in s povečanjem produktivnosti. Slednje naj bi se zgodilo predvsem na račun zapiranja nerentabilnih tovarn. Vendar avtorja menita, da tudi »British

Drug primer priseganja na polno zaposlenost, ki bo dosežena do leta 1990, če ne do takrat, pa vsaj do leta 2000, je dolgoročni program stabilizacije SFRJ. Jugoslavije, ki tako kot Velika Britanija sodi v sam vrh lestvice držav, ki imajo veliko brezposelnost, se srečuje s problemom, kako zaposliti 1,6 milijona brezposelnih. Ali vsaj kako zaposliti 900.000 iskalcev zaposlitve.⁸⁷

V državi, ki položaj človeka vsaj normativno določa glede na rezultate dela, je tolikšno število brezposelnih svojevrsten absurd. Celo komisija ugotavlja, da »najrazličnejše socialne razlike izhajajo iz tega, ali je delavec zaposlen ali ne.«⁸⁸ Ko ugotovijo, da bo »vsaka ekonomska politika pa tudi program dolgoročne ekonomske stabilizacije... doživel neuspeh, družbena protislovja pa se bodo še zaostriła, če tega problema ne bomo postopoma in na realni podlagi uspešno reševali v tem

Labour Party« ne bi bila dosti uspešnejša. Laburisti trdijo, da je njihov »aim... to create full employment for all sections of community, including women and ethnic minorities, in all parts of the country — ...« (Program Laburistov iz leta 1982) »Furthermore, Labour is committed to reducing working hours (to thirty — five hours a week) and to shortening working life and even more ambitiously, the party declares its support for 100K (ing) behind the labour market and paid work, to the unpaid work done in the home.« (isto, str. 145) Ne le da bodo zaposlili vse delavce, poskrbeli bodo tudi za to, da delo »should not only safe and fairly paid, but should be »fulfilling« (rather than monotonous)...« (isto) vse to bodo izvedli z mehanizmi državnega plana. Pri tem planiranju bodo sodelovali tako delavci kot kapital.

Delavci kot varovanci laburistov pa bod imeli še dodatne mehanizme vplivanja na ekonomsko politiko tako preko t.i. »mestnega socializma« kot preko delavskih kooperativ.

Keane in Owens opozarjata na to, da je veliko vprašanje, kako naj bi ob vseh znanih dejstvih svoj program izpeljali. Dva bistvena problema naj bi onemogočila udejanjenje.

1. Laburisti, ki s svojim programom dvigajo aspiracije ljudi, bi izgubili zaupanje, ko bi prišlo do razkoraka med obljubljenim in realizacijo. Očitno pa je, da bi tudi ob predpostavki, da je nekatere postavke iz programa sploh mogoče realizirati, to zahtevalo veliko časa.

2. Osnovna predpostavka, ki jo laburisti jemljejo za dano, je pa še posebej v času upadanja rasti vprašljiva, je soglasje dela in kapitala okrog temeljnih vprašanj. Če naj bi bila prioriteta naloga polna zaposlitev, potem je stran, ki na to ne bo pristala, že znana. Tudi nova vlada ne bi uspela uresničiti, kar ni uspelo prejšnjim.

»Labour's response to these doubts about viability of its programe have been twofold: first to assert that although the policies may be similar to those of previous governments, Labour's political will will be stronger, strong enough in fact to overcome most difficulties and to achieve the return to full employment; and second, that Labour will not promise to much too quickly.« (isto, str. 153)

⁸⁷ »Da bi zagotovili zaposlovanje celotnega priliva delovne sile, posebej kadrov in delavcev, začasno zaposlenih v tujini, bi bilo treba, po nekih raziskavah, v obdobju od leta 1980 do 1990 odpreti okoli 1,6 milijona novih delovnih mest in omogočiti rast zaposlenosti po povprečno 3 % letni stopnji.« (Strategija in temelji razvojne politike, DE, Ljubljana 1983, str. 27) Člani t.i. Kraigherjeve komisije so ob tem poudarili, da je kljub velikemu zaposlovanju prišlo do tega, »da je število ljudi, ki iščejo zaposlitev, v začetku leta 1983 preseglo 900.000.« (isto, str. 25)

⁸⁸ Sklepni del dolgoročnega programa ekonomske stabilizacije, DE, Ljubljana 1983, str. 64.

in prihodnjem desetletju«, predlagajo način reševanja problema. Pri predlogih je najzanimivejše prav dejstvo, da koketirajo pomalem z vsem in da pri tem združujejo nezdružljivo. Za začetek kategorično zatrdijo, da sta »dosedanji razvoj gospodarstva in zaposlenosti... zagotovila realne pogoje za to, da je mogoče s polno zaposlenostjo računati kot z uresničljivim ciljem politike zaposlovanja.«⁸⁹ Ta trditve sama, če odmislimo, kaj bodo ljudje delali, koliko bodo zaslužili, komu bomo izdelano prodali in kakšne posledice bo to pustilo na okolju, drži. Če pa vsega tega ne odmislimo, potem se pojavljajo vprašanja kot:

1. Kako bomo v času, ko vse razvite države beležijo krizo produktivne zaposlenosti in vstopajo v proces deindustrializacije, mi dosegli polno produktivno zaposlenost vseh za delo zmožnih pa hkrati ne bomo periferija svetovne ekonomije, ki bo svetu producirala jeklo ali kaj podobnega v času, ko vodilni v jeklarstvu na zahodu nočejo niti slišati o novih naložbah doma?

2. Ker verjetno ne bomo pristali na to, da na svetovnem trgu prodajamo živo delo tudi desetkrat pod vrednostjo, po kateri bi jo glede na kvantum porabljenega časa morali, se postavlja vprašanje, kako razumeti trditve, da bo naša industrija do leta 2000 polno in produktivno zaposlila še 1,6 milijona delavcev?

3. Komu bomo ob nori predpostavki, da se bo to zgodilo, vse, kar bomo ob visoki produktivnosti, ker »hkrati zaradi zaposlovanja ne bi smeli zanemarjati posodabljanja naše tehnologije«,⁹⁰ in polni zaposlenosti proizvedli, prodali? Ali to pomeni, da bomo postali absolutni vladarji na svetovnem trgu?

4. Kaj bo z našim okoljem, če bomo pospeševali delovno intenzivne panoge in izvažali, izvažali, izvažali, izvažali...?

5. Ali ni vse, kar je predlagano, le zmeden projekt, ki najde konsistenco le v predpostavki, da bomo še naprej uresničevali le tisti del zapisa-nega, ki govori o delovno intenzivnem in o izvozu pod vsako ceno, če parafraziram najslavnejšo parolo zadnjega desetletja revolucije?

6. Mar ne kaže na to prevladujoč odnos do izobraževanja, ki naj bi se prilagodilo industriji in omogočilo »odpravljati razlike med strukturo izobraževanja in potrebami združenega dela ter vse družbe«?⁹¹

7. Ne bi morda kazalo namesto o udejanjenju naštetega razmišljati o prizadevanjih za razvoj kolikor je mogoče produktivne tehnologije,

⁸⁹ Strategija in temelji razvojne politike, DE, Ljubljana 1983, str. 27

⁹⁰ isto, str. 26.

⁹¹ isto, str. 30. Tisto, kar daje nekaj upanja, je obotavljajoče odmikanje od te teze v vrstah slovenske oblasti — še posebej vodstva ZK. Teza, ki je, ko je po letih prepričevanja le prodrla, danes vsaj načelno sprejeta in govori o tem, da izobraževanje kaže povezovati le s tistim združenim delom, ki je sposobno produkcije, ki je v gornjem razredu svetovne produktivnosti, obeta vsaj prizadevanje obiti katastrofo. Da skriva v sebi pasti instrumentaliziranja vedenja in pomračitve uma, je seveda druga velika past.

ki bo prinesla dohodek in istočasno ob prerazdelitvi družbeno potreb-
nega fonda dela vsem omogočila skrajšanje delovnega časa?

8. Ali pa celo še več. Zakaj ne bi bilo mogoče razmišljati o dvojni stra-
tegiji? O strategiji, ki bi glede na svetovne trende, ki niso niti diverzi-
fikacijski niti zgolj poenotujoči, ampak eno in drugo, strogo centralizi-
rano zagotavljala produkcijo in menjavo določenih dobrin, ki bi bile
skupnega pomena, drugače pa že enkrat omogočila zaživeti lokalnim
skupnostim?

Verjetno je premislek teh in drugih vprašanj še kako potreben, še
posebej, ko vemo, da smo ob nenehnih prizadevanjih nadaljevati po
stari šabloni, ki stavi na izvoj česarkoli, samo da dobimo devize, prišli
že do tega, da v nekaterih republikah razpisujejo posojila, ki naj bi
omogočila polno zaposlenost in pri tem prepovedujejo tako zbrana
uporabljati za investicije v znanosti ipd.⁹²

2. Da družba meznega dela še ni prestopila praga zadnjega dela
poti k svojemu koncu, meni tudi precejšnje število teoretikov, ki v
odpravi dela vidijo predvsem konec možnosti za revolucionarno spre-
membo sveta s strani proletariata in zato v teoretikih družb onstran
dela najdevajo nasprotnike, ki so celo nevarnejši od celotne družine
personifikatorjev oblasti kapitala.

Göran Therborn tako obravnava ekološka gibanja in Gorza ter še
nekatero druge. »Ekološka ideologija in ideologija »nove dobe« sta
začeli izpodbijati marksistično in socialistično pojasnjevanje kapita-
listične nepravilnosti in njenega nesmisla... Vendar je glavni pokol
levice izveden v osemdesetih letih. Na nivoju ideologije je to storil A.
Gorz s svojim delom *Adieux au Proletariat (Zbogom proletariatu)*...,
medtem ko je na političnem nivoju ta funkcija pripadla gibanju nem-
ških zelenih, ki so se dokončno utrdili na parlamentarnih volitvah
leta 1983.«⁹³ Avtorju pri obravnavi stališč nasprotnikov (tako jih vidi)

⁹² Očitno je paradoks, ki smo mu priča v tem velikem dosežku razvoja samo-
upravljanja, vsaj dvojen. Delavci, ki so v dobi kapitala prisiljeni, kot opozarja
Marx, v to, da sami ustvarjajo sredstva svoje nadaljnje eksploatacije, so v
primeru posojila za delovno mesto izkoriščani dvakrat. Tako kot v kapita-
lizmu je tudi za današnje obdobje socializma pri nas značilno, da delavec
ne odloča več niti o svojem dohodku, kaj šele o razširjeni reprodukciji,
vendar se temu pridruži še dejstvo, da mora delodajalcu še posoditi/pokloniti
sredstva za zaposlovanje sotrpinov. Če je to prvi paradoks posojila, je drugi
ob vsej zgovornosti prvega še zgovornejši. Delavec, ki poklanja sredstva za
zaposlitev, bo na ta način skoraj gotovo izgubil, če ne svojega delovnega
mesta, potem pa vsaj dohodek. Delovna mesta, ki jih bomo tako odprli, bodo
namreč s precejšnjo gotovostjo prinesla izredno malo dohodka, verjetno
pa premalo, da bi lahko tako zaposleni dostojno živeli. Socializacija izgub
bo naslednji korak. Izguba dohodka posojilodajalca — vzporeden. Tisto,
kar tako dobimo, je vladavina dela v imenu visokih ciljev. Povsem lahko
se namreč zgodi, da bomo iz zbranih sredstev tovarne zgradili, v njih tudi
dosegli primerno delavnost in blago prodali na svetovnem trgu kot predvi-
devajo dokumenti, ki utemeljujejo ponekod obvezna, drugod prostovoljno
obvezna posojila, edino česar ne bo, bo dohodek. No, ostalo bo delo. Pravica,
ki jo jamči ustava.

⁹³ G. Therborn, Izlaz iz pošte (objavljeno v zborniku tekstov z naslovom
Socializam na pragu 21. veka), Komunist, Beograd 1985, str. 292.

pridejo še kako prav tudi povsem očitna podtikanja. Ko govori o ogroženosti delavskega gibanja, meni, da ga »ogrožajo in ovirajo novejšje, vsaj za zdaj modernejšje antikapitalistične sile, za katere so zastareli vsi problemi dela, odnosov na področju dela in zaposlenosti.«⁹⁴ Ostrost idejnih bojev je očitna. Če naj navedemo še enega od zagovornikov teze o delavskem gibanju kot sili, ki bo slej ko prej izvedla revolucijo, potem je zanimivo opozoriti na razmišljanja E. Mandela. Priznani ekonomist, ki pokaže veliko analitično sposobnost, vse dokler ne gre za vprašanje revolucionarnega subjekta,⁹⁵ ki mu je vedno in povsod proletariat, ki bo v primernem trenutku ob dobro organiziranih subjektivnih silah izvedel revolucijo, podobno kot Therborn napade postmarksiste.

Mandel poudarja, da je sodobna družba na poti v dualno delitev in da kapital ob že danes ogromni brezposelnosti, ki naj bi znašala med 35 in 40 milijonov ljudi, prinaša še novo. »Buržoazni projekt vzpostavljanja »dualne družbe« lahko privede le do številke, ki bo dvakrat, če ne še večkrat večja od omenjene.«⁹⁶

Vendar istočasno trdi: »Empirično je osnovni trend, ki ga je mogoče statistično preveriti, rast meznega dela v svetovnem obsegu . . . in ne njegovo absolutno ali relativno upadanje«⁹⁷ kot trdijo avtorji, ki že »nekaj let politično tezo, da se človeška emancipacija ne more več opirati na »proletariat«, razred meznih delavcev, vse bolj podpirajo z ekonomskimi dokazi.«⁹⁸ Edino, kar je mogoče statistično potrditi, je relativno upadanje meznih delavcev, zaposlenih v največjih kapitalističnih tovarnah. Ker bo po napovedih OECD do devetdesetih let robotizacija izpodrinila le nekje med 4 in 8 % obstoječih meznih opravil, »torej ni nobenega objektivnega vzroka, da bi govorili o »upadanju proletariata v objektivnem pomenu besede.«⁹⁹ To pa hkrati tudi »ne pomeni, da bi lahko podcenjevali nevarno možnost dolgoročne brezposelnosti.«¹⁰⁰

⁹⁴ isto, str. 294. Pri svojih trditvah se avtor sklicuje na takrat še neobjavljeno, danes pa s strani določenih krogov izredno preferirano delo *Why some people are more unemployed than others*. Glej recenzijo Iana Gougha in tekst z naslovom *The non-obsolescence of the right to work* avtor Michael Rustin. Oba teksta predstavljata izsek iz sodobne polemike o polni zaposlenosti v Veliki Britaniji in pomenita opredeljevanje do Therbornovih del in tu že večkrat navajanega dela Keanea in Owensa. Objavljena sta v reviji *Critical Social Policy* št. 18.

⁹⁵ Podobno oceno avtorja je v razgovoru o perspektivah osemdesetih let podal Rudolf Bahro. Glej sicer predvsem v točki polemike okrog ekoloških meja kapitalistične rasti dobro razpravo med R. Bahrom, E. Mandelom, P. von Oertzenom in povezovalcem U. Wolterjem. Razprava je deloma objavljena v reviji *Treči program* I/1983.

⁹⁶ E. Mandel, *Socializam na pragu XXI. veka*, (objavljeno v že navedenem zborniku z istim naslovom), Komunist, Beograd 1985, str. 173.

⁹⁷ E. Mandel, *Marx, sedanja kriza in prihodnost dela*, ČZKZ 79/80, 1985, str. 66.

⁹⁸ isto, str. 65.

⁹⁹ isto, str. 68. Avtor podpira svojo tezo s podatki, ki kažejo na to, da je bil delež robotov v industriji na 10.000 meznih delavcev majhen. Največji je bil leta 1981 (podatke navaja za leta od 1978 do 81) na Švedskem, kjer so imeli 29,3 robota na 10.000 meznih delavcev. Tisto, kar je pri vsej stvari zanimivejše, pa Mandel obide, to je dejstvo, da je število robotov dokaj hitro naraščalo v praktično vseh državah OECD. Glej str. 82.

¹⁰⁰ isto

Robotizacija po Mandelu ne bo bistveno zmanjšala števila delovnih mest, tisto bistveno, kar prinaša brezposelnost, je »upadanje stopenj rasti med dolgim depresivnim valom, stopnje rasti, ki padejo pod povprečno stopnjo rasti produktivnosti dela (tretja tehnološka revolucija)«. ¹⁰¹ Če temu dodamo še dejstvo, da je kriza največja prav v tistih sektorjih, na katerih je doslej temeljila obstoječa ekonomska ureditev, in da so bili boji v nekaterih sektorjih kot je npr. jeklarstvo že izgubljeni, se ko tudi sam kot rešitev problemov, ki nastanejo ob veliki brezposelnosti, predlaga skrajšanje delovnega časa, zdi, da gre pri njegovih argumentih v veliki meri za konstrukcijo, ki jo hoče ohraniti za vsako ceno, kljub temu, da mu analiza sama ponuja tudi povsem drugačne sklepe.

Tisto, kar namenoma spregleda, ko navaja podatke o številu mezdnih delavcev, je notranja nediferenciranost podatkov, ki ne razkrivajo dvojega, na kar opozarjajo postmarksisti, pa mestoma tudi Mandel sam:

1. Ali je delovni čas zaposlenih t.i. polni ali zgolj delni?
2. Kakšen je značaj del, ki jih opravljajo mezdni delavci — ali ne gre počasnejšega upadanja delovnih mest pripisati uvajanju slabo plačanih delovnih mest ipd?

Protislovja, ki se mu jih nabere vse polno, so znotraj njegovega načina razmišljanja rešljiva zgolj voluntaristično. Kako naj si namreč drugače razlagamo zahtevo, da kot odgovor na krizo nastopi »takojšnja uvedba 35-urnega delovnega tedna«? ¹⁰² Če mezdno delo v nobenem pogledu ne izgublja na pomenu, niti tako ne, da ga je očitno (dolgoročno gledano) časovno manj, kar res ni nujno tudi manj delovnih mest, potem je zahtevo po skrajšanju delovnega časa mogoče utemeljiti zgolj kot pogoj, brez katerega ni mogoča osvoboditev človeka. Kar sicer drži, vendar v kapitalističnem načinu produkcije ne šteje kaj dosti.

Ko Mandel, kot je bilo tu že navedeno, opozarja, da smo daleč od tega, da bo mikroelektronika nadomestila velike serije produktov trajnih dobrin ipd., mu ni težko pritrditi. Ko nato izpeljemo, da bodo v dobi informatike prav ti produkti tvorili jedro produkcije, se nam na Mandelovi sledi ponuja tudi teza o upadanju kategorije dela in s tem tudi mezdnih delavcev kot tistega središčnega. Tisto, kar avtorja pelje v omenjeno sklepanje, je njegova bojazen, da bo s koncem delavskega razreda nastopil tudi konec možnosti za socializem. »Postavimo zdaj hipotezo, ... da je proletarijat ... že začel objektivno upadati ... in da bo iz tega razloga bolj ali manj enakomerno propadla tudi njegova objektivna zmožnost, da preoblikuje družbo v socialističnem smislu. V tem primeru ne bi rekli le »nasvidenje« proletariatu, temveč bi morali tudi reči: — »nasvidenje« socializmu in vsakršnemu realističnemu (materialistično zasnovanemu projektu človeške emancipacije; ...« ¹⁰³

¹⁰¹ isto

¹⁰² isto, str. 70.

¹⁰³ isto, str. 73.

Ali pomeni reči z bogom mezdnemu delavcu res slovo od možnosti človeške emancipacije, je seveda posebno vprašanje. Tisto, kar je danes vse bolj očitno, pa je nekaj drugega, ne sicer nujnost slovesa od kakršnegakoli socializma; od tistega, ki svojo existenco legitimira na osvoboditvi dela in človekov položaj v družbi določa z mezdnim delom, pa se kot kaže, tendenčno le poslavljamo.¹⁰⁴ Ideje, ki so bile še kako privlačne pred petdesetimi leti, so danes, ko so svoje udejanjanje že davno zamudile, pač... Tudi če pustimo ob strani nekaj daljnješe prihodnost, pa bo kot kaže že danes vendarle potrebno temeljito premisliti tisto, na kar nas opozarja C. Offe. »Človek bi lahko videl nekakšen paradoks v dejstvu, da se vzporedno s tem, ko je vedno večji del prebivalstva udeležen pri odvisnem pridobitnem delu,¹⁰⁵ obratno tako rekoč zmanjšuje obseg »udeleženi« tega pridobitnega dela na posameznikih, tj. koliko jih involvira in oblikuje na način, ki je značilen za vsakokratno delovno situacijo. To razsrediščenje sfere dela nasproti drugim življenjskim elementom, izrinjenje te sfere na rob biografije je nekaj, kar ugotavljajo mnogi diagnostiki časa, četudi pojav skrajno različno ocenjujejo.«¹⁰⁶

b2. Družba onstran dela torej. Takšno je mnenje precejšnjega števila t.i. postmarksističnih avtorjev.¹⁰⁷ To je koncept, ki ga kaže zoperstaviti različnim konceptom, ki vodijo v dualno družbo.

¹⁰⁴ Takšno gledanje na sodobne in delno tudi vprične procese nas določa tudi v ocenjevanju potekajočih sprememb ustave in ZZD. Gledano na opisan način, je predlog nove ustave in spremenjenega zakona, ki naj bi urejal področje »ekonomije«, zastarel že pred sprejetjem. Še več, vztrajanje na delu kot določujočem kriteriju, nas bo ob že danes očitni dualizaciji družbe peljalo še dlje po isti poti. Tudi znotraj obstoječe pravne regulative dejstvo, da več kot milijon ljudi ne more postati polnopraven član te družbe, ker niso zaposleni, opozarja na milo rečeno čuden položaj. V družbi, ki formalno določa, da ljudje samoupravno odločajo tudi na področju produkcije, je vsaj ena sedmina za delo sposobnih zunaj pristopa do največje pridobitve samoupravljanja.

¹⁰⁵ Offe s tem pristaja na Mandelovo tezo o subsumpciji vse večjega števila ljudi pod mezdno delo.

¹⁰⁶ C. Offe, »Arbeitsgesellschaft«, Campus Verlag, Frankfurt/New York 1985, str. 28. Tekst z naslovom Arbeit als soziologische schlüsselkategorie? je preveden tudi v TIP 12/1986. Naš prevod se od objavljenega delno razlikuje.

¹⁰⁷ Verjetno danes ni več potrebno poudarjati, da pa se v razpeljavi temeljnih črt te družbe že ločijo. Na tem mestu tako niti ne bomo reflektirali vseh stališč te pogojno poimenovane skupine avtorjev, kot ne bomo prikazovali vseh razlik med njimi. Osrednji tok misli oziroma argumentacije bo tekel po liniji minimalnega konsenza in medsebojnega dopolnjevanja avtorjev, opombe pa bodo mestoma dopolnjevale to sliko, mestoma pa izstavljalne razlike. Prevladujoča referenca bo, kot v vseh podobnih razpravah po svetu, A. Gorz, ki je tovrstnim razmišljanjem utrl pot.

»Postmarksizem« kot termin, ki naj bi označil določene skupne lastnosti mislecev, je pri C. Mouffe in E. Laclau, ko govorita zakaj se pri projektu radikalne demokracije opirata na marksizem, opredeljen skozi naslednje opredeljevanje do marksizma:

a) kot ena od tradicij skozi katero je mogoče formulirati nov koncept politike;

b) »For us, the validity of this point of departure is simply based on the fact that it constitutes our own past.« (nav delo str. 3/4);

1. Prvi oziroma eden prvih korakov v tej smeri naj bi bilo skrajšanje delovnega časa. Predlogi za skrajšanje se med seboj razlikujejo glede na to, ali gre za konkretne politične predloge ali pa za razmišljanje o tem, koliko časa je danes ob doseženi stopnji razvoja produktivskih sil še potrebno preživeti v procesu dela. Skrajšanje delovnega tedna na petinideset ur spada med minimalne politične kratkoročne zahteve. A. Gorz pa je ob tem predlagal 20.000 ur dela v življenju kot tisto količino dela, ki naj bi posamezniku omogočila živeti dostojno, seveda pa brez dodatnega »udobja« že ob današnji produktivnosti.

»20.000 ur za eno življenje predstavlja tudi deset let dela s polnim delovnim časom ali 20 let dela s polovičnim delovnim časom, pa tudi 40 let nestalnega dela z občasnimi obdobji dela s polovičnim delovnim časom, ki se menjavajo z obdobji počitnic ali neplačane avtonomne dejavnosti...«¹⁰⁸

c) »Only if we renounce any epistemological prerogativ based upon the ontologically privileged position of a 'universal class', will it be possible seriously to discuss the present degree of validity of the Marxist categories.« (isto, str. 4);

d) »But if our intellectual project in this book is **post-Marxist**, it is evidently also **post-Marxist**.« (isto)

Takorekoč v klasiko razmišljanj, o katerih danes govorimo kot o post-marxističnih, sodi delo A. Touraina. Na tem mestu nas predvsem zanima njegovo delo Postindustrijska družba. Delo, v katerem najavlja nastop konca družb intenzivnega industrijskega razvoja.

1. »Francuska još uvijek razmišlja u industrijskim terminima, u tonama, kilovatima. Ona uopće ne funkcionira kao postindustrijsko društvo koje upravlja humanotehničkim sistemima«, (Postindustrijsko društvo, Globus, Zagreb 1980, str. 118)

2. Tako si ta država še ni uspela izboriti poti iz družb napredka. Tourain zato poziva: »Prevladajmo, dakle, utopiju napretka« (isto, str. 121) in se osvobodimo »bogolike slike čovjeka kao svemugočnog«... Čovjek i priroda samo su polubrača... Ništa nam ne nalaže da porušimo mostove koji vežu ljudski svijet sa životinjskim; naprotiv, njegovo ponovno uspostavljanje znači koristno rušenje mostova između čovjeka i Boga.« (isto, str. 120, 121)

3. Način, s katerim naj bi te spremembe dosegli, je samoupravno organiziranje okrog določenih vprašanj.

»Ono što sadrži riječ »samoupravljanje« jest poziv na globalnu akciju. Nije riječ o tome da se zatraži politička vlast ili vlasništvo, iako je sve to nekako uključeno u najopćenitiju parolu samoupravljanja. Riječ je o tome, da neka drupa ili kolektiv kontroliraju svoje postojanje... Točnije, u našim industrializiranim društvima velika snaga osporavanja jest odbrana neke sadašnje zajednice... pokreti koji svjedoče o najjačoj sposobnosti mobilizacije i koji najdublje prožimaju društvo svojim osporavanjem, jesu pokreti koji se tiču neke prave zajednice ili grupe... U Francuskoj, kao i drugdje, glavna snaga otpora više ne može biti rad, već to mora biti lokalna zajednica, komuna ili sve što je sa tim povezano.« (isto, str. 184—186)

¹⁰⁸ A. Gorz, Pota raja (objavljeno v Zborniku BOJ PROTI DELU), KRT, Ljubljana 1985, str. 137. Isti avtor pa se zavzema na nivoju konkretnih bojev za boj za skrajševanje delovnega časa v skladu z rastjo produktivnosti, za premakljiv delovni čas ipd. (glej The Socialism of Tomorrow, Telos 67, str. 204), vendar opozarja, da mora biti boj za krajši delovni čas boj, v katerem večja produktivnost služi le kot eden v vrsti argumentov, skrajšanje pa cilj in tudi zahteva, ki jo delavci postavljajo pred kapitaliste ne le v povezavi z večanjem produktivnosti, ampak prav tako kot neodvisno zahtevo, ki kapital sili v večanje produktivnosti.

2. Da bi delavci, ki so pripravljeni manj delati in bolje živeti¹⁰⁹ ob skrajšanju delovnega časa dostojno živeli, je potrebno vpeljati mehanizem t.i. družbenega dohodka. Ta dohodek naj ne bi bil mezda za delo. Prav tako pa tudi ne družbena miloščina, ki bi se delila vsem ljudem kot zagotovljeni minimalni dohodek. Prvo ni mogoče, ker ekonomska logika pokaže, da »ne bi mogel nihče preživeti, če bi bil plačan samo za ure učinkovitega dela... Dejansko, bolj ko se delovni čas na leto in na življenje krči, se velikost kotizacij ali taks, s katerimi se nagrajuje nedelo, bliža prekoračitvi velikosti zneska, ki je namenjen za neposredne mezde. Nagrajevanje nedelovnega časa končno prevlada nad nagrajevanjem delovnega časa.«¹¹⁰ Drugo pa je potrebno preprečiti, da ne bi služila reproduciranju kapitala skozi takšno distribucijo, v kateri bi se vzpostavljala dualna struktura družbe, ki bi z miloščino delala pretežno število ljudi za inferiorne in jih ob tem zaradi pičlosti minimalnega dohodka silila, da pod vrednostjo opravljajo težka oziroma maloželena opravila.

3. Seveda se pri tem takoj srečamo z vprašanjem nadaljnje ureditve družbe in statusa dela v njej. V diskusiji, ki trenutno poteka v Veliki Britaniji, M. Rustin očita Keanu in Owensu, da sta magično skočila v svet, »v katerem bo vse potrebno delo opravljeno iz altruizma, narav-

---

¹⁰⁹ Ta stara parola, ki jo proklamira omenjena tradicija delavskega gibanja, ki se bori proti delu, je danes seveda še kako aktualna. Vendar je mogoče najti kup avtorjev, ki dokazujejo, da delavci nočejo manj delati. V tem je seveda lep del resnice, vendar je zapletenejša od tega, da si želijo prav mezdnno delo, čeprav nekateri svoj raison d'être najdejo tudi v njem. Avtorji predvsem opozarjajo, da »dosta veliki broj intelektualnih radnika oseča rad kao zadovoljstvo«. (D. Mothe, Treba li skratiti trajanje radnog vremena? MUS 3/1986, str. 305) Ko Gorz odgovarja navedenemu avtorju, poudarja, da tisto, kar počno vrhunski znanstveniki kot Einstein, ki ga pisec jemlje za primer, seveda ni delo. »Za Einsteina, koji je bio zaposlen u Cirihu u birou za patente, teorijska fizika nije bila njegov »posao« nego njegova slobodna delatnost izvan posla, njegovo vreme-za-život. To važi za skoro sve stvaraoce. Pošto njihova slobodna delatnost nije zadat im rad, ona se poistovećuje sa »zadovoljstvom delanja«, koje uostalom nije poštedjeno pitanje.« (A. Gorz, Ne poistovećivati slobodnu delatnost i plaćeni rad, MUS 3/1986, str. 306/7) Po našem mnenju avtor tako v tem odgovoru zelo jasno formulira razliko med delom in nedelom. Tisto, kar vzpostavlja razliko, ni niti umsko ali fizično niti trpljenje ali veselje, ampak prav prostovoljnost ali nujnost. V tej optiki se drugače prikaže tudi pojmovanje dela v stari Grčiji in še kje drugje. Naj že tu opozorimo, da tudi Gorz sam, kar bo razvidno niže, pri tej distinkciji ne vztraja dosledno.

Če pustimo za zdaj ob strani nihanja v konceptu, kaže opozoriti, da pisec tudi na primeru empiričnih podatkov pokaže odnos Francozov do vprašanja »delati manj, živeti bolje«. Kaj kažejo podatki? 75 % Francozov meni, da bi morali vsi za delo sposobni delati. Pri tem prednjačijo stari, neodvisni delavci in najmanj izobraženi. Pri mladih in pri visokoizobraženih pa jih povprečno že 50 % nasprotuje obveznemu delu za vse. Rezultati se zanimivo spremenijo, ko jih vprašate, če bi sami hoteli živeti, ne da bi jim bilo potrebno delati. 43 % jih je takoj ZA. Delo je očitno sredstvo za življenje, če ne bi bilo nujno, ne bi delali ali pa bi počeli tisto, kar bi jih zanimalo. Kar 69 % mladih in 74 % tistih, ki so končali univerzo, bi se ob izbiri med visoko plačo in zanimivim »delom« odločilo za slednje.

¹¹⁰ A. Gorz, Pota raja (objavljeno v Zborniku BOJ PROTI DELU), KRT, Ljubljana 1985, str. 137—139.

nega uživanja v ustvarjanju ali pa morda z roboti.«¹¹¹ Gorz se tem očitkom izogne, ko jasno proklamira, da bo delo tudi v tej družbi našlo svoje mesto.

»Edino«, kar se bo zgodilo, bo to, da bo izgubilo mesto centralne dejavnosti. Preoblikovanje družbe si zamišlja kot vzpostavljanje sfere nujnosti in sfere svobode. Sfera nujnosti je po tem konceptu omejena na svet dela in s tem je Groz na eni od Marxovih sledi, ki ga moramo opraviti, da bi sploh preživeli. Vendar predstavlja ta sfera zgolj del človekovega življenja in sicer manjši. »Zato pa ni treba upati, da bo heteronomno delo — to je tisto delo, katerega narava in predmet sta določena od zunaj, z organizacijo nalog po merilih neke države ali kontinenta — moglo biti v celoti ukinjeno ali spremenjeno v avtonomno dejavnost.«¹¹² Heteronomno delo namreč ni samo posledica svoje organizacije in kapitalistične delitve. »V temelju je prej posledica delitve in organizacije produkcije na ravni velikih ekonomskih razsežnosti. . . ne bo in ne more biti odpravljeno s samoupravljanjem, niti s prekvalifikacijo in obogatitvijo dela, . . .«¹¹³

Velike produkcijske enote, ki so v določenih primerih učinkovitejše in tudi nujne, če nočemo po nepotrebnem trošiti naših moči, zahtevajo medsebojno koordinacijo opravil, vedenj ipd. ter se pri tem ne morejo ozirati na trenutne oziroma vsakokratne domislice producentov. Job enrichment v tem konceptu ne najde prostora. Nasprotno. Delo mora biti enostavno, dostopno za vsakogar, hitro priučljivo itd. Delitev dela, ki je izvedena v tej sferi, se ravna po načelu produktivnosti. Zanima jo, kako najhitreje z najmanjšim trošenjem moči in sredstev doseči največ. Delo je rutinsko, malo zanimivo, a tudi kratko. Večino tega napove že Engels v svojih razmišljanjih o avtoriteti. Gorz pa opozarja, da heteromonija »ne implicira nujno tudi pritiska, dominacije, težav in izkoriščanja delavcev. Pomeni pa odsotnost individualnega pristopa pri rabi zahtevnega tipa usposobljenosti in pri rezultatu kolektivnega dela v celoti. Potemtakem pomeni del odtujitve.«¹¹⁴

Delavci se sicer lahko osvobodijo hierarhičnega pritiska, naveličanosti ipd. — lahko se uveljavi samouprava v okviru vnaprej predpisanih

¹¹¹ M. Rustin, The non-obsolescence of the right to work, CSP 18, str. 12. Kaj avtorja mislita s svojimi formulacijami, ko ne le v članku, ki je objavljen v isti številki revije, dajeta vtis, da sta odmisliła sfero potrebnega dela, bo verjetno jasno, ko izide devetnajsta številka Critical social Policy, v kateri naj bi izšel odgovor na Rustinovo kritiko. Za zdaj ostaja zgolj vtis, da se izogibata temu vprašanju in to do te mere, da ob komentiranju Gorzovega stališča o družbenem dohodku njegovo tezo potvorita. Na strani 167 sicer omenjata, da Gorz predlaga, da bi družbeno potrebno delo znašalo zgolj dve uri dnevno, vendar tega ne komentirata. Na strani 175 pa zapišeta: »... every adult citizen would be paid by the state a weekly or monthly income, adequate for subsistence, on no other condition than that except proof of citizenship.«

P. S. Devetnajsta številka omenjene revije je med tem izšla, vendar žal brez obljubljenega odgovora.

¹¹² Glej opombo 105. Isto, str. 146.

¹¹³ isto

¹¹⁴ isto, str. 147.

ali dogovorjenih okvirov, toda »ta osvoboditev v delovnih razmerjih ne implicira avtonomije dela samega, niti samoodločanja (ali samoupravljanja) delavcev o njegovih rezultatih in o njegovi vsebini.«¹¹⁵ Kljub temu pa Gorz meni, da bi to delo prav zaradi svoje omejenosti postalo nekaj povsem drugega. »Delo, katerega čas je zreduciran na manj kot tisoč ur letno, nima več enake narave in nima več istega smisla, kot delo, katerega učinek traja 40 ali več ur tedensko, ob nespremenljivosti ur, leto za letom.«¹¹⁶ Dejstvo, da bo takšnega dela malo, naj bi po avtorjevem mnenju vodilo celo do tega, da bo to delo iskano, ker bo omogočalo, da se bodo ljudje izmaknili »lokalni zaprtosti in zadržljivi integriranosti v domačo krajevno skupnost; omogočalo bo srečanja z ljudmi, ki prihajajo od drugod in s katerimi imaš lahko manj družinske in svobodnejše odnose...«¹¹⁷ Večje povpraševanje bodo urejale regionalne in nacionalne borze dela.

4. Pri opisanem konceptu dela postaja pomembna naloga t.i. razblagovljenje procesa produkcije. »Ena največjih nalog je tako razviti oblike uporabnih aktivnosti, ki ne temeljijo na mezdnem delu... stara ideja kooperativ zasluži sodobno renesanso.«¹¹⁸

Preseči kapitalizem pomeni »preseči sistem produkcije za produkcijo in iti nasproti družbi, v kateri uporabne vrednosti zmagujejo nad menjalnimi vrednostmi.«¹¹⁹ Kako nujno bi bilo to doseči v industrijski

¹¹⁵ isto, str. 148/49 (prevod popravljen).

¹¹⁶ isto, str. 151.

¹¹⁷ isto, str. 150/51. Ob tem mestu v Gorzovem konceptu se nam zastavlja vprašanje, ali ne gre za preostanke etike dela, ki mora na tak ali drugačen način le biti ljubljeno. Kot da ni zadosti, da se njegov status spremeni in da je zdaj lažje prenašati še tako topoumne delovne operacije, ker pač trajajo le omejeni čas. Ne, Gorz rabi ljubezen do dela. Češ ljudje bodo tako ušli lokalnosti. Kot da drugače kot skozi sfero dela, ob tem, da bo prostega časa na pretek, to ne bo mogoče!? Podobne skrite zaljubljenosti v delo je pri avtorju najti tudi drugje.

¹¹⁸ C. Offe, *The Welfare State and the Future of Socialism: an Interview with Claus Offe*, Telos 58, str. 183.

¹¹⁹ A. Gorz, *Pota raja* (...), KRT, Ljubljana 1985, str. 149. Podobna stališča najdemo poleg ostalih tudi pri I. Illichu. Glej njegov zgoraj že omenjeni poizkus vzpostavljanja razlike med *Selbst und Eigenarbeit*. *Eigenarbeit* naj bi pojmovno zajel prav dejavnosti, ki se iztrgajo blagovni produkciji in abstraktnemu delu, so pa dejavnosti, ki omogočajo »subsistenco«. (Pravo na zajedništvo, Pečat, Beograd 1985)

Ko smo zgoraj govorili o možnosti uporabljanja termina uporabna vrednota, smo imeli v mislih prav zajetje distinkcije, ki se pojavi na tem mestu. Če v vseh primerih uporabljamo terminološko rešitev uporabna vrednost, izgubimo razliko med blagom, ki se pojavlja na trgu in je uporabno, ker je uporabnost takšne ali drugačne vrste nujna za menjavo, in produktom, ki svoje uporabnosti ne dobiva s posredovanjem logike trga, ampak je nasprotno uporabna dobrina narejena za točno določeno osebo s točno določenim namenom ali pa tudi zase ipd., vendar pa nikakor ni uporabna vrednost, katere uporabnost bi se izstavljala in služila tudi kot slepilo za prodajanje določene količine abstraktnega dela. Dodatno razlikovanje je mogoče še med uporabno dobrino in dobrino/vrednoto. Dobra/vrednota namreč ni nujno uporabna, lahko pač zgolj neinstrumentalno je.

produkciji velikega tipa kot tudi še posebej v drobni, kjer je to veliko lažje, opozarja dejstvo, da je eden temeljnih razlogov ne le neskončnega delovnega časa, ampak tudi velike degradacije okolja prav produkcija zaradi produkcije. Postmarksisti pri svojem razmišljanju stavijo na to, da se je dvignila ekološka zavest, kot tudi na to, da poizkusi, ki jih je že v sedemdesetih letih oznanil projekt delavcev vojaškega kombinata Lucas v Veliki Britaniji, ne bodo ostali osamljeni.¹²⁰

5. Po mnenju postmarksistov naj bi redukcija sfere nujnosti omogočila ponovno vzpostavitev sfere dejavnosti, ki »se opravljajo zase — iz ugodja, užitka, nagnjenja, strasti, ljubezni itd.«¹²¹ Večji del teh bi našel svoje mesto v okviru lokalne skupnosti, ki predstavlja eno od osrednjih konceptualnih zamisli nove družbe.

Ljudje naj bi zares zaživel v svoji ožji skupnosti šele, ko bodo odpadle spona dela dopustile najti čas za ljudi in svet okrog sebe. Lokalne skupnosti nastopajo v teh konceptih kot preplet nujnih in fakultativnih dejavnosti. V primeru, ko gre za ruralno okolje, je v lokalni skupnosti opravljen tudi večji del nujnega dela. Pri tem si ljudje pomagajo s produkti, ki pridejo iz industrije in so učinkovitejši od doma izdelanih orodij in priprav. Ko član te skupnosti opravi nujno delo, ki se tudi tu radikalno skrajša, mu je omogočen »...razmah vsega, kar lahko v preostalem času naredi neobvezno, naredi ali pa tudi ne, če raje meditera pod svojim figovcem.«¹²²

Če je v ruralni skupnosti prevladujoča avtonomna dejavnost, ki pa se deli na nujno in fakultativno, potem v mestni lokalni skupnosti prevladujejo »...samodoločujoče dejavnosti, kakor je nujno potrebno zagotovljeno v zahvalo heteronomnemu mezdnemu delu.«¹²³

Pri tem, ko je heteronomno mezdno delo omejeno zgolj na potrebe, »ki so skupne vsem družbenim individuumom«, njegova opredelitev »je lahko potemtakem plod kolektivne odločitve in je lahko kolektivno organizirana in načrtovana,«¹²⁴ ostaja polje posebnih potreb in njihovega zadovoljevanja, polje, ki se v veliki meri odvija v lokalni skupnosti. V njej pa se poleg tega odvija tudi tista dejavnost, ki oži sfero nujnega s strani svobodnega. »Da bi institucionalno produkcijo dejansko lahko delno nadomestili z avtoprodukcijo, je potrebna politika osvobajanja, pomembna za vse — v soseskah, občinah, velikih stano-

¹²⁰ C. Offe v že večkrat omenjenem intervjuju, ko govori o nalogah delavskega gibanja, pravi: »There are interesting experiments underway. For instance, there is the widely discussed Lucas Aerospace model, which seeks to link employment with questions concerning use values and democratization at the point of production. This model clearly transcends the traditional concerns of the labour movement.« (str. 177) Za osnovni vpogled v dogajanje v Lucasu in zahteve delavcev vrhunskih strokovnjakov glej Dave Elliott, Radniške inicijative i alternative tehnologije, MUS 5/1981.

¹²¹ isto, str. 149.

¹²² isto, str. 150.

¹²³ isto, str. 154.

¹²⁴ isto, str. 155.

vanjskih poslopih in delavnicah, ki so opremljene z vedno popolnejšo zbirko orodja za kreacijo, popravila, montažo ter avtoprodukcijo.«¹²⁵

Nujno potrebno, ki je proizvedeno iz golega hotenja po tem, da nekaj narediš — plod domišljije, ki brez prisile služi zadovoljevanju družbeno pripoznanih skupnih potreb — ni več nujno. »Čas porabljen za proizvodnjo iz užitka se torej ne računa, temveč se samo živi.«¹²⁶

Koncept, ki smo mu priča v predstavljenih tezah postmarksistov, pozikua s kombinacijo velikega in majhnega; svobode in nujnosti; dela in nedela v pacifikaciji spoprijema z naravo preseči kapitalizem, kate-rega konec se ponuja.

Preseči pa hoče še več. Družbe dela in napredka sploh. Veliko in tudi vedno zastavljeno vprašanje, ki se ob tem zastavlja, je vprašanje udejanjenja reflektiranega. Avtorji so si glede tega edini vsaj v enem. Onstran družb dela ne bo pripeljala logika stvari same. In še več, tudi klasične politične stranke ne. Za razliko od študentskega gibanja, ki mu je potrebno priznati prelom s tradicijo zaupanja v velike politične stranke, pa se ne odpovedujejo mehanizmom, ki jih te stranke lahko uporabijo tudi kot sredstva, ki bodo podprla preseganje družb dela. Temeljni, bolj ali manj skupni koncept spreminjanja, je koncept, ki ga zaobsegajo pojmovanja o razmerju med politično državo in civilno družbo. Tu puščamo večino vprašanj, ki se na ta način odpirajo, ob strani in predstavljamo le nekaj rešitev in dilem, ki so poizkus naka-zovanja izhoda.

1. Avtorji pri iskanju subjektov, ki naj bi omogočili spremembo, ne računajo več na en odločilen subjekt, ki bo, ko se prebudi oziroma spozna svoj dejanski interes, izvedel revolucijo.¹²⁷

2. Spremembo naj bi dosegli s kombinacijo političnih grupacij, na kate-re bi pritiskala t.i. družbena gibanja, ki bi bila tudi sredstvo vzpod-bujanja predrugačenja politike na ravni države. Socialna gibanja, ki naj ne bi težila k unifikaciji, k nastanku enega velikega vsedravnega

¹²⁵ isto, str. 157/58.

¹²⁶ isto, str. 158.

¹²⁷ Vprašanje revolucionarnega subjekta oz. hegemonu revolucije je, kot smo že nakazali, ena osrednjih točk spora med marksisti in postmarksisti. Naj na tem mestu navedemo razmišljanje E. Laclaua in C. Mouffe. V svojih že omenjenih razpravljanih o hegemoniji prideta do naslednjega stališča o vprašanih kot so vloga delavskega gibanja, revolucije ipd. »What is now in crisis is a whole conception of socialism which rests upon the ontological centrality of the working class, upon the role of Revolution, with a capital'r', as the founding moment in the transition from one type of society to another, and upon the illusory prospect of a perfectly unitary and homogenous collective will that will render pointless the moment of politics.« (Hegemony and Socialist strategy, Verso, London 1985, str. 2) »Once the conception of working class as a »universal clas« is rejected, it becomes possible to recognized the plurality of the antagonisms which take place in the field of ... »workers« struggles, and the inestimable importance of the great majority of them for the deepening of the democratic process.« (isto, str. 167)

gibanja, se organizirajo ob nastalih problemih. Njihovi člani so ljudje, ki jih določeni problemi zadevajo.

3. Zaradi narave teh gibanj tudi ne gre za kakšne velike in dolgoročne projekte, ki bi temeljili na vseobsegajočih programih. Njihovo vodilo bi lahko ponazorili s tezo: misli globalno, delaj lokalno.

4. Politika boja proti dualni družbi je tako rezultanta delovanja več delnih strategij, ki poizkušajo biti dojemljive za razmišljanja sostrategij.

Pri tem ni vnaprej izključen nihče, kot tudi ni vnaprej poklicanih ali predestiniranih avantgardnih. Keane in Owens tako ugotavljata, da tudi Gorzov ne-razred ne-delavcev ni neka vnaprej določena interesno enotna skupina, ki bo našla skupen jezik in se vrgla v boj proti družbi dela. Velik problem predstavlja vprašanje, »kako vzpostaviti sodelovanje med skupinami — nezaposlenih, delno zaposlenih, levo usmerjenih partij — ki bi hkrati spoštovale vzajemno pravico vsake od njih, da oblikuje svoje razlike v stališčih.«¹²⁸ Ob tej dilemi predlagata nekaj polj, ki naj bi predstavljala tisto konkretno, za kar se kaže boriti:

- skrajšanje delovnega tedna na petintrideset ur. To je naloga tako sindikatov kot tudi oblik socialnih gibanj;
- omejitev nadurnega dela. Avtorja trdita, da bi s tem pridobili precej delovnih mest za nezaposlene;
- prostovoljno delno zaposlovanje. Vzodbujati bi bilo potrebno predvsem urejanje statusa delno zaposlenih, kar bi povečalo število tistih, ki bi se za to odločili;¹²⁹
- zgodnja prostovoljna upokojitev.

»Glede na težave, ki so omenjene na tem seznamu različnih opcij politike, je očitno, da učinkovita in pravična splošna strategija skrajšanja plačanega delovnega časa zahteva kombinacijo teh delnih strategij.«¹³⁰

¹²⁸ J. Keane, J. Owens, *After Full Employment*, Hutchinson, London 1986, str. 171. Ne le na nemožnost, tudi na nevdržnost koncepta novega hegemonna, pa četudi bi to bil ne-razred ne-delavcev, pa opozarjata C. Mouffe in E. Laclau. (glej že navedeno delo str. 169 kot tudi Problemi 4—5/1986, str. 127)

¹²⁹ Problem statusa delno zaposlenih je podoben statusu zaposlenih na domu, za katere je značilno predvsem, da so slabše plačani, da imajo manjše možnosti za napredovanje ipd. Delavci se prav zato za takšen način dela le neradi odločajo. O tem in o podobnih vprašanjih glej prispevke v MUS 6/7/1986. Še posebej prispevek Eike Ballerstedt, Telerad.

¹³⁰ J. Keane, J. Owens, *After Full Employment*, Hutchinson, London 1986, str. 175.

članku, ktorý sa týka... (text is mirrored and mostly illegible)

... (text is mirrored and mostly illegible)

... (text is mirrored and mostly illegible)

... (text is mirrored and mostly illegible)

... (text is mirrored and mostly illegible)

... (text is mirrored and mostly illegible)

... (text is mirrored and mostly illegible)

... (text is mirrored and mostly illegible)

... (text is mirrored and mostly illegible)

... (text is mirrored and mostly illegible)

... (text is mirrored and mostly illegible)

... (text is mirrored and mostly illegible)

... (text is mirrored and mostly illegible)

100. str. 137/56

101. str. 138

102. V... (text is mirrored and mostly illegible)

103. ... (text is mirrored and mostly illegible)

104. ... (text is mirrored and mostly illegible)

105. ... (text is mirrored and mostly illegible)

106. ... (text is mirrored and mostly illegible)

107. ... (text is mirrored and mostly illegible)

ENCIKLOPEDIJE SOCIALIZMOM

Korn Vidkovic
K temeljnem enciklopedije

Uvodne

Uvodne

Uvodne

Uvodne

K temeljem enciklopedije

Uvodne študije o ključnih problemih

Problemi, ki so izbrani za izhodišče uvodnih razprav, izražajo posebno idejno in teoretično metodološko celoto, iz katere bi naj izhajalo jedro Enciklopedije. V skladu s tem je v tej knjigi* pripravljen izbor uvodnih esejev. Teksti, ki so vključeni v omejeni prostor te knjige, bolj napovedujejo in odpirajo središčne probleme, kot pa jih temeljito obravnavajo in kritično povezujejo v smislu **emancipatoričnega dialoga**.

Idejno in teoretično metodološko jedro problematike je razdeljeno v šest tematskih sklopov:

1. Epohalna protislovja in razvoj socialistične misli;
2. Pristop h kritični razpravi o zgodovini socializma;
3. Žarišča raziskovanja družbenih sprememb v sodobnosti;
4. Artikulacija celote svetovnih družbenih sprememb;
5. Osebnost v perspektivi družbeno-kulturnih sprememb;
6. Ponovno misliti družbeni projekt socializma.

Epohalna protislovja in razvoj socialistične misli

V prvem tematskem sklopu gre za razpravo o možnostih in potrebah mednarodnega teoretskega dialoga glede na aktualen razvoj socia-

* S tem prispevkom začenja Časopis za kritiko znanosti z objavljanjem obsežnejšega bloka tekstov, ki so nastali v okviru jugoslovanske iniciative za izdajo knjige Enciklopedija socializma pri kateri sodeluje veliko število domačih in mednarodnih teoretikov. Vsi dosedanji izdajatelji, bilo jih je veliko, ki so obljubili sodelovanje, so po čudnem naključju odklonili nadaljnje sodelovanje z iniciatorji za ta mednarodni projekt. (Op. ured.)

lističnega mišljenja. Uvodna razprava je osredotočena na tri probleme.

1. Postavlja se vprašanje o putanji socialistične misli glede na razvoj tistega protislovja, ki zajema celoto epohe kapitalizma, emancipatoričnih družbenih gibanj, revolucij in postrevolucionarnih družb. Da bi lahko ugotovili glavne naloge pri kritičnem pregledu podedovanih teorij socializma in smeri njihove fundamentalne preнове, je predlagana razprava o kontroverznih mejah in zablodah kritično-teoretskih spoznanj v posameznih obdobjih in tendencah socialistične misli.

Najbolj pomembna je zahteva, da se razvoj teorije kritično premisli glede na epohalni razvoj protislovja same dejanskosti. Predlagana je poglobljena razprava o sodobni krizi marksističnih in drugih smeri socialistične misli v zvezi z razvojem osnovnih protislovij sodobne zgodovine, ki so pripeljala do krize moderne družbe, in sicer tako v tisti obliki, ki je izšla iz kapitalistično-industrijske strukture in družbenih reform, ki so jih spodbudile socialistična gibanja, kot tudi v tistih oblikah, ki so nastale znotraj nasprotij postrevolucionarnih družb.

V istem duhu naj bi obravnavali protislovja socialistične misli v t. i. tretjem svetu, in sicer glede na analizo krize procesov modernizacije in emancipacije družb nekdanjega kolonialnega sveta.

Idejo in teorijo socializma bistveno določa razvoj družbene misli, ki gre skozi protislovja človeške in družbene dejanskosti ter skozi protislovja misli same. Do zaostajanja in involucije misli pride takrat, ko ideja in teorija ne dosemeta aktualnega zgodovinskega razvoja protislovij same dejanskosti in ni mogoče spoznati spremenjenih možnosti družbenega delovanja in njihovih spremenjenih akterjev. Žarišče razprave o aktualnem razvoju socialističnega mišljenja je v teoretski polemiki o naravi moderne družbe, o njenih krizah ter tendencah v prihodnosti.

Ali je mogoče kritično-teoretsko dojeti moderno družbo, če izhajamo iz kapitalistične strukture družbene proizvodnje (in proizvodnje družbe)? V tem smislu se socialistična revolucija misli kot ukinjanje kapitalističnih protislovij, razvoj socialističnih družb pa — na temelju ukinjanja kapitalističnih protislovij — kot bistveno neprotisloven. Ali pa je moderno družbo mogoče zapopasti skozi njeno glavno protislovje, ki se je zgodovinsko razvilo v odnosu med logiko kapitala in gibalnimi silami razvoja družbenega človeka, njegovih potreb in sposobnosti (ustvarjalnih sil), še posebej pa povezanosti ljudi v družbeni dejavnosti?

Zastopniki drugega stališča imajo razvoj tega glavnega protislovja za izvor socializma (kot gibanja, družbenega projekta in kot univerzalne tendence moderne družbe), medtem ko v aktualnih krizah moderne družbe vidijo razpad povezave med njegovimi različnimi in protislovnimi logikami. Te logike postajajo divergentne sile in različne možnosti epohalnih sprememb na koncu XX. stoletja. Ti avtorji pozivajo

na razpravo o iztekaajočih se teorijah kapitalizma in socializma s tem, ko kažejo na bistvene omejitve teh teorij znotraj enodimenzionalnega dojemanja moderne družbe, ki je določena z njegovo kapitalistično strukturo.

2. Drugi ključni problem v razpravi o epohalnih protislovjih in razvoju misli zadeva kritiko teoretskega razcepa in ideoloških spopadov, ki so socialistično misel onespobili za produktiven in kritičen dialog, za poglobitev spoznanja o možnostih socializma in za raziskovanje njegovih družbenih gibanj in projektov. V kolikšni meri so te teoretske razcepe in ideološke spopade povzročila zgodovinsko omejena spoznanja dialektike moderne družbe in v čem naj bi bil odločilen napredek tistih spoznanj, ki bi lahko odprla pot k emancipatoričnemu dialogu in kritično-teoretskim sintezam?

Pobudniki projekta posebej vztrajajo na protislovnem razvoju družbenih sil, razredov in družbenih gibanj, ki se pojavljajo kot socialni protagonisti socializma oz. to od njih pričakuje teoretska misel. Popolnejše spoznanje razvoja epohalnih protislovij, ki je izraženo v množici različnih družbenih sil socializma, lahko prispeva h kritičnemu pojasnjevanju ideološkega razcepa socialističnega mišljenja. Teoretski dialog je v razvoju te misli bistven pogoj za spreminjanje sterilnih in rušilnih ideoloških spopadov v napredovanje socialistične pluralistične misli, in sicer z artikulacijo univerzalnih dejavnih potencialov ljudi in vrednot v moderni družbi.

Najhujša oblika slabo razrešenih protislovij v razvoju socialistične misli in gibanja je sprevračanje kritične teorije v ideologije, ki zastopajo in izražajo nadvlado oligarhičnih centrov družbene moči znotraj zbirokratiziranih organizacij delavskega in drugih družbenih gibanj ter avtoritarnih struktur znanja in odločanja, ki so vgrajene v socialnodržavni kompromis teh organizacij s kapitalom ali pa v ideološki monopol partije-države. Predlagana je razprava v smeri preseganja takšne dedikacije socialističnega mišljenja. Avtorji uvodnih esejev se zavzemajo za razpravo o celoti socialnih in kulturnih, političnih in organizacijskih faktorjev, ki zavirajo ali pa onemogočajo novi socialistični pluralizem in resnični internacionalizem v teoretski misli, v raziskovalnih komunikacijah in v gibanju idej in sporočil.

3. Še eno žarišče uvodnega dialoga o razvoju socialistične misli se nanaša na temo, ki je predmet razprave že poldrugo stoletje; tisto o razmerju med znanostjo in utopijo. S stališča aktualnih nalog socialistične misli tega diskurza ni mogoče razvijati v okvirih stare dihotomije. Zahteva se nova razprava o odnosu med spoznanjem zgodovinskih možnosti, nujnosti in neizogibnosti socializma; med kritičnim spoznanjem celote družbenega procesa, družbene imaginacije in samoodločitivji subjektov socializma; med socialnokulturno artikulacijo družbenih vrednot in spoznanjem resničnosti, kot tudi o možnostih doseganja ciljev družbenega delovanja. Vse to ustvarja konstitutivne elemente emancipatoričnega dialoga.

Pristop h kritični razpravi o zgodovini socializma

Pobuda za mednarodni emancipatorični dialog izhaja iz ideje, da prihodnji razvoj teoretske socialistične misli in nova raziskovanja družbenih projektov ne morejo biti izpeljani in podedovane filozofije zgodovine in njenih anticipacij prihodnosti, ampak iz raziskovanja in kritično-teoretskega premišljevanja **dejanske zgodovine**. Ta izhodiščna ideja je dobila svoj polni pomen v razpravi o ideji projekta EGS, ko so se pri njeni odločilni določitvi soočila različna stališča: zgodovine socializma ni mogoče dojeti in raziskovati s pomočjo teoretskih anticipacij iz zgodovine pa tudi iz ideoloških, bolj ali manj mistificiranih empiričnih oznak družbenih pojavov in projektov ne. Te ideološke oznake so konsekvence preteklih zgodovinskih omejitev teoretskih razmišljanj in socialno-politične in kulturne redukcije teh misli. Resničnemu spoznanju družbeno-zgodovinske celote, ki nastaja šele v novejšem obdobju razvoja epohalnih protislovij, ti ne morejo pomagati. Kajti znotraj te celote ne morejo ločevati in prepoznati posebnosti socializma kot dejanske univerzalne zgodovinske tendence, še manj pa lahko razložijo njegovo genezo v preteklih fazah epohalnih protislovij.

Zato kritična obravnava zgodovine socializma predpostavlja predhodno kolektivno kritično-teoretsko prizadevanje, da bi se ozki pojmovni pristopi razširili in da bi v novih drznih načrtih za teorijo zgodovine modernega sveta omogočili in spodbudili poglobljena raziskovalna dela, na katerih bi lahko temeljila razprava o popolnejšem pojmovanju socializma. Kritičnega ovrednotenja socializma ni mogoče začeti pri njegovi zanesljivi teoretski definiciji, temveč v širšem referenčnem okviru za raziskovanje dejanske zgodovine in z razpravo o globalnih kritično-teoretskih hipotezah, ki prebijajo oklep prejšnjih teorij in današnjih ideologij. Iz tega je izšel tudi izbor štirih osnovnih problemov v tem tematskem sklopu uvodnih razprav.

Na prvem mestu je razprava o zgodovini socializma kot posebne dimenzije celotne zgodovine modernega sveta. Z drugimi besedami, gre za problem geneze socializma iz celote zgodovinskega procesa modernih družb. Ena od vodilnih idej te razprave je raziskovanje sklopa epohalnih protislovij, ki se jih lahko prepozna v vseh kategorijah družbene in človeške realnosti (v spremembah civilizacije, ekonomskih formah in socialnoekoloških pogojih proizvodnje življenja ljudi, v kulturnih in političnih dimenzijah podružbljanja, v razvoju osebnosti), znotraj katerih se giblje specifična logika družbenih procesov, družbenega razvoja ljudi in njihovega družbenega delovanja, ki je načeloma drugačna od logik antagonističnega podružbljanja (med njimi je za moderno epoho značilna in dominantna logika kapitala).

Tako postavljen osnovni problem odnosa zgodovine socializma do celote moderne zgodovine predstavlja teoretskokritični izziv tistim razumevanjem socializma, ki ga obravnavajo kot posebno zgodovinsko obdobje. Namesto da bi moderno zgodovino razlagali s kapitalističnim družbenim procesom in z njegovo ekspanzijo in dominacijo nad

predhodnimi oblikami antagonističnih družbenih procesov — vse do prevrata v družbeni tip socializma — ta kritično-teoretski izziv zahteva, da se v celotni epohi pripoznajo gibalne sile družbenega in človeškega razvoja in civilizacijski, kulturni in politični procesi, ki so jih vzpodbudile, ki se v zgodovinski praksi ljudi in družb artikulirajo kot alternative kapitalizma.

S takšno postavitvijo osnovnega problema ni zapostavljena razprava o odnosu med kapitalizmom in globalnimi silami socializma, o alternativnih logikah družbenih procesov v posameznih obdobjih moderne zgodovine in prav tako ne razprava o globalnem radikalnem spreminjanju, ki ukinja logiko kapitalizma. Ne izničuje se vprašanje o posebnih tipih družb, v katerih se je odnos med logiko kapitalizma in alternativnimi logikami moderne družbe bistveno spremenil. Vsa ta vprašanja se postavljajo v kontekstu poglobljenih kritično-teoretskih zahtev.

Drugi središčni problem kritične analize zgodovine socializma zadeva razmišljanje o **odnosu** med množico različnih družbenih sil, ki so bolj ali manj oblikovane v družbena gibanja, in njihovimi družbenimi projekti, ki so v praktično kritičnem odnosu do kapitalistične realnosti (pa tudi realnosti predkapitalističnih procesov, ki so podrejeni logiki kapitala). Tu merimo na družbena gibanja in projekte, ki so se bili preizkušali v družbenih bojih in ki so tudi sicer izkusili realno zgodovino v preteklem stoletju. Raziskovanje te množice zgodovinskih izkušenj bi se naj soočilo s hipotezami teorije zgodovine modernega sveta, ki bi ponovno premislila glavna dejstva te zgodovine. Za uvodne razprave je predlagan samo en vidik te celote (ki je konstitutiven za metodo emancipatoričnega dialoga). **Problem odnosa med družbenimi silami, gibanji in projekti se bo obravnaval posebej.** Sprašujemo se o njihovih virtualnih ali izraženih potrebah, možnostih in težnjah in sposobnostih, da bi se družbenokulturno in politično srečali v emancipatorični praksi. Kdaj in v čem so se njihova srečanja (družbene vezi, zveze, socialnopolitični bloki, kulturne komunikacije itd.) združila in razvila emancipatorične lastnosti gibanj, projektov in družbenih rezultatov? Kje je mogoče prepoznati artikulacijo splošnejših in univerzalnih emancipatoričnih vrednot, globalnih potreb, idej in projektov družbenega delovanja? V čem in kako so antagonistični družbeni procesi in strukture (predvsem kapital) omejili, blokiral ali odtujili njihovo srečevanje in možne emancipatorične rezultate srečanja?

Množica družbenih akterjev in protislovij zgodovine socializma je še posebej pomembna za kritično obravnavo odnosa med glavnimi socialnopolitičnimi in ideološkimi vejami družbenih gibanj in projektov v zgodovini socializma. To so veje, ki so v konvencionalni zgodovini znane kot reformistične, revolucionarno-sindikalistične, anarhistične; gibanja in projekti, ki vključujejo kmete, industrijske proletarce delno proletarizirano intelektualno delavstvo, ki temeljijo na emancipato-

ričnih potrebah žensk, na etničnih in nacionalnih emancipatoričnih potencialih.

Naslednji problem se nanaša na kritično-teoretski pristop k raziskovanju posebnih družbenozgodovinskih celot, ki so se oblikovale v družbenih revolucijah in z razvojem protislovij postrevolucionarnih družb, pa tudi na pristop k raziskovanju celot, ki so nastale s pomočjo globalnih družbenih reform in pod vplivom družbenih sil z emancipatorčnim potencialom. Prav na tem bodo vse šole socialističnega mišljenja preizkušale lastno sposobnost kritično-teoretske emancipacije v odnosu do teoretskih redukcij in ideoloških konstruktov, ki so nastali v protislovjih dejanske zgodovine socializma.

Ali je sodobna misel zrela za to? Ali bi poskus kritično-teoretske radikalizacije te polemike še enkrat povzročil ideološke spopade? Omenimo zgolj dva argumenta za prvo možnost.

V osemdesetih letih našega stoletja je, dejstvo, da sta »socialna država« in »državni socializem« kot dva tipa družbenih projektov, ki sta nastala in se oblikovala kot zgodovinska tendenca socializma in doživela pomembne omejitve in bistvene redukcije, postalo očitna resnica. V obe obliki družbeno-državnih kompromisov so ujeta družbena gibanja, gibalna obeh so postavljena pod vprašaj, hkrati pa nobena do njih nima označene poti do radikalne emancipatorične spremembe logike antagonistične in represivne akumulacije in prakse nehumane in ekološko uničujoče industrializacije. Ideološki spopad med tema dvema družbenima projektoma je privedel do medsebojnega ideološkega izključevanja in pod hegemonijo družbenih posedovalcev moči kapitala in države se je vzajemno ideološko izključevanje spremenilo v posebni sistem obnavljanja obojestranskega omejevanja družbene zavesti. Družbene krize na obeh straneh potrjujejo, da se zelo hitro izčrpavajo možnosti družbeno-državnih kompromisov, in da potlačene gibalne sile socializma prihajajo na dan v vedno novih oblikah.

Ob taki realnosti se teoretska misel socializma ne more pomiriti z nobenim od znanih ideoloških kritij. Prisiljena je odpreti oči pred najtežjimi vprašanji zgodovine socializma, sicer ne bo mogla prerasti prejšnjih okvirov teoretskega razvoja, ki so postali oklep. Kolikor bomo pripravljeni na resnično razpravo o prvih dveh središčnih problemih v analizi zgodovine socializma, potem se lahko pripravimo tudi na tretjega, s čimer bi umaknili zavore za razvoj socialističnega mišljenja.

Četrty osrednji problem zadeva nastajanje dejanske svetovne zgodovine socializma. Meje socialistične misli se pomikajo k planetarni celoti družb in k planetarni družbi. To zahteva in vodi k načelnim spremembam v mišljenju sodobne zgodovine. Izdelana teoretska optika zaznava, da v »tradicionalnih« oblikah proizvodnje življenja, kulture, družbenosti, ki so razširjene v kolonialnih in postkolonialnih družbah in na »periferiji« industrijsko razvitega sveta, deluje dvorezen meč

protislovnih logik moderne družbe: antagonistične (predvsem kapitalistične) modernizacije in emancipacij, ki so lastne moderni družbi. V tej logiki in v tem protislovju je treba iskati genezo socializma.

S tem ko se v svetovno zgodovino vpotegne »periferija«, stopijo v prvi plan problemi odnosa med »tradicionalnimi« kulturami, oblikami proizvodnje, družbenimi strukturami in načini podružbljanja ter dejavnimi silami zgodovinske tendence socializma. Razprava o tem postaja odločilna za kritično analizo zgodovine »kmečkih vojn v XX. stoletju«, antikolonialnih revolucij, družbene narave in dosega gibanj za nacionalno in kulturno emancipacijo v deželah tretjega sveta, družbenih bojov in alternativnih družbenih projektov v teh deželah. Nasproti kapitalistični modernizaciji, ki razbija »tradicionalne« kulture in družbe, se raziskujejo (na primer nekega dela ali pa kot konkretna možnost) kontinuiteta in povezava med določenimi dimenzijami »tradicionalnih« družb in kultur ter procesi emancipacije, ki so izhodišče socializma. Da bi se odprli ti razširjeni pogledi na sodobno zgodovino, je nujno ponovno misliti tudi eno od vozlišč predhodnih epoh: družbene boje in socialnokulturna gibanja, ki so bila v teh obdobjih predhodniki socializma.

Fokusi razprave o epohalnih spremembah v sodobnosti. Kriza moderne družbe in njene perspektive; spreminjanje razredov; razvoj družbenih gibanj; dvoumnost sprememb dela, tehnike in znanosti

Nove razprave o projektu socializma nastajajo v času preloma tako družbene resničnosti, kot mišljenja. Možnost uspešnega mednarodnega sodelovanja in plodnega usmerjanja celote kritičnih razprav in teoretskih inovacij je odvisna od soglasja glede glavnih žarišč globokih sprememb realnosti. Kje v teh spremembah pripoznati odločilna gibalna dogajanja, ki napovedujejo epohalne spremembe sodobnega sveta?

Nagibamo se k soglasju na tistih področjih, kjer je treba odpreti glavne raziskovalne smeri, in na katere kaže usmeriti različne pristope, kategorije teoretsko-kritičnega mišljenja, metode spoznavanja in pojasnjevanja perspektiv. Ideja o emancipatorskem dialogu je porojena v srečanju z žarišči aktualnih in globokih sprememb mišljenja. Pričakujemo, da se bo prav v tretjem tematskem krogu izkazalo, v kolikšni meri je ta nova metoda zasnovana v gibanju same realnosti.

Uvodna razprava o krizi sodobne družbe postavlja daljnosežno vprašanje o naravi sodobne svetovne krize in o osnovah spreminjanja družbenega dela, življenja ljudi, ekonomije in vseh kategorij družbenih procesov, vseh temeljitih sprememb, ki jih je svetovna kriza postavila kot nujne in možne. Gre predvsem za to, da se poudari, naj se o svetovni krizi in z njo nastalih spremembah razpravlja v enotnosti

in medsebojni odvisnosti posebnih oblik kriz različnih tipov družb. Odločilna novost je nakazana v stališču, da se uvodna razprava o naravi krize ne more zadovoljiti s tem, da zgolj razpreda o krizi kapitalistične ali podržavljene ekonomije in tej ustreznih družbenih in političnih sistemih, temveč je treba njen epicenter raziskovati v odnosu med krizo teh sistemov in krizo družbenih procesov, razredov in družbenih gibanj, ki so nosilci zgodovinskih tendenc socializma. V tem smislu so za dojetje narave krize vseh tipov sodobnih družb indikativni pojavi družbene krize v območju proizvodnje življenja ljudi, ki se izmikajo klasični kritiki politične ekonomije (ekološka kriza, kriza osebnosti, urbana kriza, vprašanje kvalitete življenja, zdravje ...)

Kulminacija te razprave se nanaša na mišljenje prihodnosti v perspektivi epohalnih sprememb, ki jih zastavlja kriza sodobne družbe. V uvodnih esejih je zanimiva ideja o divergentnih perspektivah bodočnosti, ki sugerira razmišljanje o globoko protislovni naravi epohalnih sprememb, ki jih prinaša kriza sodobne družbe. Ali je to že nov zgodovinski cikel razvojnih protislovij sodobne družbe? Ali se v tem novem razvoju še naprej kontrapolirajo njegove logike — logika antagonističnih družbenih procesov in logika emancipiranega razvoja družbenega človeka — in ali se razdirajo krhki (?) kompromisi in povezave med njimi (»socialna država«, »državni socializem«)? Ali so že na delu nasprotna epohalna tendence: zgodovinska involucija moderne družbe ali zreli, radikalnoemancipatorski socializem?

Radikalno izoblikovana vprašanja o perspektivah prihodnosti sprejemamo zato, da bil ahko bolj pogumno odprli horizont noih raziskovanj družbenih projektov socializma. Toda tudi za to, da bi zahtevali večjo kritično-teoretsko domišljenost. Od uvodnih razprav se pričakuje, da bodo določile tiste kategorije družbenih pojavov, v katerih sodobna kriza spodbuja najgloblje antinomične spremembe. Avtorji uvodnih esejev kažejo na jedro protislovja zgodovinske tendence socializma: na dvojno naravo Marxovega proletariata. Hkrati domnevajo, da se bo ločnica med nasprotnimi strujami, ki so nastale znotraj vzkipelih družbenih sprememb, nakazala v spremembah družbenih razredov in v novem razvoju družbenih gibanj.

Odločilna razprava, ki je napovedana, se bo ukvarjala z dvema nasprotnima logikama spremembe razredov: logike, ki razstavlja in spreminja družbeno bit razredov sodobnih družb, ki duši emancipatorski potencial potlačenih razredov in namesto razredov producira družbeno hierarhijo slojev podrejenih; in logike, ki spreminja družbene razrede v kolektivne dejavnike družbenega delovanja, v tiste, ki so sposobni posegati v antagonistično strukturo družb in emancipatorsko ukiniti osnovne razredne delitve.

Te uvodne študije upoštevajo ekonomske, tehnološke, ekološke, družbeno-kulturne in politične dejavnike sprememb družbenih razredov v novi, razviti fazi moderne družbe. Vzpodbujena je razprava o dvoznačnem delovanju posameznih redov teh dejstev, ki nasprotujejo dojemanju, da njihove spremembe enoznačno določajo bit družbenih

razredov. Kritično-teoretski izziv ponuja stališče, da se ti dejavniki usmerjajo proti eni izmed nasprotujočih si logik sprememb družbenih razredov, in sicer glede na odnos med kapitalističnim ali etatističnim proizvajanjem podrejenih družbenih slojev po eni ter glede na razvoj družbenih gibanj (tu kritizirajo in težijo k družbeno-kulturni spremembi številnih dejstev teh družbenih struktur) po drugi strani.

Razvoj družbenih gibanj ima osrednje mesto v uvodnih razpravah. Začenja se dialog med različnimi smermi teoretskega mišljenja in raziskovanja družbenih gibanj. Ali obstaja možnost skupnega referenčnega okvira za teoretsko razpravo oziroma za sinteze med teorijami, ki so izhajale iz kritične obnove marksizma in iz drugačnih teoretskih nastavkov? Zdi se, da je tovrstno teorijsko srečanje ne samo mogoče, pač pa tudi posebno pomembno v raziskovanju tega odločilnega segmenta sodobnosti. Kajti tendence epohalnih sprememb moderne družbe se razhajajo med involutivnimi spremembami družbenih razredov in razvojem družbenih gibanj.

V tradiciji Marxove teorije je razvoj družbenega dela in njegovih proizvajalnih sil dojet kot odločujoča gibalna sila družbenih sprememb. Toda teoretska paradigma dela je v sodobni socialistični misli doživela kritiko. V vseh členih verige uvodnih razprav izhaja diskusija iz različnih vidikov kritične analize prav te paradigme. Za uvodne eseje so značilne tudi težnje, ki hočejo kritično rekonstruirati Marxovo teorijo družbenega dela, in sicer na temelju globljih vpogledov v tendence epohalnih sprememb realnosti. Ne gre za zahteve po umiku te teorije iz temelja socialistične misli, ampak za to, da bi se njena vzpodbudna moč ohranila v bolj razviti obliki, ki je v skladu z realnostjo, predvsem pa, da bi se kritično rekonstruirala znotraj obnovljene teorije epohe sodobnih družb.

Avtorji večjega števila uvodnih esejev se v različnih diskurzih zavzemajo za to, da bi se kritična analiza družbenega dela in njegovih proizvajalnih sil razvila s pomočjo bolj popolnega spoznanja realnega subsumiranja družbenega dela pod kapital, kar je odločilni moment logike kapitalizma nasproti logiki družbene emancipacije ljudi (razvoj njunega protislovja). Odprto je tudi vprašanje involucije projekta socializma v porevolucionarnih družbah, kjer je glavni moment logike (kapital) zamenjan s subsumpcijo družbenega dela pod državo.

Tendenca mutacij samega kapitala in njegove družbene logike je izpeljana natanko iz tega odločilnega momenta, ki ga je mogoče pojasniti kot konsekvenco nove in daljnosežne spremembe znanosti in tehnike, informacijske in nove industrijske revolucije. Če bi to teoretsko stališče ne bilo problematizirano, potem bi epohalna sprememba proizvajalnih sil družbenega dela (ki se vrši v daljnosežnem razvoju znanosti in tehnike ter v vse bolj kompaktnem podrejanju družbenega dela kapitalu, družbene realnosti pa njegovi logiki) lahko bila odločilni argument mnenja, da kapital izničuje tendenco družbene emancipacije ljudi, ki se je uresničevala v razrednih in drugih družbenih spopadih. Namesto sprejemanja takega sklepa, ki bi prihodnost druž-

be prepuščal logiki kapitala, mora socialistična misel nasprotovati prednostnemu pomenu družbenega dela in razvoja njegovih proizvajalnih sil ter poiskati izvore alternativne logike družbe izven družbenega dela (brezizhodno podrejanje kapitalu). V aktualnih teoretskih polemikah je vedno bolj prisotna prav ta smer razmišljanja.

Polje teoretskega dialoga se spreminja hkrati s spreminjanjem problematizacije razvoja znanosti in tehnike oziroma s spreminjanjem celote proizvajalnih sil družbenega dela. Ta pristop problematizira teoretsko mišljenje o enosmernosti družbenega dela, ki mu botruje enopomenski razvoj znanosti in tehnike (in celote družbenih proizvajalnih sil), pri čemer je ta razvoj neodvisna determinanta. Avtorji uvodnih esejev iščejo izhodišče za nov razvoj teorije prav v kritičnem dojemanju Marxove teorije, ki naj bi prenehala z razlaganjem družbenih determinizmov, ki so prevladovali v ideologijah delavskega gibanja od druge internacionale naprej. Gre za ideologije, ki so pripeljale do negiranja emancipatoričnega potenciala družbenega dela in družbenih bojev z ozirom na delo. Avtorji predlagajo teoretski obrat: namesto dojemanja sodobne znanosti kot determinante razvoja tehnike, te pa kot determinante sprememb družbene delitve dela in organizacije dela ter sprememb družbenih razredov, predlagajo raziskovanje sprememb v samem družbenem delu sprememb, ki so posledica družbenih bojev, vendar pa hkrati dejavniki samega razvoja znanosti in tehnike.

Ta pristop daje novo vzpodbudo za raziskovanje dvoznačnosti sodobnih sprememb družbenega dela in njegovih proizvajalnih sil in razredov sodobne družbe, ki se nahaja na zgodovinskem razpotju. S tem je napovedan poglobljen teoretski dialog o preraščanju teoretske paradigme dela. Kajti kritična teorija družbenega dela ni zadostna teoretska osnova za raziskovanje gibalnih energij in logike družbene emancipacije. Nasproti vedno bolj popolni subsumpciji družbenega dela pod kapital (kar je gotovo glavna os kapitalistične logike v razvoju moderne družbe), se gibalne sile alternativne logike iščejo v družbenem delovanju ljudi, ki afirmirajo lastne potrebe in zmožnosti, družbeno povezanost in dejavno moč. To raziskovanje pa ne more biti reducirano na krog družbenih spopadov in gibanj znotraj družbenega dela. Toda prav tako teoretsko legitimna je zahteva, da se raziskujejo učinki družbenih spopadov in gibanj (znotraj in izven družbenega dela), in sicer v smeri emancipatorskega spreminjanja družbenega dela, njegovih družbenih delitev in organizacije, tehnike in znanosti. Teoretsko legitimna je tudi kritika negiranja emancipatorskega potenciala družbenega dela in njegovih proizvajalnih sil. Za uvodne eseje je značilno vztrajanje pri razkrivanju teh potencialov s posredovanjem dejavnosti, ki posegajo v strukturo družbenega dela, ki je subsumirano pod kapital. Na ta način se odpira teoretska razprava, ki tendenco emancipatorskih sprememb razredov moderne družbe in problematiko družbenih gibanj povezuje z emancipatoričnim potencialom družbenega dela in njegovimi proizvajalnimi silami.

Artikulacija svetovne celote družbenih sprememb

V tretjem tematskem krogu je iskanje žarišč raziskovanja tistih fundamentalnih družbenih sprememb v sodobnosti, ki bi utegnile osvetliti perspektive socializma. Toda s tem, ko ločujemo kategorije realnosti, za katere domnevamo, da se nagibajo k spremembam in da v sebi nosijo potenco sprememb, ki so odločilne za družbeno celoto zgodovinskega gibanja, smo prisiljeni v teoretske abstrakcije višjega reda. Dolžni smo namreč predpostaviti tveganost tovrstne metode. V novem obdobju, ki ga odpira svetovna kriza družb, se fundamentalne spremembe kažejo najprej in najbolj popolno v tistih družbah, ki so po številnih kriterijih najbolj razviti segmenti te celote. V prejšnjem stoletju je razvoj socialistične teorije šel za Marxovo metodo, ki je izražena v misli, da morajo v teoretski analizi najbolj razvitega angleškega industrijskega kapitalizma vsi zaznati prapodobo svoje prihodnosti. Danes poznamo dobre in slabe plati takšnega pristopa. Če bi ga sprejeli v trenutku, ko se nahajamo na pragu novih epohalnih sprememb, bi se lahko njegove slabosti prelevile v kardinalne napake. Zato se skušamo v postavljanju središčnih problemov v tretjem tematskem sklopu izogniti tovrstni zahodno-centristični napaki. Predlagamo uvodno razpravo o raziskovanju tendenc sprememb določenih kategorij družbene realnosti v mednarodnih, svetovnih razmerah. Zavedamo se, da bo ta zahteva izpolnjena dokaj skromno, kajti tendence, ki smo jih izločili, kažejo na skrajno enakomernost v svetovni celoti družb. To metodologijo bo treba dopolniti.

Hkrati z osnovnimi problemi, ki smo jih določili v tretjem tematskem krogu razprave, se oblikuje četrti krog problemov okoli ideje o nastajanju svetovne družbe. Uvodne študije pripisujejo tej tendenci odločilno vlogo v razkrivanju zgodovinskih perspektiv, predlagajo pa tudi, da bi se tukaj — v okviru teoretskih spoznanj in napovedi o svetovni družbi — analizirali in interpretirali rezultati kritično-teoretskega razkrivanja globine pojavov, ki so nakazani v tretjem krogu.

Glede na pripravljala dela in uvodne eseje ločimo v četrtem tematskem krogu razprave pet središčnih problemov:

1. razvoj protislovij moderne družbe v svetovni celoti družb;
2. družbeni boji in perspektive socializmov v »centru« in na »periferiji« svetovne celote družb;
3. razvoj narodov, kulture in posebnih civilizacijskih celot v odnosu do kapitalistične meddržavne logike nastajanja svetovne družbe in v odnosu do tendenc socializma;
4. migracije delovne sile v svetovni celoti družb ter s tem pogojene tendence sprememb razredov in razvoja družbenih gibanj;
5. internacionalizem emancipatoričnih družbenih gibanj v novem obdobju.

Socialistična misel je razvila teorijo o protislovjih moderne družbe v mejah kapitalistične industrijske družbe na zahodu. Toda ta misel dvojno zamuja. Po eni strani pojasnjuje gibalne sile moderne družbe v mejah protislovja proizvodnje in družbene reprodukcije kapitala (spregleduje genezo protislovja med kapitalistično logiko družb in razvojem potreb, zmožnostjo ljudi, osebnosti in družbenega delovanja, kulture in civilizacije glede na ta razvoj). Po drugi strani pa pojasnjuje zgodovinske predpostavke socializma s pomočjo protislovnega razvoja družb v okviru industrijskih monopolov. V resnici pa se gibalne sile kapitalizma razvijajo v njegovi svetovni ekspanziji. Kapitalizem je formiran v odnosu med metropolnimi in kolonialno odvisnimi družbami. Gibalne sile emancipacije ljudi, njihovega družbenega delovanja in kultur se razvijajo v centru oziroma na periferiji različno. V prvem primeru se skozi daljše obdobje ohranja enotnost protislovja med logiko razširjene reprodukcije kapitala in razvoja ljudi oziroma družb, od katerih izhaja emancipatorična tendenca, gibanje in projekt socializma. V drugem primeru pa ekspanzija kapitala preprečuje emancipatorično tendenco, temelji na kapitalističnem podrejanju predhodnih zgodovinskih oblik družbenega podrejanja in zatiranja, ki se temu upirajo tako, da se naslanjajo natanko na prejšnje zgodovinske oblike družbenosti in družbenih bojev. Ta pomembna razlika pa preprečuje bolj popolno dojetje razvoja moderne družbe in njenega protislovja v svetovni celoti ter zasenči družbeni osvobodilni potencial »tradicionalnih družb« in kultur, ki se lahko v spopadu z logiko kapitala razvijajo v moderne logike emancipatoričnega ljudskega in družbenega razvoja, ki je bolj ali manj različen od modernih logik emancipacije v družbah metropol.

Slika sveta, ki se je fiksirala v preteklih oblikah socialistične misli, občutno slabi in se v sodobnem času razvoja protislovja družbe v svetovnem razmerju spreminja. Raziskovalna dela in kritične teorije so bolj osvetlile spremembe družbenega dela in ekonomske proizvodnje — torej kapitalistično logiko družb. Kolikor bi te rezultate hoteli interpretirati v duhu teorije preteklosti, bi lahko sklepali, da se ovire za razvoj emancipatoričnega potenciala družbe nahajajo na »periferiji«.

Drugačne perspektive socializma pa odpira misel o razvoju gibalnih sil družbene emancipacije ljudi (potreb in zmožnosti ljudi, družbenega delovanja, kulture, razredov in družbenih gibanj) v spopadu z logiko odvisnega ali neokolonialnega kapitalizma. Ključno vprašanje perspektive svetovne družbe zadeva odnos med logiko kapitalizma in logiko emancipatoričnega razvoja ljudi in družb v svetovni celoti.

Osebnost v perspektivi socialno-kulturnih sprememb

V razpravah, ki so stekle, je ta problematika dobila eno osrednjih mest. To je dokaz, da se končno popravlja napačno zastavljeno razmerje med posameznikom in družbo, ki je prevladovalo v velikem

delu socialistične teorije in ki je močno vplivalo na družbena gibanja. Vrstni red glavnih tematskih sklopov je še boljši dokaz za to.

Tretjemu krogu uvodnih razprav, ki so usmerjene k razkrivanju osvobajajočih možnosti družbenih sprememb sledijo razprave, ki se dotikajo nastajanja svetovne družbe in novega internacionalizma v perspektivi dejanskega človeštva (četrti tematski krog). V zvezi s tem so razprave o gibalnih silah razvoja ljudi, ki lahko vzpostavijo posameznike kot subjekte samodoločanja (peti tematski krog). Ta povezava — emancipirano človeštvo in individualna osebnost, ki z dvignjenim pogledom dosega nove horizonte človekovih možnosti, označuje paradigmo zgodovinskih teženj socializma. Metoda naših del se ne zadovoljuje z analizo tega izvirnega človekovega upanja, ampak zahteva od vseh akterjev iskanje dokazov o elementih te možnosti in dokazov o dejavnikih, ki bi to možnost lahko zgrabili še enkrat.

Kolikor je socialistična misel pripravljena, da brez kakršnihkoli meja uresniči kritično analizo lastnega temelja, potem mora individuumu vrniti neizmerni idejni in teoretski dolg zaradi zapletanja Marxovega humanizma v humano strukturalistično mišljenje družb in posebej v ekonomistično mišljenje razrednih bojev, etastičnih sprememb kapitala in družbene proizvodnje življenja. To je poudarjeno pri idejah, ki odločilno zaznamujejo sodobne razprave o razvoju socialistične misli in o zgodovini socializma. Misel, ki je možnost socializma izpeljevala iz protislovij kapitalističnega procesa, iz dela in kapitala ter iz spopada razredov, ki so bili dojeti kot njihovi proizvodi. Geneza socializma v zgodovini moderne družbe in možnost prenove socializma v današnji krizi te družbe je obravnavana s stališča temeljnega nasprotja med kapitalističnimi strukturami (in njihovim ukinjanjem — nadomeščanjem s totalno državo) in družbenim razvojem samih ljudi. Raziskovanje dvoznačnega procesa v sodobnih spremembah družbenih razredov vzpodbuja ideja o zgodovinski možnosti osvobodilnega ukinjanja razredov, ta možnost pa se povezuje z novim zgodovinskim tipom družbenih gibanj (ki se pojavljajo znotraj in izven razrednih bojev). V teh družbenih gibanjih je mogoče prepoznati konsekvence in artikulacije, emancipatorske tendence vseh glavnih momentov epohalne spremembe proizvodnje življenja ljudi. Epohalne spremembe te proizvodnje vsebujejo kardinalne novosti tehnoloških, ekoloških, ekonomskih in političnih aspektov. Vsi ti aspekti, ki jim je socialistično mišljenje v preteklosti izmenično dajalo primat, se lahko spremenijo v dejavnike družbene emancipacije ljudi, čeprav jih najprej dojemamo kot sile starega in novega odtujevanja in zasužnjevanja ljudi.

Iz tega začaranega kroga mišljenja ambivalentnih sprememb iščemo izhod v mišljenju subjektov, ki lahko dosegajo osvobodilno smer sprememb v lastnih praksah v smislu samodoločitve.

Raziskovalno prvenstvo je dano odnosu med družbenim delovanjem ljudi (družbena gibanja) in razvojem osebnosti. V tem odnosu se na obeh straneh dogajajo socialno-kulturne spremembe, ki naj bi pri-

tegnile največjo pozornost prenovljene socialistične misli. Tovrstno premikanje središča pozornosti bi lahko bilo epohalna novost socialističnih teorij. Potreba po takšnem premikanju se vsiljuje raziskovalcem sprememb tako v sovjetski, češkoslovaški, kanadski in kalifornijski družbi, v Indiji in na Kitajskem, v Mehiki ali v Braziliji, v Hamburgu in Parizu, v Sovetu ali pa v Dakarju... Ne gre zgolj za to, da bi bila to ideja antropologov in kulturologov, ampak je tudi ideja zgodovinarjev, ekonomistov, sociologov in politologov, ki niso obsesivno zaposleni z enodimenzionalnim pristopom svojih tradicionalnih mišljenjskih šol.

Razprava je usmerjena k naslednjim osnovnim problemom:

1. preseganje dualizma subjektivitete in objektivitete;
2. zgodovinski razvoj posameznika v moderni družbi;
3. razvoj protislovij razrednega individua v delavskem gibanju, potrebe, zmožnosti in družbeno delovanje delavcev glede na blago — delovna sila;
4. osebnost v družbenih sistemih družbeno-državnega kompromisa;
5. družbeno-kulturne lastnosti emancipatorskih gibanj konca XX. stoletja glede na osebnost;
6. osebnost v kulturah osvobodilnih gibanj in revolucij v neokolonijalnih in odvisnih družbah.

Ponovno misliti družbeni projekt socializma

V sklepnem krogu razprav se odpirajo problemi, ki so neposrednega pomena za pristop k novim raziskovanjem socialističnih alternativ. Pričakujemo, da bo v teh razpravah kritično analiziran teoretski pojem družbenih alternativ, ki se jim pripisujejo socialistični atributi.

Ideja Enciklopedije vsebuje tudi praktično preverjanje možnosti vzpodbujanja in uresničevanja družbenega delovanja in rešitve za odprte probleme človeške in družbene realnosti, in sicer na način, ki je v izhodišču različen od obstoječih. Gre za alternative v smislu poglobljanja in razvijanja socialističnih vsebin in realnega značaja modernih družb, v katerih so že na delu gibalne sile in tendence družbene emancipacije ljudi (v širokem dialoškem referenčnem okviru dojetja emancipatorske logike in socialistične tendence družb).

V izhodišču teh razprav ne gre za odrekanje eksistence takšnih globalnih sil in tendenc v različnih tipih modernih družb, temveč predpostavljamo, da so te sile in tendence prisotne tudi znotraj danih protislovij, ki na ta ali oni način omejujejo, izkrivljajo ali onemogočajo možnosti emancipatorskih družbenih sprememb. V tem smislu se raziskovanje socialističnih alternativ nanaša predvsem na družbeno delovanje, ki bi lahko spreminjalo okvir protislovij (razreševalo ta protislovja v smeri socializma), pa tudi na smer in vsebino sprememb

človeške in družbene realnosti, ki naj bi bila omogočena s tem družbenim delovanjem.

Splošna naloga teh razprav se nanaša na realne in predpostavljene vidike socialistične alternative v že obstoječih družbah, na njihov možni domet v predvidljivem obdobju razvoja zgodovinskih protislovij. Razpravljalo se bo o izhodiščih ideje Enciklopedije, o tem, da je nujno in mogoče raziskovati socialistične alternative na vseh področjih družbene resničnosti, seveda glede na obdobje, v katerem se pričakuje razvijanje družbenih protislovij in gibalnih sil družbenega dela, ki je že vsebovano ali nakazano v sodobnih družbenih krizah in v spremembah, ki so jih povzročile.

V pripravljanih delih in v uvodnih študijah se zavzemamo za razpravo o štirih osrednjih problemih:

1. Referenčni okvir dojemanja socializma na koncu XX. stoletja. Namen razprave je, da se definicije in pojmi opredelijo tako, da vzpodbujajo raziskovanje, da zamejijo polje teoretskega dialoga med različnimi pristopi novih raziskovanj in projektov socializma.

2. Možnosti novih raziskovalnih projektov socializma v družbah s socialnodemokratično izkušnjo. Na osnovi kritičnega preverjanja dosežkov in meja dosedanjih socialnodemokratičnih reform se naj razpravlja tudi o predpostavkah in usmeritvah novih raziskovanj socialističnih alternativ.

3. Možnosti novih raziskovanj socialističnih alternativ glede na ekonomske in družbene krize in reforme v postrevolucionarnih družbah. V kritično-teoretski misli se kaže povečan interes za ekonomske in družbene krize v postrevolucionarnih družbah in za reforme, ki skušajo razrešiti te krize. Gre za razprave, ki bi osvetljevale realnost teh kriz in reform s stališča gibalnih sil in perspektiv socializma in v tem duhu postavljale vprašanja o novih raziskovanjih socialističnih alternativ.

4. Pristopi k novemu raziskovanju socialističnih alternativ politične družbe.

Eno od izhodišč Enciklopedije v kritično-teoretski misli »socialnodržavnih kompromisov« najdemo med antagonističnimi in emancipatorskimi silami in logiko moderne družbe. Ti kompromisi so v drugi polovici našega stoletja omejili zgodovinsko tendenco socializma, še posebej pa so blokirali in zmaličili njegove politične projekte. V obdobju družbenih kriz, ki so povezane z izčrpanjem teh kompromisov, so v ospredju tista razmišljanja o političnem projektu socializma, ki naj bi začrtala praktično alternativo tako »socialni državi«, ki je odvisna od logike kapitala, kot tudi alternativo političnemu sistemu s hegemonijo Partije—Države.

Šuhreta Dumanić

Od ideje k projektu mednarodne enciklopedije

(Zgodovina jugoslovanske mednarodne iniciative)

Skupina jugoslovanskih avtorjev, ki so jo oblikovali pripadniki skorajda vseh šol socialistične misli, je junija 1983 dala pobudo za mednarodni teoretsko-raziskovalni projekt Enciklopedija sodobnega socializma (ESS). Približno dvestotim različnim avtorjem z vsega sveta so bila poslana vabila za sodelovanje pri tem projektu. Pobudo so poleg ostalih podprli tudi Zagorka Golubović, Rudi Supek, Ivan Kuvavić, Gajo Petrović, Ljubomir Tadić, Mihajlo Marković, Predrag Vranicki, Veljko Rus, Miroslav Petrović, Vjekoslav Mikecin, Zoran Vidaković, Branko Horvat ...

V svojem pozivu h kolektivnemu teoretsko-raziskovalnemu delu so jugoslovanski avtorji opozorili na dramatičen zaplet, ki sta ga v nedavni preteklosti doživeli tako ideja kot praksa socializma ter na aktualna krizna svetovna dogajanja. Nahajamo se na pragu novega, bistveno negotovega obdobja, ki postavlja vprašanje o možnostih, strategijah in subjektih človeške emancipacije v tem obdobju. Avtorji so predlagali kritično analizo zgodovinskega izkustva socializma, njegovih vizij in perspektiv, odprto, produktivno dialoško srečanje in prežemanje različnih pristopov, idejnih orientacij, smeri in šol socialističnega mišljenja po vsem svetu.

Preden so poslali poziv, so pobudniki vzpostavili osebne stike z določenim številom avtorjev z vsega sveta in se z njimi posvetovali, nato pa so osnutek ideje poslali na približno dvajset naslovov. Zamisel so takoj podprli Andre Gunder Frank (Nizozemska), Ernest Mandel (Belgija), Franco Zanino, Luciana Castellina, sodelavci fundacije (»Lellio Basso« in Centro studi di Materialismo Storico (Italija), Tom Bottomore in posamezni aktivisti mirovnega gibanja v Angliji ...

S tem se je zamisel še bolj okrepila in dodelala, oblikovana je bila prva skica projekta ESS. O njej so razpravljali jugoslovanski pobud-

niki in služila je kot osnova za izdelavo projekta, ki so ga poslali v mednarodno razpravo.

Do januarja 1984 se je odzvalo okoli 200 avtorjev. V letu 1983 je ideja doživela veliko ekspanzijo in uspeh. Podprlo jo je več kot 40 avtorjev iz ZDA. Npr. Harry Magdof, Stanley Aronowiz, David Plotke, Rya Dunayevskaya, William Leon McBride, Harold Benenson, pozneje pa so še pridružili Noam Chomski, Bowles, Wallerstein in drugi. Iz Anglije se je pridružilo več kot 30 avtorjev, posebej pa pobuda zanima Toma Bottomora, Scota Meikla, Hillela Ticktina, Kena Coatesa, Theodora Shanina, Mika Davisa, Branko Magaš in druge. Zelo pomeben je odziv iz Francije, od koder se je odzvalo več kot 50 avtorjev, kot so Edgar Morin, Anouar Abdel, Pierre Naville, Alain Touraine, Etienne Balibar. Pozneje so soglašali še: Michael Löwy, Michel Beaud, Catherine Samary, Charles Bettelheim, Michel Raptis, Victor Leduc, Frank Mintz in drugi. Med tridesetimi avtorji iz Nemčije so tudi naslednji: Oskar Negt, Claus Offe, Iring Fetcher, Joachim Hirsch. Prav tako pomemben je bil odziv iz drugih delov Evrope. Med drugimi so se za pobudo opredelili Ernest Mandel (Belgija), Tamas Szentes (Madžarska), Adam Schaff, Tadeusz Kowalik in Wojtek Lamentovic (Poljska), Paul Parin in Jen Ziegker (Švica), več avtorjev iz Italije kot npr. Angelo Baracca, Franco Volpi, Massimo Salvadori, Furio Cerutti in drugi, Andre Gunder Frank (Nizozemska) itd.

Na poseben odziv je pobuda naletela v državah tretjega sveta. Samo npr. iz Mehike je soglašalo več kot 20 avtorjev kot so: Roger, Bartre, Julieta Fernandez Calderon, Pablo G. Casanova, Marcos Kaplan, Sanchez Vasquez, Gabriel Vargas Lozano, Maria Suarez Castillo, Enrique Düssel, Victor M. Peralta, Sylvia Marcos... Tukaj so npr. še avtorji iz Peruja (Hugo Neira, Francisco M. Quesada, Anibal Quijano...), Argentine (Jorge Beinstein, Ruben Visconto...), Gvatemale, Brazilije (Theotonio Dos Santos, Vanilda Pavia, Darcy Ribeiro, Rui Mauro Marini...), iz Čila (Tapia Valdes...).

Avtorji iz Indije so izkazali zelo različno in veliko zanimanje za projekt. Med njimi so Arun Bose, J. Kottukapally, Corinne Kumar D'Souza, Barun De, Romesh Thapar, Partja Chaterjee... V Avstraliji so pobudo sprejeli Agnes Heller, Ferez Feher ter Georgy Markus, v Afriki pa pomembna imena kot Joseph Ki Zerbo (Zgornja Volta), Odera Oruka (Kenija), Aquino de Braganca (Mozambik), Andrew Shija (Tanzanija), John Ja Oto (Zambija), Ibbo Mandaza (Zimbabve), Kwame Karikari (Gana)... Nenazadnje je treba omeniti še podporo Miloša Hajeka in Roberta Kalivode (Češkoslovaška) in piscev iz Kitajske (Wo Shi Kanga, Su Shao Szia) ter Kanade (Ian Taylor, Peter Bruck, Leo Panisch, Ivan Varga, Bogdan Krawchenko, Robert Ratner...).

Večina avtorjev podpira idejo, veliko število pa se strinja s potrebnostjo takega projekta — na teoretsko-raziskovalnem področju in v smislu sprejemanja idejnega in kulturnega pluralizma kot načina pre-

seganja ideoloških in drugih ločnic in ovir, ki razbijajo in onemogočajo napredek emancipatorične misli, Enciklopedija naj bi bila skupno delo avtorjev z vsega sveta. Hudo Neira: »V tem trenutku je... zelo pomembna in odločilna realizacija takšne enciklopedije sodobnega socializma. Široke, pluralistične, svobodne.« Frigga Haug: »Projekt se zdi v celoti dober in mislim, da je nujen za širok krog gibanj iz socialističnih držav; njegov diskusijski značaj ustreza sedanji situaciji.« Corine Kumar D'Souza: »Prepričana sem, da ste izrazili neposredno potrebo množičnih gibanj, ki iščejo 'spremembe po spremembah'. Strinjam se s tem, da bi enciklopedija predstavljala platformo za kritičen dialog, v katerem lahko sodeluje vsakdo, in sicer ne glede na družbeni ali politični sistem, na kulturno ali civilizacijsko okolje — na ta način, da razkriva realne možnosti razvoja neke nove politične kulture, nove politične prakse.« Ideja je dobila široko podporo, še bolj pa so značilni tisti predlogi, ki zaznavajo povezavo med teoretsko mislijo socialističnih avtorjev in aktivistov sodobnih družbenih gibanj. Druga lastnost velikega števila odzivov je potreba po prevrednotenju ideje socializma s pomočjo kritičnega raziskovanja zgodovine, prakse socializmov in njegovih postavk.

V času poteka znanstvenega posvetovanja, posvečenega 100. obletnici Marxove smrti (Petrovaradin, 10.—11. december 1983), je bil oblikovan uredniški odbor, ki ga sestavljajo: Vladimir Goati, Zagorka Golubović, Branko Horvat, Rade Kalanj, Nada Lev-Sofronić, Mihajlo Marković, Najdan Pašić, Vukašin Pavlović, Miroslav Pečujlić, Gajo Petrović, Nebojša Popov, Žarko Puhovski, Veljko Rus, Gajo Sekulić, Zoran Stanojević, Svetozar Stojanović, Rudi Supek, Ljubomir Tadić, Zoran Vidaković, Predrag Vranicki in Srdjan Vrcan. Nato je sledil drug stik z avtorji, ki so se odzvali vabilu za delo pri Enciklopediji, ki je bilo poslano na dvakrat večje število naslovov. S tem se je začela razprava o načrtu projekta.

Razpravljali so o predlogu, da bi Enciklopedijo sestavljale štiri enote:

1. **Ključne teme** (pojem emancipacije v različnih kulturah; emancipacija in revolucija; emancipacija in internacionalizem; emancipatorska gibanja in radikalne alternative; subjekti samoemancipacije; pojem socializma; smisel analize teorije in zgodovine socializma; civilna družba in socializem; teorije in ideologije socializma; pojem radikalne demokracije; pojem države; osebnost v emancipatorski praksi; pluralistična socialistična kultura; glavne kritike socializma; teoretske analize sodobne krize in dialoška metoda v razvijanju teorije socializma);

2. **Kritična analiza zgodovine in teorije socializma** (kritično obravnavanje dosedanjih revolucionarnih gibanj in revolucij; nove razprave o teoretskozgodovinskih hipotezah socializma);

3. **Družbene krize in emancipatorična gibanja v sodobnosti** (svetovna kriza in tendence družbenih sprememb ter restrukturacij družb; emancipatorična gibanja v sodobnosti);

4. Radikalne alternative (subjekti samoemancipacije; radikalna demokracija — politični vidiki emancipatorične prakse, globalne alternative in alternativni modeli; radikalne alternative v družbeni proizvodnji načina življenja ljudi, radikalne alternative v vsakodnevnem življenju ljudi; osebnost v emancipatoričnih gibanjih). Znotraj teh enot (2—4) na bi bile oblikovane teze-podteme.

Da bi imeli sodelavci ESS med seboj ves čas stike, je predvideno izdajanje periodičnih publikacij, in sicer pred izdelavo kritičnih tekstov. V periodičnih publikacijah, ki bi izhajale v srbohrvaščini in angleščini, bi bile natisnjene: prve verzije tekstov in reakcije nanje ter vse druge relevantne informacije, če se nanašajo na tekoče zadeve.

S takšnim načrtom projekta je bilo prek pisem, razprav in sestankov seznanjenih 347 piscev in raziskovalcev ter večje število znanstveno-raziskovalnih ustanov in skupin iz 43 dežel. Akterji tega dogovora soglašajo v naslednjih točkah:

1. kar se tiče potrebnosti predloženega projekta;
2. namena, predmeta in metode dela;
3. strukture tematskih enot.

Vsi avtorji (razen Rudolfa Bahra) so sprejeli idejo o ESS, poudarili njeno večstransko vrednost, številni med njimi na zelo pozitiven in vzpodbuden način. Kot osnovne vrednote poudarjajo: 1. aktualnost in pomen tega prijema v danem zgodovinskem trenutku; 2. odprtost in širino projekta, njegovo nedogmatičnost in možnost plodnega dialoga (nova pluralistična socialistična kultura); 3. osnovo za kritičen dialog med različnimi strujami socialistične misli, med tradicionalnimi in novimi emancipatoričnimi gibanji in njihovimi vizijami prihodnosti, med svetovnimi regijami, kulturami in civilizacijami; 4. izrazito internacionalističen pristop (potrebo po dohitevanju učinkov zamujanja glede na komunikacijo mednarodne desnice, konzervativnega in tehnokratskega mišljenja); 5. novi duh radikalno demokratskega internacionalizma ter 6. prednosti svobodne intelektualne mednarodne skupnosti, ki naj bi uresničila kolektivno delo brez političnega in institucionalnega posredovanja.

Številne kritične pripombe in predlogi akterjev v mednarodni komunikaciji se nanašajo na teoretične in metodološke probleme celotnega projekta. Poglobitev teh problemov narekuje, da se prvi eseji, študije in drugi prispevki sodelavcev objavijo v številnih okoljih, v katerih delujejo avtorji in raziskovalci. Glede na strukturo in metodo Enciklopedije je največ predlogov, ki se nanašajo na **zgodovinsko in teoretsko genezo koncepta socializma** (med drugimi: J. D'Handt, A. Buha, S. Diamond), **osnovne metodološke probleme** (razprava o večjem številu teoretsko-metodoloških vidikov raziskovanja znotraj projekta), **definiranje osnovnih pojmov, ki so relevantni za razpravo** (npr. emancipacija, enakost, svoboda, samodoločitev, asociacija, skupnost, revolucionarna praksa, radikalne alternative...).

Se posebej pomembni so predlogi, ki opozarjajo na zgodovino kontroverz v socialistični misli in poudarjajo potrebo po dialogu. Ti implicitno povezujejo že omenjene kontroverze z različnimi vidiki emancipacije. C. Sammary (Francija), B. Kovačević in drugi npr. vztrajajo pri metodološkem pristopu s stališča internacionalno-nacionalno-razredno; D. Plotke (ZDA), Tetsuro Kato (Japonska) in nekateri drugi pa pri odnosu med državo in emancipacijo človeka v internacionalnih razsežnostih; I. Varga (Kanada) in L. Gordon (ZDA) predlagata metodo, ki izhaja iz razmerja med univerzalnimi in posameznimi vidiki emancipacije.

Med drugim je treba opozoriti še na predloge (L. Gordona in še nekaterih), ki zahtevajo obsežnejše in ustreznejše raziskovanje zgodovine in prakse ter prihodnosti socializma s stališča feminističnega gibanja in misli. Na to se navezujejo številni predlogi, ki zadevajo kritično analizo prakse in analize alternativ v deželah realnega socializma (T. Mastnak, G. Nikolić, Z. Mlinar), kot tudi predlogi za raziskovanje kmečkih gibanj v zgodovini in sedanosti z ozirom na njihove socialistične potenciale (T. Shanin (Anglija), P. Chaterjee (Indija)) . . .

Del avtorjev je sodeloval v razpravi o ideji Enciklopedije v imenu svojih kolektivov ali raziskovalnih skupin, časopisov oziroma inštitutov. Posebno zanimanje za sodelovanje pri projektu so pokazali raziskovalci inštituta INSLEC (sedaj Institute for Contemporary Marxism) v San Franciscu, med njimi Marlene Dixon, Rod Bush, Tony Platt, Thomas Bodenheimer. Predlagali so, naj se za vsako pomembnejše teoretsko področje pripravijo kolektivna dela. Takšno intenco so nakazali Anarches institut v Kanadi kot tudi fundacija Lelio Basso, ki jo v Rimu vodi Linda Bimbi. Izjemnega pomena je odziv G. Labice (Francija): »Sprejemam projekt in njegovo strukturo. Kar zadeva sodelavce, nameravam z vašim projektom seznaniti sodelavce kritičnega slovarja marksizma. Prav tako bom raziskala možnosti za znanstveno in finančno podporo pri CNRS (Centre Nacional de Recherche Scientifique) ter v okviru moje raziskovalne skupine (politična filozofija, družba in ekonomija).«

Scott Meikle, ki je predlagal kolektivno sodelovanje Centra za socialistično teorijo in gibanja univerze v Glasgowu, je zapisal: »Splošni duh Centra je podoben tistemu iz vašega projekta; to je duh nekega resnega in kritičnega marksizma.«

Kolektivno sodelovanje so predlagali še Maria Turcheto in Giuseppe Bazzi v imenu Centro Studi di Materialismo Storico (Milano), Gabriel Lozano za Universidad Autonoma de Puebla in časopis »Dialectica« v Mehiki, Zdenek Mlinar v imenu društva »realnega socializma« ter več drugih znanstvenikov iz Južne Amerike (Richardo Cordora, María Castillo, Victor Peralta, Hugo Neiran, Cacilia Gonsales) iz Indije (Corinne Kumar D'Sorza) itd.

Poročilo z razprave so poslali na več naslovov. Nato je prišlo še nekaj novih predlogov, ki so se nanašali na metodologijo, vsebino in strukturo projekta.

V tem krogu dogovarjanja so se avtorji dokončno odločili za osnovno metodo dela: odprt, kritičen dialog, ki teži h konvergenci različnih mnenj. Na ta način so odločno zavrnilo razprave na ravni ideoloških konfliktov in izključevanja, ki so znane iz zgodovine socialističnega mišljenja. Priložnost bodočega socialističnega mišljenja je v veliki meri vsebovana v sposobnosti odkritega razpravljanja o novih vprašanjih in problemih emancipatorične prakse.

Rezultat široke razprave so bili temelji projekta ESS, ki so jih izdelali v začetku leta 1985. Toda zaradi nastalih težav (predvsem zaradi tega, ker so »Partizanska knjiga« in nekateri drugi založniki odstopili od izdajateljskega dela), so bili »temelji« poslani le na tretjino naslovov. Velik del avtorjev in kolektivov v tem obdobju ni mogel ohraniti stikov z jugoslovanskimi pobudniki, kar je najbrž izzvalo skepso glede nadaljnjega poteka dela. V tej situaciji so bile glavne težave bodisi tehnične (prevajanje, stiki) ali pa finančne narave, kar je izraz krize izdajateljske dejavnosti v Jugoslaviji, in sicer tako v materialnem kot v ideološkem pogledu — kar ima posebne posledice na področju socialistične misli. Zanimivo je, da v vsej Jugoslaviji ni bilo mogoče najti založniške hiše, ki bi bila pripravljena sprejeti tovrsten izdajateljski program. Zato smo prišli do sklepa, da lahko projekt razvija le še mednarodno sodelovanje avtorjev in založnikov. Za tisk je že pripravljena prva knjiga Enciklopedije — **Pobuda za emancipatoričen dialog** (ESS, Uvod) v francoskem in angleškem jeziku, ki bo izšla leta 1988. V njej bo tudi povzetek Osnove projekta Enciklopedije.

Skozi razpravo o načrtu projekta ESS je bil oblikovan mednarodni uredniški odbor, ki ga sestavlja 80 avtorjev, predstavnikov različnih smeri socialistične misli z različnih koncev sveta. To je v veliki meri odstranilo težave, s katerimi se je projekt ubadal od konca leta 1984 dalje. Reči je mogoče celo, da bi bila organizacija pobude s podporo zgolj v Jugoslaviji vprašljiva in da se je ohranila predvsem zaradi mednarodne podpore.

Tako v Komunikaciji št. 3, ki je bila poslana v marcu 1984, kot v Komunikaciji št. 4, ki je šla na pot septembra istega leta, je zapisano, da je bil jugoslovanski del uredniškega odbora ESS oblikovan 16. marca v Zagrebu, in sicer s približnim razporedom urednikov po poglavjih. V Komunikaciji št. 4 lahko preberemo: »V razpravi o načrtu so do konca avgusta 1984 sodelovali 104 od 205 sodelavcev... Številni med njimi so poslali pomembne prispevke, ki težijo k izboljšanju načrta; drugi pa so posredovali načelna stališča in nas obvestili o možnostih za sodelovanje... V zadnjem polletju se je projektu pridružilo in sodelovalo v razpravi veliko število novih članov iz številnih dežel. Od marca do junija se je projektu pridružilo še 76 avtorjev iz 21 dežel ter večje število jugoslovanskih avtorjev. Udeleženci razprave so predlagali, da se k sodelovanju pritegne še nadaljnjih 411 avtorjev iz 30-ih dežel.«

Komunikacija prav tako obvešča o imenih tistih avtorjev, ki so se do takrat odzvali na predlog, da bi postali člani MUO (mednarodnega uredniškega odbora). Obe Komunikaciji vsebujeta izčrpno predstavitev predlogov, ki se ukvarjajo z nadaljevanjem mednarodne razprave, programom sodelovanja z izdajateljskimi ustanovami, publiciranjem periodičnega biltena ESS... »Z razpravo o načrtu smo dobili več deset že objavljenih prispevkov in rokopisov naših sodelavcev, s katerimi podpirajo svoja stališča in predloge za poglobitev projekta... Sodelavci so predlagali stike s 14 založbami iz 9 dežel.«

Prvo pismo članom MUO je bilo poslano julija 1985 in govori o tem, da je prišlo do zastoja v komunikaciji oziroma o težavah, ki so spremljale realizacijo projekta. Med predlogi, o katerih naj bi se odločili člani MUO, je pomembnejši tisti, ki se nanaša na organizacijsko internacionalizacijo projekta, ki je bila predstavljena pobudi za konstituiranje mednarodnega združenja za ESS. Člani MUO so bili obveščeni tudi o tem, da se je pri Jugoslovanskem centru za teorijo in prakso samoupravljanja Edvard Kardelj v Ljubljani začelo delo v zvezi z oblikovanjem projekta obdelave in analize teoretske literature in raziskovalnih virov v sodobnem socializmu (žal je bil ta projekt kmalu prekinjen).

»Člani mednarodnega uredniškega odbora Enciklopedije bodo postali osnovna opora nadaljnjemu delu in bodo bistveno vplivali na vsebino in koncept prve knjige ESS. Med njimi so se posebno angažirali in izkazali podporo naslednji:

Ruben Visconti, Ernest Mandel, Teotonio Dos Santos, Elmar Altvater, Wu Shi-Kang, Su Shao-Szi, Robert Kalivoda, Lubomir Sochor, Anouar Abdel Malek, Michel Beaud, Michael Löwy, Charles Bettelheim, Catherine Samary, Frank Mintz, Victor Leduc, Ivan Varga, Michel Raptis, Andre Gunder Frank, Tamas Szentes, Avraham Hassour, Angelo Baracca, Maria Turchetto, Mario Teló, Arun Bose, Partha Chatterjee, Tesuro Kato, Gabriel Vargasa Lozano, Adolfo Sanches Vasquez, Sylvia Marcos, Julieta Fernandez Calderon, Hugo Neira, Wojtek Lamentovic, Stefan Morawski, Samir Amin, Ricardo Cordova, Paul Parin, Stanley Diamond, Jean Ziegler, Tom Bottomore, Ken Coates, Ronald Chilcote, Ibbo Mandaza, Raya Dunayevskaya, Immanuel Wallerstein...

Med letom 1985 in letom 1987 je nastalo več zamisli o razvijanju projekta, ki pa niso bile uresničene. Poleg že omenjenega poskusa v Centru E. Kardelj sem lahko štejemo še: koncept uvodnih zvezkov ESS (objavljanje uvodne razprave); poskus priprave in objave knjige jugoslovanskih avtorjev (sodelavcev projekta in drugih); poskus, da bi pridobili podporo nekaterih časopisov v Jugoslaviji; poskus sodelovanja z založbo »Filip Višnjić« iz Beograda; itd.

Položaj v Jugoslaviji je včasih deloval kot zaprt krog, zato se je skušal projekt razvijati na mednarodnem nivoju. Ilustrativen je način posredovanja podatkov o Enciklopediji v časopisu Socialism and Democracy (New York). S takšno in podobnimi podporami je uspelo,

da smo začetno fazo pripeljali do zaželjenih rezultatov, za katere sta bila odločilna dva momenta: 1. konstituiranje mednarodnega združenja z ESS in 2. usmerjanje razprav iz oralne faze v delo na temeljih Enciklopedije (k prvemu zvezku ESS).

V avgustu in septembru 1986 smo na dvaindvajset naslovov različnih ustanov poslali poskusne informacije o tem, da bi ugotovili zanimanje posameznih ustanov za oblikovanje mednarodnega združenja za Enciklopedijo. Pozitivni odgovori so prispeli od trinajstih naslovljencev, medtem ko od devetih nismo dobili odgovora (domnevamo, da so bila naša ali pa njihova pisma izgubljena). Pozitiven odgovor je prispel s strani naslednjih raziskovalnih centrov in teoretskih časopisov:

Revue Critique Socialiste (Victor Leduc), Paris; Revue Critique Communiste (Catherine Samary), Paris; Raziskovalna skupina Sapporo (Tetsuro Nakano), Tokyo; Revista de la Escuela de Filosofia y Letras Dialectica (Sanchez Vasquez in Gabriel Vargas Lozano) — México; Movimiento Solidario de Salud Mental (mouvement of alternatives to psychiatry en Latin America — Sylvia Marcos) — Buenos Aires; LERC (Michel Beaud) — Paris; research center and review Latin American Perspectives (Ronald Chilcote) — Riverside, California; Fernand Braudel Center for the studies of economics, historical systems, and civilisations — University Center at Binghamton (Immanuel Wallerstein) — New York; Association for economic and social analyses — Economics Department University of Massachusetts (Richard Wolf and Stephen Restnik) — Amherst; Sifriat Poliam Worker's Book-Guild and review HEDIM (Jassour Avraham) — Haifa; Centro de estudios para el desarrollo y la participation (Luis Cueva Sanchez in Hugo Neira) Lima; ASACS — Asociacion Salvadorena de Cientistas Sociales (Ricardo Cordova) — Cacama, Mexico; Prokla (Elmar Altvater) — Berlin ...

Tako je bil postavljen zanesljiv temelj za oblikovanje organizacijskega jedra združenja (glede na prejšnje kolektivno sodelovanje, ki bi ga bilo treba potrditi, in glede na nove predloge za poziv k sodelovanju — predvsem revij in raziskovalnih centrov). V pobudi za formiranje tega združenja je med drugim zapisano:

»Na temelju široke triletne mednarodne komunikacije lahko rečemo, da so ustvarjeni predpogoji, ki omogočajo ustanovitev Mednarodnega združenja za projekt ESS. Do konca uvodne faze bo mednarodno kooordinativno telo poslalo takšen formalni predlog vsem individualnim, kolektivnim in drugim morebitnim članom združenja. Združenje bo oblikovano na specifičnih raziskovalno-teoretskih temeljih projekta ESS. V skladu s tem je treba najti izvirno organizacijsko in finančno obliko, ki še ni znana in sprejeta. Mednarodno sodelovanje naj bi posebej upoštevalo različnost okoliščin, v katerih delajo različni avtorji, kar še posebej velja za dežele tretjega sveta...«

Glede načina vključevanja centrov in časopisov v realizacijo projekta: »Glavna oblika projekta ESS je dialog, raziskovalno-teoretska komunikacija v okviru tematskega načrta in v skladu z metodo, ki jo sprejemajo akterji komunikacije... Pomemben del dejavnosti naj bi uresničili znotraj programov posameznih združenih raziskovalnih in komunikacijskih organizacij. Te organizacije naj bi **znotraj lastnih ciljev in programov avtonomno določale**, katere dejavnosti (raziskovalno-teoretska srečanja, raziskovalne in izobraževalne programe, publicistične oblike, raziskovalno-dokumentalistična dela) in v katerem

Z gotovostjo je mogoče trditi, da je odziv na to pismo izrazil željo sodelavcev, da naj bi bil projekt neodvisen tako v organizacijskem kot tudi v finančnem smislu, kajti le-ta še kako ideološko vpliva na premike in kompromise v raziskovanju.

Razprava o ideji ESS in projekta je tekla do leta 1987. Leta 1985 se je začela uvodna faza projekta, ki je predpostavljala dvojje: razpravo o temeljih projekta, njegovem razvijanju in spremembah ter diskusijo o 35 osnovnih tematskih sklopih Enciklopedije (oblikovanih po predhodni razpravi), ki je vsebovala tudi predstavitev teoretskih in raziskovalnih virov pomembnih za te sklope.

Uvodna faza, za katero se je domnevalo, da bo natisnjena v petih **zvezkih uvodnih študij**, vsebuje tri vrste del: uvodne študije, ki analizirajo problematiko in različne vidike samega projekta; uvodne študije in eseje, ki začenjajo dialog o osnovnih temah Enciklopedije, ter selektivno kritično bibliografijo oziroma analitično predstavitev teoretskih raziskovalnih virov, ki so relevantni za glavne teme.

V »navodilu« avtorjem osnutka uvodne teze je zapisano: »Posebej so zaželjene študije s stališča specifičnih pristopov filozofije in ved, idejnih in teoretskih trendov socialistične misli («šole mišljenja») ter specifičnih celot zgodovinskega izkustva (po regijah, deželah in emancipatoričnih gibanjih...). Pričakuje se, da bodo avtorji sprejeli možnost teoretskega dialoga v raziskovanju alternativ, in sicer skozi artikulacijo pluralizma socialistične misli, da bi nadomestili zaostajanje te misli, ki je nastala s fragmentacijo teorije in raziskovanja, s kulturnimi in političnimi delitvami...« »Za vsako posamezno od predloženih nosilnih tem bo objavljenih več alternativnih (v najboljšem primeru tri) oziroma komplementarnih esejev...« »Ko se razprava zaključí, lahko avtorji pripravijo nove različice rešitev ter navajajo kritične prispevke, ki so jih sprejeli ali pa tiste, ki jih niso...«

Za uvodno razpravo je že prispelo okoli **sto** del tujih in domačih avtorjev, okoli **petdeset** pa je napovedanih (resne težave so s poštnimi komunikacijami). Avtorji so dali projektu na razpolago svoje prispevke ter sprejeli koncept uvodne faze, dialoško metodo dela in pa podrobnosti, ki so bile predlagane glede načina vodenja dialoga. Ti prispevki predstavljajo temelj izbora narejenega za knjigo **Pobud za**

emancipatorski dialog (ESS, Uvod), v katero je prišlo okrog 40 del. (Na izbor je pomembno vplivala omejitev obsega knjige.)

Knjiga je koncipirana v skladu s strukturo uvodnega dela osnov projekta enciklopedije in vsebuje šest področij.

S to knjigo in z objavo ostalih del v nekaterih tujih časopisih se diskusija v okviru uvodne faze približuje svojemu sklepu. Tematske celote bodo v naslednjih 4—5 mesecih objavljene v časopisih »Prokla« (Berlin), »Dialectica« (Puebla), »Critique Socialiste« (Pariz), »Critique Communiste« (Pariz), »Latin American Perspectives«, »Hadim« (Haifa), najbrž pa še v nekaterih drugih revijah, ki smo jim poslali predlog za objavo.

Na temelju vsega povedanega in ob dejstvu, da imamo resne ponudbe zainteresiranih izdajateljev iz Japonske, Anglije in Mehike, lahko rečemo, da je Enciklopedija sodobnega socializma v najtežjih pogojih, brez kakršnekoli finančne podpore s strani katerekoli institucije ali organizacije v Jugoslaviji in v tujini, izključno s prostovoljnim delom nekaterih entuziastov in z velikansko pomočjo tujih sodelavcev vendarle prispela na prag svoje uresničitve. Gre za razvoj do tiste stopnje, ko je mogoče začeti s prvo knjigo Enciklopedije — s temelji ESS. Izušnje pri delu na tem projektu so pokazale, da na osnovi definitivnega zbiranja znanj in informacij ni mogoče začeti s formalnim sistematičnim urejanjem, temveč je nujno predhodno izpeljati temeljito teoretsko in raziskovalno pripravo. Ta naloga namreč predpostavlja nove raziskave, analize in medsebojna povezovanja številnih različnih pristopov in mišljenjskih smeri. Prav iz tega razloga so potrebni **temelji Enciklopedije**, za izdelavo katerih so pripravljene vsi potrebni akterji, ki bi se radi pri nadaljnji analizi socializma izognili eklektiki in »razgovoru gluhih«.

Delo v zvezi s temelji bo obsegalo tri velike skupine opravil:

- izbiro glavnih problemov;
- organizacijo dela za izdelavo temeljev;
- pripravo izdajateljskega dela.

LJUDSTVA - NARODI - JEZIKI

Demografska rast Albanije

Razporeditev Albanijci

Albanija je v Evropi eden od redkih držav, ki imajo pozitivno naravno rast. V letu 1976 je imela 2.100.000 prebivalcev, kar je približno dvakratnik številke iz leta 1945. To je posledica visoke rasti naravnega prirastka, ki je v letih 1960-70 dosegla približno 20‰. Vendar pa se ta trend v prihodnosti ne bo nadaljeval, saj se pričakuje, da bo naravni prirastek v prihodnosti postal negativen. To je posledica upadajočega rojstva in naraščajočega umiranja. V letu 1976 je imela Albanija 1.100.000 prebivalcev v starosti od 0 do 14 let, kar je približno 50% celotnega prebivalstva. To je posledica visoke rasti naravnega prirastka, ki je v letih 1960-70 dosegla približno 20‰. Vendar pa se ta trend v prihodnosti ne bo nadaljeval, saj se pričakuje, da bo naravni prirastek v prihodnosti postal negativen. To je posledica upadajočega rojstva in naraščajočega umiranja. V letu 1976 je imela Albanija 1.100.000 prebivalcev v starosti od 0 do 14 let, kar je približno 50% celotnega prebivalstva. To je posledica visoke rasti naravnega prirastka, ki je v letih 1960-70 dosegla približno 20‰. Vendar pa se ta trend v prihodnosti ne bo nadaljeval, saj se pričakuje, da bo naravni prirastek v prihodnosti postal negativen. To je posledica upadajočega rojstva in naraščajočega umiranja.

Albanci: Razporeditev, migracije in demografska rast

Na temelju vsega povzdanega in ob dejstvu, da imamo resno ponudbo zainteresiranih izdajateljev iz Japonske, Anglije in Mehike, lahko domno da je Enciklopedija sodobnega socializma v najtežjih pogojih brez kakršnekoli finančne podpore s strani katerekoli inštitucije ali organizacije v Jugoslaviji in v tujini, izključno s prostovoljnimi delom mladih entuziastov in s vsakršno pomočjo tujih državljanov, vendar brez plačila na prag svoje uresnitve. Gre za razvoj

Albanci so potomci Ilirov, ki so se v antičnem času naselili na celotnem Balkanskem polotoku. V poznem antičnem obdobju je prišlo do bolj intenzivnega procesa romanizacije, v srednjem veku pa do slavizacije, kar je precej zožilo geografsko razširjenost Albancev.¹ Čeprav so danes relativno majhen narod, so razseljeni po vsem svetu. Največ jih živi na Balkanskem polotoku, oziroma v LR Albaniji, ki je njihova matična država ter v SFR Jugoslaviji. Albanci so začeli svoje etnično-geografsko jedro zapuščati že davno; naseljevali so se v različnih deželah in krajih po svetu. Od 14. stoletja dalje, še posebej pa od 15. stoletja, so se precejšnje množice Albancev izseljevale iz svojih prvotnih področij in se naselile v Grčiji in Italiji, kasneje pa še v Romuniji, Bolgariji, Turčiji, Egiptu, Siriji itd. Od balkanskih vojn dalje do 20. stoletja, v času celotnega medvojnega obdobja pa tudi po drugi svetovni vojni, je veliko število Albancev emigriralo v ZDA in na ostala področja ameriškega kontinenta, v nekatere srednjeevropske države, v Avstralijo, še posebej pa iz Jugoslavije v Turčijo. Albanci s svojih matičnih področij niso emigrirali v enem obdobju ali naenkrat. Veriga izseljevanja je tekla v valovih, bila je močnejša ali šibkejša, toda ni se prekinjala. Razlogi za izseljevanje so bili v vseh časih večinoma ekonomske, socialne, politične ali verske narave. Velik del zgodovine

¹ O tem več v: **Ilirët dhe gjeneza e shqiptarëve**, Universiteti Shtetëror i Tiranës, Instituti i Historisë dhe i Gjuhësisë, Tiranë 1969; **Iz istorije Albanaca**, Zbornik, Zavod za izdavanje udžbenika SR Srbije, Beograd 1967; **Kuvendi I i studimeve ilire, I, II**, Akademia e Shkencave e RPSH, Tiranë 1974; Z. Mirdita, »Problem etnogeneze Albanaca«, **Encyclopaedia moderna**, 13, Zagreb, ljeto 1970, str. 30—39; E. Çabej, **Studime Gjuhësore, I—VI**, Rilindja, Prishtinë 1975—1977; A. Stipčević, **Iliri**, Školska knjiga, Zagreb 1974.

albanskega naroda je zgodovina albanskih kolonij v omenjenih deželah; albanske kolonije so dale velik prispevek k nacionalni kulturni in državni biti albanskega naroda.²

I.

Migracije Albancev so najprej potekale na samem Balkanu; iz območja, na katerem so naseljeni danes, so se širili proti ostalim delom polotoka, pozneje pa tudi prek njegovih meja. Grčija je bila zelo vabljiva za izseljevanje Albancev, ki se je močno povečalo predvsem v času Stefana Dušana. Večinoma so se naseljevali na tedanja nenaseljena področja Grčije. »Izseljevanje prebivalcev planinskih področij, ki se je začelo v zgodnejših časih, je dobilo širše dimenzije v času vladavine Stefana Dušana, ki je dovolil in vzpodbujal njihovo naseljevanje na opustošenih predelih Grčije. Hribovci so posamično zapuščali svoje naselbine in iskali delo v mestih. Veliko število se jih je spustilo v nižinske kraje, kljub nasprotovanju oblastnikov na področjih, od koder so se izseljevali. Skupaj s svojo živino so se naseljevali na severu od Raguze in Donave, na jugu pa do južnega Epira in Tesalije. Postopno so se prebijali do Atike in Peloponeza ter naselili tudi nekatere otoke v Egejskem morju — Eubo, Hidro, Specio, Paros itd. Največ se jih je naselilo na ozemlju grških in frankofonskih fevdalcev, kjer so pripomogli k obnovi razdejanega domačega poljedelstva. Že od 14. stoletja so naseljevali ta področja, toda pod daljšim pritiskom helenizacije je večina opustila albanski jezik.«³ Imigracijski valovi Albancev v Grčijo so bili bolj ali manj intenzivni, odvisni od splošnih pogojev na področjih od koder so se izseljevali in na področjih, kamor so bili namenjeni, vendar pa se niso prekinili. Najdlje v Grčijo so prišli v 15. in začetku 16. stoletja, od takrat naprej pa se je od tam večje število Albancev preselilo v Italijo, večina v njen južni del, kar je razvidno iz karte **T. Jochalasa**.⁴

Avstrijski albanolog **J. G. Hahn** navaja, da je bilo v Grčiji v drugi polovici 19. stoletja 173.000 Albancev.⁵ Leta 1890 je bilo tam 224.000 Albancev, kar po **Philipsovem** izračunu pomeni, da jih je bilo 11,3 % od celotnega prebivalstva te dežele.⁶ V drugem desetletju 20. stoletja je srbski geograf **J. Cvijić**, ki je proučeval metanastazična migracijska gibanja na Balkanskem polotoku, izračunal tudi število Albancev v Grčiji. Po njem je »tok Tōska«, ki je obsegal večinoma pravoslavne Arbanase južne Arbanije in Epira, šel po spodnji Epirski poti v srednjo Grčijo in proti Peloponezu. Izgleda, da je bila to najmočnejša arbanaška migracija. Še danes je v Grčiji okoli 250.000 teh doseljen-

² E. Çabej, »Ngulimet shqiptare jashtë atdheut«, *Ylli*, VIII, Nr. 1, Tiranë, januar 1967; isto delo je objavljeno v: *Studime Gjuhësore*, V, str. 56—61.

³ *Historia e popullit shqiptar*, I, Tiranë 1967 (po ponatisu Zavoda za učbenike SR Srbije, Odsek v Prištini, 1968, str. 198).

⁴ T. Jochalas, *Dissertationes Albanicae*, Trophenik, München 1971.

⁵ J. G. Hahn, *Albanesische Studien*, I, Jena 1854, str. 32.

⁶ E. Çabej, *Studime Gjuhësore*, V, str. 57.

cev, večina še vedno zna arbanasha; so tudi v okolici Aten.⁷ Srbski pesnik in diplomat **B. Nušić** med drugim navaja, čeprav ne omenja števila Albancev v Grčiji, da je bila krajevina Grčija preplavljena z Albanci Toska.⁸ Iz nekih sovjetskih virov je razvidno, da je leta 1959 v Grčiji ostalo približno 50.000 Albancev.⁹

Čeprav je pod vplivom helenske kulture večina Albancev izgubila svoj jezik in druge etnične posebnosti, pa ima vendarle »stotina grških vasi, v kateri so živeli ali pa žive še danes, albanska imena kot so: Lopës, Lauras, Bardha, Kodre, Kulla, Ferrëza, Shpellëza, Qyteza, Kurora, Hekali, Qafadrizi, Klementi, Malizi itd.«¹⁰ Po profesorju **Čabeju** še danes na nekaterih področjih Grčije prevladuje albanski jezik, toskinski (južni dialekt albanskega jezika (arvanitika) se danes govori na mnogih področjih severne, centralne in južne Grčije, pa tudi na mnogih otokih. Ker se albanski jezik ne uporablja v šolah, v javnem ter cerkvenem življenju, postaja družinski jezik. Po tem avtorju obstajajo določene razlike v dialektu albanskega jezika med področji v Grčiji, ki so naseljene z Albanci. Razumljivo je, da sta se albanski jezik in tradicija bolj ohranila v vaških okoljih, medtem ko sta v mestnih naseljih, npr. v Korintu, popolnoma izginila.¹¹ **R. Zllatku**, ki je leta 1975 bival v Atenah in njihovi okolici, je našel mnoge vasi, v katerih prebivalstvo ni samo ohranilo zavesti o albanskem jeziku, temveč ga tudi govori. Ta se npr. govori v vaseh Ikonomu, Athiqë, Sofiko, Gallataqi, Armiri, Njillokasti, Spata, Markupolon, Keratea, Koropi itd. Zllatku je na zemljevidu Aten in Atike našel tudi veliko število trgov, ulic, vasi itd., ki nosijo albanska imena kot so: Marko Boçari, Miauli, Kanari, Plaka, Lekaj, Vatki, Vari, Pylli, Skourta, Devolli itd.¹² To je pred letom dni potrdila tudi znanstvena ekskurzija sodelovalcev Albanološkega inštituta v Prištini. Treba je poudariti, da se je s sporazumom med grško in turško vlado v 20-ih letih našega stoletja iz južnega Epira in drugih delov Grčije (Çameria) izselilo v Turčijo okoli 200.000 Albancev muslimanske veroizpovedi.¹⁴

Po vdoru Turkov na Balkan in po končni utrditvi njihove vladavine, še posebej pa po smrti Skenderbega 1468. leta, je velik del Albancev iz današnjega južnega in srednjega dela Albanije (od sredine 15. sto-

⁷ J. Cvijić, **Balkansko poluostrvo i južnoslovenske zemlje. Osnovi antropogeografije, Knj. I—II**, Beograd 1966, str. 140.

⁸ B. Nušić, **Kosovo — opis zemlje i naroda**, Matica srpska, Novi Sad, 1902.
⁹ **Čislenost i rasselenie narodov mira**, An. SSSR, Moskva 1962, str. 121; po A. Desnickaja, **Albanski jazyk i jego dijalekty**, Nauka, Leningrad 1968, str. 11.

¹⁰ **Historia e popullit shqiptar, I**, str. 198—199.

¹¹ E. Čabej, **Studime Gjuhësore, V**, str. 56—58.

¹² K. Kazazis, »Greek and Arvanitika in Corinthia«, **Balkanistica, Occasional Papers in Southeast European Studies, III**, 1976, str. 42—51.

¹³ R. Zllatku, **Me arbëreshët**, Rilindja, Prishtinë 1976, str. 155—189.

¹⁴ Sh. Maliqi, »Nacionalizmima treba vaditi kvadratni koren«, **Thema, 7**, Prishtinë 1986, str. 44; Prim. še: J. Milaj, **Raca shqiptare**, Tiranë 1944, str. 112—113.

letja do sredine 18. stoletja) zapustil svoja ognjišča in se naseljeval v Italiji; vendar je večina prišla v Italijo v glavnem iz Grčije. Izseljevanje je potekalo v dveh valovih. Konec prve in v začetku druge polovice 15. stoletja so se po nekaterih avtorjih izvršili trije valovi priseljevanja v Italijo: prvi val se je 1448. leta iztekel v provinco Catancaro (Kalabrija) in zajel dvanajst vasi, na Siciliji 1449. leta pa štiri; v drugem preseljevanju 1459. leta so se Albanci naselili v petnajstih vaseh v okolici Taranta v pokrajini Apuliji; tretje priseljevanje pa je potekalo po smrti Skendergeba leta 1468. Po tem sledi vrsta priselitev Albancev v Južno Italijo, kar krepi in teritorialno širi njihovo prisotnost.¹⁵ Domneva se, da je približno 200.000 Albancev, kar je tedaj pomenilo tretjino celotnega prebivalstva matične dežele, emigriralo v Italijo, posebej v njen južni del, največ v Kalabrijo in na Sicilijo, v Apulijo, Benetke itd., ker so hoteli pobegniti pred turško vladavino in njenim terorjem.¹⁶ V Italiji naj bi naselili devetinsedemdeset albanskih vasi.¹⁷ Glavnina izseljencev, posebej tistih, ki so odšli iz Grčije, je bila pravoslavne veroizpovedi.¹⁸

Znano je, da so Albanci v Kalabriji in na Siciliji razvili visoko kulturo in nacionalno aktivnost, posebej v 19. in 20. stoletju. Dali so tudi pomembne predstavnike albanske kulture,¹⁹ pokazali pa so se tudi kot prvovrstni bojevniki za osvoboditev in zedinjenje Italije.²⁰

Neugodne ekonomske, socialne in kulturne okoliščine na tistih področjih v Italiji, ki so jih naseljevali Albanci, še posebej planinski kraji z omenjenimi pogoji življenja, različna verska pripadnost Albancev (pravoslavna) in prebivalcev dežele, kamor so se priselili (ka-

¹⁵ O tem več v: A. Masci, *Discorso sull'origine Costumi e stato attuale della nazione albanese in regno di Napoli*, 1808, str. 64—65; K. Xoxi, *Shqiptarët dhe Garibaldi*, Rilindja, Prishtinë 1983, str. 12; D. Zangari, *Le Colonie Italo-Albanesi di Calabria. Storia e Demografia Secoli XV—XIX*, Caselli, Napoli 1940, str. 20—27 in dalje; P. Scaglione, *Historia e Shqipëtarëve t'Italisë, Saravulli*, New York 1921, str. 3 in dalje; G. Nicholas Nasse, *The Italo-Albanian Villages of Southern Italy*, National Academy of Sciences — National Research Council, Publication 1149, Washington 1964, str. 24—26.

Prof. Çabej navaja, da so se valovi izseljevanja Albancev v Italijo izvršili v naslednjih letih: 1437. v mesto Ankona, 1447. v Kalabrijo in Sicilijo, 1484. v Apulijo in Kolabrijo, 1534. v Kalabrijo in drugam, 1744. v Abruci in zadnji val leta 1774. v Brindisi di Montagna v Apuliji (E. Çabej, *Studime Gjuhësore*, V, str. 57—58).

¹⁶ A. Scaticò, *Manuale di letteratura albanese*, Milano 1896, str. 17—18; *Historia e letërsisë shqipe, I—II*, Tiranë 1959 (po ponatisu Zavoda za učbenike in učne pripomočke SAP Kosovo, Prishtinë 1971, str. 142, 156 in dalje).

¹⁷ K. Xoxi, *Shqiptarët dhe Garibaldi*, Prishtinë 1983, str. 15.

¹⁸ Na temelju podatkov D. Zangaria iz omenjene publikacije (str. 48—50), pa tudi na temelju osebnih opažanj v Lucaniji in na Siciliji, govori G. Nicholas Nasse o 44 vaseh, v katerih govorijo albanski jezik in v katerih je razmerje med pripadniki pravoslavne in katoliške veroizpovedi 50 : 50 (G. Nicholas Nasse, *The Italo-Albanian Villages of Southern Italy*, str. 81).

¹⁹ *Historia e letërsisë shqipe, I—II*, Tiranë 1959.

²⁰ K. Xoxi, *Isto*, str. 8—9.

toliška), velika ljubezen do domovine itd., so bili glavni faktorji za ohranitev njihove etnične in nacionalne individualnosti. Uspeli so ohraniti celo jezik, narodno tradicijo, običaje, folkloro in še posebej nacionalno zavest. Sicer je celotna nerazvitost, kompaktna prostorska razdelitev, geografska in socialna izolacija Albancev sploh, vplivala na to, da se kljub večstoletnim težnjam osvajalcev po njihovi asimilaciji, izseljevanju v daljnje kraje ali celo biološkem iztrebljanju, Albanci ohranijo kot etnična in nacionalna skupnost. Toda kasneje je s prodiranjem dosežkov domače kulture večina prebivalcev albanskih vasi na Apeninskem polotoku in Siciliji izgubila albanski jezik in nekatere poteze albanske nacionalne zavesti. Kljub temu so ostali specifična nacionalna skupnost in razvili široko kulturno in nacionalno aktivnost, ki še vedno traja in je zadnja desetletja vse močnejša. O tem priča obstoj petih kateder za albanologijo (v Rimu, Neaplju, Bariju, Palermu, Cosenci, ki jih vodijo Italo-Albanci sami, izdajanje več revij in časopisov na albanskem jeziku, kot so **Vije** (Sled), **Zëri i Arbëreshvet** (Glas Italo-Albancev), **Zjarri** (Ognjišče), **Zgjimi** (Prebujenje), **Katundiynë** (Naša vas) itd., ki obravnavajo v glavnem književna, kulturna, pa tudi znanstvena vprašanja, poleg tega pa še oddajanje treh lokalnih radijskih postaj.²¹ Še vedno pa je neizpolnjena njihova dolgoletna zahteva — šole v albanskem jeziku.

Italijanski in grški Albanci sami sebe imenujejo arbëresch (Albanesi d'Italia), albanski jezik pa gjuhë arbëreshe (lingua albanese). V srednjem veku, pred turškim obdobjem, se je albanski narod imenoval arbër, arbën in arbëresh, arbënesh, svojo domovino pa Arbëri, Arbëni tedaj še nista bili oblikovani in posplošeni imeni Shqiptar in Shqipëri. S predponami **alb-**, **arb-** so jih in jih še imenujejo drugi narodi, npr. **Albanese**, **Albanenses**, **Albanais**, **Albanian**, **Albanec**, **Albanci**, **Alvantes**, **Arbanasi**, **Arvanit**, **Arnavut** itd.²² Ime shqipëtar se je v pisanih dokumentih prvič pojavilo na **Arbanaškem koncilu** iz 1706. leta (**Kuvendi i Arbënit**).²³

Število Albancev v Italiji je bilo predmet obravnave mnogih avtorjev v 19. in 20. stoletju. Ocenjujejo, da je bilo tudi v 19. stoletju v tej državi okoli 200.000 Albancev.²⁴ Leta 1806. je bilo v Italiji skupno 110.955, leta 1846 168.802, leta 1886 196.768 in konec 19. stoletja okoli 200.000.²⁵ V zgodovinski in geografski enciklopediji, njen avtor je znani albanski razsvetljevalec **S. Frashëri**, je poudarjeno, da je živel v Kalabriji okoli 150.000 Albancev.²⁶ V začetku 20. stoletja,

²¹ R. Ismajli, **Rrënjë e fortë**, Rilindja, Prishtinë 1978, str. 5—31; F. Altimari, »Albanci v Italiji«, v knjigi **Albanci**, Cankarjeva založba, Ljubljana 1984, str. 122—123.

²² E. Çabej, **Për gjenezën e literaturës shqipe**, Prishtinë 1970, str. 12—22; **Studime Gjuhësore**, V, str. 62—70.

²³ R. Ismajli, **Gjuha shqipe e Kuvendit të Arbënit (1706)**, Rilindja, Prishtinë 1985, str. 228.

²⁴ E. Barbarich, **Albania**, Roma 1905; cit. po **Historia e letërsisë shqipe, I—II**, str. 156.

²⁵ A. Straticò, **Isto**, str. 20.

²⁶ **Camus-ul-Alam**, tom 5, Istanbul 1896, str. 3550; K. Xoxi, **Isto**, str. 15.

leta 1901 je po nekaterih virih v Italiji živel skupno 21.554 družin s 96.000 prebivalcev, leta 1911 20.467 družin z 90.670 prebivalci in leta 1921 20.113 družin z 80.282 prebivalci.²⁷ Po podatkih enega od italo-albanskih avtorjev pa je bilo v Italiji leta 1901 203.239 Albancev.²⁸

Obstajajo tudi podatki, da je v Italiji nekoč živel okoli 300.000 ali celo 400.000 Albancev, razporejenih po osemdesetih vaseh na nadmorski višini do 1000 m.²⁹ Podatki, ki se navajajo za leto 1921, ki so dopolnjeni leta 1927, se popolnoma skladajo s podatki italijanske statistike.³⁰ Tudi nekateri povojni viri in raziskave kažejo skoraj isto število Albancev, kot je bilo ugotovljeno pri nekaterih avtorjih, medtem ko drugi viri navajajo večje število Albancev. Po podatkih italijanske statistike 4. novembra 1951. leta je živel v južni Italiji in na Siciliji 101.878 Albancev, razporejenih v šestintridesetih vaseh, medtem ko se je 31. decembra 1955 ta številka povečala na 103.234 Albancev. v istem številu vasi — na nadmorski višini od 320 m (Spezzano Albanese) do 930 m (Plataci).³¹ V ruskih virih je navedeno, da je leta 1955 v Italiji živel 80.000 Albancev.³² Ocenjeno je, da je ob povečanju nacionalne zavesti danes v Italiji okoli 200.000 Italo-Albancev,³³ po drugih ocenah pa do 300.000.³⁴

Arbaneška skupnost v Italiji danes razvija obsežno književno, kulturno in znanstveno dejavnost, narašča pa tudi pripadnost k albanski skupnosti. K temu so prispevali pogostejši kontakti arbëreshkih ustvarjalcev z znanstvenimi in kulturnimi institucijami v LR Albaniji in SAP Kosovo. V južni Italiji danes v številnih vaseh govorijo albanski jezik. V vaseh v geografskem področju okoli Palermo, Taranta, Foggia, Campabassa, Avellina, Concenza, Catanzare, Brailla, Pescare, Teramija itd. poleg italijanščine govorijo tudi albanščino (petinštirideset vasi). Okoli 38 drugih vasi, v katerih danes ne govorijo albanskega jezika, pa je albanskega porekla in v nekaterih od njih so še ohranjeni ljudski običaji in obstajajo neznatne nacionalne in kulturne aktivnosti.³⁵ Dialekt v vaseh na tem področju je bil in ostal

²⁷ T. de Mauro, *Storia linguistica dell'Italia unita*, Laterza, Roma—Bari, 1974, str. 283.

²⁸ A. Scura, *Gli Albanesi in Italia*, Saggi e riviste, Milano 1865; K. Xoxi, *Isto*, str. 27.

²⁹ D. Zangari, *Isto*, str. 48—50; P. Scaglione, *Isto*, str. 75—80; *Il Controbutto Degli Arbreshi Alla Letteratura Albanese*, Associazione—Italiana per rapporti tra L'Italia e L'Albania, Roma 1955, str. 7; cit. po G. N. Nasse, navedeno delo, str. 26.

³⁰ *Historia e letërsisë shqipe, I—II*, str. 156.

³¹ *Annuario Statistico Nea Comuni Italiani*, Institutio Centrale Di Statistica — Ministero Dell' Interno, Roma 1958, str. 47—50, 80—81; cit. po G. N. Nasse, *Isto*, str. 80.

³² *Cislenost i rasselenie narodov mira*, An. SSSR, Moskva 1962, str. 121; A. Desnickaja, *Albanskij jazyk i jego dejalekty*, Nauka, Leningrad 1968, str. 11.

³³ F. Altimari, *Isto*, str. 116.

³⁴ E. Tavolaro, *Origini e Sviluppo delle comunità albanesi in Calabria*, Concenza, str. 3; K. Xoxi, *Isto*, str. 15.

³⁵ K. Xoxi, *Isto*, str. 12—14.

mного bližji toskinskemu dialektu grških Albancev.³⁶ Zaradi tega so Italo-Albanci, njihova zanimiva zgodovina in življenje — jezik, običaji folklorja itd. — vzbudili veliko zanimanje pri različnih raziskovalcih posebno pri lingvistih in etnologih.

Znani ameriški lingvist **Eric Hamp** je v prvih povojnih letih več let živel v omenjenih vaseh, da bi preučeval albanski jezik (gjuhën arbëreshe). Napisal je doktorsko disertacijo o albanskem jeziku in etnografiji. Takrat je v sedeminštidesetih vaseh našel 98.378 prebivalcev, ki so govorili albanski jezik. Vendar poudarja, da obstaja še šesti vasi, v katerih najverjetneje govorijo albansko. Po njegovih raziskavah živi v triinpetdesetih vaseh 115.443 prebivalcev, ki govorijo albanski jezik. Največ Albancev je v pokrajinah Consenza (46.526), Palermo (19.462), Catanzaro (13.526), Campobasso (12.518), Potenza (11.506), medtem ko na drugih področjih živi manj kot 5000 Italo-Albancev.³⁷ Tudi raziskave prof. **Gabeja** potrjujejo te podatke. Pravi, »do danes govorijo albanski jezik v devetinštiridesetih naseljih ali vaseh južne Italije in Sicilije, ki imajo okoli 100.000 prebivalcev.«³⁸ Podatki o Italo-Albancih, o katerih govori italo-albanski lingvist **Emanuele Giordano** na temelju italijanske statistike, kažejo nekoliko večje število naselij in arbëresškega prebivalstva, kot ga navajajo drugi avtorji. Po njem obstaja petinpetdeset vasi, v katerih govorijo albanski jezik — 135.811 prebivalcev. Giordano poudarja, da tudi v štiriinštiridesetih drugih vaseh govorijo albanščino, v približno štiriindevetdesetih vaseh je število prebivalcev z albanskim jezikom razvrščeno približno takole: Conenza (54.617), Catanzaro (16.139), Campobasso (14.939), Potenza (12.821), Foggia (11.632), Palermo (11.081), Taranto (6.249), Avellino (2.467) in Pescara (637). Od tega slabše govori albanski jezik okoli 15.000 prebivalcev in to v glavnem v provincah Taranta in Catanzaro.³⁹ Od lingvistov, ki so se ukvarjali s preučevanjem naseljevanja Italo-Albancev glede na njihov jezik, sta posebej pomembna Avstrijec **Maximilian Lambertz** in albanski znanstvenik **Eqrem Çabej**.⁴⁰

Čeprav so italijanski Albanci svojo deželo zapustili pred več stoletji in je bila večina prisiljena v katolicizem in romansko kulturo, pa so kljub temu uspeli ohraniti narodno tradicijo, folkloro in še posebej jezik in nacionalno zavest, za kar gre zahvala predvsem njihovemu velikemu številu, in še posebej njihovi strnjeni teritorialni naselitvi — to je še posebej značilno za populacijo v planinskih predelih.

³⁶ M. Sufflaj, **Serbët dhe shqiptarët**, Prishtinë 1968, str. 174; E. Çabej, **Studime Gjuhësore**, V, str. 48—55.

³⁷ E. P. Hamp, **Vaccarizzo albanese phonology: the sound-system of a Calabria-albanian dialect**, Doktorska disertacija (rokopis), Chicago 1951, str. XXIV—XXV (a).

³⁸ E. Çabej, **Isto**, str. 49.

³⁹ E. Giordano, **Dizionario degli Albanesi d'Italia**, Edizioni Paoline, Bari 1963 (tabela na koncu slovarja).

⁴⁰ Skoraj celoten znanstveni opus prof. Çabeja je v sedmih delih objavila Rilindja: E. Çabej, **Studime Gjuhësore, I—VII**, Rilindja, Prishtinë 1975—1985.

R. Zlatku je konec 1975. leta obiskal številne vasi in področja v južni Italiji, ki so naseljena z Arbëreshi in ob tej priložnosti zabeležil vrsto dejstev v zvezi z njihovim življenjem, jezikom, tradicijami in folkloro. Konec 19. in v začetku 20. stoletja je velik del Arbëreshev iz siromašnih področij Italije tako kot mnogo Italijanov emigriralo v Argentino, Brazilijo, Urugvaj, ZDA itd. Po pripovedovanju nekaterih duhovnikov (Albanci), ki delajo v Buenos Airesu, je samo v to argentinsko mesto prišlo okoli 40.000 Albancev s področja Consenze.⁴¹ **Çabej** poudarja, da so se Italo-Albanci v zadnjem času izseljevali ne samo v Severno in Južno Ameriko, pač pa tudi v velika mesta severne Italije,⁴² medtem ko arbëresh **Francesco Altimari** iz Kalabrije trdi, da so se Italo-Albanci razen v industrijska področja severne Italije od začetka 50-ih let izseljevali tudi v zahodno Evropo.

II.

Albanci so se v težkih zgodovinskih in političnih pogojih ter v neugodnih socialnih in ekonomskih okoliščinah izseljevali tudi v **Bolgarijo** (naseljevali so se v vzhodnih Rodopih, v Sofiji itd.), kjer so tudi razvili različne nacionalne in kulturne aktivnosti,⁴⁴ v **Romunijo**, kjer je ena izmed njihovih kolonij posebej razvila svojo dejavnost na področju književnosti in albanske kulture nasploh.⁴⁵ Velik del Albancev je emigriral v **Turčijo**, v **Egipt**, **Sirijo**, **Rusijo** itd., pa tudi na nekatera področja današnjega ozemlja Jugoslavije — v **Dalmacijo** npr., kjer danes obstaja vas Arbëresh (Arbanasi) pri Zadru, ki so jo leta 1734 ustanovili priseljenci z jugozahodne obale Skadarskega jezera,⁴⁶ v **Srem**, kjer so se po letu 1690 in 1737, ko so skupaj s Srbi in Avstrijci bežali pred Turki, naselili v vaseh Nikinci, Jarak, Hrtkovci itd. (med Savo in Šabcem).⁴⁷ Priseljevanje Albancev v te in druge dežele je teklo v glavnem v zadnjih dveh stoletjih.

Konec 19. stoletja, pa tudi v vseh osmih desetletjih 20. stoletja se je veliko število Albancev odselilo v **ZDA**, v **Kanado**, **Avstralijo** in v

⁴¹ R. Zlatku, **Me arbëreshët**, Rilindja, Prishtinë 1976, str. 18 in dalje.

⁴² E. Çabej, **Studime Gjuhësore**, V, str. 50.

⁴³ F. Altimari, **Isto**, str. 121.

⁴⁴ B. Sokollova, »Roli i kolonisë shqiptare të Sofjes për zhvillimin e letërsisë shqipe në kohën e Rilindjes«, **Seminari mbi kulturën shqiptare për të huaj**, 4, Prishtinë 1978, str. 233—245.

⁴⁵ V. Balaj, »Lidhjet kulturore shqiptaro-rumune«, **Buletini i shkencave të Institutit pedagogjik dyvjeçar të Shkodrës**, Numër i posaçëm, Shkodër 1964, str. 53—88.

⁴⁶ I. Ajeti, **Istorijski razvitak gegijskog govora Arbanasa kod Zadra**, Balkanološki institut Naučnog društva BiH, Sarajevo 1961; Çabej, **Isto**, str. 59.

⁴⁷ M. Kostić, »Ustanak Srba i Arbanasa u Staroj Srbiji protiv Turaka 1737—1739. i seoba u Ugarsku«, **Glasnik Srpskog naučnog društva, knj. VII—VIII**, Skoplje 1930; Isti, »Prilog za istoriju emigracionog pokreta is Stare Srbije god. 1737«, **Južna Srbija**, IV, Skoplje 1932, str. 970—972; Isti, »Arnautsko naselje u Sremu«, **Južna Srbija**, III, 1923, str. 273—279; Isti, »Prilozi istoriji srpsko-arbanaškog ustanka 1689—1690«, **Arhiv za arbansku starinu, jezik i etnologiju**, II, Beograd 1924, str. 11—18.

nekatero evropske države, še posebej pa v Turčijo. Samo v zadnjem času se je iz Jugoslavije zaradi ekonomskih razlogov (s Kosova, iz Makedonije in Črne gore) izselilo od 10.000 do 20.000 Albancev v ZDA, Kanado, Avstralijo. Ocenjujejo, da danes samo v ZDA živi več kot pol milijona Albancev, največ v New Yorku, Chicagu in Detroitu.⁴⁸ Na ameriški kontinent so Albanci prišli v različnih obdobjih in iz različnih razlogov iz Albanije, Italije in Jugoslavije.

Iz različnih balkanskih držav, še posebej pa iz Jugoslavije, se je največ Albancev v našem stoletju izselilo v Turčijo, in sicer od balkanskih vojn dalje, v medvojnem obdobju ter po drugi svetovni vojni. To je bilo številčno najmočnejše izseljevanje Albancev iz vseh njihovih matičnih področij, in sicer v vseh obdobjih izseljevanja in ločevanja od skupne veje, od 14. stoletja do danes. Po H. Hoxhi se je v Turčijo do balkanskih vojn izselilo 200.000 Albancev. Iz ozemlja stare Jugoslavije se je samo do leta 1936 v Turčijo izselilo okoli 100.000 Albancev, po drugi svetovni vojni pa se je v letih 1951—1966 izselilo v Turčijo okoli 70.000 Albancev. Po tem avtorju živi danes v Turčiji okoli milijon Albancev, če računamo tudi naravni prirastek izseljencev.⁴⁹ Vendar pa je število po vojni iz Jugoslavije izseljenih Albancev lahko še večje od tistega, ki ga navaja omenjeni avtor. Leta 1968. je bil XIV. plenum CK ZKJ, kjer so razpravljali o nekaterih vprašanih Albancev na Kosovu, omenjen podatek, da se je samo iz te pokrajine v zadnjih letih zaradi znanih deformacij in raznih oblik pritiska na Albance, izselilo približno 50.000 ljudi.⁵⁰ Znano pa je, da se je iz drugih področij, na katerih so v Jugoslaviji naseljeni Albanci, velik del teh izselil predvsem iz Makedonije kot etapnega področja izseljavanja (Skopje). Omenjeno je, da se je iz Makedonije samo v obdobju od leta 1955—1958 v Turčijo izselilo 160.000 »Turkov«, kajti samo tiste, ki so se proglasili za »Turke«, je turška vlada sprejela. Od teh »Turkov« jih je bilo največ albanske narodnosti, medtem ko se je obdobje najbolj množičnega izseljevanja začelo šele po letu 1958.⁵¹

Danes Albanci v Turčiji naseljujejo cele vasi ter posebne četrti velikih mest in drugih urbanih središč, vendar pa so prostorsko dokaj razbiti. Največ jih je v Istanbulu z okolico, v Bursi, Adami, Manisi,

⁴⁸ H. Hoxha, »Uzroci, problemi i posljedice migracija stanovništva Kosova i pripadnika albanske nacionalnosti u inostranstvo«, v knjigi *Iseljenišvo naroda i narodnosti Jugoslavije i njegove uzajamne veze s domovinom*, Zbornik, Zavod za migracije i narodnosti, Zagreb 1978, str. 260—261.

⁴⁹ H. Hoxha, *Isto*, str. 261.

⁵⁰ XIV Plenum CK SKJ. SK u borbi za nacionalnu ravnopravnost, Komunist, Beograd 1968, str. 181.

⁵¹ D. Anakiovski, »Kretanje zaposlenosti i promene u socijalnoj strukturi stanovništva SR Makedonije«, *Stanovništvo*, št. 4, Institut društvenih nauka, Centar za demografska istraživanja, Beograd 1967, str. 294—295; J. Sinadinovski, »Osnovne strukturalne promene stanovništva SR Makedonije u posleratnom periodu razvitka«, *Cvijićev zbornik*, SANU, Beograd 1968, str. 269.

Ajdinu, Çanakalenu, Izmiru, Adapazaru, Ankari, Izwitu, Adani, Kajseriu, Samsomu, Bafri, Qemal Paši itd. Ponekod so bolj kompaktno naseljeni in med seboj sklepajo velik del zakonskih skupnosti. V večini družin govorijo turško ali albansko; stari ljudje, ki pri nas niso znali turško in jih je bilo malo v vaških področjih, se večinoma niso naučili turškega jezika, temveč so občevali samo v albanščini. Večina izseljencev ohranja stalne zveze s svojimi sorodniki v Jugoslaviji in ti kontakti so postali bolj pogosti in intenzivnejši po Brionskem plenumu leta 1966.⁵²

Veliko število Albancev živi danes v različnih deželah zahodne Evrope. Tja (posebej v Francijo in Belgijo itd.) so prišli iz Albanije pred drugo svetovno vojno in po njej kot politični ubežniki ali pa iz Jugoslavije po drugi svetovni vojni. V zadnjih letih se je mnogo Albancev iz Jugoslavije in Turčije izselilo v ZR Nemčijo, Avstrijo, Švico, Francijo, Švedsko itd. Iz ekonomskih razlogov se jih je veliko izselilo z družinami, vendar števila ni mogoče ugotoviti. Ker traja »začasno bivanje« dlje, kot je bilo prvotno mišljeno, je mogoče predvidevati, da bo določeno število za zmeraj ostalo v teh deželah; del izseljencev pa je sklenil tudi zakonsko zvezo z ženskami iz okolja, v katerem delajo ali pa z ženskami, ki so se tudi izselile.

Sovjetska znanstvenica **Agnja Desnickaja**, ki se je ukvarjala s problemi albanskega jezika pa tudi albanske etnografije, govori o tem, da žive Albanci v **Sovjetski zvezi** (v številnih vaseh: Gomovska, Georgijevska in Devnensko v Prijazovskem rajonu Zaporožskega okrožja in Živtnevoe v Karakurtskem okrožju). Leta 1951 je v teh štirih vaseh živel 2.587, v celi Sovjetski zvezi pa 4.800 Albancev.⁵³ Tu so se naseljevali zadnji dve stoletji, večinoma v etapah.

Albanci, ki so bili ločeni od njihovega skupnega debla, in izseljeni v različne dežele sveta, so vedno posvečali veliko pozornost razvoju nacionalne in kulturne dejavnosti, ustanavljali so revije in časopise, organizirali posebne klube in društva — v Sofiji, Bukarešti, Istanbulu, Palermu, Cosenzi, Neaplju, Bostonu, Chichagu, Damasku, Kairu, Aleksandriji itd. Kot poudarja prof. Čabej, so Albanci »v krajih, kjer so se naseljevali, pokazali kot element s pozitivnimi lastnostmi. Niso bili samo ljudje orožja, niti ljudje vojnih avantur, kakor jih skuša pogosto prikazati tendenciozno zgodovinopisje. Niso bili samo vojaki, pač pa tudi ljudje kulturnega razvoja. Naseljevali in kultivirali so nenaseljena in opustošena področja. Iz njih so izšli tudi pomembni ljudje, ki so v čast njihovi prvotni in novi domovini.«⁵⁴

⁵² Do leta 1966 so bili obiski zelo redki, tako kot je bilo predvideno v načrtih izseljevanja. Da se z odhodi in prihodi ne bi odkrili problemi življenja in dela naših izseljencev, je bilo izseljevanje zamišljeno brez vrnitve, tako kot pri medvojni emigraciji Albancev v Turčijo.

⁵³ A. Desnickaja, *Isto*, str. 11—12.

⁵⁴ E. Čabej *Studime Gjuhësore*, V, str. 61.

III.

Seveda največ Albancev živi v njihovi matični državi LR Albaniji. Leta 1986 je imela Albanija nekaj več kot 3 milijone prebivalcev. Od tega je manj kot 2,5 % narodnostnih manjšin. Sicer pa se prebivalstvo Albanije za evropske razmere izredno hitro povečuje. Od leta 1923 (803.000 prebivalcev) do leta 1986 se je njeno prebivalstvo povečalo za 2.197.000 prebivalcev ali za 273,5 %. Dinamika demografske rasti se je posebej pospešila v obdobju socialistične graditve: od leta 1945 (1.112.000 prebivalcev) do leta 1986 se je prebivalstvo te dežele povečalo za 1.878.000 prebivalcev ali za 167,3 %.⁵⁵ Skupno povečanje prebivalstva je posebej izrazito po letu 1955, ko se je začela zniževati stopnja mortalitete dojenčkov (zaradi izboljšanja zdravstvenih in materialno-socialnih pogojev življenja), medtem ko se je stopnja naravnega prirastka najprej povečala, nato pa zniževala in se danes giblje okoli 20 promilov. Povečanje števila prebivalstva ni enako na celotnem prostoru Albanije, kajti stopnja natalitete je od okrožja do okrožja zelo različna.⁵⁶ Hkrati s hitrim povečanjem števila prebivalstva v zadnjih šestdesetih letih in posebej v zadnjih tridesetih letih se je povečala tudi gostota naseljenosti, pa tudi splošna in agrarna gostota. Medtem ko je do druge svetovne vojne skoraj 90 % prebivalstva Albanije živelo na vasi, pa jih danes tam živi manj kot 60 %, s spremembo strukture gospodarjenja in z družbenimi spremembami so očitne tudi spremembe v strukturi naseljenosti.⁵⁷

Druga država, kjer živi največ Albancev, je SFR Jugoslavija. Po popisu prebivalstva iz leta 1981 je v Jugoslaviji živelo 1.730.878 Albancev.⁵⁸ Na temelju dinamike povprečnega letnega prirastka Albancev v Jugoslaviji (42.000 prebivalcev) je mogoče sklepati, da je živelo leta 1987 v Jugoslaviji okoli 2 milijona Albancev. Naj omenimo še to, da je naravni prirastek albanske populacije v Jugoslaviji večji kot pri prebivalstvu Albanije ali pa pri Albancih v katerikoli drugi deželi. Toda tudi tu se demografski prehod v sferi natalitete intenzivno nadaljuje, še posebej pri slojih in skupinah prebivalstva, pri katerih so ustvarjeni vsi pogoji nacionalne reprodukcije.⁵⁹

Če celotnemu številu Albancev v matični deželi in v Jugoslaviji dodamo še približno število Albancev v drugih deželah (tistih, ki so se izselili v daljnji, bližnji in zelo bližnji preteklosti), potem iz tega izhaja, da živi danes v svetu skupno okoli 6,5 milijonov Albancev.

⁵⁵ 35 vjet Shqipëri Socialiste. Të dhëna statistikore për zhvillimin e ekonomisë dhe të kulturës, Drejtoria e Statistikës, Tiranë 1979; Vjetarët tatistikorë të RPSH 1975—1986, Drejtoria e Statistikës, Tiranë.

⁵⁶ H. Islami, »Problem natalitete pri Albancih«, Časopis za kritiko znanosti, 89/90, Ljubljana 1986, str. 63.

⁵⁷ H. Islami, »Elementi demografskog razvoja NR Albanije«, Ekonomski misao, št. 3, Beograd 1974, str. 164—172.

⁵⁸ Popis stanovništva, domaćinstava i stanova 1981. Nacionalni sastav stanovništva po opštinama, Statistički bilten 1295, SZS, Beograd 1982, str. 8.

⁵⁹ H. Islami, »Nataliteti dhe determinantet e tij te popullata shqiptare në Jugosllavi«, Thema, nr. 5—6, Prishtinë 1986, str. 137—177.

Od tega je 45 % Albancev v Albaniji, 31 % Albancev v Jugoslaviji. To pomeni, da živi izven matične dežele Albanije okoli 3,5 milijona Albancev ali okoli 54 %. Taki primeri, ko več kot polovica prebivalstva, ki pripada matičnemu narodu, živi izven meja matične dežele, so v svetu zelo redki(!)

IV.

Znano je, da stara Jugoslavija ni pripisovala posebnega pomena diferenciranju prebivalstva po nacionalni strukturi. Toda kljub temu je mogoče na osnovi **materinega jezika**, pa tudi verske pripadnosti posamezne nacionalnosti mogoče približno oceniti število prebivalstva nekaterih narodnostnih skupnosti. Tako je po popisu prebivalstva iz leta 1921 na temelju materinega, albanskega (takrat imenovanega arnautskega) jezika, na ozemlju stare Jugoslavije živelo 441.740 Albancev. Po verski pripadnosti je bilo od 436.929 prebivalcev, kolikor jih je imelo Kosovo leta 1921, 317.427 ali 72,6 % muslimanov, 112.232 ali 26 % pravoslavcev in 7.267 ali manj kot 2 % katolikov. Na današnjem ozemlju Kosova je bilo število Albancev, naseljenih po takratnih okrožjih, naslednje: **Kosovo** 109.270, **Dukadjin** (Metohija) 70.920, **Pri- zren** 57.654 in **Zvečan** 42.596. Na ozemlju Makedonije je bilo na temelju albanskega jezika popisanih skupno 136.752 Albancev, in sicer v okrožju **Tetovo** 48.752, **Skopje** 31.247, **Kumanovo** 25.777, **Bitola** 17.587 in **Ohrid** 11.265. Na osnovi materinega jezika so Albanci tedaj predstavljali 3,6 % vsega prebivalstva, 64 % celotnega števila prebivalstva Kosova in 88 % celotnega števila pripadnikov muslimanske veroizpovedi na Kosovu.⁶⁰ Po popisu iz leta 1931 pa je bilo število Albancev v Jugoslaviji 474.771.⁶¹

Seveda je bilo število Albancev v stari Jugoslaviji večje od tistega, ki je bilo zračunano v popisu leta 1921 na temelju njihovega jezika. Iz nekaterih podatkov tujih avtorjev o številu Albancev je to trditev mogoče podkrepiti — bolgarski pisatelj M. Seliščev npr. piše o tem, da je v Makedoniji skupno z okolico Preševa v letih 1912—1913 živelo 194.194 Albancev;⁶² Preševo z okolico je imelo deset let kasneje (1921) samo okoli 15.000 Albancev. To pomeni, da je v popisu prebivalstva iz leta 1921 zabeleženo več kot 40.000 Albancev manj, kot jih je živelo v resnici.

Glede na to, da je bil »vzet pri popisu kot kriterij narodnosti materin jezik«, je razumljivo, da je nerazčlenjeni srbohrvaški jezik, kot najbolj govorjen, zajel 83 % celotnega prebivalstva tedanje Jugoslavije, »tako da je mogoče trditi, da je Kraljevina Srbov, Hrvatov

⁶⁰ Prethodni rezultati Popisa stanovništva u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca 31. januara 1921, Državna štamparija, Sarajevo 1924, str. 3—24.

⁶¹ Popis stanovništva od 31. marta 1931. godine; navedeno po V. Čubrilović, **Manjinski problem u novoj Jugoslaviji (elaborat)**, 3. novembar 1944, Beograd.

⁶² M. M. Seliščev, **Slavjanskoe naselenie u Albanii**, Sofija 1931, str. 5.

in Slovencev narodnostno homogena država⁶³ — kot je rečeno v knjigi popisa prebivalstva iz leta 1921. Nepopisovanje prebivalstva glede na nacionalnost in špekulacije v zvezi s tem izhajajo iz hegemonističnih in unitarističnih teženj tedanje velikosrbske buržoazije. Ta tendenca je prišla do izraza v odnosu do mnogih nacionalnosti, do nacionalnih manjšin, še posebej pa do Albancev. Glavna usmeritev je bila, kot pravi **E. Kardelj**, v »buržoaznonacionalistično ‚integralno‘ jugoslovanstvo, kakršno se je oblikovalo med dvema vojnama... v tedanjih pogojih velikosrbskega — ‚jugoslovanstva‘.«⁶⁴

Tendenca, pokazati čim manjše število Albancev, je bila pravzaprav nadaljevanje reakcionarne politike sosednjih in drugih evropskih držav in prejšnjih vladajočih krogov. Cilj te politike je bil opravičiti ozemeljske apetite do balkanskih dežel, posebej do nekaterih dežel, ki so bile pod oblastjo Otomanskega imperija.⁶⁵ »Jovan Cvijić, sodobnik teh dogodkov, čeprav je bil zadolžen, da prispeva v smeri ponarejanja statističnih podatkov in dejstev o prebivalstvu na Kosovu, ni mogel zanikati, da so podatki agentov, duhovnikov in učiteljev o številu prebivalstva na Kosovu negotovi«,⁶⁶ kajti ljudje, ki vodijo statistiko, so ponarejanje podatkov imeli za izpolnitev nacionalnega poslanstva.⁶⁷ Da bi lahko uspela politika prikazovanja čim manjšega števila Albancev, je bila v stari Jugoslaviji izmišljena teza o »pretapljanju« Srbov v Albance. Takšne »asimilirane« Srbe so imenovali Arnautaše. To tezo so si izmislili in jo razvili mnogi buržoazni pa tudi povojni antropogeografi in etnografi.⁶⁸ Da bi ohranila to znanstveno nevzdržno tezo, je takratna politika prek svojih agentov, misionarjev, diplomatov, predstavnikov oblasti, pa tudi pooblaščenih »znanstvenikov« izvajala raznovrstno propagando. Politika je podpirala širjenje lažnih podatkov in literature, ki »ni ustrezala dejstvom in resničnemu stanju. Takšna literatura je imela politični značaj in določen propagandističen namen in nima nobene zveze z znanstveno objektivnostjo.«⁷⁰ Tudi znani srbski socialist **Dimitrije Tucović**, član napredne srbske socialno demokratske stranke, trdi, da Albanci »za asimilacijo tujega elementa niso imeli pogojev, ker so bili na nižji kulturni stopnji od svojih sosedov, celo od Črnogorcev.«⁷¹ Tucović se je čudil podatku

⁶³ **Prethodni rezultati Popisa stanovništva u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca** 3. januara 1921, str. XXI.

⁶⁴ **E. Kardelj, Nacija i međunarodni odnosi**, Beograd 1975, str. 74.

⁶⁵ **Sh. Rahimi, Vilajeti i Kosovës**, Prishtinë 1969, str. 18.

⁶⁶ **Sh. Rahimi, Isto**, str. 18.

⁶⁷ **J. Cvijić, Promatranja o etnografiji makedonskih Slovena**, Beograd 1906, str. 66.

⁶⁸ **J. Cvijić, Osnove za geografiju i geologiju Makedonije i Stare Srbije**, Knj. III, Beograd 1911, str. 1237.

⁶⁹ **H. Islami, »Kërkimet antropogjeografike në Kosovë«, Gjurmime albanologjike. Seria e shkencave historike, I**, Institutit Albanologjik, Prishtinë 1972, str. 142—147.

⁷⁰ **M. Krasnići, Savremene društveno-geografske promene na Kosovu i Metohiji**, Priština 1963, str. 221.

⁷¹ **D. Tucović, Srbija i Arbanija. Jedan prilog kritici zavojevačke politike srpske buržoazije**, Beograd 1914, str. 9.

»profesorja Cvijića, da je našel na Kosovu 140 poarbanešenih domačij!«⁷² To negira vse tendenciozne trditve neznanstvenih piscev o dozdevni asimilaciji Srbov in Albancev, o neobstoju »čistih« Albancev v krajih, kjer so naseljeni v Jugoslaviji danes, o Albancih kot tistih, ki »večno pritiskajo« na srbska ozemlja, ter o Albancih kot krvoločnih in razbojnikih,⁷³ ter o »ljudeh z repom«, kakor jih je svojčas poimenoval velikosrbski pisec Vladan Djordjević.⁷⁴

Nacionalno mešano strukturo prebivalstva Kosova in ostalega okoliškega področja je v različne namene izkoriščala tudi turška oblast. Izvršila je delitev kosovske vasi, tako da so bili v vsaki vasi pripadniki vseh nacionalnosti: Albancev, Srbov, Turkov, malo Bosancev in Čerkesov. Glavni kriterij je turška oblast oblikovala glede na dve veroizpovedi: muslimansko in pravoslavno, ne pa glede na materin jezik in narodnost.⁷⁵ Na žalost je mogoče vnašanje razdora med Albance ne samo na nacionalni, temveč tudi na verski osnovi, v Jugoslaviji opaziti še danes.⁷⁶

Stara Jugoslavija je skušala na vse mogoče načine zmanjšati število Albancev: z razbijanjem njihove prostorske in nacionalne enotnosti, s kolonizacijsko politiko je skušala ustvariti etnično čisto srbsko ozemlje na jugu dežele, še posebej na Kosovu. Iz tega je sledila tudi vrsta drastičnih ukrepov: ekonomski, socialni in politični pritiski, asimilacijski ukrepi in prisilno izseljevanje, tja do fizičnega nasilja in uničevanja Albancev.⁷⁷ Že v prvih dneh nastanka je stara Jugoslavija začela z agrarno reformo in kolonizacijo, ki je bila pravzaprav nadaljevanje iz leta 1912; sprejetih je bilo več zakonov, odlokov, pravilnikov, navodil, sklepov itd., ustanovljene pa so bile tudi posebne agrarne banke.⁷⁸ V prvih letih kolonizacija ni funkcionirala po pričakovanjih, ker ni bila dobro pripravljena. Zaradi tega kolonisti niso bili zadovoljni z obljubami države, pa tudi z zemljo in z drugimi pri-

⁷² D. Tucović, *Isto*, str. 9.

⁷³ A. Urošević, *Kosovo*, Srpski etnografski zbornik, Naselja i poreklo stanovništva, Knj. 39, Beograd 1965, str. 83.

⁷⁴ V. Djordjević, *Arnauti i velike sile*, Beograd 1913, str. 188. »Da bi dokazala (V. Djordjević in Balcanicus — S. Protić), da ta narod kot rasa nima smisla za kulturno in samostojno življenje, skušata vse, kar obstaja v primitivnosti tega naroda, predstaviti kot izraz njegove rasne nesposobnosti za kulturni razvoj nasploh, ne pa kot izraz zgodovinske stopnje, na kateri se nahaja in ki so jo doživeli tudi vsi drugi narodi.« (D. Tucović, *isto*, str. 29)

⁷⁵ Sh. Rahimi, *Isto*, str. 17.

⁷⁶ To sovraštvo skušajo razpihovati beograjska sredstva obveščanja. Takšna je bila neka televizijska oddaja na TV Beograd dne 9. 5. 1987.

⁷⁷ H. Hoxha, »Elemente të presionit ekonomik ndaj shqiptarëve në Jugosllavinë e vjetër«, *Përparimi*, nr. 4, Prishtinë 1970; Isti, »Politika e eliminimit të shqiptarëve nga trualli i Jugosllavisë së vjetër«, *Përparimi*, nr. 5, 1970; Isti, »Proces nacionalne afirmacije albanske narodnosti u Jugoslaviji (izbrana poglavja)«, *Časopis za kritiko znanosti*, 51—52, Ljubljana 1982, str. 244—318.

⁷⁸ J. Osmani, »Zakonski propisi o agrarnoj reformi i kolonizaciji na Kosovu između dva svetska rata«, *Vjetar — Godišnjak*, XX, Prishtinë 1985, str. 169—189.

vilegiji ne. Kasneje so si oblasti, takoj po letu 1923, ko so proučile okoliščine in zakonske določbe o kolonizaciji, »prizadevale, da bi nastali naseljenjski kompleksi tudi tam, kjer ni bilo proste, občinske in državne zemlje in zato so skušali Albancem odvzeti čimveč obdelovalne zemlje. Takrat je mnogo družin ostalo popolnoma brez zemlje ali pa so jim pustili zgolj ohišnico.«⁷⁹

Albancem so odvzeli več sto tisoč hektarjev obdelovalne zemlje. Po poročilu glavnega ideologa agrarne reforme Dj. Krstića je bilo na področju Dukogjina (Metohije) že do leta 1928 dodeljeno več kot 45.000 ha zemlje,⁸⁰ do leta 1940 pa je (po poročilih Vrhovnega zastopstva za agrarno reformo v Skopju) samo nekaj agrarnih uprav na Kosovu in v Skopju za potrebe agrarne reforme odvzelo 381.245 ha zemlje (228.000 ha zemlje so odvzele agrarne uprave iz okolice Peći, Uroševca, Mitrovice in Prizrena).⁸¹ Tudi potem, ko so jim odvzeli tako imenovano »prosto zemljo«, so Albanci morali plačevati davek »tuji zemlji.«⁸² Do konca leta 1936 je bilo koloniziranih 15.594 družin, zgrajenih je bilo 11.289 hiš za koloniste, deloma Črnogorce (tedaj Srbi), Srbe iz Like, Hercegovine itd.,⁸³ medtem ko je bilo do leta 1940 v »južnih krajih zgrajenih 15.943 hiš za koloniste.⁸⁴ Po Obradoviću je bilo med dvema vojnama na Kosovu koloniziranih 11.383 družin s 53.884 člani (49.244 Srbov, 5.148 Hrvatov in 162 Slovencev) ter 10.729 drugih, ki so jih imenovali »navadni kolonisti« (kolonisti, optanti, četniki, avtokolonisti), vendar pa sam poudarja, da je številka verjetno še večja.⁸⁵ Največ kolonistov je bilo naseljenih v okolici Djakovice (2.638 družin z 11.189 člani), Peći (1.594 družin s 7.175 člani), Gnjilanov (1.497 družin s 7.945 člani), Istoka (1.082 družin s 4.886 člani), Gračanice (1.065 družin s 5.491 člani), Podrime (711 družin s 3.208 člani), Drenice (563 družin z 2.321 člani), Laba (585 družin s 3.421 člani), Vučitrn (553 družin z 2.086 člani) itd.⁸⁶

Zemljišča je dobilo skupno 11.722 družin (10.714 družin kolonistov, 508 družin avtokolonistov, 248 družin prostovoljcev, 172 družin optantov in 80 četniških družin), in sicer v skupnem znesku 99.308 ha.⁸⁷

⁷⁹ M. Obradović, *Agrarna reforma i kolonizacija na Kosovu (1918—1941)*, Institut za istoriju Kosova, Priština 1981, str. 231.

⁸⁰ Đ. Krstić, *Kolonizacija u Južnoj Srbiji*, Sarajevo 1928, str. 5, 52.

⁸¹ Arhiv Jugoslavije, F. 48 (Statistični pregled opravljenih del do 1940), Tehničnega odseka Vrhovnega Poverjeništvá za agrarno reformo v Skopju 11. XI. 1940; cit. po A. Hadri, »Pozíta dhe gjendja e Kosovës në mbretërinë e Jugosllavisë (1918—1941), *Gjurmime albanologjike*, nr. 2, Prishtinë 1968, str. 167.

⁸² H. Hoxha, »Elemente ë presionit ekonomik ndaj shqiptarëve në Jugosllavinë e vjetër«, str. 329.

⁸³ A. Urošević, »Agrarna reforma i naseljavanje u Južnoj Srbiji«, *Spomenica 25. godišnjice oslobođenja Južne Srbije*, Skoplje 1937, str. 826—832.

⁸⁴ Arhiv Jugoslavije, F. 48; A. Hadri, *Lëvizja nacionalçlirimtare në Kosovë (1941—1945)*, Prishtinë 1971, str. 22—23.

⁸⁵ M. Obradović, *Isto*, str. 221—222.

⁸⁶ M. Obradović, *Isto*, str. 222.

⁸⁷ M. Obradović, *Isto*, str. 210—211.

Toda tisti, ki so koristili agrarno reformo, so bila tudi ugledna posestva, kmetijske šole, ljudske osnovne šole, cerkve in samostani, vojska in žandarmerija, kulturne ustanove itd., ki so jim razdelili 104.139 ha zemlje.⁸⁸ Vsaka družina je dobila v povprečju 8,47 ha, več so dobili optanti (11,11 ha) in četniki (9,48 ha). Največ so četniki dobili v okrožju Djakovice (23,5 ha po družini), Gračanice (13 ha), Drenice (12,2 ha) in Peći (10,07 ha).⁸⁹ Kolonizacija je bila najbolj intenzivna leta 1928, leta 1936 in 1937.⁹⁰ Del kolonistov, posebno tisti v Dukagjinu, ki je dobil najplodnejšo zemljo, se ni nikdar ukvarjal s poljedelstvom in je živel v mestu, zemljo pa je dajal v zakup.⁹¹ Zemljo so dobili tudi občinski ljudje, žandarji, zaupni organi agrarne reforme ter četniki in optanti.⁹²

Cilj agrarne reforme in kolonizacije ni bila ukinitve fevdalnih odnosov in reševanje življenjskih in drugih problemov avtohtonega in priseljenega prebivalstva na Kosovu in v Makedoniji, kakor so trdili,⁹³ temveč bi naj Albanci obubožali do te mere, da bi se izselili v Turčijo in v Albanijo, s tem pa bi se spremenila nacionalna struktura prebivalstva Kosova, ali, kot pravi M. Obradović, izvršilo bi se »srbiziranje Kosova«.⁹⁴ Velika agrarna gostota prebivalstva (celo 400 prebivalcev na 1 km² v nekaterih predelih), poudarjeno fragmentiranje posestev, zelo slaba opremljenost kmetij,⁹⁵ revščina in lakota večine kmečkega prebivalstva — to so bile okoliščine, ki ne omogočajo dodatnega naseljevanja. 90 % kosovskega prebivalstva je živel na vasi, osnovni življenjski pogoj pa je bila obdelovalna zemlja. Tedanja oblast je vedela, da Albancem brez zemlje ne bo preostalo nič drugega kot izselitev v fevdalno področje Male Azije in Albanije; med letom 1928 in 1938 je s Kosova tudi emigriralo 11.000 Albancev.⁹⁶ »Višek ekonomskega izkoriščanja je bila agrarna reforma, katere cilj je bilo povečevanje sovraštva med Šiptarji, Črnogorci in Srbi, takšno osiromašenje Šiptarjev, da bi se bili prisiljeni izseliti, da bi se tako oblikovala reakcionarna trdnjava na Kosovu in Metohiji in da bi se oslabile sile ljudskih množic Črne gore, ker bi dobile zemljo na Kosovu in Metohiji.«⁹⁷ »Posebni ukrep pritiska, ki je prizadeval šiptarske množice, je bila t.i. agrarna reforma, ki so jo večkrat obnovili

⁸⁸ M. Obradović, *Isto*, str. 215—217.

⁸⁹ M. Obradović, *Isto*, str. 210.

⁹⁰ M. Obradović, *Isto*, str. 213—214.

⁹¹ R. Abdyli, *Gjendja dhe pozit ae klasës punëtore në Kosovë ndërmjet dy luftërave 1918—1941* (Doktorska disertacija v rokopisu), Priština 1982, str. 49.

⁹² Đ. Krstić, *Isto*, str. 5, 82; Pitanje agrarne reforme (mišljenja i zahtevi muslimana u Južnoj Srbiji), *Južni pregled*, št. 10, Skoplje 1922, str. 66, 70.

⁹³ Tega mnenja je npr. A. Urošević v knjigi *Kosovo*, str. 22 in dalje.

⁹⁴ M. Obradović, *Isto*, str. 5.

⁹⁵ Leta 1939 je 60 % kmetov uporabljalo lesen plug, medtem ko so bili v pokrajini skupno 4 traktorji, 5 setvenih strojev, 6 strojev za žetev, 145 obračalnikov, 242 strojev tipa »Trier« in 11 drugih kmetijskih strojev. (Proizvodne snage NR Srbije, Beograd 1953, str. 158)

⁹⁶ A. Ostreni, *Gjeografia e Shqipërisë*, Tiranë 1976, str. 102.

⁹⁷ *Narodni odbor Autonomno Kosovsko-Metohijske Oblasti*, Osnovni materijali sa zasedanja, Knj. I, Priština 1955, str. 7—8.

in je imela **reakcionarni politični pomen**. Njen cilj ni bila odstranitev ostankov fevdalizma in da bi se zemlja dala kmetom, ki jo obdelujejo, temveč predvsem ta, da bi jo odvzeli Šiptarjem ter da se med njimi ustvari še večje nezadovoljstvo in občutek negotovosti, ki **bi jih vodil v izseljevanje**, da bi bili zadovoljni politični kortesi in režimski ljudje.⁹⁸ Ob izvajanju agrarne reforme in kolonizacije so se nad Albanci izvajali bolj represivni ukrepi prav na tistih področjih, kjer jih je živelo veliko število in kjer so bili prostorsko zelo strnjeni, kot npr. v Dukagjinu (Metohiji). »Metohija je, tako kot drugi kraji, kjer živijo Arnauti, pretrpela mnogo udarcev s strani klik, ki so premišljeno podžigale ljudstvo, ne da bi ljudstvo to sprevidelo. Uspeli so v predstavitvi interesov Arnautov kot nasprotnih od doseljencev. Arnautom so govorili, da so doseljenci razlog njihove revščine, naseeljencem pa, da ni nobenega drugega načina za izboljšanje njihovega življenja kot izselitev Arnautov.«⁹⁹ Da bi opravičili represivne ukrepe nad Albanci, so si skonstruirali vrsto provokacij in zločinov. **Dragiša Vasić** (1885—1945), Velikosrb in šovinst, se je med bivanjem na Kosovu v začetku 20-ih let prepričal kako »si tukaj vsak mesec izmislijo po en pokol Srbov. Ve se, zakaj.«¹⁰⁰ Tako je konec prejšnjega stoletja delala srbska oblast: Srbsko ministrstvo za zunanje zadeve si je v knjigi v obliki memoranduma, v t.i. »Beli knjigi« izmislilo ne samo kraje, umore, posilstva, skrunjenje grbov in požige, temveč celo imena krajev, ki v resnici niso obstajali.¹⁰¹

Ocenjeno je, da se je od leta 1918 do leta 1940 s področja stare Jugoslavije izselilo okoli 240.000 Albancev,¹⁰² po nekaterih izračunih pa bi naj bila ta številka še večja, in sicer okoli pol milijona izseljenih(!),¹⁰³ medtem ko je bilo koloniziranih približno 65.000 oseb.

V.

Toda vladajoči krogi, še posebej pa ideologi zahteve po oblikovanju etnično čistega prostora, niso bili zadovoljni z rezultati kolonizacije in izseljevanja Albancev v druge države. Kljub omenjenim drastičnim ukrepom se število Albancev ni zmanjševalo, temveč se je zaradi visoke natalitete kljub visoki mortaliteti dojenčkov in majhnih otrok v težkih pogojih življenja to število povečevalo. Ena od možnih »re-

⁹⁸ P. Jovičević, »Politička situacija i rad Partijske organizacije na Kosovu i Metohiji pred rat 1941. godine«, Zbornik, Ustanak naroda Jugoslavije 1941, knj. II, Beograd 1963, str. 204.

⁹⁹ Glas Crne Gore, Legalni organ KPJ za Crnu Goru, br. 3 od 15. XII. 1939.
¹⁰⁰ D. Vasović, Dva meseca u Jugoslovenskom Sibiru, izd. knjižnice Geca Kona, Beograd 1921, str. 60.

¹⁰¹ Izmišljotine so očitne, če si ogledamo dopisovanje med Beogradom in Istambulom, ki je objavljeno v »Beli knjigi« (Prepiske o arbaneškim naseljima u Staroj Srbiji, Beograd 1899).

¹⁰² H. Bajrami, Rrethanat shqërorre dhe politike në Kosovë më 1919—1941, Prishtinë 1981, str. 177.

¹⁰³ H. Hoxha, »Elemente të presionit ekonomik ndaj shqiptarëve në Jugosllavinë e vjetër«, Përparimi, nr. 4, 1970, str. 325.

šitev« problema je bil izgon vseh Albancev in naselitev Srbov na Kosovu in v Makedoniji. V ta namen je bila izdelana vrsta načrtov in elaboratov. Eden izmed njih, fašistoidno nastrojen, je bil predstavljen v srbskem kulturnem klubu 7. marca leta 1937, imel je naslov »IZSELJEVANJE ARNAUTOV«, izdelal pa ga je dr. Vasa Čubrilović.¹⁰⁴ Poudaril je, da »zaradi neučinkovitosti izrinjanja Arnautov s postopno kolonizacijo preostane samo še množično izseljevanje. Pri tem pridejo v poštev dve državi: Albanija in Turčija... Kot je slišati, bi bila Turčija pripravljena za začetek sprejeti okoli 200.000 naših izseljencev, kot pogoj pa postavlja, da morajo to biti Arnauti, kar je za nas najbolj ugodno. Turško željo je treba sprejeti z odprtimi rokami in čimprej podpisati sporazum o izseljevanju. Ob tej priložnosti je treba preučiti sporazume, ki jih je Turčija glede teh vprašanj sklenila z Grčijo, Romunijo in Bolgarijo ter si prizadevati dvoje: da sprejme čimvečje število, glede financ pa ji čimbolj pomagati, še posebej pa urediti vprašanje čim hitrejšega transporta... Da pa bi prišlo do množičnega izseljevanja, je treba ustvariti ustrezno vzdušje... Da bi se Arnauti izseljevali, je treba med njimi najprej pridobiti njihovo duhovništvo in vplivne ljudi, pa naj bo z denarjem ali z grožnjami... Drugo sredstvo bi bil pritisk državnega aparata, ki mora do zadnjega izkoristiti zakone, da bi Arnautom čimbolj zagrenil obstoj pri nas: globe, zapiranje, neusmiljena uporaba vseh policijskih predpisov, kaznovanje tihotapljenja, sekanje gozdov, puščanje psov, gonjenje na kulak in vsa mogoča sredstva, ki si jih lahko izmisli praktična policija. V gospodarstvu to pomeni ne priznati stare zemljiške listine (tapija), delo na katastru na tistih območjih, kjer je treba takoj in neusmiljeno izterjati davek in vse javne in privatne dolgove; odvzeti državne in občinske pašnike, ukinjati koncesije, poslovna dovoljenja za kavarne, trgovine, obrtne delavnice, odvzeti monopolistična dovoljenja, odpuščati iz državnih, privatnih in samoupravnih služb itd. — vse to bo pospešilo izseljevanje. Praktični in učinkoviti so lahko tudi sanitetni ukrepi: prisilno izvrševanje vseh ukrepov tudi v samih hišah, rušenje zidov in visokih ograj okoli hiš,¹⁰⁵ strogo upoštevanje veterinarskih ukrepov, ki bo oviralo prodajo živine na trgih itd. Najbolj občutljivi so Arnauti glede verskih vprašanj in tu jih je treba prizadeti. To je mogoče doseči s preganjanjem duhovništva, omejevanjem pokopališč, prepovedjo mnogoženstva in še posebej z nepopustljivo uporabo zakona, da morajo tudi deklice hoditi v osnovne šole, kjer te obstajajo.

¹⁰⁴ Izseljevanje Arnauta, predavanje dr. Vase Čubrilovića v Srbskem kulturnem klubu 7. marca 1937. Vojno istorijski institut, Arhiv bivše jugoslovske vojske, št. 2, mapa 4, škatla 69 (v prilogi tega elaborata so en zemljevid, dve tabeli in dva grafikona; tekst ima 19 strani, napisanih v cirilici, original je z lastnoročnim podpisom.

¹⁰⁵ Danes, v času »avansiranega« socializma v Jugoslaviji uporabljajo ta ukrep proti Albancem organi oblasti v SR Makedoniji! (R. Qosja, »Atentate mbi kulturën«, Gjuha shqipe, nr. 1, Instituti Albanologjik, Prishtinë 1980, str. 20; prav tako prim. številne članke v »Rilindji«, »Novi Makedoniji«, »Borbi« itd...)

Mnogo lahko stori tudi privatna iniciativa. Našim kolonistom je **treba razdeliti orožje, če ga potrebujejo**. Treba je vzpodbujati četniške akcije in jim pomagati. Treba je dopustiti, da val Črnogorcev s hribov izzove množični spopad z Arnauti v Metohiji. Ta spopad je treba pripraviti prek zaupnih ljudi, ga vzpodbuditi, kar bo **toliko lažje, ker so Arnauti zares dvignili glave, celoten spopad pa je treba prikazati kot spopad bratstva in plemena, in če bo treba, dati ekonomski značaj**. V skrajni sili je mogoče izzvati lokalne upore, ki bi jih bilo mogoče najbolj učinkovito krvavo zadušiti s črnogorskimi plemeni in četniki, ne toliko z vojsko.

Se eno sredstvo je na voljo, ki ga je Srbija zelo praktično uporabljala po letu 1878, in sicer **skriti požigi vasi in arnautskih mestnih četrti**.

V prvi vrsti ej treba računati z izseljevanjem z vasi, šele nato iz mest. **Vasi so bolj stabilne in zaradi tega tudi bolj nevarne**. Napak bi bilo tudi izseljevati samo reveže. **Hrbtenica vsakega naroda je srednji in bogati sloj in tega je treba preganjati in izseljevati.**«

Nato Čubrilović poudarja, da »si je treba pri ustvarjanju psihoze za izseljevanje prizadevati, da se izselijo cele vasi ali pa vsaj cele družine. Za vsako ceno je treba preprečiti, da bi se izselil samo en del družine, kajti naša država **Arnautom ne bo milostno lajšala, temveč se jih bo skušala čimveč iznebiti.**« Tja, kjer se ne bo izselila cela vas, je treba takoj naseliti Črnogorce — »predrzne, jezljive, brezobzirne ljudi, ki bodo ostale Arnaute prisilili v selitev, nato pa je treba pripeljati koloniste iz drugih krajev«. Da bi se Albanci hitreje in množično izseljevali, je treba »poenostaviti administriranje, hitro izplačati imetja, izdati potne dokumente brez kakršnihkoli formalnosti, jim pomagati, da pridejo do prve železniške postaje, jim dati na **razpolago vagone do Soluna in jih z ladjo takoj prepeljati v Azijo**. Zelo pomembno je, da bo odhod lahak, prijeten in poceni...

Samo če bo naša država vedela kaj hoče, in če ji ne bo žal žrtev v denarju in v krvi, bo lahko iz Kosova in Metohije napravila novo Toplico«, ¹⁰⁶ toda »ob ustvarjanju novih kolonij je treba povsod, kjer se bo pokazala potreba, **uporabiti vojaško silo**... S celotno zadevo naj **upravlja generalštab** prek državnega odbora za kolonizacijo...

¹⁰⁶ Albanci so bili pred več kot 100 leti v velikem številu naseljeni v okrožjih Prokuplje (Toplica, Kosanica, Dobrić, Pusta Reka, Jablanica), Vranje (območje Vranja, Leskovca, Polanic, Masnic, Veternic in Grdelic), Niš (Niš z okolico). Na ozemlju nekdanjega Niškega sandžaka je bilo 347 vasi, v katerih so živeli samo Albanci in 198 vasi z mešanim albanskim in srbskim prebivalstvom; Albanci so živeli v 545 vaseh, pa tudi v mestih Prokuplje, Kuršumlija, Leskovac, Vranje, Niš, Pirot in celo v Beli Palanki (S. Uka, »Vendbanimet e Sanxhakut të Nishit të banuar me popullatë shqiptare dhe të përzier në vitet 1877/78«, **Gjurmime albanologjike — Seria e shkencave historike**, XII—1982, Prishtinë 1983, str. 105—124).

Po letu 1878 je bilo samo iz Toplice in drugih krajev Srbije prisilno pregnanih več kot 30.000 Albancev (J. Cvijić, Osnove za geografiju i geologiju Makedonije i Stare Srbije, Knj. III., Beograd 1911, Sh. Rahimi, isto, str. 53.) Albance so preganjali, da bi Srbija postala etnično čista država.

Srbska kraljevska akademija in Beogradska univerza sta tisti, ki sta najbolj poklicani za znanstveno organizacijo preučevanja celotnega kolonizacijskega problema pri nas ... Zato bi morali ustanoviti inštitut za kolonizacijo ... Izselitev 40.000 arnautskih družin bi ob izdatku za družino, ki bi znašal 15.000 dinarjev, stala največ 600.000.000 dinarjev«.

Na osnovi tega elaborata V. Čubrilovića in nekoliko predhodnih obiskov ljudi iz vlade M. Stojadinovića in tudi njegovega obiska v Turčiji (1936), je bil leta 1938 sklenjen sporazum o podpisu konvencije o izselitvi 40.000 albanskih družin z večjim številom članov, kar je ustrezalo jugoslovanski vladi, ki bi dajala izplačilo po številu družin. Teh 40.000 družin naj bi se izselilo iz vseh področij v Jugoslaviji, kjer je bilo naseljeno albansko prebivalstvo. Predvideno je bilo večfazno izseljevanje: leta 1939 4.000 družin, 1940 6.000, 1941 in 1942 po 7.000 družin, leta 1943 in 1944 po 8.000 družin. Konvencija je bila napisana v francoščini in je imela 21 paragrafov.¹⁰⁷ V nekem tajnem pismu, ki je bilo poslano veleposlaništvu v Turčiji, je bilo rečeno, da je »konvencija sestavljena tako, da se lahko uporabi ne samo za turško, temveč tudi za arbanaško prebivalstvo; prav izseljevanje arbanaškega prebivalstva je njen namen«. (točka 6).¹⁰⁸ Vendar ta konvencija na srečo ni bila ratificirana, predvsem zaradi smrti turškega predsednika K. Ataturka, padca vlade M. Stojadinovića, naspromptovanja samih Albancev ter zaradi protestov revolucionarne in komunistične študentske mladine iz vrst Srbov, Črnogorcev in Albancev¹⁰⁹

Tudi Ivo Andrić, poveljni nobelovec, se je zavzemal za izseljevanje Albancev v Turčijo in za asimilacijo tistih, ki so katoliške vere ter za razkosanje albanske države. Leta 1939 je dal predlog, v katerem poleg ostalega poudarja: »Z razdelitvijo Albanije bi izginil center, ki privlači arbanaško manjšino na Kosovu, ki bi se v novi situaciji mnogo lažje asimilirala. Mi bi dobili morda še 200—300.000 Arbanasov in še ti so večinoma katoliki, ki z Arbanasi — muslimani nikdar niso imeli dobrih odnosov. Vprašanje izseljevanja Arbanasov — muslimanov v Turčijo bi tako izpeljali v novih okoliščinah in nobene akcije ne bi bilo, ki bi to lahko preprečila.¹¹⁰ Po Čubriloviću in Andriću so elaborate podobne vsebine leta 1941 in pozneje sestavili tudi četniki D. Mihajlovića.¹¹¹

¹⁰⁷ H. Bajrami, Konventa jugosllavo-turke e vitit 1938 për shpërnguljen e shqipëtrëve«, *Gjurmime albanologjike — Seria e shkencave historike*, XII—1982, Prishtinë 1983, str. 243—271.

¹⁰⁸ Konvencija sa Turskom o iseljavanju iz Južne Srbije muslimanskog stanovništva, DASIP, Beograd. Fond: Poslanstvo u Turskoj F. 31. D II/9 pov. 1938; H. Bajrami, *Isto*, str. 268—269.

¹⁰⁹ H. Bajrami, *Isto*, str. 251.

¹¹⁰ B. Krizman, »Elaborat dra. Ive Andrića o Albaniji iz 1939. godine«, *Časopis za suvremenu povijest*, II, Institut za historiju radničkog pokreta Hrvatske, Zagreb 1977, str. 89.

¹¹¹ Nek tak dokument, št. 37. z dne 20. 12. 1941, ki ima podpis Draže Mihajlovića, se hrani v Arhivu Vojno-istorijskog instituta v Beogradu.

Izvajanje takratne agrarne reforme in kolonizacijo prebivalstva iz drugih krajev na Kosovo, socialni in nacionalni pritisk na albansko prebivalstvo, da bi se izseljevalo in samo izseljevanje v Turčijo je ostro obsodil tedanji komunistični in drugi napredni tisk ter napredna študentska mladina srbske, črnogorske in albanske nacionalnosti, ki se je šolala v Beogradu, pa tudi sama KPJ in ljudska oblast po vojni. Takoj po vojni so albanskemu prebivalstvu vrnili okoli 20.000 ha obdelovalne zemlje.¹¹²

V Evropi med obema vojnama ni bil noben narod tako teroriziran in podvržen procesu genocida kot Albanci v Jugoslaviji. Kljub temu stara Jugoslavija ni uspela spremeniti Kosova v etnično čisto ozemlje, hkrati pa se je potrdila zgodovinska izkušnja, da izgon in iztrebljanje nekega naroda nista mogoča, pa naj bo pritisk še tako močan. Narod kot specifična človeška skupnost se ohrani kljub vsem napadom in brutalnim ukrepom.

Pritiski in fašistični načrti za uničenje Albancev v Jugoslaviji tudi v času vojne niso prenehali, nadaljevali pa so se tudi po njej. Da bi lahko razumeli cilje izseljevanja Albancev, pa tudi drugih narodnostnih manjšin, je nujno omeniti tudi nek drug elaborat dr. Vase Čubrilovića, ki je nosil naslov »MANJŠINSKI PROBLEM V NOVI JUGOSLAVIJI«, napisan pa je bil takoj po osvoboditvi Beograda oziroma 3. novembra 1944. leta.¹¹³ Avtor je v tem predlogu za oblikovanje čiste etnije šel mnogo dlje kot v tistem iz leta 1937 (v socialistični Jugoslaviji je bil minister več resorjev), opiral se je na izkušnje nemškega nacionalizma in na izkušnje Sovjetske zveze, ki je v 30-ih in 40-ih letih uspešno preganjala Korejce, Kitajce, besarabske Nemce, Poljake itd. Na še bolj brutalen način je zahteval preganjanje milijonov ljudi, pripadnikov neslovanskih nacionalnih manjšin, ki imajo svoje matice v sosednjih deželah. Jugoslavija, ki naj bi bila **etnično čista država**, bi morala biti naseljena samo s populacijo slovanskega, oziroma južnoslovanskega porekla: »Demokratska Federativna Republika Jugoslavija lahko živi v miru in ji bo zagotovljen razvoj samo, če bo **etnično čista** in če bo z rešitvijo manjšinskega vprašanja enkrat za vselej odstranila razloge za trenja s sosednjimi državami... Ko bomo prišli do stališča, da je edina pravilna rešitev manjšinskega vprašanja izseljevanje, bo treba izpolniti vrsto nalog. Naj podam nekaj opomb o tem, ali naj se **izselijo vse manjšine**, ali samo **posamezni narodi**, iz katerih **pokrajini** pregnati manjšinski element, kako **organizirati izseljevanje**, ali pa še pomembnejše, kako naseliti izseljene vasi in mesta.

¹¹² M. Krasnići, *Isto*, str. 38, 90.

¹¹³ Elaborat ima 11 strani gosto tipkanega teksta (cirilice). V prilogi je tabela s številom Arnautov v stari Srbiji, Makedoniji in Črni gori 31. marca leta 1931 in zemljevid s »številom Arnautov in Romunov na 100 prebivalcev«. V originalu ima lastnoročni podpis; kopija je pri avtorju tega teksta. Podč. H. I.

Mislim, da je treba narode, ki jih je treba izseliti, razvrstiti po naslednjem vrstnem redu: **Nemci, Madžari, Arnauti, Italijani, Romuni**... Naše manjšine za nas niso nevarne zaradi števila, pač pa zaradi svoje povezanosti s sebi sorodnimi sosednimi narodi... Za nas so nevarni veliki manjšinski bloki v strateško in gospodarsko pomembnih obmejnih pokrajinah. S tega stališča se je zelo pomembno iznebiti Nemcev, Madžarov iz Vojvodine in Arnautov iz stare Srbije in Makedonije.

Tako kot v elaboratu iz leta 1937, Čubrilović poudarja, da je za učinkovito realizacijo pregona nacionalnih manjšin tudi iz povojne Jugoslavije, razen »moči celotne države skozi federalno vlado... **najpomembnejša vloga vojske**. Ta mora **pri izgonu manjšin iz naše države uporabiti oboroženo silo**... To vprašanje je tako pomembno, da bi bilo zelo koristno, če bi maršal Tito kot vrhovni komandant narodnoosvobodilne vojske, tudi vojski in narodnoosvobodilnim odborom čimprej dal navodila, kako naj ravnajo glede tega vprašanja. Vprašanje je zelo nujno, ustanovitev posebnega ministrstva in oblikovanje njegove organizacije pa bi zahtevalo preveč časa.«

Iz Čubrilovićeve trditve izhaja, da se niti en pripadnik nacionalnih manjšin ni udeležil NOB in revolucije in da med izdajalci in nasprotniki NOB in revolucije ni bilo pripadnikov slovanskih in južno-slovanskih narodov. Takole pa nadaljuje: »Da bi narodnostne manjšine prisilili v izseljevanje, je treba poleg čiščenja s strani tuje vojske med operacijami uporabiti tudi druga sredstva. Zaradi njihovega ravnanja v tej vojni jim je treba odvzeti vse manjšinske pravice. Vse tiste člane manjšin, ki so na kakršenkoli način sodelovali z okupatorjem, je treba neusmiljeno postaviti pred vojno sodišče. Za njih je treba oblikovati **koncentracijska taborišča, zapleniti njihovo imetje, v taborišča pa poslati tudi njihove družine** in jih ob prvi priložnosti prepeljati v njihove nacionalne države. **Glede Madžarov in Nemcev nam lahko mnogo pomaga bratska sovjetska vojska**. Pri čiščenju manjšin je treba posebno pozornost posvetiti inteligenci in bogatejšim družbenim slojem. Ti so do nas tako ali tako bili najhujši... Državni interesi zahtevajo, da se ozemlje, ki ga manjšina zapusti, čimprej naseli, tako da bi njih in celo Evropo čimprej postavili pred izvršeno dejstvo.

Moj referat o manjšinskem problemu je morda preobsežen. Vendar pa je to vprašanje tako pomembno za naše državno življenje, da se bojim, da nisem česa izpustil. Morda se nam nikdar več ne bo ponudila takšna priložnost, da **bi našo državo napravili za etnično čisto**. Vsi sedanji veliki problemi naše države, pa naj bodo nacionalnopolitičnega, socialnega ali gospodarskega značaja, lahko bolj ali manj čakajo na reševanje. Manjšinskega problema pa ne bomo rešili nikdar, če ga ne rešimo zdaj.«

Čeprav mednarodne okoliščine niso bile ravno v prid uresničitvi tako mračnih in brezobzirnih ciljev, je Čubrilović vendarle upal v »bratsko

sovjetsko vojsko«, pa tudi v »pravo Albanijo«, kajti »simpatije, ki jih čutimo do ljudstva v Albaniji, nas ne smejo ovirati pri obračunu s kvislinski razbojniki Kosova in Metohije«. Ni nam znano, če je Čubrilović ta elaborat napisal na lastno pobudo ali ga je naročil kdo drug. Prav tako ne vemo, komu je bil elaborat poslan. Glede na to, da se za realizacijo sklicuje na NOV in NOO pa ni dvoma o tem, da je bil namenjen Josipu Brozu Titu.

Na Balkanu in v širšem evropskem prostoru so bile nacionalne manjšine oziroma narodnosti vedno most prijateljstva in dobrih odnosov med sosedi; celoten položaj narodnosti se upravičeno računa za barometer odnosov med sosedi. Vsaka diskriminacija narodnih manjšin je vedno izzvala ostre reakcije matičnih držav. Samo predstavljamo si lahko, kakšne katastrofalne posledice za odnose s štirimi sosednjimi državami (Albanija, Romunija, Madžarska, Italija) bi imelo frontalno, po Čubrilovićeви zamisli izvedeno preganjanje narodnosti neslovanskega porekla, z vsemi represivnimi ukrepi in z vojsko ali pa že sam poskus k izvedbi realizacije te zamisli. V primeru Nemcev se je to takoj po vojni tudi realiziralo, toda zaradi kompromitiranosti Nemčije kot fašistične države, v svetu ni bilo nobenih reakcij. V času petdesetih in šestdesetih let se je izvedlo tudi izseljevanje Albancev v Turčijo, vendar je teklo neslišno in izolirano od drugih delov Jugoslavije in sveta.

Zaradi prvega elaborata iz leta 1937 (za drugega, ki je bil slučajno najden v nekem beograjskem arhivu, se je izvedelo šele v začetku 80-ih let) sredi sedemdesetih let v Komisiji za družbene vede v Odboru za podelitev nagrade AVNOJ ni bil sprejet predlog, da bi Čubrilović dobil to nagrado.

Čeprav ne omenja teh elaboratov, za katere pa je gotovo vedel, opisuje M. Krleža v pogovorih z E. Čengićem lik Vase Čubrilovića takole: »Vse opazujem iz perspektive starega gospoda, ki odhaja in ko govorim, mi pade na pamet, da bi vas vprašal, če ste gledali pred nekaj dnevi po televiziji sarajevskega atentatorja in kasneje profesorja, nekega starega gospoda Vasa Čubrilovića?

— Nisem!

— Škoda. Čubrilović je, kot bi rekli, govoril iz groba s starčevsko utrujenostjo. Intelektualno — moralno mrtev je bil že pred petindvajsetimi leti. Njegov prostor kot bivšega člana kmečke stranke, velikoskrba je v starem železu. Ne vem, zakaj mu dajemo publiciteto. Ni govoril v svojem lastnem imenu in jemljem ga kot primer, kajti tako misli velik del naše inteligence, srbijanske bom rekel, da ne rečem srbske in to niso male stvari. Čubrilović je politično prazen — živi in umira v tej deželi, toda pojma nima, kaj se tu dogaja. Ni mogoče reči, da v atentatu ni bil, ker je bil, toda o deželi, v kateri živi, nima pojma.«¹¹⁴

¹¹⁴ Enes Čengić, *S Krležom iz dana u dan (1980—1981). U sjeni smrti*, Globus, Zagreb 1985, str. 178.

Vendar pa je Čubrilović ob svojem devetdesetem rojstnem dnevu dobil najvišjo nagrado Predsedstva SFRJ z naslednjim pojasnilom: »Predsedstvo SFRJ odlikuje s svojim ukazom št. 2 z 12. januarja 1987, dr. Vaso Čubrilović za izjemne zasluge na področju zgodovinskih ved, za razvijanje in krepitev zavesti državljanov za svobodo in neodvisnost države in za pomemben prispevek h kreptvi prijateljskih vezi in sodelovanja med SFRJ in drugimi državami z Redom jugoslovanske zvezde«. ¹¹⁵

VII.

Po osvoboditvi si je nova Jugoslavija močno prizadevala, da bi zaradi reševanja nacionalnega vprašanja v popisih prebivalstva posebno pozornost posvetila dejanski nacionalni strukturi. V popisnicah je bilo postavljeno tudi vprašanje o narodnosti. Zaradi tega je mogoče dokaj natančno prikazati število prebivalstva glede na nacionalno strukturo — z izjemo nekaterih popisov in rezultatov pri nekaterih narodnostih. Po metodološki objektivnosti izstopata predvsem popisa prebivalstva iz leta 1971 in 1981. Tukaj nas zanima razporejenost in povečanje števila Albancev. V Jugoslaviji živi največje število Albancev v SAP Kosovo — njihov delež v tej pokrajini glede na skupno število v Jugoslaviji znaša 70,8 % (1981). V SR Makedoniji jih živi 21 %, v SR Srbiji brez pokrajin 5,2 %, v SR Črni Gori 2,1 % in manj kot 1 % v drugih predelih Jugoslavije. Glavni elementi za oblikovanje avtonomne pokrajine na Kosovu so bili število Albancev, ki živi v njej, večina v skupnem številu prebivalstva te pokrajine, njihova enakopravna udeležba v NOB in socialistični revoluciji, pa tudi druge zgodovinsko-geografske in ekonomske okoliščine. ¹¹⁶ Do leta 1963 je imelo Kosovo status avtonomnega področja z imenom Avtonomno Kosovsko-Metohijsko področje, nato pa je (po tretji ustavi) dobilo status avtonomne pokrajine. Tako se je v vseh elementih izenačilo z Avtonomno pokrajino Vojvodino. Po ustavi iz leta 1974 sta obe pokrajini imenovani Socialistični avtonomni pokrajini.

Absolutno število Albancev v Jugoslaviji se je od enega popisa prebivalstva do drugega povečevalo, najbolj pa se je povečalo v obdobju med leti 1961 in 1971, in sicer za 394.790 prebivalcev, od 1971 do 1981 pa za 421.355 prebivalcev, kar je več kot polovica celotnega števila Albancev iz leta 1948. Zelo velik je tudi delež prebivalstva albanske narodnosti v celotnem prebivalstvu Jugoslavije. Leta 1981 je bil delež Albancev celo večji kot delež nekaterih narodov — npr. Makedoncev (6,0 % v prebivalstvu države) in Črnogorcev (2,6 %) — in sicer je ta delež znašal, 7,7 % (Slovenci 7,8 % Muslimani 8,9 %). Edino leta 1953 je bil delež Albancev nižji od leta 1948 popisane števila; v obdobju od 1948 do 1953 je zabeleženo najmanjše absolutno in relativno povečanje

¹¹⁵ Po: NIN, št. 1882, 25. januar 1987, Beograd.

¹¹⁶ K. Saliu, *Nastanak, razvoj, položaj i aspekti avtonomnosti Socijalističke Avtonomne Pokrajine Kosovo u socijalističkoj Jugoslaviji*, Priština 1985, str. 11—13.

števila Albancev. V tem obdobju je število Albancev raslo samo za 3.814 prebivalcev ali za 0,5 %, v obdobju od 1953 do 1961 za 160.486 prebivalcev (21,3 %), v obdobju od 1961 do 1971 pa za dva do dva in pol krat več (za 43,2 %), medtem ko je bilo mogoče v obdobju od 1971 do 1981 opaziti zmanjšanje relativnega povečanja (32,1 %). Indeks povečanja števila Albancev je večji kot povečanje celotnega števila prebivalstva Jugoslavije in nekaterih drugih nacionalnosti, razen Turkov in Makedoncev v obdobju od 1948—1961 in Muslimanov od 1961—1971. Absolutno letno povečanje števila Albancev v obdobju od 1953 do 1961 je znašal okoli 20.000 prebivalcev, v obdobju od 1961 do 1971 okoli 40.000 prebivalcev in v obdobju od 1971 do 1981 nekaj več kot 42.000 prebivalcev.

Iz doslej navedenega je razvidno, da se je absolutno število Albancev, z izjemo Makedonije, na vseh področjih Jugoslavije v vseh popisih prebivalstva do leta 1961 povečalo. V Makedoniji je bilo do leta 1961 absolutno in relativno število Albancev v celotnem prebivalstvu te republike celo manjše od števila, ki je bilo ugotovljeno leta 1948; šele leta 1971 je njihov delež dosegel nivo iz leta 1948 (okoli 17 %). Tudi na Kosovu se je v obdobju od 1948 do 1961 število Albancev povečalo samo za 30 %, medtem ko se je v obdobjih od 1961 do 1971 in od 1971 do 1981, ki sta časovno krajši obdobji, povečalo za 42 % oziroma 32 %. Leta 1953 se je v Pokrajini zmanjšalo relativno število Albancev glede na leto 1948, leta 1961 pa se je njihov delež spet znatno povečal, vendar še vedno manj kot leta 1948 in leta 1971 in 1981 je postal njihov delež v celotnem številu prebivalstva dominanten in znaša okoli 74 % oziroma 77 %. Delež rasti albanskega prebivalstva v celotnem povečanju prebivalstva Jugoslavije je od popisa do popisa večji: od 1948 do 1961 6,0 %, od 1961 do 1971 19,9 % in v obdobju 1971 do 1981 22,1 % (v celotnem obdobju od 1948 do 1981 14,7 %).¹¹⁷ (Prim. tabelo 1.)

Zakaj se je število Albancev v Jugoslaviji v omenjenih letih popisa prebivalstva zmanjšalo, nato pa relativno in absolutno povečalo, je najbolj razvidno iz primerjave s številom Turkov v vseh delih države, še posebej pa v Makedoniji in na Kosovu. **Albanci so se v teh letih opredeljevali kot Turki, da bi se izselili v Turčijo.** Leta 1948 je bilo v popisu zabeleženih 97.954 ali 0,6 % Turkov, leta 1953 se je to število povečalo na 259.535 (1,5 %), leta 1961 pa zmanjšalo na 182.964 (1 %), prav tako se je manjšalo leta 1971 in sicer na 127.920 (0,6 %), v popisu leta 1981 pa je zmanjšanje še večje in sicer na 101.291 ali 0,5 % prebivalstva. Glavni razlog za tako nihanje števila Turkov, oziroma za njegovo nesorazmerno povečanje leta 1953 in za stagnacijo in zmanjšanje števila Albancev je kot rečeno, v **opredeljevanju Albancev za Turke**, kajti samo na ta način so te lahko izselili v Turčijo. »Del Šiptarjev in pripadnikov drugih narodov se je opredeljeval za turško narodnost zato, da bi dobil dokumente za izselitev. Poleg tega

¹¹⁷ H. Islami, »La population albanaise de Yougoslavie: accroissement numérique et répartition spatiale«, **Population**, No 1, Institut national d'études démographiques, Paris 1983, str. 166—173.

se je v Makedonijo priseljevalo določeno število turškega, šiptarskega in muslimanskega prebivalstva iz drugih delov države, namen tega priseljevanja pa je bila izselitev v Turčijo.¹¹⁸

Makedonija je bila torej prizorišče procesa izseljevanja v Turčijo, center za odhod pa je bilo Skopje, ki je bilo vmesna postaja, preko katere se je prelivalo prebivalstvo omenjenih narodnosti s Kosova, pa tudi iz Sandžaka, iz Bosne in Hercegovine in južne Srbije, še posebej pa iz Makedonije. V petdesetih letih in pozneje so v Skopju delovale posebne službe, ki so nenehno izdajale dokumente za izselitev; pri narodnostih, ki so se izseljevale, so bile imenovane »vesike«. **Motivi za izseljevanje so bili skorajda isti kot pred vojno, le da so bili v novih pogojih socialističnega razvoja nekoliko modificirani.** Kot je bilo po Brionskem plenumu poudarjeno v Pokrajinskem komiteju, se je gonja za izseljevanje v Turčijo **pokrivala z akcijo zbiranja orožja številne inteligence.**¹¹⁹

Akcija zbiranja orožja je bila zamišljena kot učinkovito sredstvo za preganjanje in izseljevanje Albancev v Turčijo.¹²⁰ V tem obdobju so bile izmišljene različne obtóžbe v škodo Albancev. Inscenirane pa so bile tudi tajne politične organizacije.¹²¹

¹¹⁸ D. Anakiovski, *Isto*, str. 295.

¹¹⁹ **VII Sednica Pokrajinskog komiteta SK za Kosovo i Metohijo, Sprovođenje odluka IV Sednice CK SKJ na Kosovu i Metohiji**, Komunist, Beograd 1966, str. 23.

¹²⁰ Da izseljevanje v Turčijo ni bilo naravno, ampak politično, in da so bile uporabljene prisilne metode, dokazuje dejstvo, da se je izseljevanje po brionskem plenumu CK ZKJ, torej v novem ozračju, ne le skokovito zmanjšalo, ampak praktično končalo. V pobrionskem obdobju so se ljudje celo začeli vračati iz Turčije v Jugoslavijo.

Najhujša deformacija, s katero so birokratske in nacionalistične sile prizadele nacionalne odnose na Kosovu in najbolj surov pritisk na albanske množice, je bila **akcija zbiranja pušk pozimi leta 1955—56.** Potem ko so organi državne varnosti na Kosovu **uprizorili priprave na vstajo Albancev zaradi priključitve k Albaniji**, so začeli s trimesečno množično akcijo, med katero so pretepali državljane — predvsem pripadnike albanske narodnosti — češ da nočejo oddati orožja. Po množičnosti in grobem pritisku na Albance je bila akcija podobna tistim, ki jih je v času stare Jugoslavije organizirala velikosrbska buržoazija.

Med akcijo niso pretepali le tistih, ki so resnično imeli orožje, ampak tudi številne nedolžne prebivalce, celo člane ZKJ in odbornike ali člane delavskih svetov. Po brionskem plenumu je bilo ugotovljeno, da je bilo pretepenih več kot 30 000 ljudi. Okrog sto jih je umrlo zaradi hudih poškodb. Da ni šlo za resnično zbiranje orožja med prebivalci, temveč za politično manipulacijo, se vidi po tem, da akcija ni potekala po vsej Jugoslaviji, pa tudi, da so od okrog 30 000 pušk, ki so jih pri tem zbrali od prebivalcev, takoj po končani akciji okrog 15 000 pušk in pištol spet vrnili Albancem, ki so jih s prisilo ali kako drugače pridobili za sodelovanje z organi državne varnosti. (H. Hoxha, »Kosovo in Albanci v novi Jugoslaviji«, v knjigi **Albanci**, Cankarjeva založba, Ljubljana 1984, str. 214—215, podčrtal H. I.).

¹²¹ »Organi državne bezbednosti na Kosovu primenjivali su raznovrsne metode pritiska, insinucije in insceniranja lažnih optužbi i stvaranja veštačkih tajnih političkih organizacija na štetu Albanaca... Na Sedmom plenumu PK SK Kosova i Metohije, 1966. godine, navedeni so brojni primeri **insceniranja lažnih neprijateljskih organizacija.** Tako, na primer, u selu

Okoliščine opredeljevanja Albancev in Muslimanov za Turke in njihovega izseljevanja v Turčijo (pa tudi izseljevanja samih Turkov), najboljše ilustrirajo naslednje ugotovitve: »Tistemu, ki ni pobliže spremljal atmosfere, v kateri se je v preteklem obdobju odvijal proces množičnega izseljevanja in stališč pripadnikov dveh narodnosti (Albancev in Turkov — op. H. I.), se ta pojav danes lahko zdi zelo čuden. Vendar postane vse skupaj bolj razumljivo šele, če upoštevamo naslednja dejstva: kot prvo, da se je proces množičnega izseljevanja Turkov in Šiptarjev v Turčijo začel po letu 1958, čeprav so prve skupine začele zapuščati Makedonijo že 1953. leta in malo pred tem; in kot drugo to, da so Šiptarji pod psihozo množičnega izseljevanja in pod njenim neposrednim vplivom začeli opredeljevati kot Turki; še bolj pogosto so to počeli tisti, ki so se začeli kot nacionalno neopredeljeni doseljevati iz Kosmeta, Sandžaka in Bosne in Hercegovine. V novih pogojih so se zaradi vrste razlogov počutili premalo integrirani, hkrati pa jim je preko konzulatnih služb k množičnemu izseljevanju vzpodbujala tudi uradna turška politika.¹²² den od razlogov za izseljevanje je prav gotovo tudi občutek odtujenosti, ki se je pri omenjenih narodnostih pojavil v novih pogojih socialistične graditve države.

Ta pojav, ki je s stališča enakopravnosti narodov in narodnosti v naši državi zelo zanimiv, je ostal neraziskan vse do današnjega dne, kar govori tudi o tem, kakšno je bilo v tem obdobju stališče do množičnega izseljevanja omenjenih narodnosti. Šele po IV. plenumu CK ZKJ so nekateri aspekti tega procesa dobili poseben pomen in aktualnost in sicer tako na Kosmetu kot v Makedoniji ter v Bosni in Hercegovini.¹²³ IV. (Brionski) plenum je zadal težak udarec birokratsko-etatističnemu in dogmatskemu konceptu razvoja in odpiral pot za večjo afirmacijo narodov in narodnosti Jugoslavije. Kot je razvidno, je vplival tudi na zaustavljanje izseljevanja Albancev v Turčijo. »Res je, da je tudi v petdesetih letih, v času Rankovića, Kosovo preplaval val izseljevanja albanskega prebivalstva in kolonizacije Srbov in Črnogorcev, toda nikakor ga ni bilo več mogoče izvesti tako, kot bi bilo mogoče pred vojno ... Z Brionskim plenumom se je ta zadeva končala.

Lugadnje veštačkim putem stvorena je iredentistična albanska organizacija i na toj osnovi uhapšeno 30 lica, koja su posle velike torture puštena iz zatvora kao nevine. Isto tako, bila je opšta pojava i praksa da su na dan albanskog nacionalnog praznika 28. novembra organi državne bezbednosti noću isticali albanske zastave na javnim mestima, da bi sutradan hapsili nevine Albance« (H. Hoxha, »Proces nacionalne afirmacije albanske narodnosti u Jugoslaviji (izbrana poglavlja), Časopis za kritiko znanosti, 51—52, Ljubljana 1982, str. 349, podčrtal H. I.).

¹²² Preko svojih konzulatnih služb ne bi mogla uradna turška politika storiti ničesar v tej smeri, če ne bi bilo vzpodbujanja s strani določenih organov v naši državi, ali celo uradne jugoslovanske politike za izseljevanje prebivalstva muslimanske veroizpovedi, predvsem Albancev. Posebne službe za pripravo izseljeniških dokumentov v Skopju ne bi mogle delovati samo na zahtevo uradne turške politike brez pristanka jugoslovanskih organov.

¹²³ J. Sinadinovski, Isto, str. 269, podčrtal H. I.

Jugoslavija se pred svetovno javnostjo ni več mogla zavzemati za neko tako zelo srbsko zadevo, kot je vstajenje srbskega Kosova.¹²⁴

Tabela 1

Gibanje povečanja števila albanskega prebivalstva v obdobjih med popisi — po republikah in pokrajinah

Republika in pokrajine	Absolutno povečanje		Povečanje v %				
	1948—1961	1961—1971	1971—1981	1948—1961	1961—1971	1971—1981	1948—1981
BiH	3.639	122	630	382,3	3,3	16,7	481,9
Črna Gora	18.310	9.871	2.061	32,8	38,3	5,7	94,2
Makedonija	5.371	2.051	1.829	234,8	96,5	43,7	845,8
Slovenija	180.337	96.763	97.755	— 7,3	52,8	34,9	91,3
Srbija brez pokrajin	1.769	999	702	30,5	354,2	54,9	818,9
Vojvodina	39.195	14.334	6.977	53,7	28,0	10,6	117,7
Kosovo	3.332	1.092	726	315,4	54,8	23,5	694,1
Kosovo	728.494	269.562	310.569	29,7	41,7	33,8	146,2
Albansko prebivalstvo v SFRJ (skupaj)	980.447	394.790	421.355	21,8	43,2	32,1	130,6
Prebivalstvo SFRJ (skupaj)	6.655.487	1.974.000	1.904.613	17,6	10,6	9,2	42,1

Vir: isti kot za tabelo 1. Dodatke obdelal avtor.

Točno število izseljenega prebivalstva v Turčijo na žalost ni znano. Ocenjeno je, da se je od leta 1953 do leta 1972 v Turčijo iz cele Jugoslavije izselilo 246.108 ljudi,¹²⁵ samo v »obdobju od 1955 do 1958 pa se je iz Makedonije izselilo 160.000 Turkov.«¹²⁶ Toda ta migracija je najbolj opazna po letu 1958.¹²⁷ D. Vogelnic poudarja, da je »migracija muslimanskega prebivalstva v obdobju od leta 1953 do leta 1961 — nezgodovinsko gledano — fenomen, ki se je pojavil izjemno.«¹²⁸ Mnogi izseljevanje v Turčijo — predvsem iz Makedonije — je zapustilo številne negativne družbenoekonomske posledice. V vaških naseljih ni prišlo samo do realtivne, temveč celo do absolutne depopulacije in do popolnega razseljevanja več deset vasi, do spreminjanja obdelovalnih površin v pašnike in gozdove, v mestnih naseljih pa je prišlo do pro-

¹²⁴ Sh. Maliqi, *Isto*, str. 44, podčrtal H. I.

¹²⁵ P. Nushi, »Karakter i osobnosti prilaza izučavanja izseljeničtva naroda i narodnosti pokrajine Kosova«, v knjigi *Izseljeničtvo naroda i narodnosti Jugoslavije*, Zagreb 1978, str. 586; H. Hoxha navaja, da se je od 1953 do 1966 v Turčijo izselilo 230 716 oseb, od katerih je bilo več kot 80 % albanske narodnosti (H. Hoxha, navedeni članek v knjigi *Albanci*, str. 214).

¹²⁶ D. Anakiovski, *Isto*, str. 294.

¹²⁷ J. Sinadinovski, *Isto*, str. 269.

¹²⁸ D. Vogelnic, »Obim i neke karakteristike unutrašnje migracije u Jugoslaviji u razdoblju 1953—1961«, *Ekonomski anali*, br. 12—13, Beograd 1962.

padanja nekaterih obrti in drugih uslužnih dejavnosti, s katerimi se je ukvarjalo izključno staroselsko prebivalstvo, itd.¹²⁹

O tem, da se število prebivalstva, ki se je opredelilo za turško nacionalnost ni ujemalo z dejansko nacionalno pripadnostjo, priča tudi materin jezik, ki ga je turška narodnost govorila. Po popisu iz leta 1953 se je za turško narodnost opredelilo 259.535 prebivalcev, turški jezik pa je po istem popisu govorilo le 181.887 prebivalcev ali 70 %. Tabela 2 kaže to situacijo pri popisu iz leta 1953. Po popisu iz leta 1961 in na temelju podatkov Centra za demografske raziskave Inštituta za družbene vede v Beogradu, je od 182.964 opredeljenih Turkov turški jezik govorilo samo 90.883 ali približno 50 %. Ostalih 50 %, ki so se opredelili za turško narodnost, je govorilo albansko, srbohrvaško, makedonsko, romsko ali kakšen drug jezik.¹³⁰

Tablea 2

Turško prebivalstvo v republikah in pokrajinah po narodnosti in materinem jeziku — po popisu iz leta 1953

Republika in pokrajine	Opredeljeni za turško narodnost	Izjavili, da govoriyo turški jezik	Neujemanje	
			število	%
BiH	435	333	102	23,5
Črna gora	292	140	152	52,0
Hrvaška	276	199	77	27,8
Makedonija	203.938	153.160	50.778	24,8
Slovenija	68	71	+ 3	+ 4,4
Srbija brez pokr.	19.555	2.547	17.008	86,9
Vojvodina	388	344	44	11,3
Kosovo	34.583	25.103	9.480	— 7,4

Vir: Popis stanovništva 1953, Narodnost i maternji jezik, VIII, Savezni zavod za statistiku, Beograd 1959, str. 377.

Jezik kot družbeni odnos, ki izraža zgodovino nekega naroda, njegovo domovino, dom, družino itd., je zelo pomembna značilnost za osvetljevanje nacionalne pripadnosti vsake etnične skupnosti. Jezik ima značilnost dolgoročne nespremenljivosti in je poleg ostalega pokazatelj realnega obstoja neke narodnosti na določenem področju.

VIII.

Če se zdaj vrnemo na vprašanje povečanja števila albanskega prebivalstva v Jugoslaviji, je treba poudariti, da se je najbolj povečalo na Hrvaškem, v Vojvodini, Sloveniji in BiH (z indeksom nad 500 — Tabela 1). Če pogledamo razširjenost po občinah, potem so Albanci

¹²⁹ M. Panov, »O nekim posledicama nastalim u vezi sa iseljavanjem Turaka iz SR Makedonije posle drugog svetskog rata«, Zbornik VI Kongresa FNRJ, Ljubljana 1962, str. 353—356.

¹³⁰ Grupa autora, Demografska kretanja i karakteristike stanovništva Jugoslavije prema nacionalnoj pripadnosti, Centar za demografska istraživanja, Institut društvenih nauka, Beograd 1978, str. 139—142.

leta 1961 živeli v več kot 120 občinah v vseh republikah in pokrajinah. V mnogih občinah BiH, Vojvodine, Hrvaške in Slovenije je njihov delež v celotnem prebivalstvu neznaten (od 0,1 do 1%), toda s procesi migracije in naravnega prirastka je ta prisotnost vse bolj močna (tako številčno kot teritorialno). Povečanje števila Albancev izven prostorsko kompaktnih področij je pogojeno predvsem s sezonskim zaposlovanjem delovne sile ali pa delovne sile v stalnem delovnem razmerju, ki s seboj ni pripeljala svojih družin ali pa jih kasneje pripelje, včasih pa tudi z oblikovanjem nove prve zakonske skupnosti z ženskami iz nacionalnega in družbenega okolja, v katerem delajo in živijo.

Po popisu iz leta 1981 se je povečalo absolutno število Albancev v tistih občinah, kjer so prej živeli v neznatnem številu. Njihov delež v celotnem prebivalstvu se je povečal predvsem v vseh občinah na Kosovu, kjer danes prevladujejo (razen v občini Leposanić, kjer jih je le 5%), pa tudi v Makedoniji (prevladujejo v celotnem številu prebivalstva občine Tetovo — 69,8%, Gostivar 62,4%, v občinah Debar, Strugo in Kičevo jih je od 40—50%, 31,3% v občini Kumanovo, 22,5% na področju Skopja (86.804), Srbiji brez pokrajin (v občini Preševo jih je 85,3%, v občini Bujanovac 55,3% v Medvedji 31,9%) ter v manjšem številu črnogorskih občin (72% v občini Ulcinj, 20,6% v občini Plav, 12,6% v občini Bar — leta 1971 15% in 9,1% v občini Titograd — 1971 12%).

Glavnina albanske populacije je naslejena na Kosovu (71%) in to je odločilno tako za povečanje števila prebivalstva kot za druge značilnosti dinamike in strukture celotnega prebivalstva albanske narodnosti v Jugoslaviji. Čeprav je v celotnem povojnem obdobju očitno absolutno povečanje števila Albancev na Kosovu, pa njihov delež v celotnem prebivalstvu pokrajine ni nenehno rasel, temveč se je zmanjševal ali stagniral, ker je bil vse do leta 1961 povezan z opredeljevanjem Albancev za turško narodnost, kar je bila pripravljalna faza za izseljevanje v Turčijo. Ta proces, ki je bil pogojen s posebnimi družbenimi in političnimi okoliščinami, je bil tudi na poseben način favoriziran.¹³¹ Od leta 1961 je število Albancev ob manjšanju ali

stagnaciji števila nekaterih drugih nacionalnosti (Srbi, Črnogorci, Turki — razen Muslimanov in Romov) raslo, kar je bilo tudi realno pričakovati (Tabela 3 in 4). Poleg naravnega prirastka je na to povečanje vplivala tudi čisto zunanja okoliščina: odprtje univerze v Prištini (1970), zaradi česar so se tja pospešeno priseljevali Albanci, ki se v Makedoniji, Črni gori in južni Srbiji niso mogli šolati v svojem jeziku, in ki so tudi težko dobili zaposlitev.

Sicer pa Albanci v Jugoslaviji živijo v glavnem na najbolj nerazvitih področjih in v najnerazvitejših občinah. Prebivajo predvsem na vasi (leta 1961 83,3%, leta 1981 71,1%), v majhnih naseljih, v glavnem žive

¹³¹ F. Agani, »Regjistrimi i popullsisë dhe ca diskutime rreth tij«, Përparimi, nr. 7, Prishtinë 1971, str. 538—539.

od ekstenzivnega in naturalnega kmetijstva. Mnogo vasi, v katerih žive, nima prometnih povezav, so brez potrebne infrastrukture in objektov osebnega in družbenega standarda. Večina teh vasi je električno napeljavno dobila šele v letu 1986, še zmeraj pa je nekaj vasi (ali delov vasi), ki so brez elektrike. Glavni problem je urbaniziranje teh naselij in njihovo vključevanje v tokove splošnega družbenega razvoja.¹²²

Tabela 3

Gibanje deleža Albancev in drugih narodnosti v nacionalni strukturi prebivalstva Kosova po popisih od leta 1948 do leta 1981

Popis	Skupaj	Albanci	Srbi	Crnogorci	Muslimani	Turki	Romi	Ostali in neznano
1948	733.820	498.242	171.914	28.050	9.679	1.315	11.230	7.746
	100,0	68,5	23,6	3,9	1,3	0,2	1,5	1,0
1953	808.141	524.559	189.869	31.343	6.241	34.583	11.904	8.845
	100,0	64,9	23,5	3,9	0,8	4,3	1,5	1,0
1961	963.988	646.605	227.016	37.588	8.026	25.764	3.202	15.761
	100,0	67,2	23,6	3,9	0,8	2,7	0,3	1,6
1971	1.243.693	916.167	228.261	31.555	26.357	12.244	14.593	14.516
	100,0	73,7	18,4	2,5	2,1	1,0	1,2	1,1
1981	1.584.440	1.226.736	209.497	27.028	58.562	12.513	34.126	15.978
	100,0	77,4	13,2	1,7	3,6	0,7	2,1	1,0

Vir: Popis prebivalstva, gospodinjstev in stanovanj leta 1981. Nacionalna sestava prebivalstva po občinah, Statistički bilten 1295, Savezni zavod za statistiku, Beograd, 1982, str. 16.

Tabela 4

Povečanje ali zmanjšanje (—) števila prebivalstva narodnosti Kosova med popisi v %

Obdobje	Skupaj	Albanci	Srbi	Crnogorci	Muslimani	Turki	Romi	Ostali in neznano
1948—1953	11,4	5,2	10,4	11,6	— 35,5	2529,8	5,4	14,2
1953—1961	18,1	32,1	19,7	19,8	28,6	25,4	— 72,1	78,1
1961—1971	29,0	41,7	0,5	— 16,1	228,4	— 52,5	355,7	— 7,8
1971—1981	27,3	33,8	— 8,2	— 14,2	122,1	2,1	133,8	10,0
1948—1981	116,1	146,2	21,8	— 3,6	505,0	851,5	203,2	106,2

Vir: isti, podatke obdelal avtor.

¹²² H. Islami, »Problemi urbanizacije i standarda ruralnih naselja Kosova«, **Sociologija**, št. 3—4, Beograd 1984, str. 317—324; H. Islami, »Socijalno-demografske promene u kosovskom selu«, **Problemi socijalističkog razvoja poljoprivrede i sela**, Beograd—Ljubljana, 1983, str. 641—657.

IX. Sklep

Za sklep je mogoče reči naslednje: razširjenost Albancev se je skozi stoletja zmanjševala, kasneje pa so se širili na področju izven Balkanskega polotoka — ločevali so se od skupnega debla in etnično — geografskega jedra, od svojih prednikov — Ilirov, ki so v antičnem času naseljevali ves Balkan in širše. Procesi prerazporeditve in asimilacije so potekali v neugodnih zgodovinskih, političnih, ekonomskih in verskih okoliščinah. V poznem antičnem času se je mnogo Albancev romaniziralo, v srednjem veku slaviziralo, z udorom Turkov pa se je začelo intenzivno islamiziranje in izseljevanje v Grčijo, Italijo itd... V 19. in 20. stoletju so se izseljevali še v druge države izven evropskega kontinenta (v Ameriko, Avstralijo itd.) in še posebej iz Jugoslavije v Turčijo. Migracije so tekle v valovih in na vseh novih področjih doselitve so Albanci funkcionirali v celoti kot pozitiven element. Kljub oddaljenosti od matičnega območja je večina ohranila etnične in nacionalne karakteristike kot so jezik, narodnostna tradicija, običaji, folklor itd. in jih celo razvijala (časopisje, društva, radijski oddajniki itd.).

Vključevanje v splošne tokove premične industrijske družbe pomeni za Albance teritorialno razseljevanje. Izselsevanje iz posameznih področij, kjer žive zdaj in priseljevanje na druga področja, kjer so manj zastopani ali pa jih sploh ni, bo tudi značilnost v prihodnosti. V tem procesu premeščanja se bo gotovo zmanjšalo ali povečalo število albanskega prebivalstva na nekaterih področjih, vendar pa migracij velikega obsega (kakršne so bile izzvane z različnimi »pull« in »push« faktorji od nekdanj do današnjih dni) gotovo ne bo (s tem mislimo na migracije, ki bi povzročile demografsko pustinjo na določenih ozemljih, asimilacijo, raznorodovanje in zmanjšanje števila Albancev). Vendar pa je zaskrbljujoče dejstvo odhajanja Albancev iz Makedonije v Turčijo, iz Črne gore in Makedonije v Ameriko, v zadnjem času pa s Kosova (iz okolice Peći) v nordijske dežele, posebno na Norveško. Zanimivo je, da družba ta odhod brez vrnitve ravnodušno opazuje.

Zaradi visoke, čeprav padajoče stopnje natalitete, mlade starostne strukture in hitrega zmanjševanja splošne in infantilne smrtnosti (izboljševanje družbenoekonomskih in zdravstvenih pogojev življenja podaljšuje življensko dobo), bo demografska rast albanske populacije še naprej velika. Z demografskega stališča bodo Albanci predstavljali pomemben del prebivalstva narodov in narodnosti Evrope in sveta. Albanci v matični deželi, ki so imeli od leta 1970 do 1986 povečanje za 40,5 % in Albanci v Jugoslaviji (povečanje za 52,7 % od 1971 do 1987) seveda predstavljajo temelj te rasti. Toda glede na dejstvo, da imajo Albanci v Jugoslaviji večjo relativno rast v zadnjih dveh desetletjih in da predstavljajo 40 % celotnega števila Albancev v teh dveh deželah, je že danes težko reči, katera dežela je v demografskem smislu matica, katera pa veja.

Temelj pričujoče študije so avtorjevi teksti na temo razširjenosti, rasti in migracij prebivalcev albanskega naroda, ki jih je objavljial zadnjih deset let v različnih strokovnih in znanstvenih revijah: Prim:

»Pregled rasprostranjenosti i porasta broja Albanaca u svetu«, **Stanovništvo**, br. 1—4, CDI, IDN, Beograd 1978, str. 188—211; »Shtirirja, migrimi dhe numri i shqiptarëve në botë«, **Përparimi**, nr. 3, Prishtinë 1979, str. 351—365; »Shtirirja dhe lëvizja e numrit të shqiptarëve në Jugosllavi«, **Përparimi**, nr. 4, Prishtinë 1979, str. 517—539; »La croissance démographique du Kosovo«, **Population**, No 4—5, Institut national d'études démographiques, Paris 1979, str. 915—919; »Le développement démographique du Kosovo (Yougoslavie)«, **Revue géographique de l'Est**, No 1—2, Nancy 1979, str. 87—100; **Popullsia e Kosovës. Studim demografik**, Prishtinë 1981, str. 199—224; »La diaspora d'un peuple méditerranéen: le cas de Albanais«, **Peuples méditerranéens**, No 15, Paris 1981, str. 73—84; »La population albanaise de Yougoslavie: accroissement numérique et répartition spatiale«, **Population**, No 1, Institut national d'études démographiques, Paris 1983, str. 166—173.

Prevedla Vlasta Jalušič

Zaradi visoke četravredne stopnje natalitete mlade starostne struktura in hitra ravnostna spolna in intenzivna smrtnost izboljšanje družbenoekonomskih in zdravstvenih pogojev življenja podaljšuje življenjsko dobo, do demografske rasti albanske populacije se naprejuje. Demografska ravnostna stopnja albanske populacije je pomembna del proizvodnje zaradi in ravnostna stopnja rasti Albani v mestni deli, ki so imeli od leta 1970 do 1988 povprečno 24,03% in Albani v jugoslaviji (povprečno za 22,7% od 1971 do 1987) ravnostna stopnja rasti. Toda ravnostna stopnja rasti imajo Albani v Jugoslaviji večjo relativno rasti v zadnjih dveh desetletjih in se ravnostna stopnja rasti Albani v mestni deli ravnostna stopnja rasti. Toda ravnostna stopnja rasti imajo Albani v Jugoslaviji večjo relativno rasti v zadnjih dveh desetletjih in se ravnostna stopnja rasti Albani v mestni deli ravnostna stopnja rasti.

Jean-Didier Castagnou

Geneza futurja v slovanskih jezikih

Ob začetku se predavatelj čuti dolžnega izreči besedo zahvale organizatorjem kongresa, ker so nam naklonili priložnost, da ponovno pretrasemo tematiko, ki smo jo v preteklosti, zlasti pred štirimi leti, na zasedanju Societe de linguistique de Paris (Pariškega lingvističnega združenja) že obravnavali, ko nam je njegovo vodstvo blagohotno dalo možnost ponovno povzeti besedo.¹ Vendar pa, če smo 18. junija 1983 prišli do zaključka (gl. povzetek, ki ga je med tem objavil Bilten združenja), da je potrebna ostra, a hkrati konstruktivna kritika nekih »sprejetih idej«, nam bo to spoznanje oziroma iz njega izhajajoči zaključek, danes služilo za uvod. Kako ne takoj opozoriti na dejstvo, da je med tem »Rim spregovoril« (Roma locuta est)? Mar v Encikliki 28. junija 1985 »Slavorum Apostoli« ne najdemo nekaj, kar je sposobno navdihniti kogarkoli, ki bi se opogumil spodbijati to ali ono sprejeto idejo, o kateri je 18. junija 1983 tekla beseda. Res je, da en odlomek Enciklike vsekakor nedvomno in kar najbolj izrecno podpira članek preminulega profesorja Tadeusza Milewskega iz Krakova, ki smo ga leta 1983 navedli v podkrepitev prve točke naših zaključkov.

Tega istega leta 1985 se je pričelo obhajanje nekega izjemno važnega jubileja za študij slovanskih jezikov in se hitro v razveseljivem obsegu razmahnilo. S posvetovanji in konferencami v narodnih ter mednarodnih okvirih, s katerimi so v različnih državah do sedaj proslavili

¹ Govornik ima v mislih svojo vrnitev v omenjeno združenje leta 1983, ko mu je bilo (tik pred predavanjem 18. junija) vrnjeno članstvo, ki mu je bilo pred tem odvzeto v zvezi z znanimi dogodki iz leta 1968. Potek teh burnih dogajanj — izključitve in ponovne izvolitve — je samo delno zabeležen v zapisnikih združenja.

pomembno obletnico,² so številni slavisti javno pokazali svojo privrženost slavistični stroki. Ob tem je prišlo do dalekosežne izmenjave mnenj, ki kot kaže, pogostokrat soglaša z razglabljanji v predavanju z dne 18. junija 1983 in še zlasti z njegovimi zaključki. Ta soglasja naj bi našla odmev ali morda svoj zvesti odsev v različnih objavah, ki so v pripravi in za katere je torej upati, da kmalu izidejo. Vendar pa bi bilo vsaj prezgodaj napraviti celo površno in skrajšano bilanco omenjenega jubilejnega praznovanja, saj se bo najbrž nadaljevalo vsaj do leta 1988 s prireditvijo mednarodnega srečanja v Švici, s kolokviji in predavanji, kjer bo pahljača obravnavanih vprašanj še gotovo bolj razprta ter popolnejša kot na prejšnjih srečanjih.

Končno ne kaže pozabiti nedvomno najbolj trajnega učinka, prave kro-
ne omenjenih proslav 800-letnice, namreč ustanovitve nekega društva pod okriljem Ljubljanskega lingvističnega krožka, društva, ki bo oživljalo spomin na jezikoslovca Luciena Tesniera. Komu ni znano, da je ta odlični lingvist sprva posvetil svoje delovanje in kariero v celoti študiju slovanskih jezikov? Res je, da je Lucien Tesniere pozneje v

² Prislunhimo še enkrat zaključku nekega radijskega poročila pod naslovom »Teden v celoti v znamenju svetovne klasične in sodobne poezije«.

»Last but not least, ob koncu tega tedna, v celoti posvečenega poeziji, se bomo lahko spomnili 800-letnice Slova o polku Igorjevem. Ta znameniti primerek evropskega srednjeveškega pesništva opeva pravzaprav nesrečni bojni pohod proti Polovcem v letu 1185. Na posameznih jugoslovanskih televizijah so se že — in v tem pogledu jih je treba pohvaliti — spomnili tega dela z odličnimi oddajami, ki so bile v javnosti zelo ugodno sprejete. Ljubljanska televizija je posvetila Slovu 15-minutno oddajo 10. septembra 1985 in jo čez tri dni ponovila. Unesco je že leta 1983 sprejel sklep in povabil ves mednarodni znanstveni svet k praznovanju obletnice. Ustanovljen je bil tudi poseben odbor za 800-letnico in ta je pripravil mednarodno **poslanico**. Zaradi nje je bilo ali še bo po vsem svetu več mednarodnih znanstvenih srečanj, na katerih bodo slavili to delo in mu posvečali **nove** raziskave, **kakor so mu jih že do zdaj**. Člani mednarodnega odbora so bili mnenja, da je treba upoštevati enega pglavitnih prispevkov na tem področju, ki ga je oskrbel dr. Rajko Nahtigal, akademik in predsednik SAZU, in pripraviti tako mednarodno znanstveno srečanje tudi v Ljubljani. Njegovemu mnenju sta se že pridružili dve slovenski instituciji: uredništvo časopisa za kritiko znanosti in Filozofska fakulteta v Ljubljani. Zato se ob koncu prvega tedna decembra, spomnimo pesnitve, ki jo resolucija Unesca imenuje »biser vesoljnega pesništva«.

K tej posebej prepričljivi oddaji ljubljanskega radija ob začetku decembra 1985 velja dodati pomemben, če ne rečemo odločilen delež, ki ga je jugoslovanska slavistika prispevala k preliminarnim pripravam omenjenega razmaha proslav. Glej že v letu 1977 razprave o Slovu objavljene v različnih glasilih (med njimi celo v Časopisu za kritiko znanosti) v zvezi s 100-letnico rojstva Rajka Nahtigala; glej posebno številne jugoslovanske prispevke na slavističnih kongresih, leta 1978 v Zagrebu, leta 1983 v Kijevu (na zadnjem je M. Babović poročal o jugoslovanskih raziskavah Slova, T. Dimitrovski pa o novejših njegovih prevodih v Jugoslaviji...); glej izredno razgibano počastitev Slova v sami Ljubljani leta 1985. Proslave, ki se bodo boveda še nadaljevale do leta 2001 (glej razpravo ukrajinskega profesorja na Harvardski univerzi Omeljana Prščaka, IJSLP IX str. 82) so že prenesle toliko novega, da z njimi lahko datiramo prelomnico oziroma preobrat v slavistiki. Vse to je mogoče pripisati nevenljivim zaslugam deleža jugoslovanske slavistike, čigar impulz je bil izredno učinkovit...

drugi polovici svoje življenjske poti ta študij malce zanemaril. Proslava 800-letnice ponuja odlično priložnost za ugotovitev, da se Tesniere temu študiju sam nikdar ni prostovoljno izneveril in še manj hote izmikal.³ Načrtovano društvo želi seveda biti mednarodno. Zaželeno je torej, da bi te pobude, ki jih je sprožil, ponovimo to še enkrat, Ljubljanski lingvistični krožek, naletele v mednarodnem prostoru na ustrezen odmev. Naj zato mednarodni sloves in ugled odličnega lingvистa in slavista, kakršen je Lucien Tesniere nedvomno bil, služita kot katalizator, kot poziv k združenju vsakomur, ki si želi, da bi praznovanje 800-letnice pripeljalo do tako zaželenega in potrebnega preporoda študija slavističnih ved na eni strani in na drugi služilo kot vzpodbuda takoimenovanim humanitarnim znanostim nasploh. To željo in ta klic pošiljajo ustavni člani novega društva vsem stanovskim tovarišicam in tovarišem, oziroma kolegicam in kolegom iz vsega sveta iz tiste same bele Ljubljane, kjer je Lucien Tesniere preživel nezamisljiv in silno ploden del svojega življenja.

Po teh splošnih razmišljanjih, ki se bodo menda marsikomu izmed vas zdela malce predolga, vendar pa so bila neizogibna za oris prizorišča debate, naj pristopimo k točno določenemu vprašanju o genezi (nastanku) analitičnega (opisnega) durativnega futura, ki je prevladal v nekaterih slovanskih jezikih, seveda v ruščini, vendar pa ne v vseh, in ki se izraža z infinitivom nedovršnega glagola, kateremu se kot pomožni glagol pridruži prezent — futur glagola biti. Proces čigar cilj je ta opis, se po našem mnenju deli v pet faz oziroma etap, ki sledijo druga drugi. Zahteve oziroma imperativi, ki izvirajo iz ekonomskih dejstev, razlagajo prehode iz ene faze v drugo. Am Anfang war die wirtschaftliche Tat! Te zahteve (imperativi) so posebej povzročile razcep oziroma anakolut v stavčni zvezi, do katerega je nenadoma prišlo med 3. in 4. fazo procesa; personalizacija brezosebne stavčne zveze je končno dala nekaj, kar nasprotuje lingvističnemu občutju indoevropelcev, saj gre za anomalijo, ki krši običajne norme in ki jo je zato Karel Rösler opravičeno imenoval in označil kot »sinnwidrig« (popačenje). Ker nam odmerjeni čas ne dopušča, da bi šli v podrobnosti, se bomo omejili zgolj; na to, da so vse etape ali faze, ki jih razlikujemo, zares izpričane in gradivu z ustreznimi primeri. Naši hipotezi torej ni mogoče očitati, da je neutemeljena in brez podlage. Sicer pa naša domneva veliko dolguje poročilu o »Lingvističnih univerzalijah« (povsod veljavnih zakonih), poročilu, ki ga je preminuli poljski lingvist Jezry

³ K zapisanemu v SBL (12. zvezek 66—67) velja dodati, da je po svoji preiselitvi leta 1937 iz Strasbourga v Montpellier, kjer je prevzel na tamkajšnji univerzi po znamenitem Mauriceu Grammontu (1866—1948) katedro, ki je imela zelo malo skupnega s slavistiko, Lucien Tesniere vendar ostal zvest slavistiki do svoje prezgodnje smrti 6. decembra 1954. O njegovi zvestobi pričata med drugim razprava objavljena 1951 leta: »Les antécédents du nom russe de la gare« (RES 1951, 255—267), ki jo BSL navaja, in še več, pogumna obsežna in zelo prepričljiva recenzija publikacije AIPHOSA »La geste du prince Igor«, New York 1948. Te zadnje, ki je izšla v BSLP tega samega 1948. leta, BSL ne navaja! Ostaja pa odprto vprašanje, ali je L. T. res dočakal knjige Rajka Nahtigala (SAZU 1954).

Kurylowicz predstavil v Bologni na 11. mednarodnem kongresu lingvistov. Naša domneva se popolnoma ujema s tezami J. K. o teoretičnih premisah (predpostavkah) nastanka (geneze) futura (gl. 22—23 strani v Aktih kongresa). Moramo pa posvariti vsakogar, ki bi predlagani obrazložitvi hotel podtakniti monogenistično težnjo. Da bi zavrgli takšno obtožbo, poudarimo, da so morebitni proces in ustrezne tvorbe zelo verjetno nastale vsakokrat in povsod, kjer je moč omenjenih zahtev in imperativov ustvarila ugodne pogoje, torej ne samo v središču češke v 10. stoletju, marveč tudi v Veliki Poljski, na dalmatinski obali in drugje. Na neodvisen način in na vseh področjih so enaki razlogi vsakokrat dali enake učinke. Zdi se, da je prva etapa procesa — izpričujejo jo predvsem Brižinski spomeniki in Slovo Igorjevo, kjer smo poiskali primere — nekako ušla pozornosti in skrbem Karla Röslerja ter Helene Křížkové, katerih študije vsekakor predstavljajo avtoriteto na tem področju, po drugi strani pa so te njune študije bogate s primeri, ki dobro ilustrirajo kasnejše etape. Mar se je potrebno vprašati, glede na obstoječi položaj, kakšni so resnični vzroki za to pomanjkljivost? Ali je, ali pa ni na to etapo vlivala enakovredna romanska konstrukcija iz istega obdobja, katere oblika »est mihi scribere« je za Alfreda Ernouta »preprost nadomestek za futur«? Kakšne narave so mogli biti morebiti medsebojni vplivi med končno slovansko obliko (4. ali 5. etapa glede na jezik) in obliko futura, ki je na koncu prevladala v nemščini?⁴ Ko smo o vsem tem povprašali strokovnjake (slaviste, romaniste in predvsem germaniste) nam je za preučevanje ostala še ena, nič manj pomembna stvar: obstoj v vidnem delu procesa neke oblike perifrastičnega futura, ki je bila konkurenčna in v skladu z omenjenimi indoevropskimi normami; to obliko pa lahko s Karlom Röslerjem označimo kot »sinnvoll« (nepopačenje) in nič več kot »sinnwidrig« (popačenje), saj se pomožni glagol »biti« tokrat ne dodaja nedoločniku ampak neki obliki, ki izvira iz deležnika. To isto nepopačeno konstrukcijo, ki se je dolgo obdržala v besedilih, je končno druga, popačena, povsem izrinila iz sodobne češčine in sodobne ruščine, medtem ko jo je poljščina obdržala do današnjih dni poleg druge. Če gre za tisti slovanski jezik, ki je v mnogih pogledih najbolj arhaičen in ki je prav v Lucienu Tesnereu našel svojega razlagalca, namreč za slovenščino, je ta jezik nedotaknjeno ohranil konstrukcijo, ki se ujema z indoevropskimi normami, medtem ko druga konstrukcija, z infinitivom, v njem nikoli ni bila izpričana. Ali iz tega izhaja sklep, da omenjene zahteve ali imperativi gospodarskega značaja nikoli niso prizadele slovenščine?

V zvezi z obstojem obeh konkurenčnih oblik v poljščini, oblik, ki sta preživeli do danes, ali je to sled vpliva starocerkvenoslovanščine na

⁴ Namig na tezo, ki jo zagovarja del nemške (in ne samo nemške) slavistike. Češki, ruski, itd. durativni futur naj bi nastal kot posnemanje nemškega. To tezo Karla Röslerja (glej Wiener slavistisches Jahrbuch II, 1952, 103—149), v celoti sprejema Herbert Galton (glej The main functions of the slavic verbal aspect, Skopje 1976, posebej stran 43), kljub prepričljivim protidokazom Helene Křížkové (njena knjiga je izšla v Pragi leta 1960). Prav vprašanje o morebitnih vplivih slovanskega futura tega tipa na nemški, je bil predmet predavanja 18. junija 1983.

tvorbo poljskega knjižnega jezika ob njegovih začetkih? Ali končna zmaga konstrukcije z nedoločnikom, na primer v češčini in v ruščini, dolguje nekaj dejstvu, da je infinitiv zaradi svoje nespremenljivosti bolj priročen kot ustrezna oblika, ki izvira iz deležnika? Ali je treba omenjeno konstrukcijo, ki se je relativno pozno udomačila v ruščini (v primerjavi s češčino in poljščino) razlagati zapoznelim učinkom zahtev oziroma imperativov, o katerih je tekla beseda, ali pa bi bilo bolj primerno to zamudo razložiti s kakšnim drugim vzrokom? Če da, s katerim? Vsa ta vprašanja bi morala vzpodbuditi vse tiste, ki bi si želeli kritično pregledati in, kar temu sledi, zavrnilo tradicionalne sheme in na ta način izkopati slavistični študij iz kolesnic že prehojenih poti, skratka ga usmeriti v preporod.

Takšen preporod je težko zasnovati — bodi rečeno ob zaključku — brez udeležbe tako imenovane nemške znanosti v najširšem pomenu te besede, to je, upoštevajoč vse, kar se na določenem področju, v tem primeru na področju slavistike, misli, govori in tiska v Goethejevem jeziku, ki služi kot posredovalec in skupni imenovalec.⁵ Glede na to, kaj vse dolgujemo tej znanosti v preteklosti, ni nič čudno, da smo njej že dolžni zahvalo za prenekateri prispevek, ki je utrl nove poti. Mar ni dobro znamenje npr. videti, da se Conrad Grau brez vsakršnih kompleksov ukvarja z nastankom zloglasnega Archiva fuer Slavische Philologie Vatroslava Jagića (članek je izšel v Berlinu 1968, ruski povzetek na 6. kongresu slavistov)? Ali mar ni tudi dobro znamenje, če se je Helmut Kneiper iz Bonna v Mainz u l. 1981 spoprijel z vprašanjem nastanka sodobne ruščine, tudi ta brez vnaprejšnjih apriorizmov, in tako dal zdravo lekcijo nekim lingvistom-slavistom? Oba, Grau kot Kneiper, sta vsak po svoje pripravila pot nekaterim tezam, o katerih ste pravkar slišali. Hvaležnost, ki jima jo dolgujemo, pa nas je primorala, da omenimo njuni imeni kot zaključek.

⁵ V tako pojmovano, v širokem pomenu »nemško znanost« seveda v preteklosti sodita Popjitar in Miklošič, prav tako kot še danes marsikateri češki oziroma moravski, poljski, bolgarski, itd. znanstvenik, ki iz različnih razlogov se izraža delno ali v celoti v nemščini. Posebno pomembne so danes nemško pisane številne razprave v bolgarskega akademika Beševlieva o protobolgarski oziroma neslovanski preteklosti današnjih prebivalcev Bolgarije. Hkrati bi bilo smešno oziroma zgrešeno zamolčati, da ista »nemška znanost« včasih tudi zgreši ali si privoščiti iz znanih razlogov marsikatero »hudo napako«. Glej v preteklosti razprave A. Leskiena kot tudi Vatroslava Jagića, itd. ter danes članek Klause Trosta »Karamzin und das Igorlied« Anz. für slav. Phil. B. VII 128—145. Takšne spodrsrljaje je seveda težko opravičiti samo iz znanstvenega zornega kota...

Predavanje v znamenju »Brižinskih spomenikov« in »Slava o polku Igorove«.

Predavanje je bilo predstavljeno na 14. International Congress of Linguists v Berlinu. Nanaša se na tematiko, ki jo bralci že dobro poznajo (glej Avtentičnost pesnitve o polku Igorove in akademik Rajko Nahtigal, št. 27—28 1978, str. 233—260). Glede na odmerjeni čas (20 minut) se predavatelj 14. 8. 1987 ni mogel izogniti določeni nedorečenosti. Upajmo, da bo to v kratkem nadomeščeno z objavo bolj izčrpnih razprav, predstavljene 18. 6. 1983 na zasedanju Société de linguistique de Paris (Pariškega lingvističnega društva).

Ob začetku čutimo dolžnost izreči besedo zahvale organizatorjem kongresa, ker so nam naklonili priložnost, da ponovno obravnavamo tematiko, ki smo jo v preteklosti, zlasti pred štirimi leti, na zasedanju Société de linguistique de Paris (Pariškega lingvističnega združenja) že obravnavali, ko nam je vodstvo društva blagohotno dalo možnost ponovno povzeti besedo.¹ Vendar če smo 18. junija 1983 prišli do zaključka (gl. povzetek, ki ga je med tem objavil Bilten združenja), da je potrebna ostra, a hkrati konstruktivna kritika nekih »sprejetih idej«, nam bo to spoznanje oziroma iz njega izhajajoči zaključek, danes služilo za uvod. Kako naj ne bi takoj opozorili na dejstvo, da je med tem »Rim spregovoril« (Roma locuta est)? Mar v Encikliki 28. junija 1985 »Slavorum Apostoli« ne najdemo nekaj, kar je sposobno navdihniti kogarkoli, ki bi se opogumil spodbijati to ali ono sprejeto idejo, o kateri je 18. junija 1983 tekla beseda? Res je, da en odlomek Enciklike vsekakor nedvomno in kar najbolj izrecno podpira članek preminulega profe-

¹ Govornik ima v mislih svojo vrnitev v omenjeno združenje leta 1983, ko so mu (tik pred predavanjem 18. junija) vrnili članstvo, ki so mu ga pred tem odvzeli zaradi znanih dogodkov iz leta 1968. Potek teh burnih dogajanj — izključitve in ponovne izvolitve — je samo delno zabeležen v zapisnikih združenja.

sorja Tadeusza Milewskega iz Krakova, ki smo ga leta 1983 navedli v podkrepitev prve točke naših zaključkov.

Istega leta (1985) se je pričelo obhajanje nekega za študij slovanskih jezikov izjemno važnega jubileja in se hitro razmahnilo v razveseljivem obsegu. S posvetovanji in konferencami v narodnih ter mednarodnih okvirih, s katerimi so v različnih državah do sedaj proslavili pomembno obletnico,² so številni slavisti javno pokazali svojo privrženost slavistični stroki. Ob tem je prišlo do daljnosežne izmenjave mnenj, ki, kot kaže, pogosto soglaša z razglabljanji v predavanju z dne 18. junija 1983 in še zlasti z njegovimi zaključki. Ta soglasja naj bi našla odmev ali morda svoj zvesti odsev v različnih objavah, ki so v pripravi in za katere torej lahko upamo, da bodo kmalu izšle. Vendar pa bi bilo prezgodaj napraviti celó površno in skrajšano bilanco omenjenega jubilejnega praznovanja, saj se bo najbrž nadaljevalo vsaj do leta 1988 s prireditvijo mednarodnega srečanja v Švici, s kolokviji in predavanji,

² Prisluhnilo še enkrat zaključku nekega radijskega poročila pod naslovom »Teden v celoti v znamenju svetovne klasične in sodobne poezije«:

»Last but not least. Ne nazadnje bomo konec tega pesniškega tedna obhajali 800-letnico Slova Igorjevega. To znamenito delo evropske srednjeveške poezije opeva pravzaprav nesrečni vojni pohod proti Polovcem leta 1185. Različne jugoslovanske televizijske hiše so nas ob 800-letnici spomnile — za to jim je treba še posebej čestitati — na obstoj tega dela z odličnimi oddajami, ki jih je občinstvo zelo lepo sprejelo. TV Ljubljana je posvetila Slovu Igorjevem 15 minutno oddajo 10. 9. 1985 in jo tri dni kasneje ponovila. UNESCO s svojo resolucijo že od leta 1983 vabi mednarodno znanstveno skupnost, da dostojno proslavi obletnico. Sestal se je celo mednarodni komite za 800-letnico, da bi želji, ki jo je izrazila mednarodna organizacija, dal konkretno obliko. Zato so ali pa bodo priredili številna mednarodna znanstvena srečanja po vsem svetu, ki bodo podala bistvo dosedanjih raziskav oziroma jih bodo poskušala še obogatiti. Glede na poglobljen prispevek akademika in prvega predsednika SAZU Rajka Nahtiga na tem področju, se je članom mednarodnega komiteja zdelo primerno, da bi bilo mednarodno znanstveno srečanje te vrste tudi v Ljubljani. Njihovi želji sta se pridružili najmanj dve slovenski ustanovi: na eni strani redakcija časopisa za kritiko znanosti in na drugi Filozofska fakulteta. Konec prvega tuda v decembru bo torej priložnost, da obudimo spomin na tisto, čemur resolucija UNESCA pravi »biser vesoljnega pesništva«.

K tej posebno prepričljivi oddaji Ljubljanskega radija v začetku decembra 1985 velja dodati pomemben, če ne odločilen delež, ki ga je jugoslovanska slavistika prispevala k preliminarnim pripravam omenjenega razmaha proslav. Glej (že v letu 1977) razprave o Slovu, objavljene v različnih glasilih (med njimi celo v Časopisu za kritiko znanosti) v zvezi s 100-letnico rojstva Rajka Nahtigala; glej poročilce Vlada Nartnika »Ob prvemu prevodu Slova o polku Igorve v slovenščino«, za mednarodni simpozij v Ljubljani od 1.—3. julija 1981 (Zb. Obdobja III, str. 261 in sl.); glej posebno številne jugoslovanske prispevke na slavističnih kongresih, leta 1978 v Zagrebu, leta 1983 v Kijevu (na zadnjem je M. Babović poročal o jugoslovanskih raziskavah Slova, T. Dimitrovski pa o njegovih novejših prevodih v Jugoslaviji...); glej izredno razgibano počastitev Slova v sami Ljubljani leta 1985. Proslave, ki se bodo bojda še nadaljevale do leta 2001 (glej razpravo ukrajinskega profesorja na Harvardski univerzi Omeljana Pricaka, IJSLP IX str. 82), so že prinesle toliko novega, da z njimi lahko datiramo prelomnico oziroma preobrat v slavistiki. Vse to je mogoče pripisati neminljivim zaslugam deleža jugoslovanske slavistike, katere impulz je bil izredno učinkovit...

kjer bo pahljača obravnavanih vprašanj gotovo še bolj razprta ter polnejša kot na prejšnjih srečanjih.

Končno ne kaže pozabiti nedvomno najbolj trajnega učinka, prave krone omenjenih proslav 800-letnice, namreč ustanovitve nekega društva pod okriljem Ljubljanskega lingvističnega krožka, društva, ki bo oživljalo spomin na jezikoslovca Luciena Tesniera. Komu ni znano, da je ta odlični lingvist sprva v celoti posvetil svoje delovanje in kariero študiju slovanskih jezikov? Res je, da je Lucien Tesniere pozneje v drugi polovici svoje življenjske poti ta študij malce zanemaril. Proslava 800-letnice ponuja odlično priložnost za ugotovitev, da se Tesniere temu študiju sam nikdar ni prostovoljno izneveril in še manj hote izmikal.³ Načrtovano društvo seveda želi biti mednarodno. Zaželjeno je torej, da bi te pobude, ki jih je sprožil, ponovimo to še enkrat, Ljubljanski lingvistični krožek, v mednarodnem prostoru naletele na ustrezen odmev. Naj zato mednarodni sloves in ugled odličnega lingvista in slavista, kakršen je Lucien Tesniere nedvomno bil, služita kot katalizator, kot poziv k združenju vsakomur, ki si želi, da bi praznovanje 800-letnice — na eni strani pripeljalo do tako zaželenega in potrebnega preporeda študija slavističnih ved in na drugi služilo kot vzpodbuda tako imenovanim humanitarnim znanostim nasploh. To željo in ta klic pošiljajo ustanovni člani novega društva vsem stanovskim tovarišicam in tovarišem oziroma kolegicam in kolegom iz vsega sveta iz prav tiste bele Ljubljane, kjer je Lucien Tesniere preživel nezanemarljiv in silno ploden del svojega življenja.

Po teh splošnih razmišljanjih, ki se bodo menda marsikomu izmed vas zdela malce predolga, vendar so bila neizogibna za oris prizorišča debate, naj pristopimo k točno določenemu vprašanju o genezi (nastanku) analitičnega (opisnega) durativnega futura, ki je privladal v nekaterih slovanskih jezikih, posebno v ruščini, vendar pa ne v vseh, in ki se izraža z infinitivom nedovršnega glagola, ki se mu kot pomožni glagol pridruži prezent-futur glagola biti. Proces, čigar cilj je ta opis, se po našem mnenju deli v pet faz oziroma etap, ki sledijo druga drugi. Zahteve oziroma imperativi, ki izvirajo iz ekonomskih dejstev, razlagajo prehode iz ene faze v drugo. Am Anfang war die wirtschaftliche Tat! Te zahteve (imperativi) so povzročile razcep oziroma anakolut v stavčni zvezi, do katerega je nenadoma prišlo med 3. in 4. fazo procesa; personalizacija brezosebne stavčne zveze je končno dala nekaj, kar nasprotuje lingvističnemu občutju Indoevropejcev, saj gre za anomalijo,

³ K zapisanemu v SBL (12. zvezek 66—67) velja dodati, da je po svoji preselitvi (leta 1937) iz Strasbourga v Montpellier, kjer je na tamkajšnji univerzi po znamenitem Mauriceu Grammontu (1866—1948) prevzel katedro, ki je imela zelo malo skupnega s slavistiko, Lucien Tesniere vendar ostal zvest slavistiki do svoje prezgodnje smrti 6. decembra 1954. O njegovi zvestobi pričata med drugim razprava objavljena 1951. leta »Les antecedents du nom russe de la gare« (RES 1951, 255—267), ki jo navaja BSL, in še več, zelo pogumna, obsežna in zelo prepričljiva recenzija publikacije AIPHOSA »La geste du prince Igor«, New York 1948. Te zadnje, ki je izšla v BSLP 1948. leta, SBL ne navaja! Ostaja pa odprto vprašanje, ali je L. T. res dočakal izid knjige Rajka Nahtigala (SAZU 1954).

ki krši običajne norme in ki jo je zato Karel Rösler upravičeno ime-
noval in označil kot »sinnwidrig« (popačenje). Ker nam odmerjeni
čas ne dopušča, da bi šli v podrobnosti, se bomo omejili zgolj na to,
da so vse etape ali faze, ki jih razlikujemo, zares izpričane v gradivu z
ustreznimi primeri. Naši hipotezi torej ni mogoče očitati, da je neutel-
meljena in brez podlage. Sicer pa naša domneva veliko dolguje poro-
čilu o »Lingvističnih univerzalijah« (povsod veljavnih zakonih), poro-
čilu, ki ga je preminuli poljski lingvist Jerzy Kurylowicz predstavil v
Bologni na 11. mednarodnem kongresu lingvistov. Naša domneva se
popolnoma ujema s tezami J. K. o teoretičnih premisah (predpostav-
kah) nastanka (geneze) futura (gl. 22—23 strani v Aktih kongresa).
Moramo pa posvariti vsakogar, ki bi predlagani obrazložitvi hotel pod-
takniti monogenistično težnjo. Da bi zavrgli takšno obtožbo, naj pouda-
rimo, da so morebitni proces in ustrezne tvorbe zelo verjetno nastale
vsakokrat in povsod, kjer je moč omenjenih zahtev in imperativov ust-
varila ugodne pogoje, torej ne samo v središču Češke v 10. stoletju,
marveč tudi v Veliki Poljski, na dalmatinski obali in drugje. Na neodvi-
sen način in na vseh področjih so enaki razlogi vsakokrat dali enake
učinke. Zdi se, da je prva etapa procesa — izpričujejo jo predvsem
Brižinski spomeniki in Slovo Igorjevo, kjer smo poiskali primere —
nekako ušla pozornosti in skrbem Karla Röslerja ter Helene Križkove,
katerih študije vsekakor predstavljajo avtoriteto na tem področju, po
drugi strani pa so te njune študije bogate s primeri, ki dobro ilustrir-
ajo kasnejše etape. Mar se je potrebno vprašati, glede na obstoječi
položaj, kakšni so resnični vzroki za to pomanjkljivost? Ali je, ali pa ni
na to etapo vplivala enakovredna romanska konstrukcija iz istega ob-
dobja, katere oblika »est mihi scribere« je za Alfreda Ernouta »pre-
prost nadomestek za futur«? Kakšne narave so mogli biti morebitni
medsebojni vplivi med končno slovansko obliko (4. ali 5. etapa glede
na jezik in obliko futura, ki je na koncu prevladala v nemščini?⁴ Ko
smo o vsem tem povprašali strokovnjake (slaviste, romaniste in pred-
vsem germaniste), nam je za preučevanje ostala še ena, nič manj po-
membna stvar: obstoj v vidnem delu procesa neke oblike perifrazič-
nega futura, ki je bila konkurenčna in v skladu z omenjenimi indo-
evropskimi normami; to obliko pa lahko s Karlom Röslerjem označimo
kot »sinnvoll« (nepopačenje) in nič več kot »sinnwidrig« (popačenje),
saj se pomožni glagol »biti« tokrat ne dodaja nedoločniku, ampak neki
obliki, ki izvira iz deležnika. To isto nepopačeno konstrukcijo, ki se je
dolgo obdržala v besedilih, je končno druga, popačena, povsem izrinila
iz sodobne češčine in sodobne ruščine, medtem ko jo je poljščina obdr-
žala do današnjih dni poleg druge. Če gre za tisti slovanski jezik, ki je
v mnogih pogledih najbolj arhaičen in ki je prav v Lucienu Tesnereu

⁴ Namig na tezo, ki jo zagovarja del nemške (in ne samo nemške) slavistike.
Češki, ruski, itd. durativni futur naj bi nastal kot posnemanje nemškega.
To tezo Karla Röslerja (glej Wiener slavistisches Jahrbuch II, 1952, 103—149)
v celoti sprejema Herbert Galton (glej The main functions of the slavic
verbal aspect, Skopje 1976, posebej stran 43), kljub prepričljivim proti-
dokazom Helene Križkove, (njena knjiga je izšla v Pragi leta 1960). Prav
vprašanje o morebitnih vplivih slovanskega futura tega tipa na nemški,
je bil predmet predavanja 18. junija 1983.

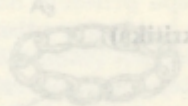
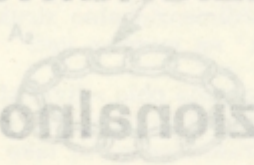
našel svojega razlagalca, namreč za slovenščino, je ta jezik nedotaknjeno ohranil konstrukcijo, ki se ujema z indoevropskimi normami, medtem ko druga konstrukcija, z infinitivom, v njem nikoli ni bila izpričana. Ali iz tega izhaja sklep, da omenjene zahteve ali imperativi gospodarskega značaja nikoli niso prizadele slovenščine? V zvezi z obstojem obeh konkurenčnih oblik v poljščini, oblik, ki sta preživelii do danes pa se postavlja vprašanje, ali je to sled vpliva starocerkvenoslovanščine na tvorbo poljskega knjižnega jezika ob njegovih začetkih? Ali končna zmaga konstrukcije z nedoločnikom, na primer v češčini in v ruščini, dolguje nekaj dejstvu, da je infinitiv zaradi svoje nespremenljivosti bolj priročen kot ustrezna oblika, ki izvira iz deležnika? Ali je treba omenjeno konstrukcijo, ki se je relativno pozno udomačila v ruščini (v primerjavi s češčino in poljščino) razlagati z zapoznelim učinkom zahtev oziroma imperativov, o katerih je tekla beseda, ali pa bi bilo bolj primerno to zamudo razložiti s kakšnim drugim vzrokom? Če da, s katerim? Vsa ta vprašanja bi morala vzpodbuditi vse tiste, ki bi si želeli kritično pregledati in, kar temu sledi, zavrnuti tradicionalne sheme in na ta način izkopati slavistični študij iz kolesnic že prehojenih poti, skratka usmeriti ga v preporod.

Takšen preporod je težko zasnovati — bodi rečeno ob zaključku — brez udeležbe tako imenovane nemške znanosti v najširšem pomenu te besede, to je, upoštevajoč vse, kar se na določenem področju, v tem primeru na področju slavistike, misli, govori in tiska v Goethejevem jeziku, ki služi kot posredovalec in skupni imenovalec.⁵ Glede na to, kaj vse dolgujemo tej znanosti v preteklosti, ni nič čudnega, da smo ji dolžni zahvalo že za prenekateri prispevek, ki je utrl nove poti. Mar ni dobro znamenje npr. videti, da se Conrad Grau brez vsakršnih kompleksov ukvarja z nastankom zloglasnega Archiva fuer Slavische Philologie Vatroslava Jagića (članek je izšel v Berlinu 1968, ruski povzetek na 6. kongresu slavistov)? Ali mar ni tudi to dobro znamenje, če se je Helmut Kneiper iz Bonna v Mainz u l. 1981 spoprijel z vprašanjem nastanka sodobne ruščine, tudi ta brez vnaprejšnjih apriorizmov, in tako dal zdravo lekcijo nekaterim lingvistom-slavistom? Oba, Grau i Kneiper, sta vsak po svoje pripravila pot nekaterim tezam, o katerih ste pravkar slišali. Hvaležnost, ki jima jo dolgujemo, pa nas je primorala, da njuni imeni omenimo kot zaključek.

⁵ V tako pojmovano, v širokem pomenu »nemško znanost« seveda v preteklosti sodita tudi Kopitar in Miklošič, prav tako kot še danes marsikateri češki oziroma moravski, poljski, bolgarski, itd. znanstvenik, ki se iz različnih razlogov izraža delno ali v celoti v nemščini. Posebno pomembne so danes številne nemško pisane razprave bolgarskega akademika Beševlieva o protobolgarski oziroma neslovanski preteklosti današnjih prebivalcev Bolgarije. Hkrati bi bilo smešno oziroma zgrešeno zamolčati, da ista »nemška znanost« včasih tudi zgreši ali si privoščii iz znanih razlogov marsikatero »hudo napako«. Glej v preteklosti razprave A. Leskienu kot tudi Vatroslava Jagića, itd. ter danes članek Klause Trosta »Karamzin und das Igorlied« Anz. für slav. Phil. B. VII 128—145. Takšne spodrslljaje je seveda težko opravičiti samo iz znanstvenega zornega kota.

Hkrati obstoječe različnodimenzionalne strukture ali predimenzionalnost

(Praktična križica)

V evklidski geometriji primerjamo strukture z merjenjem, medtem ko v projektivni geometriji to počnemo s primerjenjem ene množice točk z drugo množico točk s pomočjo projektivitet, ki so posebne transformacije. Različnost izstopanja preslikavanja na produkt (ali kor-pono) pomeni različne dimenzionalne preslikave. To razlikavo lahko primerjamo s nekim podobnim v aritmetiki, kjer smo razpravljali ne-številca s celotno številca na primer: kvadrat dveh števil (O). To pomeni, ker je zelo pomembno za naše nadaljnje razmišljanje.

(1821—1897) je postavil njihovev akon efektivno obdobje. Geometrija je del realitete (projektivne geometrije), del-geometrija je vse geometrija. — molus nivojejn an-je to tako razširimo vprašanje čim pomembnost, saj po naše pomenje pri kvantitete. Merila je namreč bila, ki da daje neko uporabno, praktičnost, računov, vse drugo je pogled neka splošna kraljevi, ki nam omogoča le omejen-omamom jakaz, znešarpr ajlvtaz nam se omajvav-ko tako pot bo izbrat omajnzar ab, to kot utvz mešan ma-terije y zvezl svitokrajn-izavazet, njegovomajnosto-geometrija kaže se bole otan? vzozut hntop si enajvtaz-veleka. At sevoj iz členov, polniti (obrov) kl. I. O-ner tamenjimo x analogno zaključeno yzvezo sestode iz-ih členov, dobimo $A \cdot C \cdot A$. Nato vsak člen, ki sestavlja rne-temenimo s se dopolnjevijo v dohimo množico $A \cdot D /$ no nadalujemo in dohimo razpoložljive $A \cdot C \cdot A \cdot C$. — izok-množice je li, vednoimajne Antonova množice A, ki je-omajne. Predpostavljamo, da se velikost členov, ki tvorijo-omajne, kmajntjez vzozetjem, vzozetjem, dte v-omajne povezano množice, ki se dteizavazet odtoške.

ZORNİ KOTI

Lucijan Vuga

Hkrati obstoječe različnodimenzionalne strukture ali brezdimenziionalnost

(Fraktalna kritika)

V evklidski geometriji primerjamo strukture z merjenjem, medtem ko v projektivni geometriji to počnemo s primerjanjem ene množice točk z drugo množico točk s pomočjo projektivitet, ki so posebne transformacije, razširjenje elementarnega preslikavanja na produkt (ali kompozicijo) poljubnega števila elementarnih preslikav. **To razširitev lahko primerjamo z nečim podobnim v aritmetiki, kjer smo razširili pojem števila s celega števila na ulomek: kvocient dveh celih števil.** (Op.: To smo podčrtali, ker je zelo pomembno za naše nadaljnje razmišljanje.) A. Cayley (1821—1895) je postavil trditev:

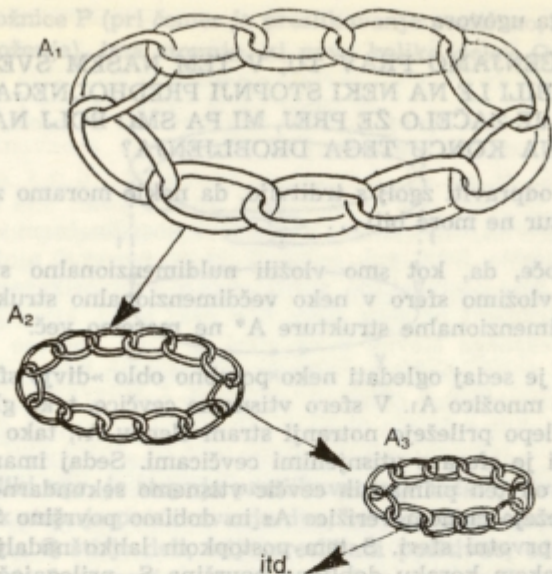
»Metrična geometrija je del deskriptivne (projektivne) geometrije, deskriptivna geometrija je vsa geometrija.«

Mogoče si že tu lahko zastavimo vprašanje, čemu nemetričnost, saj bo brez nje naše spoznanje brez kvantitete. Metrika je namreč tista, ki izgleda, da daje neko uporabnost, praktičnost, realnost, vse drugo je na prvi pogled neka abstrakcija kvalitete, ki nam omogočajo le omejena spoznanja.

Ali je res tako?

Ali ni merjenje v zvezi s človekovim bivanjem, njegovo omejenostjo v določen prostor in čas?

Zaključena veriga A_1 sestoji iz členkov (polnih torusov) (sl. 1). Če vsak členek zamenjamo z analogno zaključeno verižico sestoečo iz drobnejših členkov, dobimo $A_2 \subset A_1$. Nato vsak člen, ki sestavlja množico A_2 , zamenjamo s še drobnejšo verižico in dobimo množico $A_3 \supset A_2$. Tako lahko nadaljujemo in dobimo razporedje $A_1 \supset A_2 \supset A_3 \supset \dots$. Presek vseh teh množic je t.i. večdimenzionalna **Antoanova množica A^* , ki je nuldimenzionalna**. Predpostavljamo, da se velikost členkov, ki tvorijo množico A_n , neomejeno zmanjšuje z večanjem n , zato naj bi v A^* tudi ne obstajale povezane množice, ki bi bile različne od točke.

Sl.: 1

V zvezi s sliko 1 si moramo zastaviti več vprašanj. Prvo naj bi bilo v zvezi s sklepanjem (ki je intuitivno), da pridemo s tvorbo čedalje drobnejših verižic do nulldimenzionalne strukture. Postopek je zgrajen na nekem izhodnem stanju in na domnevem končnem stanju.

Izhodno stanje je neka veriga, ki je dobro vidna, lepo opredeljena (polni torusi), skratka take velikosti, ki je človeku dojemljiva in prilagojena njegovim čutilom — to izhodno stanje je **antropocentrično**. To sklepanje je zelo verjetno pravilno tudi zaradi tega, ker se na drugem kraju, pri tako imenovanem končnem stanju pojavlja nekaj neskončno majhnega, najdrobnejšega, kar ni več oprijemljivo, zdrobi se v nullo dimenzijo iz prvotno trodimenzionalnega torusa.

Upravičeno se nam zastavlja vprašanje, zakaj moramo začeti prav v tem našem svetu. Kako to, da začenjamo drobiti od tod navzdol? Oziroma še preprosteje, zakaj začenjamo prav pri tej dimenziji verige sestavljene iz polnih torusov? Nato sledi še vprašanje, zakaj končujemo nekje v neki megleni »neskončnosti«, kjer ne moremo postaviti jasne meje, vendar pravimo, da je tam verižica že tako drobna, da je sestavljena iz samih točk?

KAJ BI SE ZGODILO, ČE BI NAM USPELO RAZISKOVATI ŠE NAPREJ? Marsikdo bo vzkliknil, toda ravno zato je neskončnost, ker nam dopušča iti poljubno daleč pri tem drobljenju!

V prvem hipu sprejmimo ta ugovor in se sprijaznimo s tem, da je pač tam »konec«, ker je brez konca . . .

Toda drugega ugovora:

ZAKAJ ZAČENJAMO PRAV TU, V TEM NAŠEM SVETU, ZAKAJ NAJ NE BI BILI LE NA NEKI STOPNJI PREDHODNEGA DROBLJENJA, KI SE JE ZAČELO ŽE PREJ, MI PA SMO BOLJ NA ZAČETKU ALI BOLJ NA KONCU TEGA DROBLJENJA?

ne moremo odpraviti zgolj s trditvijo, da nekje moramo začeti, ali da višjih struktur ne more biti...

Ali je mogoče, da, kot smo vložili nuldimensionalno strukturo A^* v sfero S^* , vložimo sfero v neko večdimenzionalno strukturo? Če že onkraj nuldimensionalne strukture A^* ne moremo več.

Zanimivo si je sedaj ogledati neko posebno oblo »divjo sfero« S , ki v sebi vsebuje množico A_1 . V sfero vtisnemo cevčice, tako globoke in široke, da se lepo priležejo notranji strani členov A_1 , tako nastane površina S_1 , ki je sfera z vtisnjenimi cevčicami. Sedaj imamo možnost, da iz vsake od teh primarnih cevčic vtisnemo sekundarne cevčice, ki se lepo priležejo členom verižice A_2 in dobimo površino S_2 , ki je homeomorfna prvotni sferi. S tem postopkom lahko nadaljujemo, tako da je na vsakem koraku dobljena površina S_n prilagajoča se čedalje bolj drobnim verižici A_n . Cevčice so vse krajše in čedalje bolj tanke, zato se površina S_n čedalje manj spreminja in v mejnem primeru površina S^* vedno ostane homeomorfna sferi. Ker pa se pri tem izrastki (cevke), ki poganjajo iz S_n , čedalje bolj prilagajo A^* , sfera S^* , ki jo dobimo v mejnem primeru, vsebuje množico A^* . (Sl.: 2) ((1))

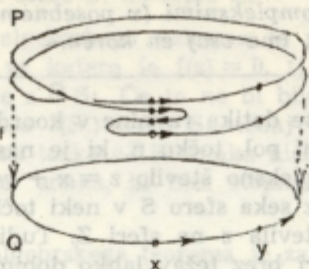
Sl.: 2

Ker naj bi bila množica A^* nuldimensionalna (Antoanova množica), ta pa naj bi bila vsebovana v sferi S^* , ki je dvodimenzionalna, pomeni, da sta nul- in dvodimenzionalni strukturi obstojni hkrati v istem prostoru.

TOLIKO O TEM KLASIČNA TOPOLOGIJA.

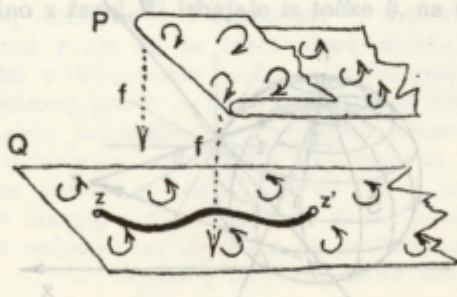
Osnovni algebrski teorem (1) (str. 109 in naprej). Zvezno preslikavanje f krožnice P na drugo krožno črto Q , kjer se v okolico točke y preslika

več delov krožnice P (pri čemer je preslikovanje pozitivno, ker se ohranja smer kroženja), ima stopnjo, ki pove koliko delov Q se preslika na P.

Sl.: 3

Na zgornji sliki npr. je stopnja preslikavanja v točki y dva, vendar je tudi v točki x stopnja preslikavanja dva, ker so, kljub temu, da se preslikajo iz P na Q štiri deli, trije preslikani pozitivno, eden pa negativno, razlika je dva; torej $p - n = i$, v našem primeru $3 - 1 = 2$. Tako kot za črto, lahko določimo stopnjo preslikavanja za površino. In sklepamo lahko, da tudi za višje dimenzije.

Sl.: 4

Očitno je stopnja preslikavanja enaka v bližini katerekoli točke površine Q; s premikanjem točke z se spreminjajo p in n le s prehajanjem skozi gube, vendar ostaja razlika $p - n$ nespremenjena.

Tudi pri zveznem deformiranju preslikavanja f ostaja njegova stopnja nespremenjena, kar pojasnjujemo s tem, da gubanje ali likanje gub ne spreminja stopnje preslikavanja.

Toda nas pri tem zanima povsem nekaj drugega!

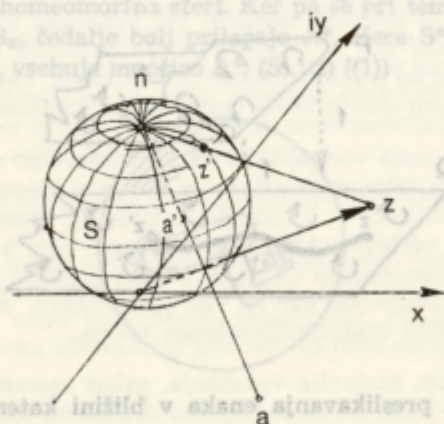
S pomočjo stopnje preslikavanja lahko podamo eleganten dokaz osnovnega algebrskega teorema:

»Poljuben polinom

$$f(z) = z^m + a_1 z^{m-1} + \dots + a_{m-1}z + a_m,$$

stopnje $m > 1$ s kompleksnimi (v posebnem — realnimi) koeficienti $a_1 \dots a_m$ ima vsaj en koren.«

Vzemimo sfero S , ki se dotika ravnine v koordinatnem začetku in to točko imenujemo južni pol, točko n , ki je nasproti njej pa imenujemo severni pol. Kompleksno število $z = x + iy$ prikažemo kot točko v ravnini. Segment nz seka sfero S v neki točki, ki jo jemljemo kot sliko kompleksnega števila z na sferi Z . Tudi obratno velja, da za vsako točko a na sferi brez težav lahko dobimo točko v ravnini, ki je kompleksno število: premica 'na' na preseku z ravnino daje iskano kompleksno število. Le severni pol n ni slika niti enega kompleksnega števila; zato se dogovorimo, da je točka n slika kompleksnega števila 'neskončno', ki ga označujemo s simbolom ∞ . Vzrok za tak dogovor je v tem, da se pri neskončnem oddaljevanju točke z v ravnini (v katerokoli smer) od koordinatnega začetka njena slika na sferi približuje točki n . Sfero imenujemo kompleksno ali Riemannovo sfero S , ki jo za razliko od 'projektivne ravnine' dobimo iz ravnine z dodatkom ene neskončno oddaljene točke ∞ .

Sl.: 5

Za naš dokaz osnovnega algebrskega teorema bomo vrednost z prikazovali na neki kompleksni sferi S_1 in vrednost polinoma $f(z)$ na drugi taki sferi S_2 . Vsaki 'končni' točki $z = x + iy$ sfere S_1 ustreza končna 'točka' $f(z)$ sfere S_2 . Vendar se bo, s približevanjem z neskončnemu ∞ tudi $f(z)$ približeval neskončnemu ∞ na sferi S_2 . In tako dobimo:

$$f(z) = z^m \left(1 + \frac{a_1}{z} + \frac{a_2}{z^2} + \dots + \frac{a_{m-1}}{z^{m-1}} + \frac{a_m}{z^m} \right);$$

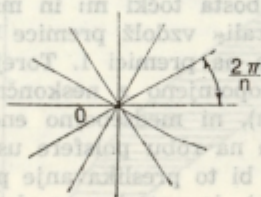
za $z \rightarrow \infty$ (tj. pri neomejenem povečevanju števila $|z|$) se izraz v oklepaju približuje ena, faktor z^m pa neomejeno narašča. Na ta način, če dopolnimo definicijo polinoma s pogojem $f|\infty| = \infty$, dobimo zvezno preslikavanje f celotne sfere S_1 na sfero S_2 .

Za dokaz osnovnega algebrskega teorema je potrebno dokazati, da obstaja točka $z \in S_1$, za katero je $f(z) = 0$, tj. da je točka 0 sfere S_2 slika vsaj ene točke $z \in S_1$. Če to ne bi bilo tako, tj. da točka 0 sfere S_2 ne bi pripadala $f(S_1)$ sfere S_1 , tedaj bi bila stopnja preslikavanja $f: S_1 \rightarrow S_2$ blizu točke $0 \in S_2$ enaka ničli, ker pa je stopnja v bližini katerekoli točke enaka, bi bila stopnja preslikavanja enaka ničli za celoten f .

Za dokaz osnovnega algebrskega teorema je zato dovolj dokazati, da je stopnja preslikavanja f **različna od ničle**. S tem dokazom lahko dokažemo, da je stopnja enaka m , tj. da se ujema s stopnjo polinoma $f(z)$ — to je tudi vzrok, da smo uvedli termin 'stopnja preslikavanja'. Menjajmo vrednosti koeficienta $a_1, a_2, \dots, a_m$, približujoč jih ničli;

polinom $f(z)$ se bo spreminjal, preslikavanje $f: S_1 \rightarrow S_2$ se bo zvezno deformiralo. Kot rezultat dobimo polinom $f(z) = z^m$. Ker pa se z deformacijo preslikavanja ne spreminja njegova stopnja, imata preslikavanji f in f_1 enaki stopnji; stopnjo preslikavanja f_1 pa lahko izračunamo.

Razdelimo ravnino z žarki, ki izhajajo iz točke 0, na m enakih kotov.

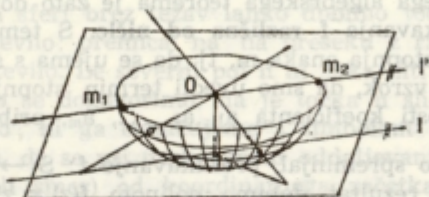
Sl.: 6

S potenciranjem kompleksnega števila z na m -to stopnjo se argument povečuje za m -krat, torej se vsak od kotov s pomočjo f_1 preslika (»širi se«) na celo sfero S_2 . Tako pri preslikavanju f_1 slika cele sfere S_1 pokriva m -krat (pozitivno) sfero S_2 . Od tod sledi, da je stopnja preslikavanja f_1 (torej tudi f) enak m . S tem je teorem dokazan.

Danes poznamo veliko različnih dokazov osnovnega algebrskega teorema, toda vsi ti so **topološki**, tj. v eni ali drugi obliki izrabljajo idejo zveznosti; brez uporabe topoloških principov ne moremo dokazati osnovnega algebrskega teorema. Lahko rečemo — dasi to zveni nekam čudno — da je temeljni teorem algebre **nealgebrski teorem**.

V projektivni geometriji dodamo točkam običajne (Evklidove) geometrije **neprave** (neskončno oddaljene) točke, kar izvedemo tako, da

vsaki premici v evklidski ravnini dodamo po eno neskončno oddaljeno točko, pri čemer je za vse med seboj vzporedne premice taka neskončno oddaljena točka skupna (tj. vzporedne premice se »sekajo v neskončnosti«), za nevzporedne premice pa so neskončno oddaljene točke različne. Ravnino, dopolnjeno z neskončno oddaljenimi točkami, imenujemo **projektivno ravnino**. Za razumevanje topološke strukture projektivne ravnine si oglejmo polsfero s središčem 0, ki se dotika ravnine in je postavljena tako, da je ekvatorialna ravnina polsfere vzporedna ravnini. Središčna projekcija iz točke 0 je homeomorfno preslikavanje odprte polsfere (ki jo dobimo iz polsfere z odstranitvijo vseh točk mejne krožne črte) na celotno evklidsko ravnino.²

Sl.: 7

Če potegnemo skozi dotikališče polsfere premico 1 v ravnini in skozi točko 0 premico 1' vzporedno z 1, se bosta premici »sekali v neskončnosti«. Tako se bosta točki m_1 in m_2 , v katerih premica 1' seka polsfero, »projektirali« vzdolž premice 1' v isto točko — neskončno oddaljeno točko na premici 1. Torej preslikavanje polsfere z robom na ravnino, dopolnjeno z neskončno oddaljenimi točkami (t.j. projektivna ravnina), ni medsebojno enoznačno: dvema različnima točkama m_1 in m_2 na robu polsfere ustreza ena in ista točka projektivne ravnine. Da bi to preslikavanje postalo medsebojno enoznačno (in homeomorfno), je potrebno medsebojno zalepiti vse diametralno nasprotne točke na robu polsfere.

Zato lahko rečemo, da je:

projektivna ravnina homeomorfna polsferi, ki smo ji na rob prilepili Mebiusov trak (ali sferi z eno odprtino, zaprto z Mebiusovim trakom). Iz tega sledi, da je projektivna ravnina (za razliko od Evklidove) enostranska površina.

Vesolje se ne širi ali generalizacija relativnostnega načela

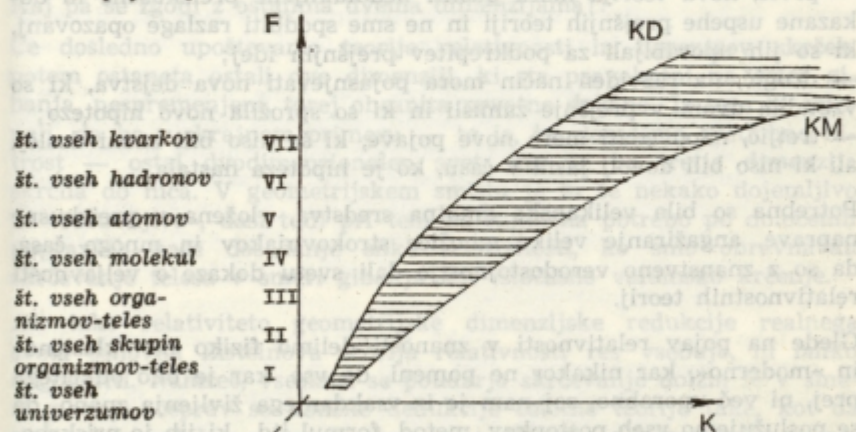
V našem času in prostoru ni potrebno, da bi posebej predstavljali Einsteinovo relativnostno teorijo, pri čemer mislimo na njene fizikalno-filozofske principe.

Tisto, kar nas pri tem zanima, je, kaj naj razumemo pod »prostorom« in kaj pod »časom«, kadar omenjamo njuno relativiteto. Če pravimo, da sta »čas« in »prostor« ekvivalentna, potem lahko rečemo, da sta tudi oba ekvivalentna z nečim »tretjim« — kar lahko vemo ali lahko ne vemo, kaj je. Če se opredelimo (pozitivistično?) za neko definicijo enega in drugega, izhajajoč iz našega izkustva v aktualnem okolju, potem pač lahko rečemo, da »vemo«, kaj je eno in kaj drugo; tak pristop je tudi nujen v določenem trenutku razvoja znanosti, ki pač mora operirati z nečim opredeljenim, ali pa je nujno zaradi tehnično-tehnoloških konkretizacij, ki so aproksimacije v danem konkretnem okolju. Toda nas to ne zadovoljuje, kajti hočemo prodreti globlje v skrivnosti narave.

Vzemimo »prostor« kot ekvivalent »tretjega«. Za prostor je značilna dimenzijska stopnja; pri tem ne smemo pomešati Lorentzovega skrčeka, ki nas lahko pripelje tudi do izginitve tiste dimenzije, ki je v smeri gibanja, če to doseže svetlobno hitrost, zaradi tega se princip dimenzijske opredeljenosti prostora ohranja. Tisto zagonetno pri tem je, kaj se dogaja z dimenzijami nasploh, so te nekaj stalnega ali spremenljivega?

Stopnja zapletenosti sistema (F-fenomena)

Število doseženih (KD) od vseh možnih kombinacij (KM) na posamezni ravni zapletenosti

- število povezav med sistemi
- tvorba supersistemov

Zlasti nas dražijo naslednja vprašanja:

1. Če so možni večdimenzionalni prostori in take pospešujemo proti c, kaj se bo z njimi dogajalo?
2. Ali ekvivalenca »čas-prostor« velja tudi za posamezne karakteristike enega in drugega; npr. karakteristika prostora je dimenzija, ali je relativnost veljavna tudi v naslednjem smislu »čas-dimenzija (prostora)«?
3. Ker pravimo, da je »čas« = »prostor« = »tretje«, kako bi definirali tisto tretje?
4. Če je dimenzionalnost značilnost realnosti, kaj bi pridobili in kaj izgubili, če bi si postavili kot hipotetično izhodišče — dimenzionalnost ne obstaja?

Kam izgineta dve dimenziji?

Ideje relativnosti niso bile takoj sprejete, marsikdo je dolgo dvomil; nekateri dvomijo vanje še danes, dasi so prestale trojno preizkušnjo, ki jo terja fizika:

- prvič, nova teorija mora pustiti nedotaknjene preizkušene in dokazane uspehe prejšnjih teoriji in ne sme spodbiti razlage opazovanj, ki so jih uporabljali za podkrepitev prejšnjih idej;
- drugič, na razviden način mora pojasnjevati nova dejstva, ki so vzbudila dvom v prejšnje zamisli in ki so sprožila novo hipotezo;
- tretjič, napovedati mora nove pojave, ki še niso bili znani doslej, ali ki niso bili dovolj jasni v času, ko je hipoteza nastala.

Potrebna so bila velikanska gmotna sredstva, vložena v preizkusne naprave, angažiranje velike množice strokovnjakov in mnogo časa, da so z znanstveno verodostojnostjo dali svetu dokaze o veljavnosti relativnostnih teorij.

Glede na pojav relativnosti v znanosti delimo fiziko na »klasično« in »moderno«, kar nikakor ne pomeni, da vse, kar je bilo odkritega prej, ni več uporabno, saj nam je iz vsakdanjega življenja znano, da se poslužujemo vseh postopkov, metod, formul itd., ki jih je priskrbel klasična fizika, saj so pri običajnih hitrostih, to je tistih, ki so veliko manjše od svetlobne hitrosti, napake zaradi neupoštevanja relativnosti zanemarljive.

Seveda bi bilo silno naivno pričakovati, da smo vse dokončno odkrili z relativnostnimi teorijami in da ni mogoče pričakovati ničesar več. Vendar morajo tudi za te novosti veljati enaki kriteriji kot za priznanje same relativnosti, med temi je vsekakor ta, da mora eventualno nova teorija vključevati tudi dosedanje.

S tem člankom nimamo nikakršnega namena, da bi ustvarjali nove teorije. Pri proučevanju sedanjih, veljavnih teorij pa le moramo skozi oči z odprtimi očmi in se tu pa tam kritično vprašati, če so vsi

odgovori že dani, ali ni kaj še nedorečenega ali nekoliko zanemaranjenega.

Tako je npr. z Lorentzovim skrčkom, ki predstavlja, da se vsako premikajoče se telo krči v smeri gibanja v razmerju $\sqrt{1-v^2/c^2}$. Einstein je razvil svojo relativnost uporabljajoč tudi to predpostavko: skratka dolžina predmeta nima absolutnega pomena, temveč je odvisna od gibanja opazovalca, ki jo meri. Podobno tudi vprašanje o času, tj. vprašanje, kateri izmed dveh dogodkov v dveh med seboj oddaljenih točkah se je zgodil prej, nima absolutnega pomena, temveč je odvisno od stališča opazovalca.

V našem primeru nas sedaj ne zanimajo vsi odnosi, ki izvirajo iz teorije relativnosti, temveč le trodimenzionalnost v gibanju.

Gibajoče se telo ima v geometrijskem smislu tri dimenzije. Predpostavimo, da se giblje tako, da sovpada ena dimenzijska os s smerjo premočrtnega gibanja, ostali dve dimenziji pa sta pravokotni na prvo. Skladno s teorijo relativnosti se telo krči po tisti osi, ki sovpada s smerjo gibanja. Skrček je odvisen od hitrosti gibanja in bo tem večji, čim večja bo hitrost; tako da bi se telo pri svetlobni hitrosti skrčilo na nič, vendar le po tej osi. **Telo bi izgubilo eno dimenzijo.** Kaj pa se zgodi z ostalima dvema dimenzijama?!

Če dosledno upoštevamo teorijo relativnosti in Lorentzov skrček, potem ostaneta ostali dve dimenziji, ki sta pravokotni na smer gibanja, nespremenjeni, torej ohranita prvotno dolžino. Iz tega bi skleпали, da bo v skrajnem primeru — to je, ko dosežemo svetlobno hitrost — ostal dvodimenzionalen svet, ker se bo tretja dimenzija skrčila do nič. V geometrijskem smislu je to še nekako dojemljivo in »razumljivo«, dasi tudi pri tem naletimo na potrebo po določenih popravkih naše dosedanje slike relativnosti, ko smo obravnavali skrčevanje telesa v smeri gibanja kot istočasno volumsko krčenje.

Ali tako relativiteto geometrijske dimenzijske redukcije realnega sveta osnovna Eisteinova teorija relativnosti res vsebuje, ni lahko odgovoriti. Namreč, vseskozi se poudarja skrčevanje dolžin le v smeri gibanja, čeprav so končne dedukcije celotne teorije take, kot da prihaja do splošne volumske redukcije. Skratka predpostavlja se nekakšno samo-po-sebi-razumevanje, da tako je. Ali obstaja kakšen poseben razlog za takšno interpretiranje relativnostne teorije?

Še več težav pa nastopi, če vključimo v razmišljanje tudi maso, ki je povezana z volumskostjo, kar zahteva miselno prilagoditev o »ploškovni masi«.

Prav tako se s tem dodatno odpira vprašanje trenutnih prehodov. Namreč, tik preden telo doseže svetlobno hitrost, ima še vedno neke lastnosti materialno-prostorske fizike, »tik« za tem, pri svetlobni hitrosti, pa nima več volumna, torej razpade ali izgine ali se »...«. Med enim in drugim torej ni vmesnega prehodnega pojava, ni kontinuitete, je le preskok.

Če sedaj predpostavimo, da je vse to tako res, in ker relativnostna teorija velja, potem pogledajmo, ali bi bilo vse v redu tudi pri krčenju le ene dimenzije v smeri gibanja telesa. V tem primeru bi telo izgubljalo na dolžini, širina in višina pa bi ostajali nespremenjeni vse do trenutka »tik pred zdajci« — to je preden bi telo doseglo svetlobno hitrost. V tistem hipu, ko bi telo to hitrost doseglo, bi se tudi preostali dve dimenziji »zrušili vase«. S tem bi zadostili načelu relativitete, ki pravi, da telo izgubi volumen, ko doseže svetlobno hitrost. Ali je to sprejemljivo? Ne! Dokažimo!

Predpostavimo, da je širina in/ali višina večja od 300.000 km in ko bi se »tik pred zdajci« ustvaril skoraj ploskovni svet in bi nato v naslednjem neskončno kratkem hipu prišlo do preskoka v nič, bi se morali tudi širina in višina zrušiti v nič. To bi pomenilo, da se mora ploskev rušiti hitreje od svetlobne hitrosti, kar pa je v nasprotju z relativnostno teorijo. Torej se ne bi smelo dogajati, da se telesu v gibanju krči le ena dimenzija, ampak vse tri hkrati, to pa je spet v nasprotju z Lorentzovim skrčkom, ki pravi, da se krči le dimenzija v smeri gibanja.

Da bi ohranili svetlobno hitrost kot največjo možno, kar je postulat relativnostne teorije, in Lorentzov srček, ki je tudi sestavni del te teorije, bi bilo najbolje dopustiti dvodimenzionalni svet, ki bi nastal takrat, ko telo doseže svetlobno hitrost.

Fizikalno je taka rešitev nepojmljiva, ker nima nikakršne zveze z realnostjo »našega sveta«, saj se celotna struktura sedanje fizike veže na pojem prostora ne pa ploskve; najraje celo govorimo o večdimenzionalnih prostorih, kar nam daje po dosedanjih razmišljanjih še najsprejemljivejše rešitve. Dvodimenzionalni svet je nekako manj vreden in zapostavljen, vsebuje pa rešitev, ki je zelo enostavna vsaj v geometrijskem smislu, v fizikalnem pa terja uvedbo novih pojmov in priučitve novim »predstavam«.

Prvo tako vprašanje je, ali lahko reverziramo prvotno stanje? Če se namreč trodimenzionalni svet skrči v dvodimenzionalnega, kam se skrčijo vse lastnosti trodimenzionalnega prostora, ki je v smeri krčenja, in na koncu ostane od njega le točka v dvodimenzionalnem prostoru? Ali lahko rečemo, da ima v takem primeru točka (prikrite) lastnosti dvodimenzionalne linije, ki je ležala neposredno pred to točko v skrčujočem se prostoru?

Prav tako bi bilo verjetno mogoče prebiti tak dvodimenzionalen prostor s trodimenzionalnim, ne da bi to povzročilo na enem ali drugem poškodbe, ali vsaj ne bistvenih poškodb. To si lahko razložimo nekako tako, kakor z napako v steklu optične leče, ki ne spači optične slike, ali pa morda tudi s holografskim efektom.

Še zanimivejše kombinacije nastajajo, če predpostavimo, da je dopustno pospešiti tako zreduciran dvodimenzionalen svet do svetlobne hitrosti še v smeri ene ali druge od preostalih dimenzij. Kakšen svet bi

nastal iz dvodimenzionalnega, ko bi ga upočasnili od hitrosti c na hitrost nič? Ali bi se vrnil v trodimenzionalnega ali bi ostal dvodimenzionalen? Če bi ostal dvodimenzionalen in bi takega sedaj pospešili do hitrosti c v smeri, ki je pravokotna na prvotno, ali bi dvodimenzionalen prostor izgubil še eno dimenzijo? Tako bi dobil svet v obliki črte. Pri takih možnostih bi končno pospešili enodimenzionalen svet še v smeri zadnje preostale dimenzije do hitrosti c in skrčili vse skupaj v točkoven svet brez dimenzij.

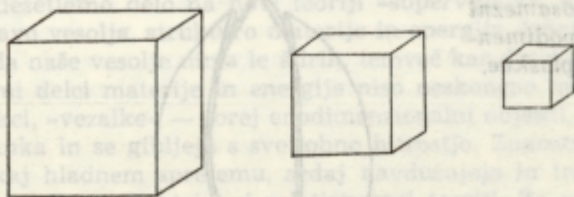
V kolikor pa ni mogoče, da bi tudi pri upočasnitvi od c na neko manjšo hitrost ostal dvodimenzionalen svet v zreducirani obliki, torej bi se reverzibilno pojavil prejšnji trodimenzionalni svet, potem je treba sklepati, da se v točkah dvodimenzionalnega sveta ohranijo lastnosti trodimenzionalnega sveta, ki smo ga zreducirali s pospeševanjem do hitrosti c .

Ena od rešitev tega problema je, da predpostavimo največjo možno hitrost c , ki pa je ne moremo nikoli doseči! S tem si zapremo raziskovanje vsaj hipotetično novih področij, naleteli pa bi tudi na velike težave pri razlagi vesoljskih pojavov, kozmologiji; to se zgodi že pri črnih luknjah...

Seveda pa kljub vsemu, tudi če ni mogoče doseči hitrosti c , lahko ustvarimo pri hitrosti zelo blizu c tako imenovana kvazidvodimenzionalna stanja, ki pa lahko imajo tudi svoj praktičen pomen...

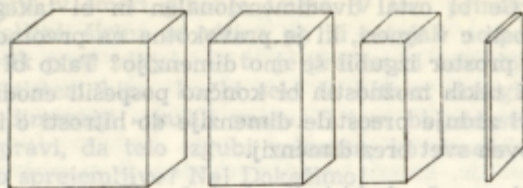
Ne nazadnje se moramo zamisliti nad tem, da ima svetloba hitrost c , kar bi morda lahko razložilo nekatere lastnosti elektromagnetnega valovanja, upošteva dve prostorski in časovno dimenzijo. Vprašanje, ali je dvodimenzionalna ploskovna realnost mogoča, pri čemer ne smemo misliti, da gre pri tem za enostavne ravne ploskve, je vredno posebne analize in sinteze. Dvodimenzionalnost se lahko realizira tudi v obliki gsto navitih zvitkov, mnogolupinskih krogel, večlistnih »zeljnatih glav« itd.

1) *Klasična pseudorazzlaga relativnostne teorije o krčenju predmeta v gibanju — napačna je predstava, da se krči ves predmet in da končno pri hitrosti » c « izgine.*

smer gibanja
hitrost narašča

2) Dosledno upoštevanje relativnostne teorije, ki pravi, da prihaja do skrčevanja le v smeri gibanja.

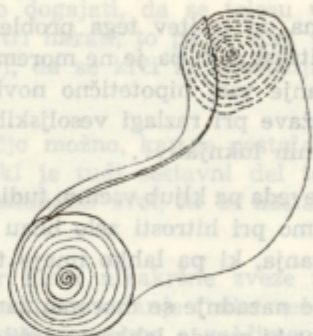

$\frac{\text{smer gibanja}}{\text{hitrost naraščaja}}$

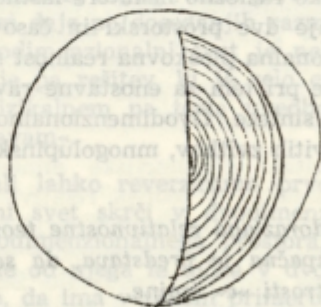
Sl.: 9

NEKAJ PRIMEROV REALIZACIJE DVODIMENZIONALNEGA SVETA (prostorsko)

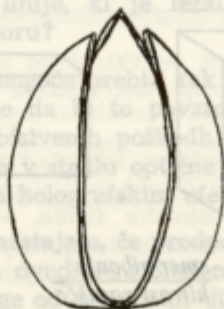
1) Gosto navit dvodimenzionalni zvitek, mogoč tudi v obliki toroida.

2) Mngolupinska krogla iz dvodimenzionalnih plasti

3) Večlistna »zeljnata glava«, posamezni listi so dvodimenzionalne ploskve.

Sl.: 10

Ali »supervezalka« povezuje vse štiri sile?

Na poti k svetu brez dimenzij.

Veliko problemov v sodobni fiziki ostaja še nerazrešenih, med temi se kažejo tudi tako vsakdanji, kot so univerzalne konstante.

Tu se postavlja vprašanje, s čim je pogojena svetlobna hitrost v vakuumu — 300.000 km/sek. Nekateri znanstveniki še vedno trde, da prav slednja odraža univerzalnost prostora in časa, toda to ne more biti odgovor na postavljeno vprašanje. Odgovor naj bi našli v mikrokozmosu s proučevanjem »temeljnih lastnosti gibanja kot takega«. Že Einstein je trdil, da obstaja negravitacijsko polje sil, ki naj bi povezovalo kozmična telesa, to polje pa označuje tudi posebna kozmična konstanta. Iz klasične fizike je znano, da se da vakuum definirati s tremi koeficienti:

$$\Theta_0 = \frac{g_a e_0 / g_a \varphi_D}{c_0}, \mu_0 = \frac{g_a \varphi_D / g_a e_0}{c_0}; \alpha_0 = \frac{g_a e_0 \varphi_D}{c_0}$$

g_a razmerje ustrežajočih si elektromagnetnih in gravitacijskih sil — $1,936 \cdot 10^{46}$;

c_0 svetlobna hitrost;

e_0 kvant elektrenine;

φ_D kvant magnetizma.

Kot zanimivost naj navedemo, kaj se da iz tega izluščiti; pred leti je to poskusil Bodea. T.i. brezsnovni vakuum, ki naj bi imel zgornje lastnosti, naj bi bil zgrajen iz električno negativnih, magnetno bipolarnih brezmasnih kvantov — nevtrinov. Dvema takima kvantom naj bi v prostorsko-časovnem sozvezju ustrezal odstoj (interval) — $1,735 \cdot 10^{-35}$ m oziroma ekvivalentna časovna razlika: $5,08 \cdot 10^{-44}$ s. Razmerje med tema pa je prav svetlobna hitrost — c . Gostota teh vakuumskih kvantov naj bi bila $1,9 \cdot 10^{104}$ m³.

(Za primerjavo: trdna telesa imajo 10^{28} do 10^{30} atomov na m³.)

V nadaljevanju bomo naleteli na nekatere zanimive vzporednice. V avgustu 1984 sta John Schwarz (Caltech) in Michael Green (Queen Mary College — London) v Center for Physics v Aspenu (Colorado) zaključila desetletno delo na novi teoriji »supervezalk«, ki naj bi pojasnila naravo vesolja, strukturo materije in energije. Izhajata iz predpostavke, da naše vesolje nima le štirih, temveč kar deset dimenzij. Pa tudi sestavni delci materije in energije niso neskončno majhne točke, temveč trakci, »vezalke« — torej enodimenzionalni objekti, ki vibrirajo brez prestanka in se gibljejo s svetlobno hitrostjo. Znanstveniki se po prvem, dokaj hladnem sprejemu, sedaj navdušujejo in trde, da je to največji dosežek po Einsteinovi relativnostni teoriji. Že zelo dolgo se približujemo Big-Bangu in nas od tega začetka loči res »zelo malo« — toda prav ta »malo« terja nove prijeme; pred 18 milijardami let so nastali materija, prostor, čas. Kaj pa pred tem?

Trenutna prizadevanja so usmerjena na opredeljevanje enotne sile — supersile. Najnovejša teorija supervezalk naj bi bila končno »teorija vsega.« Infnitezimalne vezalke naj bi imele velikost, ki je 10 trilijonov trilijonov krat manjša od atomske, torej reda velikosti 10^{-37} m, kar je osnovna dimenzija vakuuma. Te vezalke ves čas vibrirajo, valujejo, se sukajo, zvijajo v svetu desetih dimenzij. Glede na frekvenco in tip oscilacij se v realnem svetu kažejo na najrazličnejše načine: kot kvarki, elektroni, fotoni itd. Interakcija med dvema vezalkama, ki se združujeta ali ločujeta, je prav osnovna, enotna sila, supersila, iz katere izhajajo vse ostale sile v naravi. Kar pa je v tej teoriji najbolj nenavadno in težavno, je uporaba desetih dimenzij — da bi lahko pojasnjevali dogajanja — od katerih je ena časovna, devet pa jih je prostorskih. Ne oziraje se na nedojemljivost desetih dimenzij, se moramo vprašati, kako to, da lahko zaznavamo le štiri. Odgovor, ki ga ponujata avtorja je, da so bile vse prostorske dimenzije v trenutku Big-Banga identične. S hitro ekspanzijo razbeljene materije, ki je sledila po gigantski eksploziji, so se razvile in stabilizirale le tri dimenzije, ki jih danes poznamo. Ostalih šest dimenzij je zakrnelo, zvite so v sebi kot cvet, ki ostane v popku, namotane v kompaktne geometrije, ki jih lahko individuira-mo le v infnitezimalnih velikostih.

Začetek raziskav v smeri »vezalk« sega v leto 1968, ko je italijanski fizik Gabriele Veneziano (danes dela v laboratorijih CERN v Ženevi) izdal matematični model, ki so ga potem opredelili kot »teorijo vezalk«, da bi pojasnil sile, ki delujejo na atomsko jedro. Ta problem so kasneje rešili z neko drugo teorijo, ki jo poznamo kot »kvantno kromodinamiko«. Po letu 1974 se je močno razmahnila teorija supersimetrije, ki skuša zajeti v enovito družino vse delce, čeprav izgledajo radikalno različni med seboj: bozoni in fermioni. Naslednja etapa dosežena leta 1976 je označena s supergravitacijo, ki naj bi gravitacijsko silo zajela v enoten okvir vseh drugih znanih osnovnih sil, elektromagnetne, ki je odgovorna npr. za svetlobo, šibke in močne sile, ki nastopajo znotraj atomskega jedra. Šele po letu 1978 je koncept vezalk ponovno zadihal s polnimi pljuči, tako da so generalizirali prvotno Venezianovo teorijo ter jo imenovali »supervezalka«. V njej so zajeti kot posebni deli vsi modeli: supergravitacije, supersimetrije, ki jih »supervezalka« ne le zajema, temveč tudi harmonizira; tako smo prišli do »teorije vsega« — po čemer je hrepenel že Einstein. Izgleda, da je ta najnovejša teorija teoretično »popolna«, saj ne boleha za nedoločljivostjo neskončnosti, s katero se zaman ubadajo vse druge teorije. Ali smo torej našli stezo do popolnega razumevanja narave? Zdrava skepsa je vsekakor potrebna. Sledili bodo poskusi, ki naj bi potrdili, kar napovedujejo računi. Obstoječi pospeševalniki nam dajejo le del tiste energije, ki bi bila potrebna za verifikacijo te teorije. Vsekakor bodo iskali drugačne načine, da bi vsaj posredno zagrabili »supervezalko« tudi z eksperimentalne plati. Že dolgo se astrofizika ukvarja z razmišljanjem, zakaj naše vesolje izgleda kot spužva, nekateri predeli kozmosa so nagnjeni z materijo, drugi predeli pa so skoraj prazni. Najnovejše zamisli astrofizikov — tu sta Ostriker in Witten — obetajo

neko razlago. Spužvasta sestava vesolja naj bi nastala iz »kozmičnih vezalk«, ki naj bi v kozmičnih dimenzijah ustrezale onim, subatomskim. Ti prameni čiste energije naj bi se raztezali brez prekinitve po vsem vesolju izžarevajoč močno bleščavo. Sam Witten pravi, da bi lahko bile te kozmične vezalke superprevodniki električne energije. Tu seveda gre za izredno velike vrednosti, okoli 10^{18} A. Zato je mogoče, da se okoli teh vezalk, spričo tako močnih tokov, tvorijo neverjetno močna magnetna polja, ki privlačijo snovne delce, jih vzburijo, da potem sevajo svetlobo. Te kozmične vezalke naj bi se združevale v kompaktne kite, katerih teža bi znašala npr. za eno miljo toliko, kolikor je teža celotne zemlje. V točkah, kjer se taka kita zamota, se ustvari izredno močan vir radijskih valov, ki potiskajo plin in prah neverjetno daleč proč od sebe, da se ob njih ustvarja vakuum.

Ni kaj, teorija je ne le ekstravagantna, temveč tudi obetajoča, toda izhaja še vedno iz sedanjih miselnih pojmov in logičnih zvez.

Če naj omenimo le vprašanje dimenzij — ki so ena najbolj stalnih sestavin vseh teorij. Že na drugih primerih je bilo pokazano, da je absolutiziranje njihovega obstoja ena od ovir za resničen prodor novih teorij, ki bi dajale odgovore tudi na vprašanja: KAJ PA ONKRAJ BIG-BANGA?

Tako kot je Einstein načel klasično pojmovanje časa in prostora s svojo relativnostjo, bo ukinitvev dimenzij prispevala k novemu dojetanju sveta. Dimenzije so potreba našega sveta in izhajajo iz dojetanja našega sveta. Že to, kako sta avtorja teorije »supervezalk« odpravila kar šest prostorskih dimenzij, da bi ohranila le za naš svet potrebne tri, je dovolj močan dokaz, da še ni dozorelo spoznanje o absurdnosti vztrajanja na dimenzijskem opisovanju sveta, ki je — resnici na ljubo — zelo koristno in potrebno v vsakdanjem življenju in v klasični fiziki vključno z Einsteinovo. Svet je v bistvu brez dimenzij ali pa — ni absurd — z neskončno mnogimi dimenzijami, kar je v bistvu isto. Priznati je treba, da nam matematična orodja danes še ne dopuščajo obvladovati take stvarnosti, ker se tudi na polju matematike šele lotevamo nekaterih konceptualno novih teorij — npr. konstruktivna matematika, fraktalna teorija ipd. Že enostaven miselni poskus s samo Einsteinovo relativnostjo nam pokaže velike nedoslednosti (glej: Kam izgineta dve dimenziji).

Zaključek

Množijo se nove teorije, ki skušajo razložiti čedalje pogostejše presenetljive eksperimentalne ugotovitve, nasprotujoče sedaj veljavnim teorijam o naravi in zgradbi snovi, časa in prostora. Pri tem poskušajo nekateri vidni znanstveniki razrešiti probleme z uvajanjem multidimenzionalnosti, kar je v bistvu pravilno, saj se s tem približujejo resnici:

Kakor so relativni prostor in čas, masa in energija, enako je z dimenzijami — relativne so in odvisne od opazovalca. Upošteva je še

Luce Irigaray

Kritizirati z mesta potlačitve*

Francoska feministka Luce Irigaray je imela 29. maja letos na berlinski univerzi (Freie Universität Berlin) predavanje z naslovom »O nujnosti spolno diferenciranega prava«. V središču njenih novejših del je pojem »genre« (»rod« — v odnosu na »spol«). Čeprav se v slovenskem jeziku (vsaj v novejših časih) ženskega ponavadi ne veže s pojmom rodu (konstrukcija »ženski rod« je v slovarju slovenskega jezika označena kot »starejša« in eksplicitno povezana s pejorativnim pomenom »ženskega rodu« — »ni maral ženskega rodu«), pa bo v prevodu intervjuja **prav zaradi tega** za pojem »genre« dosledno uporabljana kategorija »rod«, na temelju katerega je Luce Irigaray v berlinskem predavanju razvila svoj pojem kulture. Njena koncepcija se je zdela sporna v tisti točki, kjer daje prednost vprašanju bistva in izvora pred analizo zgodovinskih procesov in tako mistificira ženskost — kot »genre«. Tako so bila v seminarju, ki je sledil predavanju Luce Irigaray, zastavljena naslednja vprašanja:

Vpr.: Vaša razmišljanja »O nujnosti spolno diferenciranega prava« temelje na genealogiji. Pri tem vztrajate na ginekokratskem izvoru naše kulture, ki temelji na kultu Afrodite in Demetre v grški kulturi. Zakaj je nujno »govorico drugega« utemeljiti v pozitivni zgodovini (l'histoire positive)? — Ozadje mojega vprašanja je nezaupanje v mešanje realne zgodovine s tradicijami, ki temelje na mitih.

Odg.: Vprašanja ne razumem čisto dobro. V pogovoru ste mi delno razložili, da obstaja v mojem delu del, ki vsebuje kritiko ali dekonstrukcijo falocentrizma in drug, ki bi naj utemeljil odnos do zgodovine, kulture, do pozitivnih vrednot. S to interpretacijo poteka mojega dela se ne strinjam. Od »Speculuma«¹ naprej grem po isti poti.

¹ Speculum de l'autre femme, Paris 1974.

* Intervju z Luce Irigaray, objavljen v berlinskem dnevniku TAZ (Die Tageszeitung), 9. 8. 1986.

Skozi žensko seksualnost in spolno razliko kritiziram in zastavljam pozitivne vrednote. Da bi lahko kritizirali, je potreben nek horizont, perspektiva, iz katere je mogoče izvajati kritiko. Kritika brez afirmativnega mesta, iz katerega izhaja, je čustvena reakcija, (od časa do časa družbena!) karakterni poteza, nagon smrti, nesposobnost konstituiranja, nihilizem brez prihodnosti... Mesto, s katerega kritiziram je mesto cenzure ali potlačitve, ki v teorijah seksualnosti in spolov v naši kulturi učinkuje na žensko identiteto. Ne glede na to, da upoštevam svoje lastno izkustvo — to, čemur se kot kriteriju resnice ne bom nikdar odpovedala — moram upoštevati kolektivno zgodovino. Ta kolektivna zgodovina je hkrati faktična, racionalna in imaginarna. Če ne bi bila zmeraj že tudi imaginarna, zmeraj že mitološka in legendarna, potem kritika falocentrizma ne bi bila možna. Njegova interpretacija pomeni prav to, da rečeš, da je bilo imaginarno enega spola, nekega momenta v zgodovini enega spola, sprejeto kot resnica in celo kot edina možna realnost in se kot taka še zmeraj sprejema. Razumem, da ta en spol potrebuje negativ, da bi lahko sam stopil v dialektični odnos in predvsem zato, da bi si prisvojil nek odnos do narave in do vsega drugega, kar definiramo kot duhovno.

Kar zadeva mene, se ne bojim pozitivnega, nasprotno — želim si ga. Kot žensko spolno telo sem na mestu, ki se že stoletja določa z negativnostjo. Toda če to izpostavljam, vendarle ne zahtevam obrnitive situacije.

Potrditve spolne razlike privede v igro omejitve med moškimi in ženskami, ki spremene odnos med pozitivnim in negativnim. Moški in ženske so na sinhroni ravni različni in se v svojih odnosih do genealogije določajo na različni način. Na tem mestu množstva teh spolno diferenciranih odnosov (ki nedvomno lahko imajo neko dialektiko, ki pa se giblje drugače kot Heglova dialektika) se postavi nek red sosledja pozitivnega in negativnega, ki izhaja iz nujnosti enega spola — moškega, da gospoduje materi-naravi in ženskemu.

Da bi spet našli zgodovinske momente pozitivnosti ženskega reda, se je treba — to velja za večino naših indoevropskih kultur — vrniti k izvorom grške zgodovine, k momentu prehoda in nato redukcije daljnovzhodnih kultur v patriarhalni red. To je mesto, na katerem so se izgubile korenine avtonomnih socio-kulturnih stvaritev žensk. Tu so bili uničeni tudi pozitivni odnosi mati-hči in njegovi atributi — spoštovanje narave, miru, gostoljublje, preko oraklja posredovani odnosi do boginj. Pomembno se mi zdi vrniti identiteto in svobodo temu »dark continent«, o katerem govori Freud in o katerem je Hegel pokazal, da njegovo uničenje prinaša tudi uničenje duha in kulture. Ali je določevanje kulture rodu (genre) nevarno, ker je totalizirajoče početje?

Ne, kajti zmeraj sta dva rodova (genres). Zdi se mi, da je mnogo bolj totalizirajoče hotenje kulture androgenosti in vseh oblik, ki za-

brisujejo razliko. Toda, zdi se, da v današnji kulturi obstoji nasprotovanje možnosti spolno diferencirane kulture; sicer bi bilo zaželeno, da vsak spol določa svojo identiteto v vseh njenih dimenzijah, da bi tako omogočili inteligenco in umetnost v odnosu med spoloma.

Današnja kultura pa — nasprotno — zahteva od žensk še naprej nekatere informacije, določene, zmeraj parcialne kritike ali primere, ki zadevajo ali ilustrirajo neko teorijo; od njih v nobenem primeru ne pričakuje določitve družbeno-kulturne perspektive, ki ustreza njihovemu rodu (genre). Toda prav to bi pomenilo propad vseh oblik totalitarizma, z novo delitvijo družbeno-kulturnih odgovornosti med dvema subjektoma, ki sta na ireduktibilen način različna.

Vpr.: Morfologija² ženskega telesa igra v vašem delu veliko vlogo. Kako se je razvila koncepcija druge morfologije (morfologije moškega telesa)? Ali vidite tu izvor ženskega diskurza, neko vrsto antropološke konstante?

Odg.: V življenju pa tudi skozi filozofijo sem dojela, da nimam kulture, ki bi ustrezala mojemu spolu. To pomeni, da me dana oblika družbenega življenja sili v vloge, ki si jih nisem izbrala, in da me to, kar mi vbijajo v glavo v šoli, na univerzi itd., sili v to, da se kot ženski spol nevtalziram, kvečjemu morda interpretiram. Tako sem se naučila dešifrirati modalitete zatiranja, uveljavljanja moškega spola v zgodovini. To lahko gre od analize diskurza in čisto vsakdanjih načinov obnašanja do refleksije kulture, v kateri živim: kultura, ki je jaz ne bi konstruirala na ta način, predvsem zaradi tega ne, ker ignorira in izkorišča ekonomijo telesa, narave, ker ne ustreza mojemu načinu življenja in resnice. Od tod, iz ugotovitve manka in zatiranja, sem preverjala mesta, čase, v katerih so odpovedale pozitivne manifestacije mojega spola; to je mogoče razbrati v mitih, tragedijah, razvoju grške umetnosti.

Mislím, da je treba ženskemu rodu (genre) vrniti eno lastnih fenomenologij, namesto da se ga reducira na družbeno reprodukcijo in kulturno neodvisnost. Odkrila sem, da so imeli določeni pojmi, ki se mi zdijo pomembni, kot na primer ponovno dotikanje (pojem, o katerem govorim v vseh svojih knjigah), predhodnike pri Indijcih in da so v zahodni zgodovini tabu od časa grške kulture naprej, ko so si moški zadali nalogo izgovarjati resnico o vsem, predvsem o vsem tistem, kar zadeva odnos do božanskega. Tudi pomen dinamike tekočega v določitvi užitka ni neodvisen od obdobj, v katerih so bile ženske udeleženke pri ustvarjanju in ohranjanju kulturne ureditve. Obstojé še drugi pojmi, ki jih pravkar proučujem. Določitev različnih in lastnih kvalitét ženske seksualnosti bo, tako upam, prispevala k temu, da se bo tisto, za kar pri spolni razliki gre, spremenilo. Ta je očitno človeška konstanta.

Zdi se mi, da ni nikdar popolnoma razvila svoje kulture, posebej ne zaradi težave v povezovanju starševskih in erotičnih funkcij. Funk-

² Pouvoir du discours/subordination du féminin, v *Dialectiques* Nr. 8, 1976.

cija staršev pogosto zatre funkcijo ljubimcev. Ljubimci so najpogosteje nesrečni, starši preobremenjeni z delom, družbeno ovrednoteni pa le v družini in preko nje. Zato je nujno določiti subjektiviteto ljubimcev v vseh oblikah para in zavriniti enačbo ženska = mati, moški = socio-kulturni fenomen in zastopnik družbe. Ali lahko predstavlja pozitivna določitev ženske seksualnosti paradigmo, ki je konstantna v vseh družbah? Da, ker obstaja človeški rod (genre). Razlikuje se od vseh drugih področij: živalskega, rastlinskega, mineralnega. Toda človeški rod je razdeljen v dva rodova (genres). Svet je skorajda natanko na pol razdeljen na moške in ženske. Ta — človeška in spolno diferencirana — morfološka identiteta, je že dolgo močnejša kot tisti, ki so napredovali v kulturah, kjer je izraz spolna identiteta (in predvsem njen morfološki transfer kot genusa v jezik) podvržen vsem vrstam sprememb. Pomembno bi bilo, ko bi se telesna in kulturna identiteta rodov (genres) lahko harmonizirala, tako da telo in družba, telo in kultura ne bi bila v stalnem nasprotju, podvržena zlomom in represijam in bi se ljudje reproducirali drugače kot brez pozitivnega kulturnega razvoja človeških rodov (genres) — če jim to sploh lahko uspe!

Vpr.: V eseju, ki je lani izšel v francoskem časopisu »Critique« najdemo vašo idejo o nujnosti ženskega boga, zrcala, ki bi ženskam omogočilo, »da se seksualizirajo svojemu rodu (genre) ustrezno«. Kaj vas je privedlo k temu, da vztrajate na pozitivni skušnji božanskosti, je to cilj konstitucije ženske identitete?

Odg.: V »Femmes divines«³ sem uporabila Feuerbachovo delo »Bistvo krščanstva«. V tej knjigi Feuerbach z razumnimi argumenti izpelje tezo, da nihče ne more izpeljati svojega rodu (genre) brez horizonta absolutnega, ki ustreza njegovemu spolu in ga izraža. To absolutno se v naši kulturi tradicionalno imenuje bog. Gre za vprašanje, zakaj je en rod (genre) — moški — postavil absolutno, ki mu daje možnost izpopolniti se — tudi skozi trojiškega boga (oče, sin, duh) — in zakaj drugi rod (genre) — ženski — nima nobenega boga, ki bi upodabljal njegov rod (genre).

Takšna figuracija ne zahteva zgolj nekega drugega ovrednotenja ženskega kot matere človeka, ki je postal bog — to vodi v vse zlo patriarhata, ki je povezano z redukcijo ženske na reproduktivno vlogo — temveč tudi obstoj vsaj trojiškega, bolj verjetno pa štiriškega odnosa, tako da bi bil odnos do božjega lahko za ženske in med ženskami dialektičen. V resnici je določitev odnosa do božjega zmeraj med individualnim in kolektivnim. Ugotovitev in domneva, da je potrebno nekaj božanskega za ženske, pove, da je za konstitucijo njihove individualne in kolektivne subjektivitete potrebna reprezentacija njihove božanskosti kot žensk. Potrebna je za vsako žensko in predvsem med ženskami v genealoških ali kolateralnih odnosih. Če manjka perspektiva izpopolnitve njihovega rodu (genre), pade žensko nazaj

³ Objavljeno v »Critique«, 3/1985.

Gregor Adlešič

O avantgardi ali govoricni fragmenta

*Predhodnik ne gre v prihodnost,
on prihaja iz nje.*

M Heidegger

Če govorimo o sodobni, novi ali bolje rečeno avantgardni filmski umetnosti, potem moramo seveda govoriti o filmskih ustvarjalcih, kot so Luis Bunuel, Marguerite Duras, Hans-Jürgen Syberberg, Wim Wenders in še bi lahko naštevali. Če pa se vprašamo, kaj omenjene avtorje povezuje, kje moramo iskati njihov skupni imenovalec ali, če hočete, kaj jih tako strogo ločuje od komercialnega filma, s tem pa smo se seveda vprašali tudi, v čem moramo iskati specifiko avantgardnega filma, potem se odgovor glasi, da v njihovih novih umetniških postopkih ali, še točneje rečeno, v njihovi filmski govoricni, torej v njihovem filmskem jeziku, kajti, kot je popolnoma upravičeno zapisal T. W. Adorno, problem radikalne umetnosti, in to avantgardni film nedvomno je, se v skrajni konsekvenci: »...zvaja na problem procesa njenega strukturiranja.«¹ Če pa govorimo o avantgardnem filmu, potem moramo seveda in predvsem govoriti o fragmentu kot osnovni črki abecede njenega filmskega jezika. Prav fragment namreč predstavlja tisto osvobajajoče utelešenje dezintegracije in s tem ruši povsod prisotno prisilo smisla uničujoče racionalnosti totalitete ter na ta način izraža stanje stvari. Neosnovano je zato avantgardi očitati, da zvaja vse medčloveške odnose na minimum. Je namreč abstraktna in odtujena ter nesmiselna le vtoliko, vkolikor je to že zdavnaj postala tudi totaliteta, katere, tako kot vsaka umernost, skoncentrirano iskustvo nam upodablja. Očitno je torej, da ko govorimo o avantgardnem filmu, ne moremo, pa tudi nobenega smisla ne bi imelo, govoriti o žanru. Žanr namreč predstavlja pravo nasprotje le-tega, s tem ko se upira (in to ravno s pomočjo svoje fragmentarnosti) prevladujočim formam racionalnosti, ki kot je zapisal Adorno: »...izhajajoč iz relacije cilj-sredstva, pozablja na cilje in fetišizira sredstva kot cilje.«²

¹ T. Adorno: *Estetična teorija*, Nolit, Beograd 1979, str. 65.

² *Ibid.*, str. 91.

»Kulturna industrija se je razvila s pomočjo prevlade efekta, otipljivega dosežka, tehničnega detajla nad delom, ki je nekdanj nosilo idejo in je bilo skupaj z njo likvidirano. S tem ko se je detajl emancipiral, pa je postal uporen in se je pretvoril, od romantike do ekspresionizma, v neukrotljiv izraz, v nosilca upora proti organizaciji.«³ Ravno fragment je namreč tisti, ki iracionalnost povsod prevladujoče racionalnosti denuncira s pomočjo racionalnosti svojega iracionalnega filmskega jezika, torej s pomočjo ne-umnosti ali, če hočete, nesmiselnosti. Skratka iz »... novega namreč nikakor ne moremo dobiti tistega, kar dandanes po navadi imenujemo sporočilo. Kot kritika vseмогоčnega uma, vsebina preneha biti umna po normah diskurzivnega mišljenja.«⁴

Umetniške postopke avantgardnega filma in s tem njegov filmski jezik pa lahko najbolje opišemo s Pascalom Bonitzerjem takole: »Modeni cineasti prav pogosto poudarjajo diskontinuiranost. Pri njih je prizadeto samo tkivo slike (Godardove inkrustracije, Syberbergovi »antiperspektivni« transfleksi). Zdi se, da se moderne tehnike, vključno z videom, ne podrejajo več zakonom klasične perspektive, ki jo kamera reproducira v svoji strukturi. Zvok je razsrediščen in ni več privit zgolj na usta niti se ne razlega le v ambientih (Duras). Delo z barvo, globino polja, s plani se na drugačen in bolj ali manj divji način navezuje na Einsensteinove teorije o fragmentu, konfliktu, toda brez optimizma smisla.«⁵ Omenjeni umetniški postopki, ki jih lahko zasledimo v avantgardnem filmu pa seveda vodijo ali bolje rezultirajo tako v izgubi objekta, kot tudi v ravno zaradi te izgube do popolnosti osiromašenem subjektu. Skratka, biti avantgarden, meni Adorno, pomeni toliko kot: »... uvesti konfuzijo, na kateri je zasnovan govor absurda.«⁶ Njena moč počiva torej na negativnem občutju realnosti in v toliko je realistična. Da bi se čim uspešneje uprla povsod prisotnemu totalitarizmu, povzdigne skoraj do absurda prignano individualno v svoj princip. Ponovno, tako kot pred njo Kafka, odkrije morečo težo detajla-fragmenta in s tem, v nasprotju z metafizično sankcionirano večnostjo, trenutek. Zanj ni več večnih resnic. Umetnost in njena resnica sta torej za avantgardo mogoča le še kot proces, nastajanje, skratka eksperiment. »Novost (Nouveauté) z estetskega stališča je tisto, kar je »nastalo« (ein Gewordenes).«⁷

Ali, kot je o svojih umetniških postopkih zapisal Wim Wenders: »Gibanje (**motion**)... slike v gibanju **motion pictures** = film). Vedno sem imel rad tesno povezavo med gibanjem (**motion**) in emocijo (**emotion**). Včasih pomislim, da se v mojih filmih emocija poraja samo iz gibanja ali pa jo ustvarijo osebe... Mislim, da gibanje nenehno vzdržuje idejo spreminjanja. Ne gre za to, da se ljudje v mojih filmih precej spreminjajo, da ne rečem, da se ne, a kljub temu

³ T. W. Adorno-M. Horkheimer: Dijalektika prosvetiteljstva, Veselin Mašleša, Sarajevo 1974, str. 137.

⁴ T. Adorno: Estetična teorija, Nolit, Beograd 1979, str. 66.

⁵ Pascal Bonitzer: Slepo polje, Ljubljana 1985, str. 82.

⁶ T. Adorno Estetična teorija, Nolit, Beograd 1979, str. 73.

⁷ Ibid., str. 57.

se ta ideja vseskozji ohranja. V rsnici je sam film potovanje, iskanje, gibanje.«⁸

»Novo je slepa pega, je tisto prazno, kot popolno **tole tu** (Dies da).«⁹ Pascal Bonitzer pa o povedanem meni naslednje: »Zdi se, da se je leta 1968 ves film vrnil k vprašanju proizvodnje slik in Rosellinijevi formuli odgovarja Godardova: »**To ni pravilna slika, marveč prav slika.** Vse se tedaj dogaja, kot bi bile stvari z realnostjo in verovanjem, ki ju implicirajo, nenadoma evakuirane v korist spraševanja o sliki, o »produkcijskih odnosih« slike. Godardova slika ni več (če je sploh kdaj bila) prosojna do stvari, marveč se v svoji neprosojnosti nevarno poenostavi, da bi označevala le še samo sebe.«¹⁰ Vendar pa je, meni Adorno, molk avantgarde nadvse zgovoren: »Tako, ne pa z negacijo svojega molka, postane zgovorna.«¹¹ In prav nobenega smisla nima, to pa velja še posebej za kritiko, da bi jo poskušali zamegljevati z jasnostjo smisla. Tu namreč prav vsaka diskurzivna interpretacija zadeva v prazno.

Literatura:

T. Adorno: Estetička teorija, Nolit, Beograd 1979

P. Bonitzer: Slepo polje, Ljubljana 1985

Ekran št. 3—4, Ljubljana 1985

⁸ Ekran št. 3—4, Vol. 10, let. XXII, 1985, str. 35.

⁹ T. Adorno: Estetička teorija, Nolit, Beograd 1979, str. 57.

¹⁰ Pascal Bonitzer: Slepo polje, Ljubljana 1985, str. 80.

¹¹ T. Adorno: Estetička teorija, Nolit, Beograd 1979, str. 56.

Wolfgang Sandner

Rock'n'roll – rock and roll – rock

O zgodovini rock glasbe

Razlike med izrazi »rock'n'roll«, »rock and roll« in »rock« se lahko zdijo neopazne. Pa vendar slengovski izraz »rock'n'roll«, jezikovno uglajenejši izraz »rock and roll« in tekoče izgovorljivi izraz »rock«, ki so si ga prisvojili komični stripi, zrcalijo več kot petindvajsetletno zgodovino neke glasbe, ki se je iz sfere preproščine razvila do oblik, ki jih razlagamo kot kulturni fenomen. Novinarski prispevki o rock glasbi po letu 1955 (drugi člankov o tej glasbi vsaj v njenem začetku ni) opisujejo neko spremembo v splošni usmerjenosti, ki gre v korak z glasbo. Oktobra 1956 je v časopisu »Süddeutsche Zeitung« izšel članek, ki je govoril o tem, kako so v Angliji sprejeli film »Rock around the Clock«: »Rock'n'roll je prebesnel ves kontinent od San Diega do Brooklyna in se nato vznemirjajoče razširil v Anglijo. Vendar temu niso krivi mladeniči in mladenke, katerim rock'n'roll tako zelo ugaja. Poleg dostopnosti filma, ki je v enem zamahu omogočil milijonom in milijonom obiskovalcev kinematografov srečanje z rock'n'rollom, nosi krivdo za to zgolj anglosaksonski bulevarski tisk, kateremu pride prav vsaka malenkost, iz katere je moč napraviti slona.«¹

William Mann, glasbeni kritik londonskega časopisa »Times«, je leta 1963 prvič resno obravnaval ansambel »The Beatles« v kakšnem večjem časopisu. Glasbo ansambla je skušal opisati s stališča tradicionalne analize, pretežno prevzete s področja resne glasbe. Na ansambel je opozoril z naslednjim prispevkom:

»Izgleda, da sta John Lennon in Paul McCartney od leta 1962 prevladujoča angleška skladatelja — nadarjena mlada glasbenika, katerih

¹ Hilde Spiel, Londonsko pismo »Podganarji in idealisti«, Süddeutsche Zeitung, 14. 10. 1956.

pesmi so od zadnjega božiča preplavile deželo... Anglija je že nekaj desetletij, pravzaprav pa od propada music-halla, prevzemala popularne pesmi iz Amerike v smislu prepeva ali imitiranja.

Vendar so pesmi Lennona in McCartneyja izrecno angleškega značaja. So najustvarjalnejši in fantazije najpopolnejši primeri nekega sloga, ki se je v zadnjih letih razvil na Merseysidu... Vrednost repertoarja Beatlov je v tem, da je večinoma njihovo lastno delo... Za njihove hitre skladbe je značilen tudi harmonski interes. Človek dobi vtis, da istočasno mislijo na melodijo in harmonijo — tako močno se spajajo septime in nonakordi, tako lahkotni so prehodi v znižano subdominanto, tako naravno zveni eolska kadenca na koncu pesmi »Not a second time« (sosledje akordov, ki se pojavi tudi na koncu Mahlerjeve »Lied von der Erde«)... To je nekaj sposobnosti, kako vzbuditi napeto radovednost, kakšna bo naslednja skladba Beatlov, še posebno Lennona in McCartneyja. V področje glasbe, ki je že bilo v nevarnosti da preneha obstajati, so vnesli značilen in zanimiv okus.²

O takšnih in podobnih presojah Williama Manna se John Lennon ni posebno prijazno izrazil: »V Angliji je nek tip z imenom William Mann, ki piše za Times in, ki je napisal prvi intelektualni članek o Beatlih, nakar so pričeli ljudje o nas intelektualno govoriti... V svojem članku je napisal med drugim ogromno glasbenih terminov in je sralec, toda napravil nas je sprejemljive za intelektualce... Še zmeraj piše ista sranja. Toda storil nam je mnogo dobrega, saj sedaj vsi intelektualci in srednjerazredneži rečejo ‚Oho!‘« (Lennon Remembers, Release Verlag, Hamburg, str. 37 in 38).

Lennonov odnos je lasten mnogim umetnikom, ki gojijo averzijo do poskusov interpretacije, saj smatrajo, da so ti poskusi često pomagala poenostavljanju umetniškega izraza. Z Lennonovim odnosom je primerljiva izjava Johana Sloana: »Nikdar me ni zanimalo, da bi z mojimi slikami karkoli propagirali... Jezi me, če poskušajo umetnostni zgodovinarji interpretirati moje slike mestnega življenja kot družbeno kritične — preresnične, da bi bile lepe, kot je dejal Rainer Crone.« (O risbah Andyja Warhola v razstavnem katalogu Andyja Warhola, »Risarski opus 1942—1975«, Stuttgart, Württembergische Kunstverein, 1976).

Med leti 1956 in 1963 se je rock'n'roll udomačil kot popularna glasba in v večji ali manjši meri do danes ostal najpomembnejša oblika angloameriško usmerjene pop glasbe. Le delno pa jo lahko štejemo med derivate rhythm & bluesa saj se od bluesa, prve avtohtone glasbe afroameričanov, oddaljuje. Če želimo opisati zgodovino rock'n'rolla in dometi, kako se je vse skupaj pričelo, se nam ni potrebno vračati k prairizvorom (1882 — »Charleston Blues«, 10. 9. 1920 — dan, ko so na gramofonsko ploščo prvič posneli blues v izvedbi črnca, tj. »Crazy

² William Mann: O čem pojejo pesmi Beatlov, The Times, 27. 2. 1963, str. 4.

Blues« z Mamie Smith). Pomembno pa se zdi raziskati vsebino in rabo izvorov pop, beat, Rhythm & blues in rock, saj je zgodovina rocka zgodovina njegovega pojma.³

Pop glasba kot pop-art in kot splošni naziv za popularno glasbo

Po Williamu Mannu je vse večje število glasbenih kritikov in opazovalcev kulture pričelo ne le vrednotiti Beatle, temveč pri njih odkrivati določene poteze umetnosti — nenazadnje tudi zaradi pop-artovskega gibanja, ki je nekaj let poprej pričelo svojo pot in zahtevalo pripravljenost razpravljati o pop glasbi kot o reakciji na okolje.

Sam izraz »pop-art« pripisujejo angleškemu umetnostnemu kritiku Lawrencu Allowayju, »ki je izraz ‚pop-art‘ nekje med zimo 1954/55 in letom 1957 vnesel v pogovorni jezik.« Hainz Ohff trdi, da je Alloway naletel na izraz »pop« na kolažu Richarda Hamiltona z naslovom »Le kaj je tisto, zaradi česar so današnji domovi tako drugačni, tako privlačni?«, razstavljenim leta 1956 na znameniti razstavi »This is tomorrow, v londonski Whitechalel Gallery. Alloway je sprva uporabljal izraz »pop« v kombinaciji »pop-culture«, da bi s tem ustvaril pojmovno razliko med proizvodi množičnih medijev in »Umetniškimi« deli. Kasneje je izraz »pop« sam prešel tudi na področje umetniške produkcije.⁴

Izraz »pop-art« predstavlja pri tem bolj zbirni izraz, bolj metodo refleksije na novo opaženega okolja, kot pa enotni slog: »Kljub temu, da je pop-art zabrisal meje med višjo kulturo in subkulturo, med umetniško lepim in reklamo, je vodil do novih zaznav in ocen; načelo pop-arta ne dovoljuje, da bi bile preproste slike in vizuelni proizvodi dokončni — potrebno je raziskovati njihov izvor in učinek.«⁵

Bilo bi zgrešeno obravnavati pop glasbo petdesetih let kot glasbeni pendant pop-artu, kot glasbeno obliko ene izmed paralel umetnostnega razvoja. Pop glasba tistega časa ni bil pop-art sam po sebi. Glasba je služila pop-artu zgolj kot predmet obdelave — podobno kot sesalec za prah, televizijski sprejemnik, Coca cola in druge potrošniške dobrine. David Hockney citira na eni svojih slik Cliffa Richarda, katerega oboževalec je bil. Peter Blake drži na Samoportretu z gumbom v rokah sliko Elvisa Presleyja. Sam Blake pravi, da glasbe ne obravnava kot umetnost, temveč pripisuje večji pomen fenomenu glasbe kot pa

³ Če poskušamo kategorizirati bistvena področja zabavne glasbe po letu 1945, počnemo to s pridržkom, da uporaba oznak ne more biti v vsakdanji praksi dosledna v meri, v kakršni jo priporoča neka terminologija. Definicija pojma je istočasno tudi subjektivna interpretacija.

⁴ Ob tem glej: Lucy R. Lippard, *Pop Art*, München: Knauer, 1969, str. 25; Heinz Ohff, *Pop und die Folgen oder die Kunst Kunst auf der Strasse zu finden*, Düsseldorf: Droste, 1968, str. 74.

⁵ Razstavni katalog »Pop Art in England«, Začetki nove figuracije 1947—63, Braunschweig: Waisenhaus-Buchdruckerei, 1976, str. 5.

proizvodom glasbene umetnosti: «Še nikdar ga (Elvisa Presleya) nisem videl v naravi in tudi do njegove glasbe mi ni — prednost dajem sodobnemu jazzu; bolj sem navdušen nad legendo, kot pa nad njegovo osebnostjo.»⁶

Zgodnjo pop glasbo, tj. glasbo petdesetih let, razlikuje od pop-arta pomanjkanje umetniške zavesti glasbenikov. Naj je pop-art še toliko operiral z vsakdanjo tematiko, potrošniškimi dobrinami in z blagom, ostal je umetnost. Postal je popularnejši od kateregakoli drugega umetnostnega izraza dvajsetega stoletja, a ni postal množična umetnost. Ni popularna umetnost, popularen je njen predmet. Pop glasba petdesetih let pa je bila mladostniška kultura, ki jo je Dieter Baacke označil kot »kulturo od spodaj«.⁷

»Popularna glasba pred letom 1960 je bila ena najkonzervativnejših, najbolj konformističnih in čustveno najzlaganejših popularnih umetnosti. Popolna uglašenost, priliznjenost in zanesljivost — to je bil ključ do uspeha. Če bi menili, da je bila pop glasba ustvarjalnejša, potem je bil zgodnji rock'n'roll enako dober kot nepomemben.«⁸

V istem smislu in enako posplošujoče govori o pop glasbi petdesetih let Quincy Jones, jazzovski glasbenik in aranžer: »Pop glasba, proizvedena v petdesetih letih, je bila (za razliko od rhythm & bluesa tistega časa) najslabša glasba, ki jo je Amerika kdajkoli poznala. Bilo je bedno... Raje bi poslušal devetnajst taktov trajajoč septimni akord v skladbi 'Living in the City' Stevieja Wonderja, kot pa uporabljal tri stare in ubožne akorde, ki smo jih že milijonkrat slišali...«⁹

Pop glasba je pričela veljati za pop umetnost šele, ko je prenehala biti le potrošniška dobrina, ko se je pričela posluževati tehnike pop-arta, to je zmesi zabave in refleksije, in ko se je pridružila kritikam, da so potrošniške sanje družbe preobila že izrabljene (izraz »družba preobila« se je udomačil že leta 1958).

O pop glasbi v smislu pop-arta lahko govorimo šele od pojava Beatlov oziroma od časov liverpoolske beat glasbe dalje. Ob tem je imela pop glasba mnogo večje možnosti popularizacije kot pa »pravi« pop-art, ki je spočetka moral napraviti korak nazaj, saj so ga sprva zavestneje zaznali kot uporabno umetnost reklamnih agencij. V nasprotju s pop-artom se je pop glasba že od vsega začetka predstavljala prek radijskih valov — »vročega medija«, kot radio imenuje Marshall McLuhan — ne pa v posvečenih razstaviških prostorih. Značaj pop-arta se v glasbi Beatlov ne kaže le v zavestneje oblikovani tekstovni podobi. Lahko ga dokažemo z analizo značilnih primerov, kot je npr. albu-

⁶ Razstavni katalog »Pop Art in England«, str. 33.

⁷ Dieter Baacke, »Jugend und Subkultur«, München: Juventa, 1971, str. 95.

⁸ Herber Goldberg, Contemporary Popular Music, v: Journal of Popular Culture (pozimi 1971, str. 57—89), citirano po: Ken Hay, I'll Give It A 95: An Approach To The Study Of Early Rock'n'Roll, v: Popular Music and Society III, 4, 1974, str. 327.

⁹ Intervju s Quincyjem Jonesom v: Melody Maker, 27. 9. 1975, str. 14.

ma »Sgt. Pepper« iz leta 1967. Podrobneje moramo pristopiti k pesmi »When I'm Sixty Four« — ne le vsled posebnega mesta, katerega zavzema na plošči, temveč tudi zaradi njenega prototipskega značaja, ki je značilen tudi za ostalo skladateljsko delo Beatlov. Zvočna podoba te kompozicije ni tipična za rok glasbo tistega časa. Dokazuje, kako malo verjetno je na področju popa razumeti primerjalno analizo, ki upošteva zgodovinske in socialno-zgodovinske aspekte, zgolj s pomočjo zvočnega dogajanja.

V oblikovnem pogledu se pesem »When I'm Sixty Four« navezuje na členitev na verze in refrene, značilno za »povzdignjeno« ameriško zabavno glasbo in za evergreene, blizu jazzu. Vendar se od navedenih standardnih oblik v nekaterih podrobnostih razlikuje. V sicer enakomernem izmenjavanju verzov, refrenov, prediger in poiger se ta odklon kaže v dvotaktni medigri po štiritaktnem uvodu (kot nekakšna izkomponirana fermata pred pričetkom verza), pa tudi v nesimetričnosti refrena, ki sestoji iz 17 taktov. Takšne, skoraj neopazne, a zato nič manj pomembne spremembe lahko zasledimo že v zgodnejših kompozicijah, npr. v pesmi »Yesterday« (sedemtaktna periodizacija). Vrinjeni takt v pesmi »When I'm Sixty Four« povzroča zmedo. K temu je potrebno prišteti še nepravilno melodijo, ki povzroča začudenje vsled podaljševanj težkih dob, pa tudi skrajšane motive, ki niso identični s periodičnimi odseki, nenazadnje pa tudi opuščanje tekočega ritma.

Brez ozira na ostale glasbene parametre, ki bi jih še bilo možno analizirati, lahko že sedaj domnevamo, da je pri Beatlih prišlo do parodičnega prevzema odsluženih formalnih shem. Periode so vselej razločno podaljšane in popačene. Porogljivost le malo izstopa — to priča o določenemu koketiranju s strani, kar lahko zasledimo v vseh modnih nostalgijah. Čeprav imajo porogljivost radi, se Beatli ne omejujejo zgolj nanjo. Z glasbo se do določene mere identificirajo, kar bi lahko pokazala analiza besedil pesmi. Ista težnja po poigravanju s staromodnim, ki se giblje med ironično distanco, ljubeznijo in sentimentalnostjo, se pojavlja tudi v melodičnem poteku, v ritmizaciji pesmi, v njihovih harmonskih strukturah in instrumentaciji.

V solističnih odlomkih Beatli skoraj nikdar ne prekoračijo skromnega obsega ene oktave. Melodično linijo označujejo sekundni in terčni postopi, problematičnih intervalnih skokov ni zaslediti. Takoimenovani evergreeni (npr.: »Red Roses for a Blue Lady«) delujejo v primerjavi z nizko težavnostno stopnjo pesmi »When I'm Sixty Four« že kot tehnično bravurozne skladbe. Melodika pesmi »When I'm Sixty Four« s svojim preprostim duktusom popolnoma odgovarja malomeščanski idili, ki jo besedilo opisuje. Vsled dosledne uporabe punktirane četrтинke in dopolnjujoče osminke se ritmično približuje foxtrotu, zaradi težišča na prvih in tretjih dobah pa spominja na »Oldtime Jazz«.

Harmonsko podobo tvorijo tri osnovne funkcije (tonika, subdominanta, dominantna). Del B je postavljen v vzporedni molovski tonski način. Zanimivo je vztrajanje na dominantni v taktih št. 5 do št. 7

dela A. Nastop povratka v toniko gotovo povečuje napetost. Sprostitev sicer prinese nastop tonike v taktu št. 8, vendar ne v meri, ki bi jo glede na stopnjo napetosti pričakovali. Medtem ko v taktu št. 8 stopi instrumentalna spremljava popolnoma v ozadje in pusti vokalnemu solistu, da sam oblikuje vrhunec pesmi, pa ostaja občutek okrepitve povratka v toniko v določeni meri neizkoriščen. Učinek je enak učinku šale brez poante. Tako zaključi prva osemtaktna perioda bolj obotljivo.

Lahkotno parodijo še potencira zasedba, ki ni značilna za rock glasbo: solistični vokal, klarinet, klavir, tolkala, kateremu se v delu B pridružita še zbor v ozadju in zvonovi. Pesem »When I'm Sixty Four« bi lahko bila muzikalna adaptacija kakšnega evergreena, katere mesto bi bilo nekje med nostalgično pesmijo »Sentimental Journey« in žalobno »Tin Roof Blues.«

V tem muzikalno močno zreduciranem prostoru ni mesta za vokalnemu ali instrumentalno improvizacijo. Udarjajoči akordi klavirja v slogu ragtima, sladkobni vložki klarineta v pavzah, decentno markiranje tolkal in način, kako uporablja bas Ringo Starr — vse to spominja na geste barske glasbe. Cikcakasti značaj te skladbe nenavadno korespondira z ostalimi pesmimi na tej plošči.

V primeru »Sgt. Pepper« gre za prvi primer t.i. konceptualnega albuma (načela dotedanje produkcije rock glasbe so sledila načelu zelo nejasne variabilnosti, to se pravi, da so bila mesta posameznih skladb na plošči določena na osnovi zunanjih oblikovnih kriterijev — hitri skladbi mora slediti počasna, dolge in kratke skladbe so bile proporcionalno razmeščene). Skladbe »When I'm Sixty Four« torej ne moremo obravnavati kot izolirano modno-nostalgično miniaturo, temveč kot element daljšega sosledja, katerega glasbeno-besedni mozaični kamenček skladba je in kateremu dodaja svojo barvo.

»Sgt. Pepper«, ki ironizira med zveličavno armado in plesom osamljenih src, je nekakšen pregled oziroma bilanca cele povojne generacije, ne le Beatlov. Na mesto oblikovanja takšne bilance s pomočjo parol, kar bi bilo nekaj običajnega, stopa pri Beatlih v ospredje oris podrobnosti s sredstvi, usmerjenimi v prizadeto izpoved in ne v kakšne abstraktne teatralične geste mladih ali v geste, nastale zaradi mladih.

Podobe iz časov odraščanja (»Getting Better«) se z vsemi svojimi frustracijami in konflikti (»She's Leaving Home«) izmenjujejo z brezobzirno ironično-kritično analizo hrepenenja po uspehu in zavožene družbe nasploh (»Fixing a Hole«, »A Day in the Life«) hkrati z napotki, kako se izogniti žalostni prihodnosti (»A Little Help From My Friends«, »Lucy in the Sky«) — tudi z nastopom proti njej (»Within, Without You«). Koncept »obračuna« z napakami odraslih ob sočasnem dokazovanju brezsmiselnih oziroma neprivačljivih perspektiv bodočnosti daje skladbi »When I'm Sixty Four« obetajoče osrednje mesto na albumu. Sožitje malomeščanske idile (vrtičkarjenje, pletenje pred kaminom, razglednice z vsakoletnih počitnic na Wightu, ostale pritikline nezanimivega) ni enostavna parodija. Literarno paralelo tej pesmi lah-

ko najdemo v nekaterih odlomkih beatniške pesmi Gregoryja Corsa z naslovom »Poroka«. V njej nastopajo podobne podobe (omahljivo odločanje med pridnim zakonskim življenjem in osamljenostjo), ki pa so vsekakor mnogo bolj drastično formulirane:

»Če se poročim, bom moral biti priden.

Kako lepo bi bilo pri njej doma
sedeti ob kaminu, ona bi se v predpasniku,
vsa mlada in čedna,

veselila mojega dojenčka in mene tako,
da bi vzplamtele njene prsi in bi jokajoč prišla k meni —

in dvignil bi se iz svojega očetovskega naslanjača...

Ne ljubim moških, pa vendar mora obstajati nekdo!

Ko bi nekoč kot neporočen šestdesetletnik

v sobi s pohištvom mazal spodnjice z mokrenjem,

bi bili vsi drugi poročeni!

Ves svet bi bil poročen, le jaz ne!¹⁰

Življenjski ideal, ki ga propagira skladba »When I'm Sixty Four«, je (ne da bi bil kjerkoli dobesedno naveden) nekaj drugega kot priznanje nekega novega življenjskega sloga v skladbi Georgeja Harrisona z naslovom »Within, Without You«. Če odpišemo merilo starosti in zob časa, si lahko Beatle predstavljamo kot plešče in ne kot vselej uglasene v smislu krika t. i. industrije prostega časa »Mi smo mladi«. To dviguje Beatle in množice utirjencev. Kar je Henry Miller povedal o beatniškem gibanju in še posebej o Jacku Kerouacu, je v preneseni obliki moč prenesti tudi na liverpoolski kvartet. Beatli so neomadeževano zabavno (in tudi resno) glasbo prizadeli z nečim, od česar si glasba ni več nikdar opomogla.

Številni glasbeniki so po letu 1965 nadaljevali, kar so pričeli Beatli. Podobne primere pop-arta najdemo predvsem v skladbah Franka Zappa. Njegova skladba »We're Only it for the Money« je v svoji kolažni uporabi pop ikon podobna sliki Richarda Hamiltona »Kaj je tisto, zaradi česar so današnji domovi tako drugačni, tako privlačni?«. Kolaž je najpomembnejše sredstvo za subverzivno razkrivanje resničnosti »zahodne dežele, ponižane v brezrazredno potrošniško družbo« (Ohff). Zappa se je posluževal celotnega pop instrumentarija. Najdbe iz ameriškega vsakdana, pa naj bo to govor takratnega predsednika ZDA Lyndona Johnsona, ki je vsled raznoterosti odmeval kot Warholov sitotisk, ali pa glasbeni citat iz neke Varesejeve kompozicije — vse to je Zappa združil s pisanimi formulami rock glasbe kot osnovnim materialom v kar najbolj kompleksno rock glasbo, ki neprestano niha med ironično razlago in voljo upodabljanja.

Princip kolaža (prevzem najrazličnejšega materiala, ki je glasbi dajal drugačni pomen) je postal najpomembnejša slogovna značilnost rock glasbe sedemdesetih let. V skladbah desetčlanske newyorške skupine

¹⁰ Gregory Corso, Poroka, citirano po: K. O. Paetel: Beat — Eine Anthologie, Reinbek, 1962, str. 81/83.

»Sha Na Na« so uporabljeni pripomočki glasbene zabave — od hrupnega krika saksofona v stilu rhythm & bluesa do zborov v ozadju, ki ponavljajo brezsmiselne zloge. Elementi glasbene zabave so parodično povzdignjeni, vendar včasih uporabljeni tako dosledno (npr. pri ansamblu »Roxy Music«, še posebno pa pri Bryanu Ferryju), da kritična distanca preide v afirmacijo. »Sha Na Na«, Frank Zappa, Beatli in skoraj vsi pop umetniki imajo do potrošnje ambivalentni odnos. So del potrošniške družbe, iz katere ni možno pobegniti, ki jo morajo do določene mere sprejeti in katero je moč celo vzljubiti, če intelekt zamiži na eno oko.

Richard Lindner: »Kaj je že to — muzej? Macy's (neka veleblagovnica) je moj Louvre.«¹¹

Robert Rauschenberg: »Moje delo ni bilo nikdar protest napram obstoječemu . . . bilo je odraz mojih denarnih težav.«¹²

Andy Warhol v nekem intervjuju: (vprašanje) »Kako bi se zoperstavili izzivu avtomatizacije?«¹³
(odgovor) »Tako, da bi postal njen del.«¹⁴

Paul McCartney: »Ko smo pričeli, sta bila naša vzornika Elvis Presley in Chuck Berry — sedaj je to »Marks & Spencer.«¹⁵

Takšne izjave odražajo kriterije pop-arta, ki se dialektično navezujejo eden na drugega, odsevajo pa tudi kritično distanco med njimi. Leta 1957 je Richard Hamilton označil pop-art kot nekaj popularnega, minljivega, množično proizvajanega, mladega, duha polnega, seksi, polnega trikov in zapeljivega. Ob tem se je vedel kot ostali pop umetniki, ki so bili prizadeti s kompleksom »roga obilja« (L. Lippard). Krotoki (npr. Alloway), ki vidijo v pop-artu priložnost za »novo ljudsko umetnost«, ki njegove vloge ne vidijo v eskapizmu, zabavi ali sprostitvi, govorijo o pop-artu kot o »obliki umetnosti, ki jo velja jemati resno in katere estetika uporabnosti je nastopila napram idealistični umetnostni estetiki.«

Pop-art se obrača proti večnim umetniškim vrednotam ter razveljavlja izvirnost. Raoul Hausmann govori o tem tako: »Čemu duha v svetu, ki teče mehanično?« Nekateri se izražajo še manj evforično. Jost Hermand opozarja na skoraj šovinistični značaj popa (»zgodnji ameriški pop . . . ne teče slučajno paralelno s tisto že legendarno Kennedyjevo epoho med leti 1960 in 1964, ki je dala nezaslišani vzgon ameriškemu občutku samozavesti.«)¹⁶ Tudi odnos Heinza Ohffa do pop-arta je bolj kritičen: »Zame je pop . . . ameriški način življenja, prenešen v umetnost, lahko proizvedljiva dobrina, ki je privedla do Hollywooda in do-

¹¹ Jost Hermand, *Pop International, Eine kritische Analyse*, Frankfurt/Main: Atheneum, 1971, str. 15.

¹² prav tam, str. 15.

¹³ Razstavni katalog Andyja Warhola.

¹⁴ *The Beatles Songbook*, 1. izdaja A. Aldridge, München, 1971, str. 45.

¹⁵ Heinz Ohff, str. 72.

¹⁶ Jost Hermand, str. 15.

živela svoj debakl v Vietnamu. Name deluje kot kapitalistični pendant socializmu — državna umetnost sreče.«¹⁷

Odnose med intencijami pop-arta in pop glasbe je tako moč predstaviti z dveh stališč: pop glasba sama je predmet pop-arta v petdesetih letih in oblika pop-arta v smislu umetniške predstavitve sedanosti v času od Beatlov dalje. Neprimerno je rabiti izraz »pop glasba« kot zbirni izraz za »popularno« glasbo, šlagerje in jazzovsko obarvane evergreene brez povezave z upodabljačo umetnostjo. Če naj izraz »pop glasba« razumemo v tem smislu, potem bi moral pomeniti slogovno neomejen kotichek za vse različice »lahke« glasbe popolnoma neodvisno od tega, v kolikšni meri se je zvočni material osvobodil svoje prvotne funkcije, zato predstavljata Frank Zappa in Jürgen Marcus pop glasbi antipoda, ki v sebi še nosita atribut popularnosti, vendar kriterijem popularnosti na marsikaterem področju to več ne zadošča.

Beatniška poezija in beat v glasbi

Fenomen pop-arta je imel posredni in neposredni vpliv na pop glasbo — neposredni vpliv, ker so mnogi glasbeniki svojemu instrumentariju dodali tehniko Upodabljajoče umetnosti (kolaž, objet truvé, ready made), posredno pa prek reputacije, ki jo je pop glasbi dal pop art.

Kot drugi vir kritične usmerjenosti in življenjskih načel nasploh pa je pop glasbi služilo beatniško gibanje, kateremu je pripisovati več pomenov (podobno kot izrazu »pop«).

Z izrazom »beat« se povezujejo različne vsebine, vse bolj ali manj v povezavi z beatniškim gibanjem: pridevnik »udarjen«, ritmični udarec v jazzu in pridevnik »blažen«, ki je bolj asociativne narave (»beatificiran«). Jack Kerouac je že koncem štiridesetih let govoril o beatniški generaciji in ta izraz mu pripisujejo kot oznako usmeritve skupine pisateljev, a tudi kot oznako za puntarske (ne le v literarnem smislu) težnje določenih slojev mladih ameriških intelektualcev. Izraz »beat generation« je Kerouac uporabil leta 1948 v nekem pogovoru z Johnom Clellonom Holmesom — slednji ga je osvojil in uporabil v noveli »Go« ter ga leta 1952 predstavil javnosti v nekem članku v časopisu »New York Times Magazine«. Kerouac je svojo pripoved »On the Road«, eno najpomembnejših pričevanj beatniške literature, napisal že leta 1951, vendar jo je izdal šele leta 1957 pri založbi »Viking Press«. Z opombo, da gre za odlomek še nedokončane novele, je Jack Kerouac pod psevdonomom Jean-Louis že leta 1955 objavil nekaj delov te pripovedi pod naslovom »Jazz of the Beat Generation«. Nastanek izraza »beatnik« pripisujejo novinarju Herbu Caenu. Novinar iz San Francisca je ta izraz skoval leta 1957 po analogiji imenu prvega umetnega Zemljinega satelita »Sputnik«. S tem je ljudi vzpodbudil, da so začetnike beatni-

¹⁷ Heinz Ohff, str. 153.

škega gibanja ocenjevali prej slabšalno in grdilno, kot pa odvisne sopotnike časa.¹⁸

Beatniška generacija pomeni (v grobem prevodu) utrujeno, potolčeno generacijo, antologija pa pozna tudi čustveno razširjeno vsebino tega izraza (generacija brez počitka, naveličana konvencij, željna doživetij) in še mnogo najrazličnejših različic in označb vse do religiozno razumljenega izraza »blažen« (— beatific). Vendar pomeni ta termin v pogovorni rabi pisateljev Kerouaca, Ginsberga, Holmesa in Ferlinghettija bolj skupno usmeritev kot pa določen program.

Središče beatniškega gibanja je bilo sprva v San Franciscu. Lirik Kenneth Rexroth ga je leta 1957 predstavil javnosti v reviji »Evergreen Review« kot »preporod San Franciscu«. V tem programskem zvezku revije se poleg drugih prispevkov mladih avtorjev nahaja tudi pesem Allena Ginsberga z naslovom »Howl«, o kateri je Rexroth zapisal, da predstavlja veroizpoved generacije, ki bo leta 1965 ali 1975 dajala podobo svetu.

Beat lahko obravnavamo s stališča glasbe še v manjši meri kot pop ne da bi pri tem upoštevali politični položaj v štiridesetih letih. V svojem temeljnem delu o boemih zagovarja Helmut Kreutzer stališče, da predstavljajo boemi kot nekakšna »subkultura intelektualcev« pendant razcvetajoči se družbi. To je možno le v relativno svobodni družbi, ki v določeni meri dopušča ekscentrizem kot potrditev njene liberalnosti, možno pa je tudi v primerno zdravih gospodarskih odnosih z zavlačevalno zakonodajo in z možnostjo ločitve med delom in dohodkom.¹⁹ Podobne argumente navaja tudi Paetel: »Ne le teror, sprotno obračunavanje ali prisiljeni konformizem, tudi splošno soglašanje in zadovoljstvo lahko porajata nemir, puntarstvo, skepso in protigibanja (to velja tudi za družbene ureditve, v katerih vladata cenzura in policijska palica)«. ²⁰

Takšna družba sicer predstavlja za beatnika določeni materialni pridržek, a hkrati tudi protislovje njegovi skepsi, ki ni usmerjena le napram uravnavaočemu duhu premožništva, temveč in predvsem napram navidezni miroljubnosti. V potrošniški usmerjenosti bo kaj kmalu lastna prihodnost izpodrinila strahote druge svetovne vojne in ostalih agresij. Delno izvira beatnikovo nezaupanje tudi iz druge svetovne vojne in eksplozije prve atomske bombe, ki sta zasenčila vse upe v bodočnost. John Clellon Holmes, beatniški pisatelj, rojen leta 1926, je neugodje generacije, ki je rasla v vojni ali z njo, opisal takole: »To je prva generacija, ki se je z iztrebljanjem celih nacij, s pranjem možgan s kibernetiko in z raziskovanjem nagonov soočila kakor s svojim lastnim obrazom.«²¹

¹⁸ O tem glej: Francis J. Rigney/L. Douglas Smith, *The Real Bohemia*, New York, 1961, str. 25; Helmut Kreutzer, *Die Boheme*, Stuttgart, 1968; *Beat — Eine Anthologie*, Reinbek, 1962.

¹⁹ Helmut Kreutzer, *Die Boheme*, Stuttgart, 1968.

²⁰ *Beat — Eine Anthologie*, str. 8.

²¹ *Beat — Eine Anthologie*, str. 21.

Beatniška generacija v Ameriki je bila antipod t. i. molčeči generaciji, ki se je brezpogojno uklonila antikomunistični histeriji senatorja Josepha McCarthyja in njegovih nadzornih organov (Anti-American Activities Committee), ki je brez slehernega vprašanja sprejela hladno vojno kot tudi korejske spopade in brezobzirno predsednikovanje Dwighta Eisenhowerja skupaj z njegovo nediferencirano ideologijo optimizma. V nasprotju z njo je bil beat konglomerat najrazličnejših osvoboditvenih poz, v katerih središču je stala vseskozi tipična ameriška regresija na stopnjo anarhično-primitivnega: »Ameriška umetnost in literatura se od časa do časa s skoraj ritualno pieteto vračata k izvorom tipično ameriškega izročila, da bi tam zajeli novih moči. Ta osnovna usmeritev, ki korenini v deželi sami in je bila nekoč okužena z mitom naselitve in klišejem »novega življenja«, vodi v opozicijo napram preteklosti, do odklanjanja Evrope in (kar zadeva umetnost) do zapeljivega čara nadesteticizma... Za beatniškega pesnika je bilo značilno ostro odklanjanje sleherne sentimentalnosti pri opazovanju Amerike.«²²

Beat kot termin in oznaka za določeno zvrst glasbe se je v Liverpoolu prvič pojavil v kombinaciji »Mersey Beat« okrog leta 1960 (kot izraz, nanašajoč se na jazzovsko ritmiko, je obstajal že dolgo prej).²³ Če izhajamo iz tega, da so ideje beatnikov (še posebno, ko je Kerouacova pripoved 'On the Road' postala koncem petdesetih let tudi v Evropi uspešnica) in ideje rockerjev petdesetih let predstavljale vodilne popularne linije, lahko sklepamo tudi na odnos med literarno beatniško generacijo in beatom v glasbi. John Lennon je prvotno ime ansambla »Silver Beatles« (Srebrni hrošči) spremenil v »The Beatles« zagotovo tudi z namenom, da postavi ansambel v asociativno bližino beata — tako v smislu ritmičnega udarca kot v smislu beatniške usmeritve.

Mnogi glasbeniki (npr. Pete Townsend in ostali nekdanji študenti glasbe) so sami potrdili, da je beat (kot tudi nazori pop umetnikov) vplival na pop in rock glasbo.²⁴

Poleg tega so nam znani angažmaji Andyja Warhola pri ansamblu »Velvet Underground« in Allena Ginsberga pri ansamblu »Fugs« ter sodelovanje slednjega z Bobom Dylanom in Joan Baez. Prav tako ni slučajno, da so se odlomki Ginsbergove pesmi »Howl« znašli na ovitku plošče berlinske skupine »Ash Ra Tempel«.²⁵

²² Nancy Marmer, Pop Art in Kalifornien, v: Lucy L. Lippard, Pop Art, str. 147.

²³ »Mersey Beat« je bilo tudi ime neke liverpoolske revije, katere 67. številka III. letnika (13. do 27. 2. 1964) je dosegla naklado 250.000 izvodov.

²⁴ »Moje izkušnje študenta na »Ealing School of Art« so vplivale na najrazličnejše stvari. Uničujoči finale je le en aspekt teh izkušenj. Na puloverje smo dajali pasove in jih popisovali, naše obleke barvali že dolgo, preden je nastopila vročica pop-arta.« — Pete Townsend, v: J. Marks, Rock and Other Four Letter Words, New York: Bantam, 1968.

²⁵ Ash Ra Tempel, OMM 556013 (Metronome).

Z izrazom »Beat glasba« označujemo predvsem angleško rock glasbo med letom 1962 in 1965.²⁶ Njen izvor sta rock'n'roll in rhythm & blues petdesetih let. Zasedbo treh električnih kitar (vključno z basovsko) sicer poznamo že od Buddyja Hollyja, vendar jo je šele popularnost Beatlov dvignila v instrumentacijski ideal.²⁷

Iz antologije »Mersey Beat '62 — '64 — The Sound of Liverpool«, ki je izšla leta 1974 v Angliji, lahko vidimo, da zasedba vsaj v tistem času še ni bila standardizirana.²⁸ Danes smatramo Beatle in Mersey Beat skoraj kot sinonima. Vendar pa Beatli niso bili začetniki beat-booma. Že leta 1964 se je več drugih skupin borilo, da bi jim priznali »iznajdbo« beata. O tem Kingsize Taylor: »Se vedno pravim, da smo bili prva beat skupina v mestu. Vendar pa sta v istem času obstajali v mestu še dve skupini (»Cas and The Casanovas« in »The Seniors«), ki prav tako trdita, da sta bili prvi.«²⁹

Beat lahko obravnavamo kot neposredno evropsko nadaljevanje originalnega ameriškega rock'n'rolla petdesetih let. Ansambli (»The Beatles«, »Rolling Stones«, »The Who« in drugi) so v glavnem prevzeli repertoar rock'n'rolla. Tudi kadar so izvajali lastne skladbe, so posneli muzikalno strukturo in nastopne navade zvezdnikov rock'n'rolla petdesetih let. Razlike med beatom in rock'n'rollom, iz katerega beat izhaja, je težko opredeliti. Razlike se manj izražajo v osnovnih glasbenih parametrih (melodija, harmonija, ritem). Bolj so opazne v drugačnih okoliščinah nastanka takratne glasbe oz. v njeni diferirajoči pojavnosti. Beat je bil v veliki večji meri kot ameriški rock'n'roll obeležen z amaterizmom. Večina ameriških glasbenikov rock'n'rolla je imelo za seboj že določeno kariero glasbenika rhythm & bluesa, preden so jih že odrasle povzdignili v rock glasbenike. Angleški beatniški najstnik pa je izhajal prav iz gibanja, ki je poudarjalo amaterizem in gojilo glasbo, »narejeno doma« in po instinktu. Niti starost niti igrivejša ognjovitost ne moreta odtegniti beat glasbenikov od sanjskega sveta zvezd. Liverpoolski beat je živel od bližine baze — poslušalcev, in to predvsem v času, ko je predstavljal še bolj lokalno omejen fenomen. V tem smislu so velikega pomena plošče s posnetki ansamblov »Hideaways« in »Clayton Squares«, nastale v liverpoolskem »Cobern Club«.³⁰

²⁶ Prva merseybeatovska skupina, ki je izdala svojo ploščo, je bila skupina »Howie Casey and The Seniors«. To je bila plošča z naslovom »Boll Weevil Song« in izšla leta 1962 pri založbi »Fontana«. Ta ansambel je bil verjetno tudi prvi iz Liverpoola, ki je nastopil v Hamburgu. V sedemdesetih letih je bil Howie Casey član ansambla Johna Entwistelsa »Rigor Mortis«. O tem glej: Robert Patridge, Merseybeat Memories, v: Melody Maker, 25. 8. 1973, str. 39 in 49.

²⁷ Beatli so postali popularni na liverpoolski »sceni« šele, ko je pesem »From Me To You« postala nacionalni hit.

²⁸ Na dvojnem velikem albumu (United Artists USD 305/6) so zbrane produkcije na malih ploščah enaindvajsetih liverpoolskih beat skupin — med njimi skladbe ansamblov »The Searchers«, »Kingsize Taylor & The Dominos«, »Ian & The Zodiacs«. Vse skladbe so nastale med leti 1962 in 1964.

²⁹ Melody Maker, 1. 8. 1964.

³⁰ Diskografska priloga (Jürgen Seuss, Gerold Dommermuth, Hans Maier, Beta in Liverpool, Frankfurt/Main: Europäische Verlaganstalt, 1965.

V teh primerih je šlo za posredovanje glasbe prek neposrednega odnosa med glasbeniki in poslušalci, ki ni dovoljeval nobene geste showa. Beat je bil vzvratna pretvorba polikanega rock'n'rolla v nekakšnem neobdelanem, surovem stanju.

Avtorji knjige »Beat in Liverpool« in ostali opazovalci takratne »scene« so vprašanje, zakaj se je neka relativno agresivna glasba mladih lahko razvila in najbolj obdržala v Liverpoolu, povezali s socialno-ekonomskim položajem v pristaniškem mestu.³¹ Leta 1960 je bila stopnja nezaposlenosti v Liverpoolu najvišja ob najnižjem bivanjskem standardu v vsej Angliji. Kar 43 % stanovanj je bilo najemniških. John Lennon takole poroča o vzdušju v mestu: »Bilo je pristanišče — to se pravi, da je bil Liverpool manj ozkosrčno mesto od kateregakoli drugega mesta v Angliji... Imeli smo mnogo priseljencev, tudi črncev in Kitajcev. Bilo je kot v San Franciscu. Ta San Francisco je stvar zase... Kaj misliš, zakaj je prav tam prišlo do Haight Ashburyja in do vsega ostalega? Do tega ni prišlo v Los Angelesu, temveč v San Franciscu, saj ljudje tja odhajajo, skozi Los Angeles pa lahko le greš in poješ hamburger. V Liverpoolu ni bilo samopoveličevanja. Mesto je bilo zelo ubožno, a trmasto. Toda ljudje so imeli veliko smisla za humor, ker jim je tako vsrano šlo... Je kozmopolitsko mesto, kamor se mornarji iz Amerike vračajo s ploščami bluesa. Country & Western sem spoznal v Liverpoolu še preden sem slišal rock'n'roll. Ljudje tam zelo resno jemljejo svojo glasbo. V Liverpoolu so obstajali razni klubi (folk, blues, country, western...) še pred prihodom rock'n'rolla. Mi smo bili šele naslednja generacija.«³²

Seuss in Dommermuth vidita v beat glasbi obliko mladostnega in s protestom obarvanega bega iz resničnosti. Ta protestni značaj (povezava z ameriško beatniško generacijo) se je odražal npr. v t. i. events — dogodkih, katerih začetniki so bili, deloma, tudi glasbeniki. Dne 7. 12. 1964 je bil v liverpoolskem »Cavern Club« takšen dogodek, uperjen proti uporabi atomske bombe. Na njem so sodelovali pop pesniki, pop umetniki in dve najpopularnejši beat skupini. Takšni dogodki kažejo na drugačno zavest, s katero je bila pretkana glasba. Človek deluje socialno zavestno, počuti se polnoletnega, vendar brez sveta odraslih tudi na področju kulture sreča vse preveč nezaupanja. Redukcija na električno ojačane kitare s tolkali, torej na instrumente, neobremenjene s filharmonično preteklostjo, je nekaj neizogibnega. Razne zasedbe z violinami in melotromom, pa tudi predelave klasične glasbe, so v tem zgodnjem času liverpoolskega beata naletele le na nasprotovanje.

Rhythm & blues in/ali rock'n'roll

Rock se od popa in beata razlikuje najprej po tem, da gre v primeru rocka za izraz, ki se uporablja zgolj v glasbi, in ki mu je na področju

³¹ Seuss/Dommermuth/Maier, *Beta in Liverpool*.

³² John Lennon Remembers, str. 112.

upodabljajoče umetnosti komajda najti paralelo.³³ Pa vendar ga ni lahko opisati, saj tudi rock ne označuje popolnoma natančne oblike glasbenega izraza. Liverpoolski beat med leti 1956 in 1962 se le malo razlikuje od rhythm & bluesa, je dejal Richard Goldstein. Goldsteina ta pa se v svoji »otroški podobi« med leti 1954 in 1958 često sploh ne razlikuje od rhythm & bluesa, je delaj Richard Goldstein. Goldsteina bi lahko dopolnili, da je tudi rhythm & blues v določeni meri produkt »nesrečne alianse« med jazzovskimi oblikami iz časov bebopa in mestnimi oblikami bluesa, ki jih karakterizira uporaba električne kitare. Blues ali rhythm & blues — glasbo afroameričanov so najprej sprejeli črnci, šele potem je postala sprejemljiva tudi za belce. Posebnega pomena za širjenje rhythm & bluesa (tudi izven géta) je razvoj »črnih« radijskih postaj. Leta 1943 so bile v ZDA le štiri postaje, ki so oddajale izključno »črno« glasbo in bile usmerjeni k črnski publiki. Deset let kasneje je bilo takšnih postaj 270, leta 1956 pa kar 400 oddajnikov za 2500 postaj širom vse dežele.³⁴ Ta razvoj je nedvomno povezan s konfliktom med ameriško agencijo ASCAP in radijsko mrežo NAB. Tekom tega spora se je že pripravljala nova avtorska agencija BMI, ki je konkurirala agenciji ASCAP z uspehom. Zelo podrobno so to pravdanje opisali avtorji oddaje »Roll over Beethoven«.³⁵ Zahteva po zvišanju tantiem, ki jih je ASCAP dobivala od NAB, je na predlagateljico zahtevne delovala kot bumerang. Radijski zavodi, ki se s to zahtevo niso hoteli strinjati, so se leta 1941 morali odpovedati materialu, zaščitenem pri ASCAP, vendar so pričeli črpati material za oddaje iz glasbenega področja, kateremu je produkcija »Tin Pan Alley« dotlej v precejšnji meri onemogočala, da bi prišlo v eter — to sta country in folk glasba. Zato lahko smatramo leto 1941 kot ključno leto. Hkrati s tem bojkotom se je pojavil tudi diskriminirajoči izraz »race music«.³⁶ »Billboard«, najpomembnejše strokovno glasilo glasbene industrije, je že 20. julija 1940 uvedel t. i. hit-parado. Ta časopis je uporabljal izraz »race music« do 25. 6. 1949, ko ga je brez komentarja zamenjal z izrazom »Rhythm & Blues«.

Čeprav je v tem primeru (kar ni popolnoma netipično) jezikovna nonšalanca združila izraz za glasbeni parameter z nazivom neke glasbene zvrsti v en sam izraz, pa ta neenak par daje prve informacije o funkciji

³³ Če bi smatrali, da je pop ustrezna oznaka za določeno smer v upodablja-
joči umetnosti, beta za neko literarno prepričanje in rock oznaka za glasbo,
bi bilo to podoben nesmisel kot iskati nedvoumna jezikovna pravila. Avtor
knjige »Merseybeat Memories« Robert Patridge (Melody Maker, 25. 8. 1973,
str. 33 in 49) prouča, da so še leta 1970 označevali tradicijo rock glasbe v
Liverpoolu z izrazom »beat glasba«. Tudi v ZDA se vsled tradicij nagibajo
bolj k zbirnemu izrazu »rock glasba«, s katero označujejo razne oblike
afro-ameriško orientirane popularne glasbe, v Nemčiji pa je poimenovanje
posameznih področij te glasbe v glavnem še negotovo — nenazadnje tudi
zato, ker predstavlja ta glasba Nemcem »Glasbo iz druge roke«.

³⁴ Glej: Jonathan Kamin, *The White R & B Audience and the Music Industry 1952—1956*, v: *Popular Music & Society*, IV, 3, 1975, str. 171.

³⁵ Klaus Kuhnke/Hartmut Lück/Manfred Miller/Tom Schroeder/Peter Schulze,
»Roll over Beethoven«, Bremen: Eres, 1973, str. 421.

³⁶ Izvor izrazov »Hillbilly« in »race« je verjetno iskati pri direktorju za
snemanja newyorške družbe »Okeh Recording Company, Ralphu S. Peeru.

te glasbe: vzpodbuda k plesu (rhythm) in odraz občutka pripadnosti neki etnični skupini (blues). Stilno pa je bil rhythm & blues štiridesetih let zbiralnik vseh mogočih izraznih področij črnske zabavne glasbe. Pod streho tega izraza so se tako znašli: omiljeni bebop jazz Louisa Jordana, električni blues T-Bone Walkerja, vokalni barbershop ansambla »Mills Brothers«, popularizirana zvočnost gospela Rayja Charlesa, Leadbellyjeva folk glasba (npr. »Good Night Irene«) in umetelno stilizirana vokalna zvočnost ansambla »Driffters«. Tako so veljali za pionirje rhythm & bluesa razni glasbeniki, kot so -T-Bone Walker, kitarist Muddy Waters, B. B. King in saksofonist Louis Jordan.³⁷

Skoraj vsem navedenim pa je skupen visok delež učinkov showa, nagnjenost k zabavništvu in ne prav umetniško visok način izraza.

Rhythm & blues so sprva označevali kot obsceno proletarsko umetnost, in to v takšni meri, da jo je odklanjalo tudi mnogo črncev srednjega sloja — vključno s kitaro, instrumentom nizkega sloja. Podobna ocena je že desetletja prej doletela ragtime, blues in jazz nasploh: »Zanimiva je ugotovitev, da je Handy, katerega ime je tako tesno povezano z bluesom, odkril to glasbo šele v odraslih letih. V času otroštva mu je družina preprečevala sleherni stik z bluesom. Nekega dni si je kupil kitaro. Ko je oče to odkril, je vpil: »Kitara! Ena izmed hudičevih igrač. Vrzi jo proč! Proč jo vrži, ti pravim! Daj jo iz rok. Ali smo te ustvarili zato, da boš ta grešni predmet prinesel v naš krščanski dom? Ali me slišiš? Spravi se!«³⁸

V rhythm & bluesu se odraža mestno neposredni in često brutalni način čustvovanja stoletja tlačenege ljudstva. Belcem se ni zdelo vredno razpravljati predvsem o seksualnih prisposodobah v skladbah zgodnjega rhythm & bluesa. Pesem »Work eith me, Annie« skoraj nedvoumno opisuje koitus, deli besedil kot npr. »Keep on Churnin' till the Butter Comes« ali »Big Ten Inch Record«, pa so v seksualnem smislu zbujele pri belcih občutek manjvrednosti napram moči črncev. Ni čudno, da so se prav v tem času, še posebej pa v letih 1954 in 1955, razvile dejavnosti proti širjenju rhythm & bluesa — takšna dejavnost je bil npr. »Wash-Out-The-Air-Commatee« v Houstonu, ki je objavil sezname sumljivih naslovov ter organiziral kampanjo proti disc-jockeyjem, ki so te skladbe kljub temu predvajali.³⁹ Seveda so bile tovrstne dejavnosti v najbolj-

³⁷ T-Bone Walker si jemlje pravico prvega, ki je uporabljal električno kitaro (o tem glej: Arnold Shaw, *The World of Soul, Black's America Contribution to the Pop Scene*, New York: Cowles, 1970, str. 113). Lahko mu priznamo določeno prioriteto v zvezi z bluesom in rhythm & bluesom. Da pa bi uporabljal električno kitaro še pred jazz glasbenikom Charlesom Christianom in Eddijem Durhamom leta 1935, je dvomljivo. Tovarna »Gibbons«, pionir na področju električnega ojačevanja kitare, je to metodo razvila šele malo pred drugo svetovno vojno in jo šele v tistem času ponudila tržišču.

³⁸ W. C. Handy, *Father of the Blues*, New York, 1970, str. 10, citirano po: William Ferris, *Blues Roots and Development*, v: *The Black Perspective in Music*, II, 2, 1974, str. 123.

³⁹ O tem glej: Houston's »Wash-Out-The-Air-Commatee Knocks 26 R & B Tunes out of Box«, v: *Variety*, 24. 8. 1955, str. 51 in 52. Razen že omenjene pesmi »Work with me, Annie« ansambla »Midnighters« je bilo na spisku še

šem primeru brez učinka, večinoma pa so le še povečevale zanimanje za to glasbo.

S stališča teh značilnosti besedil je potrebno opisovati tudi glasbene značilnosti rhythm & bluesa. Vendar označuje izraz »Rhythm & blues« bolj »črno« zabavno umetnost nasploh, kot pa enotni slog. Zato je moč izpeljati analizo glasbe nekega glasbenika rhythm & bluesa, kot je Louis Jordan (naj bo še tako reprezentativen), le s stališča enega izmed aspektov te glasbe. Louisa Jordana, ki je nekoč izjavil, da igrajo jazz glasbeniki le zase, on pa za ljudi, vedno povezujejo z najzanimivejšimi in najvplivnejšimi interpreti rhythm & bluesa.⁴⁰ O njem je Chuck Berry trdil: »Z Louisom Jordanom se identificiram bolj kot s katerikoli drugim jazz glasbenikom.«⁴¹

S skladbo »Tympani Five« je Jordan ustvaril glasbo, ki je v koš rhythm & bluesa popeljala predvsem elemente jazzja, povezane z znatno mero showa (ta glasba je postala znana pod imenom »Harlem Jump«). Jordan je bil gotovo eden najpomembnejših saksofonistov post-bebopa, a je želel biti tudi zabavljač. V njegovih interpretacijah, oblikovanih v mnogoličnih željah po zabavljanju, je moč najti tako krike trobil in instrumentalno improvizacijo (»Caledonia«) kot plesne ritme kalipsa (»Run Joe«) ali rumbe (»Early in the Morning«), pa tudi t. i. easy-beat v skladbi »Is you Is or Is You Ain't Ma Baby«, ki prej spominja na skladbo Fatsa Wallersa »Your Feet's too Big«, kot pa na rhythm & blues. Najdemo lahko tudi seksualno žaljivo skladbo »Beware, Brother, Beware«, za zgodnje obdobje rhythm & bluesa pa so posebno značilne skladbe kot npr. »Choo Choo Ch'Boogie«. Bas še ni ojačan, bobni komajda posegajo v pavze, omejujejo se na tekoči ritem. Bas in bobni bi lahko v tej zvočni podobi kaj lahko služili kot spremljevalni instrumenti jazzja tistega časa, če poudarjanje drugih in četrtih dob ne bi spominjalo na »Shuffle-Rhythm« in če se instrumenti ne bi izogibali fraziranju v slogu beata. Tudi kriki trobil, ki v začetku spominjajo na signale lokomotive, izvirajo iz jazzja. »Železniški« motiv je nasploh pomemben topos jazzja in bluesa, medtem ko se je v rock'n'rollu bolj udomačila motivika sodobnih avtocest in avtomobilov (besedila Chucka Berryja so prepolna podob kromirano-bleščeče kulture cadillacov). Skladba »Choo Choo Ch'Boogie« je tudi v pogledu forme v skladu z dvojnostjo izraza Rhythm & blues. Dvanajsttaktni formi bluesa v delu A sledi osemtaktni refren v isti tonaliteti. Značilnost te glasbe je večja popularnost za ceno slogovne nonšalance.

V tem smislu lahko vidimo rhythm & blues kot predhodnika rock'n'rolla. V prehodu od rhythm & bluesa k rock'n'rollu se odraža tudi emancipacija črnske zabavne glasbe. Izraz »rock'n'roll« je verjetno prvi upo-

25 osumljenih skladb, med njimi »I Got A Woman« in »Come Back Baby« (Ray Charles), »You Upset Me Baby« in »Every Day I Have The Blues« (B. B. King), »Honey Love« (Drifters), »Candy Kitchen« in »Another Fool« (Lighting Hopkins) in »Good Rocking Tonight« (Elvis Presley).

⁴⁰ Arnold Shaw, str. 103: »Those guys... play mostly themselves. I wanted to play for the people.«

⁴¹ prav tam, str. 101.

rabil disc-jockey Alan Freed leta 1951 — torej že dolgo preden je izraz opredeljeval umetelno zglajeni rhythm & blues in dolgo potem, ko je našel svoje mesto tudi v jazzu.⁴²

Freed je neko oddajo rhythm & bluesa preimenoval v oddajo rock'n'rolla ter v tem smislu tudi napovedal skladbo »Rock a Betin' Boogie« Billa Haleyja. Jonathan Kamin opozarja, da je disc-joceky Freed uporabljal izraz »Rock'n'roll« za glasbo, ki je že prej obstajala pod imenom »rhythm & blues«.⁴³

V isti zvezi je potrebno povedati, da je imel Freed leta 1952 svojo redno oddajo pod naslovom »Moondog's Rock'n'Roll Party«, ki je bistveno pripomogla k širjenju novega poimenovanja.⁴⁴

Pri glasbenih proizvodih od leta 1953 dalje je težko odločati, ali je šlo za rhythm & blues ali za rock'n'roll, kakor je bilo desetletje nazaj težko razlikovati dixiland od neworleansa v jazzu. Terminologija živi svoje življenje brez ozira na poskuse kategorizacije. Skladbo Fatsa Domina »The Fat Man« so nekoč označili kot skladbo, v kateri se najavlja nova epoha rock'n'rolla, na drugi strani pa štejemo Fatsa Domina šele k drugi generaciji glasbenikov rock'n'rolla, saj je skupaj s Chuckom Berryjem in ostalimi črnskimi glasbeniki postal popularen šele v drugi polovici petdesetih let.⁴⁵ In le kdo sploh lahko najde trdne glasbene kriterije, po katerih bi slogovno opredelil skladbo Chucka Berryja »Maybellene« bodisi kot rhythm & blues, bodisi kot rock'n'roll?

Pa vendar skoraj vsi avtorji, ki so se ukvarjali z zgodovino zgodnjega rock'n'rolla, poudarjajo, da je rock'n'roll tako glasbeno kot jezikovno zglajena oblika rhythm & bluesa in da so beli glasbeniki rock'n'rolla dodelali glasbo črnih glasbenikov rhythm & bluesa v obliki predelav njihovih skladb. To je proces, ki spremlja črnsko glasbo že vsa leta dvajsetega stoletja, zato lahko Arnold Shaw z določeno pravico trdi: »Ameriška popularna glasba je mešanica ... črnskih glasbenih umetnikov in belega zglajevanja in popularizacije.«⁴⁶

Vsebinsko zelo polno je izraze »rock'n'roll«, »rhythm & blues« in »pop« označil Jonathan Kamin: »Rhythm & blues je zavladal tržišču kot

⁴² Siegfried Schmidt-Joos opozarja na erotično-seksualne komponente izraza (glej Rock Lexikon, izd. Schmidt-Joos in Barry Graves, Reinbek, 1973). Werner Burkhardt pa pravi, da je pomen izraza blizu »zavrtinčiti se« (glej: Musikkunde in Beispielen, Entwicklung der Pop-Musik I-II, Priloga o ploščah DGG 2536015/016).

⁴³ Jonathan Kamin, The White Rhythm & Blues Audience and The Music Industry 1952—1956, v: Popular Music and Society IV, 3, 1975, str. 171.

⁴⁴ Show Alana Freeda z naslovom »Moondog's Rock'n'Roll Party« je posredoval oddajnik WJW Cleveland, Ohio. Freed je umrl 20. 1. 1965 v 43. letu starosti v Palm Springsu, Kalifornija. O tem glej: Chris May, Rock'n'Roll, London, str. 27.

⁴⁵ Kuhnke, Lück, str. 197.

⁴⁶ Arnold Shaw, str. 9; takšen »predelovalni mehanizem« je učinkovit še danes. Leta 1975 je bila skladba Erica Claptona z naslovom »I Shot the Sheriff« bistveno popularnejša od izvirne reggae skladbe Boba Marleyja in ansambla »Wailers«.

rock'n'roll.«⁴⁷ Jonathan Kamin⁴⁸ nam je podal tudi primerjalni izvleček lestvic »Top Ten« časopisa »Billboard« med majem 1954 in oktobrom 1956.⁴⁹ Ta primerjava nam daje dober vpogled v to, kako so najprej postale popularnejše skladbe rhythm & bluesa v predelavah belih glasbenikov, dokler niso postale tako znane, da kakšne druge predelave sploh niso več hoteli napisati.

Tabela št. 1

Naslov skladbe	Datum prve uvrstitve na lestvico	Izvirnik		Predelava	
		število tednov na lestvici	najboljše doseženo mesto	število tednov na lestvici	najboljše doseženo mesto
I Understand Just How You Feel	29. 5.1954	15	8	12	13
Goodnight, Sweetheart, Goodnight	10. 7.1954	—	—	14	8
Sh-Boom	10. 7.1954	12	9	20	1
Shake, Rattle and Roll	21. 8.1954	—	—	24	7
Hearts of Stone	27.11.1954	15	15	8	1
Earth Angel	25.12.1954	14	8	13	8
Sincerely	8. 1.1955	—	—	20	1
Tweedle Dee	15. 1.1955	11	22	19	3
Ko Ko Mo (dve predelavi)	29. 1.1955	—	—	14 (14)	9 (5)
Dance with me, Henry (v izvirniku »The Wallflowers«)	6. 3.1955	—	—	18	2
Ain't that a Shame	9. 7.1955	8	16	18	2
Maybellene (brez predelave)	3. 9.1955	8	7	—	—
Only You	1.10.1955	20	5	9	10
I Hera You Knocking	22.10.1955	—	—	17	3
The Great Pretender (brez predelave)	24.12.1955	17	2	—	—
See You Later, Alligator	24. 1.1956	—	—	14	6
I'll Be Home	18. 2.1956	—	—	14	6

Osnova za določitev mesta na lestvici je število prodanih plošč. Če bi primerjali razmerje med izvirniki in predelavami na osnovi lestvic radijskih postaj, ki ne izhajajo iz prodaje, temveč iz sodb poslušalcev neke oddaje, bi bil rezultat še neugodnejši za izvirnike. Enajst naslovov, zajetih v pričujoči tabeli, bi v obliki izvirnika sploh ne prišlo na lestvico. Le pesem »Only You« (»The Platters«) v izvirni verziji prekaša predelavo, medtem ko pesmi »Maybellene« (Chuck Berry) in »The Great Pretender« (»The Platters«) nista doživeli predelav.

⁴⁷ Jonathan Kamin, Karallels in the Social Reactions to Jazz and Rock, v: The Black Perspective in Music, Vol. 3, št. 3, jesen 1975, str. 289.

⁴⁸ Jonathan Kamin, Taking the Roll out Rock'n'Roll: Reverse Acculturation,

⁴⁹ Na tej lestvici so se pojavljale sprva poleg rock skladb tudi skladbe rhythm & bluesa. Od leta 1953 dalje pa so postale rock skladbe tako popularne, da so one druge izrinile s seznamov hitov. Od skladbe Chucka Eerryja »Maybellene« dalje (1955) so se na lestvicah pričele pojavljati tudi skladbe črnih glasbenikov in zavzemati mesta na hit-paradah bodisi kot rhythm & blues, bodisi kot rock'n'roll.

Morda je še zanimivejša naslednja primerjava, ki obsega naslove in njihov položaj na lestvici med februarjem in oktobrom 1956. Lahko vidimo, da nobena predelava več ne dosega izvirnika, saj sploh ni bilo več pričakovati komercialnega uspeha napram izvirni verziji. Predelave mnogokrat sploh ne dosegajo uvrstitve na lestvico — z izjemo Ivorja Towerja, katerega predelava je bila uspešnejša od izvirnika.

Tabela št. 2

Naslov skladbe	Datum prve uvrstitve na lestvico	Izvirnik		Predelava	
		število tednov na lestvici	najboljše doseženo mesto	število tednov na lestvici	najboljše doseženo
Why Do Fools Fall in Love? (dve predelavi)	18. 2.1956	16	6	6 (7)	15 (18)
Eddie, My Love (dve predelavi)	10. 3.1956	6	15	6 (3)	15 (17)
The Magic Touch (brez predelave)	7. 4.1956	12	5	—	—
Long Toll Sally	7. 4.1956	11	6	—	—
Ivory Tower (dve predelavi)	14. 4.1956	9	13	14 (8)	7 (13)
I'm In Love Again My Prayer (brez predelave)	12. 5.1956	15	4	—	—
Honky Tonk (brez predelave)	14. 7.1956	18	1	—	—
Blueberry Hill (brez predelave)	25. 8.1956	22	2	—	—
	13.10.1956	20	2	—	—

Od maja leta 1956 dalje se je rhythm & blues že popolnoma enakovredno udomačil poleg rock'n'rolla, kar pa ni povzročilo močnejše navezave bele publike na črnsko glasbo, temveč je celo opozarjalo na nekakšen prilagoditveni proces med rhythm & bluesom in rock'n'rollom. Seksualni namigi v pesmih rhythm & bluesa so bili v času hit parad sicer redkejši, vendar iz področja popularne glasbe niso nikdar popolnoma izginili.

Tako je moč relativno natančno dojeti zgodovinski razvoj črnega rhythm & bluesa prek belega rock'n'rolla do mešanih oblik črnega rock'n'rolla (Chuck Berry) ali belega rhythm & bluesa.⁵⁰ S pomočjo stalno naraščajočega števila »črnih« radijskih postaj med leti 1943 in 1953, pa tudi s pomočjo družbe BMI, je rhythm & blues zavzemal vedno večji obseg, dokler se ritmu te glasbe niso mogli izogniti celo beli glasbeniki countryja. K popularizaciji te glasbe je mnogo pripomoglo samo preimenovanje v rock'n'roll (Alan Freed, 1952), pa tudi predelave v izvedbi belih glasbenikov. Takšne predelave so postale še po-

⁵⁰ Še enkrat je potrebno poudariti, da vse to še ne pove veliko o glasbeni konceptiji. Kriterijev, po katerih bi lahko razdvojili rock'n'roll od rhythm & bluesa po letu 1956, ni.

gostejše v letih med 1952 in 1954, med leti 1954 in 1956 pa je rhythm & blues dokončno zavladal beli publiki in se enakopravno vmešal v igro z rock'n'rollom. Po letu 1956 pa so mnogi, ki so se, ali so jih smatrali za glasbenike rhythm & bluesa, svoje kolege s področja rock'n'rolla celo prekašali v popularnosti.

Rhythm & blues je pravzaprav izkrčil pot rock'n'rollu. Kot glasba črncev je morala premagati odpor belcev. Rock'n'roll pa je kot netična glasba moral premagati le odpor odraslih, ki so si še poživžgavali melodije pretekle zabavne glasbe a le Frank Sinatra. Proti rhythm & bluesu je bila kampanja med leti 1953 in 1955, proti rock'n'rollu pa v letih 1956 in 1957.⁵¹

Do leta 1958 pa so ti glasovi potihnili. To glasbo so sprejeli kot del najstniške »scene«, saj mimo nje niso več mogli: »Kljub prej ugotovljenim navzkrižjem, deluje rock'n'roll v zadnjih tednih trdno kot Gibraltar.«⁵²

Rock glasba — klasika pop glasbe

Blues — rhythm & blues — rock'n'roll — beat — rock — to je tradicijska linija, skonstruirana zaradi znanosti. Je teoretična, spekulativna in nastala pod pritiskom. Znano trditev Leonarda Fathersa, da je blues senca jazza, lahko enako dobro prenesemo na razmerje med bluesom in rock glasbo. Rock glasba je lahko zbirni izraz za večino pojavnih oblik zabavne glasbe, ki vse izhajajo iz glasbe afroameričanov, z izrazom »rock'n'roll« pa označujemo glasbo med leti 1954 in 1960 ter njene oživitve od leta 1968 dalje. Kar je prišlo za beatom, se zrcali na najrazličnejših področjih, najverneje pa v besedah Heinza Ohffa, da so časi postali boljši, kar pa vselej tudi pomeni, da so postali preglednejši.⁵³

Med leti 1966 in 1976 so se izoblikovali razni trendi, ki so nastali kot modifikacije večne teme — rock glasba: jazz rock, klasični rock, nostalgčni rock, glitter sound, reggae, elektronski rock, hard rock, če naštejemo le najbolj izstopajoče. Osnova vsem tem slogom je vse-skozi rock'n'roll petdesetih let. V mnogih produkcijah je prišlo do izraza dejstvo, da so se glasbeniki tega zavedali: »It's Only Rock'n'Roll« (Rolling Stones), »Too Old To Rock'n'Roll, Too Young To Die« (Jethro Tull), »We Sold our Sold for Rock'n'Roll (Black Sabbath), »Close Enough for Rock'n'Roll« (Nazareth), deloma tudi »Rock'n'Roll Music« (John Lennon). Vendar je mnogokrat osnova novim glasbenim

⁵¹ Kako zelo je bil rock'n'roll nevaren etabliranim zabavnim umetnikom, priča stališče Franka Sinatre do rock'n'rolla: »Rock'n'roll diši napačno in lažnivo. Večinoma ga izvajajo duhovno motene glave s sredstvi, kot so slaboumna ponavljanja in popačen, nesramen in neposreden jezik... Je bojovita glasba... zločincev tega sveta.« (Gertrude Samuels, Why They Rock'n'Roll — And Should They ?, v: New York Times Magazine, št. 104, 12. 1. 1957, str. 48).

⁵² The Rock Is Solid, Time Magazine, št. 70, 4. 11. 1957, str. 48,

⁵³ Heinz Ohff, str. 158/59.

področjem zgolj fundament rock'n'rolla, zato dovršena glasbena dela več ne odsevajo svojega glasbenega razvoja. Često že sam izvor glasbenika oživlja tudi njegov odnos do rocka, še pogosteje pa štejejo med rock glasbenike tudi nekatere skladatelje »resne« glasbe vsled razširitve pojma »rock«. Tak primer je Stockhausen, katerega smatrajo mnogi rock glasbeniki za svojega pradedu.⁵⁴

»Minimalna glasba Mika Oldfielda operira z montažo in serioznostjo, kar je značilno za mnoge proizvode ameriške »resnoglasbene« avantgarde in naslednikov La Monte Younga — to je nekakšna »Ars multiplicata.« Po teoriji Petra Roehrsa je moč lažje dojeti notranje zakonitosti in lastnosti stvari na osnovi ponavljanja.⁵⁵ V kontrastu med lepovzvočjem Mika Oldfielda in nedostopnim hrupom Louja Reeda v skladbi »Metal Machine« se odraža dispartatna rock scena sedemdesetih let, ki jo morda najbolj reprezentirajo skupine »Emerson, Lake & Palmer«, »Gentle Giant« in »Roxy Music«. Lahko bi rekli: naraščanje potrebe po izrazu do gigantsko-virtuoznega, približevanje kompleksnosti nove glasbe, skladno s časom pa tudi težnja po prenosu umetnosti odpadkov in yarholovske tehnike v glasbo — »Ven iz smetnjaka, čisti v glasbo!«⁵⁶

Plošče:

okrajšave: D — Zvezna republika Nemčija

GB — Velika Britanija

HL — Nizozemska

USA — Združene države Amerike

Ash Ra Tempel — 1971 (OMM 556013 Metronome).

The Beatles: Sgt Pepper's Lonely Hearts Club Band, 1967 (SHZE 401).

Chuck Berry: On Stage (Chess 1480).

Blach Sabbath: We Sold Our Soul for Rock'n'Roll, 1976 (Vertigo 6641335).

Eric Clapton: 461 Ocean View, 1974 (RSO 2394138).

Entwicklung der Pop-Musik I-II, Musikkunde in Beispielen (DGG 2536015/016).

Jethro Tull: Too Old to Rock'n'Roll, Too Young to Die, 1976 (Chrysalis 6307527).

Louis Jordan: Remember Louis Jordan (Fontana 6430114).

John Lennon: Rock'n'Roll, 1975 (1 CO 62-05834).

Bob Marley and The Wailers: Live!, 1975 (Island 89729 XOT).

Mersey Beat '62—'64: The Sound of Liverpool, 1974 (GB: United Artists USD 305/6).

Mothers of Invention: We're Only in it for Money, 1967 (Verve 710012).

Nazareth: Close Enough for Rock'n'Roll, 1976 (Vertigo 6370412).

Lou Reed: Metal Machine Music — An Electronic Instrumental Composition, 1975 (RCA CPL — 2 — 1101).

Mike Oldfield: Boxed, 1976 (Virgin UBOX 1).

Rolling Stones: It's only Rock'n'Roll, 1974 (COC 59103).

Sha Na Na: From The Streets of New York, 1973 (Kama Sutra 2319038).

Kingsize Taylor: Keep on Rock'n, 1963 (Brunswick 2911109).

La Monte Young: The Theatre of Eternal Music/Dream House 78'17, 1973 (Shandar 83510).

⁵⁴ Rock and Other Four Latter Words, delo J. Marksa, nosi posvetilo: »Posvečeno Karlheinzu Stockhausenu, ki je naša ušesa uničil, da lahko slišimo.«

⁵⁵ o tem glej: Herta Wescher, Die Geschichte der Collage, Vom Kubismus bis zu Gegenwart, Köln: Dumont, 1874, str. 370.

⁵⁶ Andy Warhol, A, New York: Grove, 1968, str. 451.

LITERATURA

- Ausstellungskatalog Andy Warhol — Die zeichnerische Werk 1942—1975, Stuttgart: Württembergischer Kunstverein, 1976.
- Ausstellungskatalog Pop Art in England — Anfänge einer neuen figuration 1947—63, Braunschweig: Waisenhaus-Buchdruckerei und Verlag, 1976.
- Allen Aldridge: The Beatles Singbook I, München, 1971.
- Dieter Baacke: Jugend und Subkultur, München: Juventa 1971.
- Nik Cohn: A WopBopaLooBop A LopBamBoom — Pop from the Beginning, London, 1969, v nemšćini Reibek/Hamburg: Rohwolt 1971.
- Günter Ehnert: Rock in Deutschland, Hamburg: Taurus 1975.
- Jonathan Eisen: The Age of Rock — Sounds of the American Cultural Revolution, New York: Vinitage 1969.
- Jonathan Eisen: The Age of Rock — The Sounds of the American Cultural Revolution 2, New York: Vnitage 1970.
- Allen Ginsberg: Das Geheil und andere Gedichte, Wiesbaden: Limes 1959
- Richard Goldstein: Goldstein's Greatest Hits — A Book Mostly About Rock'n'Roll, Englewood Cliffs, N. J.: Prentice Hall 1970.
- Richard Gramer: Pop Songs, Frankfurt/Main: Diesterweg, 1975.
- Dörte Hartwich-Wiechell: Pop-Musik — Analysen und Interpretatoren, Köln: Volk, 1974.
- Jost Hermand: Pop International — Eine kritische Analyse, Frankfurt/Main: Athenäum, 1971.
- Hans Joachim Kan/Frankie Sue Kann: American Protest Literature, Frankfurt/Main: Diesterweg, 1974.
- Ekkehard Jost: Sozialpsychologische Faktoren der Popmusik-Rezeption, Mainz: Schott, 1976.
- Helmut Kreuzer: Die Boheme, Stuttgart, 1968.
- Klaus Kuhnke/Hartmut Lück/Manfred Miller/Tom Schroeder/Peter Schulze: Roll over Beetvoven — Zur Geschichte der populären Musik, Bremen: Eres 1973.
- Jon Landau: It's Too Late To Stop Now — A Rock and Roll Journal, San Francisco: Straight Arrow Books 1972.
- Licy R. Lippard: Pop Art, München: Knauer, 1969.
- J. Marks: Rock and Other Four Letter Words, New York: Bantam. 1968.
- Chris May: Rock'n'Roll, London: Socion Books (brez letnika).
- Heinz Ohff: Pop und die Folgen oder die Kunst auf der Strasse zu finden, Düsseldorf: Droste, 1968.
- Karl O. Paetel: Beat — Eine Anthologie, Reinbek/Hamburg: Rohwolt, 1962.
- Eduard Putz/Hugo Wolfram Schmidt: Musik international-Informationen über Jazz, Pop, außereuropäische Musik, Köln: Gerig, 1975.
- Georg Rebscher: Materialien zum Unterricht in Populärmusik, Wiesbaden: Breitkopf & Härtel, 1973.
- Release Verlag: John Lennon erinnert sich, Hamburg (brez letnika).
- Francis Rigney/L. Douglas Smith: The Real Bohemia, New York, 1961.
- Rolling Stone Interviews Vol. I, New York: Warner, 1971.
- Rolling Stone Interviews Vol. II, New York: Warner, 1973.
- Lillian Rixon: Rock Encyclopedia, New York: Grosset & Dunlap, 1969.
- Helmut Salzinger: Rock Power oder wie musikalisch ist die Revolution, Frankfurt/Main: Fischer, 1972.
- Barry Graves/Siegfried Schmidt-Joos: Rock-Lexikon, Reinbek/Hamburg: Rohwolt, 1975.
- Juergen Seuss/Gerold Dommermuth/Hans Maier: Beat in Liverpool, Frankfurt/Main: Europäische Verlaganstalt, 1965.
- Arnold Shaw: The World of Soul, Black's America's Contribution to the Pop Music Scene, New York: Cowles, 1970.
- Irwin Stambler/Grelun Landon: Encyclopedia of Folk, Country and Western Music, New York: St. Martin's Press, 1969.
- Andy Warhol: A, New York: Grove, 1968.
- Herta Wescher: Die Geschichte der Collage — Vom Kubismus bis zur Gegenwart, Köln: Dumont, 1974.
- Prevedel: Ivan Pahl, muzikolog*

Aleš Debeljak

Mircea Eliade: Sveto in kreativna hermenevtika

Mircea Eliade (1907—1986) je svoj prvi članek /Kako sem odkril kamen modrosti/ objavil v časopisu *Ziarul Stiintelor Populare* v Bukarešti že kot trinajstletni deček. Po dveh knjižicah o alkimiji *Alchimia Adiatica* (Bukarešta, 1943) in *Cosmologie is Alchimie Babiloniana* (Bukarešta, 1937), napisanih še v romunščini, pa je svoja dela objavljaval v francoščini in angleščini. Najpomembnejša dela za tisto znanstveno disciplino, ki jo je sam imenoval »zgodovina religij«¹ so *Traité d'histoire des religions* (Paris, 1949; angl. prev. *Patterns in Comparative Religions*, New York and London, 1958), *Das Heilige und das Profane* (Hamburg, 1957; franc. prev. *Le Sacre et le profane*, Paris, 1965; angl. prev. *The Sacred and the Profane*, New York, 1958) in magistralsko delo, ki v marsičem rekapitulira, povzema in kontekstualizira celoten raziskovalni opus — *Historie des croyances et des idées religieuses*, Paris, 1976 in 1978 (angl. prev. *A History of Religious Ideas*, Vol. I-III, Chicago, 1978 in 1982).²

* * *

Če hočemo dobiti vsaj delen vpogled v Eliadejevo raziskovalno metodo, moramo po našem mnenju izpeljati nek za **science** nemara para-

¹ Eliade na splošno uporablja termin »zgodovina religij«, da bi označil **Religionswissenschaft**, zato zanj zajema tudi primerjalno religiologijo, fenomenologijo in morfologijo religij. Kolikor pa se kot »duhovna znanost« nanaša na Diltheyjevo koncepcijo, ki je polemična do anglosaksonske **science** zato, ker le-ta ne vključuje tudi stališča spoznavajočega v spoznavno ekonomijo, pa bi jo nemara lahko prevajali tudi z religiologijo. Vendar se v spisu pač držimo avtorjeve terminologije.

² Navajamo le poglobljena dela. Celovita bibliografija knjižnih objav s področja zgodovine religij obsega več kot trideset enot. Dodati nemara velja, da Eliade ni pisal le znanstvenih razprav, ampak tudi literarne tekste, tj. romane in kratke zgodbe — novele. Z sociolingvistikom in sociologijo znanosti pa bi bilo zanimivo preučiti Eliadejevo jezikovno distribucijo, saj je literaturo pisal izključno v romunščini.

doksen, zato pa v samem bistvu **Wissenschaft** utemeljen obrat: gre namreč za to, da zlasti pri raziskovalno-znanstvenem prijemu, ki si šele oblikuje svoj lastni predmetni krog, tj. ki šele vzpostavlja svoje lastne meje, ni mogoče vnaprej inducirati neke objektivistično-nevtralne metode. Nasprotno, treba je iz sproti artikulirajočega se **oeuvre** deducirati tisto gnoseološko os, okrog katere se osredinjajo ključni problemi, s tem pa tudi raziskovalni pristop. S tega vidika moč filozofskega uma (ki mu je Eliade zaradi odločilnega metodološkega oporišča v preseku med hermenevitično teorijo razumevanja in fenomenološko eidetsko redukcijo nedvomno bližji kot pa pozitivnoempirični znanstveni paradigmi — ni namreč odločilno »bogastvo konkretnega« religioznega gradiva, ki ga navaja, marveč metoda integracije v enotni interpretacijski okvir) res ni v ničemer drugem, kot v negativni koristi, ki jo prinaša s seboj. Kot nas je v **Kritiki presodne moči** (1790) naučil Kant, filozofija ne služi za neskončno širitev, marveč za določanje meja, znotraj katerih je treba najpoprej odstraniti zablode, da se bo sploh lahko ustvaril prostor za resnico kot resnico. Kolikor pa zunanja meja reprezentira hkrati tudi notranji kriterij filozofije, toliko je mogoče iz Eliadejevega opusa deducirati ta kriterij, ki se izoblikuje na ravni tistega, kar avtor sam imenuje **homo religiousus**. Seveda ne gre za to, da bi ta pojem dojeli kot instrumentalno-vnanji koncept za preiskavo zgolj in samo religioznih fenomenov. **Homo religiousus** namreč ni strukturalna dominanta izključno družbenoreligioznih situacij, ampak nekakšno transcendentalno jedro **sleherne** družbene in intersubjektivne vezi, položaja in razmerja. To pa pomeni, da velja tudi za raziskovalca samega, ki pa mu dejstvo, da se sam prepozna v **homo religioususu**, še zdaleč ne jemlje možnosti in avtorizacije za znanstveno oziroma filozofsko preiskavo religioznosti in njenih mnogoterih socialnih modusov.³ Za kaj gre?

Za **homo religioususa** namreč velja, da naj bo udeležen v katerikoli od različnih zgodovinskih in družbenih sovisnosti, tj., zgodovinskih faz v členitvi družbenih formacij, vselej ohranja vero v eksistenco neke absolutne realnosti, v eksistenco svetega kot svetega, ki obstoječi svet transcendira, se pa v njem razodeva in je prav zaradi tega razodevanja tudi realna, saj se menjajo le njene pojavne oblike, ne pa tudi bistvo. Verjame torej, da človeška eksistenca vse svoje možnosti realizira le tedaj in zgolj tedaj, če je udeležena na tej absolutni realnosti. Tovrstni način »biti-v-svetu,« ki odpira dostop do skušnje svetega, ki ni le preprosta stopnja v zgodovini razvoja zavesti, marveč element njene temeljne strukture, se formira najpoprej na ravni zavesti o realnosti. Zgodovinsko gledano je seveda razvoj družbeno-nujnih oblik subjektivnosti že presegel marsikatero formo izkušnje svetega, ni pa presegel samega spoznavnega in doživljajskega mehanizma te izkušnje, tj. načina, po katerem na svetem vedno že deležimo.

³ Dovolj je navesti primer Georges Dumézila, ki je bil aktiven katolik, pa mu to še zdaleč ni preprečevalo pronicljivih analiz t.i. primitivne mitologije.

Resnici na ljubo je treba dodati, da imamo pri (prehitrih) sklepanjih o »zastarelosti« svetega često opravka z nekakšnim *quid pro quo*, saj izjava o odsotnosti svetega v obstoječih družbenih razmerjih scientizacije, tehnizacije, informatizacije in kibernetizacije XX. stoletja predpostavlja neko **mehanično identitetno razmerje** svetega in božjega. Za zdravi razum judovsko-krščanske civilizacije je to nemara res, nikakor pa ni res z vidika dejstev zgodovine religij: Eliade je argumentirano in z izčrpno analizo empiričnih primerov, vzetih iz azijske, indijske in zlasti oceanijske religiozne situacije, pokazal, da je božje le eden od modusov svetega.⁴ Zato je najpoprej treba zarisati grobo definicijo svetega kot svetega, tj. v razliki do božjega, če hočemo doumeti vse družbene, politične in teoretske implikacije daljnosežne Eliadejeve trditve o vselejšnji (bolj ali manj eksplicitni) navzočnosti svetega v družbenih formacijah ne glede na njihov ideološki fundus, politično paradigmo ali ekonomski sistem. Sveto kot sveto namreč ni relacijski pojem, saj bi kot tak imel relativni status, ne pa absolutnega, kakor pribija Eliade v knjigi **Das Heilige und das Profane** (1957), iz katere tudi izhajamo. Sveto samo na sebi, ne glede na karkoli drugega pa tudi ne glede na bogove, ni nič pridevniškega, ampak ima samostalniško pozicijo: to pa tudi pomeni, da so bogovi za sveto akcidentalnega značaja, tj. pritikline, ne pa nosilci svetega. Sveto kot sveto zato ni zadolženo platonistični metafiziki in njenim totalitarnim variantam o Ideji boga ali ideji Boga, marveč je prostor ne-skritosti (gr. *aletheia*), prostor ki ni izvzet vsakdanjemu življenju in ni ločen od njega, marveč je vanj vpet. Tisto, kar je skrivnost tudi po ne-skritosti stvari, pa je sveto. Resnica kot negacija skrivnosti in skritosti, ki tiči v jedru tradicionalne krščanske teologije, v tovrstni interpretaciji ni nič drugega kot ontoteleologija: zato pa tudi vedno v službi ideologije. Eliadejeva zasluga pa je ravno v zoperstavitvi prostora svetega kot svetega, očiščenega vseh vnanjih, instrumentalnih dodatkov in predikatov,⁵ ki v zvezi s svetim izvirajo iz redukcije vseh religij na judovsko-krščanski monoteizem, s tem pa tudi na ustrezne eshatološke mehanizme. Spričo prevlade krščanske teologije v zahodni logosferi pa smo se nekako nereflektirano prepustili ugodju, v katerem izenačujemo **modus operandi** te teologije kar z načini pojavljanja vseh religij, tj. krščanstvo jemljemo na spontan način že kar za **metaforo vseh religij**, za religijo nasploh. Odveč je pripominjati, da se v tem prikriva tudi svojevrsten evropocentrizem, ki pa ga Eliade učinkovito pobija ne le s široko erudijsko gesto, ki sega od indijskih preko avstralskih pa do

⁴ Čeprav tukaj ni mogoče razviti vseh implikacij tega razmerja, pa lahko opozorimo, da božje kot bistvo bogov še ni isto kot Bog-Oče, ki v zahodni logosferi dobi pod pritiskom judovsko-krščanskega monizma izključnostni status. V tem izročilu je sveto vselej že podrejeno Bogu-Očetu, je način njegovega izkazovanja, tj. njegov predikat, kot je pokazal Tine Hribar v tekstih »Razlika med božjim in »Svetim« in »Posvečenost mrtvih«, na katere se večkrat opiramo.

⁵ »Sveto na ontološki način ustvarja svet. V enakem in brezkončnem prostoru, v katerem je mogoče iti kamorkoli ali nikamor, zato tudi orientacija ni mogoča, sveto odkriva absolutno določeno točko, središče.« Eliade v **Occultism, Witchcraft and cultural fusions** (1976).

južnoameriških religijskih modusov, marveč tudi s svojo osebno skušnjo (bivanje v Indiji — Kalkuta in Himalaja), ki jo vselej vpne v okvir svoje raziskave. Spričo te osebne izkušnje in izhajanja iz neevropskih religijskih situacij Eliadeju ni mogoče očitati padca nazaj v tradicionalno ontoteološko metafiziko, ko razlikuje med realnim in fenomenalnim, saj pojmuje religijski fenomen kot — če naj tako rečemo — kozmološko dejstvo: se pravi, da ga obravnava celovito. To pa na način, v katerem znotraj samega realnega sveta obstaja neka transcendentalna instanca, ki presega ta svet iz njega samega. Ali drugače rečeno: ta instanca v sami imanenci sveta — čeznjo, skoznjo — transcendirata svet. V nekem prvem približku bi to utegnili ustrezati Husserlovi formulaciji iz knjige **Ideen zu einer reinen Phänomenologie und Phänomenologischen Philosophie** (Husserliana, Haag 1950), kjer pravi, da se svet, iz katerega in po katerem se izpostavlja človek kot tu-bit, kaže kot »tisto onstransko znotraj eksistence«, kot transcendenca v imanenci. Husserl je po opravljeni imanentni analizi same zavesti in po postopku fenomenološke redukcije odkril, da zavest, ki je intencionalna zavest čistega jaza, se pravi zavest o nečem (cogito-cogitatum), naleti v tem čistem jazu na točko, ki ji je nedostopna. Naleti na nekaj neintencionalnega, nekaj, česar ni mogoče reducirati. S tega vidika je mogoče definirati sveto kot sveto v kategorijah sveta samega. Se pravi v kategorijah in na način sveta kot transcendence znotraj imanence. Zato sveto kot sveto ni nič temporalnega, saj se izkazuje kot prostor. Šele v tej perspektivi se nam pokaže prednost svetega glede na vznik religij: sveto namreč ni vezano na religijsko, medtem ko religijsko je odvisno od svetega. Kolikor se religije pojavijo z začetkom vere v posmrtno življenje, iz katere izhaja tudi prepričanje v življenje neumrljivih, tj. bogov, toliko vselej-že predpostavljamo določen prostor, kjer se ta vera lahko legitimira.

Legitimira pa se šele na ravni svetega kot prostora skrivnosti in skritosti. Religija v teističnem pomen je zato vezana na prostor skrivnosti in skritosti, ki ga sicer res zasede bog, vendar to ni njegovo avtohtono mesto. Prostor skrivnosti in skritosti (in iz tega izvirajoče posvečenosti) implicira namreč le avtohtonost svetega, ne pa božjega. Avtohtonost svetega namreč počiva tostran »zrcalne igre med nebom in zemljo« (Tine Hribar), čeprav jo omogoča: počiva onstran nebes kot neba nad nebom in pekla kot podzemlja zemlje, hkrati pa to binaristično opozicijo šele omogoča. Je torej kriterij te zrcalne igre, samo pa je izvzeto polarizaciji. Zato se na primer Feuerbachova kritika religije lahko nanaša na mehanizme vzpostavljanja teologije kot prikrite antropologije, kot pravi v **Bistvu krščanstva** (slov. prev. 1982), ne more pa zadeti svetega kot svetega.⁶ Njegov preobrat svetovne zgodovine v maksimi

⁶ Tukaj je z vidika Eliadejeve hermenevtike treba zavrniti tudi Feuerbachov in Marxov redukcionizem (»le reven človek ima bogatega boga«, **Bistvo krščanstva**, VII), ki izhajata iz zahteve po razodtjujtvu religioznega človeka: izhaja namreč le iz nekaterih zgodovinsko omejenih, vsekakor pa partikularnih religioznih oblik postvedske Indije in judovsko-krščanskega horizonta, tj. iz religij, v katerih ima element »drugega, višjega, boljšega«

Homo homini Deus, s katero misli, da je pojasnil tostranski izvir onstranskih religioznih fantazem, se nanaša zgolj in samo na projekcijo oziroma konstitucijo boga: tudi ateizem, ki izhaja iz te kritike, se namreč ne more izogniti svoji participaciji pri svetem kot svetem, kot lepo pokaže Eliade v zbirki esejev z naslovom **Occultism, witchcraft and cultural fashions** (1976). Gibanja za seksualno svobodo se tako izkažejo za prikrito, šifrirano in simbolizirano hrepenenje po »izgubljenem raj«, v katerem človek še ni zaznamovan z grehom in razcepom med prepovedjo in željo, ki izhaja iz zunanje zahteve, tj. božjega kodeksa pravil, mitoloških postopkov in ritualov; velika odmevnost časopisa **Planète**, ki se je pojavil v pariških kioskih v poznih petdesetih letih in se je ukvarjal izključno z različnimi vidiki astrologije in njenega vpliva na sodobno **condition humaine**, se v vzratnem ogledalu zgodovine religij izkaže za modernizirano obliko povratka k svetemu kot prostoru skrivnosti in skritosti, četudi manifestirajoč se v seriji paradoksalne zveze med ezoteričnim hermetizmom in poljudno znanostjo; uspeh del katoliškega filozofa Teilharda de Chardina pa se nam v perspektivi dešifriranja svetega, kar ima Eliade za eminentno in prvo nalogo zgodovinarja religij, izkaže kot uspeh opozarjanja na zvezo med znanostjo in krščanstvom, iz katere se počasi izlušči podoba svetega karakterja narave in življenja. Seveda de Chardin ni pozival k obnovi »kozmičnih religij«, saj jih je v zahodni logosferi uničilo in družbeno onemogočilo prav krščanstvo, vendar pa z optimistično vero v smiselni evolucijski tok, z zanemarjanjem prvotnega zla in izvirnega greha pa tudi z dojetjem narave kot prostora svetih vrednot (navzlic »objektivni« realnosti narave) kaže natanko v smer obnovljene harmonije med človekom in svetom, človekom kot svetom.

Skratka, s to mistično ljubeznijo do materije, ki je skupna tako naturalistom, časopisu **Planète** (z obrnitvijo pozornosti od eksistencialističnega »zgodovinskega trenutka« k neskončnim galaksijam) in Teilhardu de Chardinu oziroma njegovi optimistični filozofiji narave, se pokaže tista specifična **kriptoreligioznost**, kakor pravi Eliade, ki jo je mogoče odkriti tudi pri totalnem ateistu. Novoletne zabave, poročni prazniki, proslave ob odhodu v pokoj, itd. imajo po Eliadeju strukturo obnovitvenega rituala, ki ateističnemu človeku omogoča, da »izstopi iz časa« tako, kakor je nekdanj ob avtentičnih mitih človek kozmoloških religij zaživel v neki drugi zgodbi, v neki drugi realnosti, v absolutni realnosti svetega.⁷ Transcendenca v življenju (ateista ali bolje rečeno)

---

sveta pomembno vlogo, Odtujitev človeka od zemeljskih stvari pa je do cela nepojmljiva v kontekstu religij kozmološkega tipa, ki temeljijo na harmoniji človeka s tostranskim svetom, narodo.

⁷ »Vsekakor se mi zdi povsem nemogoča misel, da bi človeški um lahko deloval, če ne bi nosil v sebi prepričanja, da je na svetu nekaj nespodbilno realnega. Zavest o realnem in smiselnem svetu je najtesneje povezana z odkrivanjem svetega. Duh je s pomočjo izkušnje svetega dojel razliko med tem, kar se izkazuje za realno, močno, polno pomenov, in vsem, kar teh lastnosti nima.« Eliade v *L'épreuve du labyrinthe* (1978) (Pogovori s Claude-Henri Rocquetom)

areligioznega človeka nima več mesta, saj jo spodriva človekovo samoproizvajanje, ki pa je omogočeno šele na temelju desakralizacije sveta. Tudi s tega vidika je areligiozna socialna drža odločilno — četudi **per negationem** — zavezana **homo religioususu**, čigar dedič je sodobni areligiozni človek v svojem prizadevanju po zanikanju in zavrnitvi eksistence absolutne realnosti. Vendar pa bi bilo — kljub prej navedenim primerom »zasebnih mitologij« — prehitro in napačno sklepati, da imamo opravka z ontološko ravnijo mitov v življenju areligioznega človeka: njegova kriptoreligiozna razsežnost je namreč bistveno manjkava, luknjičava zaradi dejstva, da je izgubila svojo simbolno ekonomijo celovitosti, se pravi, da se zasebna situacija ne more oblikovati v eksemplarično prav zaradi svoje partikularnosti. Kolikor pa mit pripoveduje sveto zgodbo oziroma dogodek začetka vseh časov, toliko nobena od »zasebnih mitologij« ne more predstavljati eksemplarnega modela za smiselno človeško dejavnost nasploh. »Zasebne mitologije« nimajo več bivanjske moči, ampak eskapistično zapeljivost. Seveda pa to ne pomeni tudi ukinitve svetega kot svetega: le-to se umakne iz ospredja, kjer je bilo v arhaičnih družbah, ko je pomenilo »biti-v-svetu« že »biti-religiozen,« v ozadje, vendar ne izgine. Sveto kot sveto je namreč povezano s človekom, zato lahko »preživi« sleherno smrt Boga.⁸ Smrt Boga kot platonističnega Najvišjega Bivajočega (npr. Resničnega, Dobrega, Lepega) sicer res spodmakne temelj človeške samozavesti, ne more pa ukiniti središča sveta, ki je prostor svetega kot svetega. Seveda Eliade ne razume prostora svetega kot svetega na način enostavnega geometričnega središča sveta, marveč na način prostora biti: s tega vidika (in tudi z vidika uporabe pojmovnega instrumentarija) sledi Heideggru, ki je v svojem magistralnem delu **Sein und Zeit** (1929) razvil horizont mišljenja biti. Horizont mišljenja biti pa je čas, tj. čas kot mera človeka, dojetega na način tu-bitu, torej človeka kot smrtnega in končnega bitja. Znotraj koordinat časa in prostora kot eksistencialnih določil tu-bitu razvije Eliade svojo teorijo o svetem prostoru kot središčnem prostoru: karakterizira ga **notranje** v nasprotju z **zunanjim**, **kozmično** v nasprotju s **kaotičnim**, **ciklično** v nasprotju z **linearnim**. Gre namreč za to, da moramo na tej ravni doumeti tudi ločnico med svetim časom, ki je čas začetkov, izvirov in rojstev ter njihovih ponavljanj/obnavljanj ter med profanim časom zgodovine na drugi strani. To pa tudi že pomeni, da se Eliade na temelju empirične preiskave neevropskih religij upira eshatološki ekonomiji modernega časa, ki je linearni čas progressa k vnaprej zastavljenemu cilju oziroma **telosu** zgodovine, v imenu katerega prihaja kajpak — kot so nas naučile zgodovinske skušnje nasilnih revolucij, ki zaradi teleološke odprave vseh nasilnih dejanj z nasiljem kot orodjem

⁸ Kolikor je sveto pred božjim in torej tudi pred Bogom-Očetom, a je z nastopom monističnega krščanstva v zahodni logosferi odrinjeno v ozadje, toliko se pravzaprav prebije v ospredje šele po »smrti« Boga-Očeta. Zato doba tehnizacije, kompjuterizacije in kibernetizacije ni doba desakralizacije, ampak dedivinizacije. (Tine Hribar: Posvečenost mrtvih, Nova revija 45, 1986)

te odprave vzpostavljajo obči princip Nasilja — do številnih usodnih in tragičnih barbarizmov.⁹

Prav zaradi zoperstavitve konkretnemu zgodovinskemu času kot dominaciji telosa Eliade ni le zgodovinar religij, marveč tudi izpostavlja svojsko filozofijo zgodovine, kar nam potrjuje tudi avtor sam, ko v predgovoru h knjigi *Le Mythe de l'éternel retour* (Paris, 1949) /opozarjamo, da Eliade v nekem intervjuju pripominja, da je tak naslov nastal pod pritiskom založnika — Gallimard — ki je zahteval »nietzschejanski« naslov. Izvirno se je knjiga imenovala *Cosmos and History*, vendar je pod tem naslovom v angl. prev. lahko izšla v New Yorku šele leta 1959/¹⁰ pravi, da je hotel dati delu podnaslov »uvod v filozofijo zgodovine«. To seveda ni zanemarljivo, saj Eliadejevo t.i. večno vračanje istega še zdaleč ni istovetno z Nietzschejevim. Razlikujeta se namreč na ravni, na kateri Nietzsche pojmuje pod to formulo dobesedno vračanje zgodovine, medtem ko se Eliade zavzema za (ne le hrepenenje po prvobitnem svečanem začetku stvarjenja, marveč) model stvarjenja sveta **ab ovo** kot takega. Ne gre torej za logično linijo, ki jo od efežana Heraklita¹¹ in njegove kozmične antitetike, konstantnih menjav in povnanjevanja t.i. helenskega agonskega nagona naprej zaključujeta Kierkegaard in Nietzsche, ampak za odmik od nje. Za njeno modifikacijo.

Eliadejevo večno vračanje namreč ne izhaja iz statusa modernga človeka kot Nietzschejevo, marveč iz arhaičnih družb, v katerih je mogoče opaziti upor proti zgodovinskemu času, ki se prekriva z željo po periodičnem vračanju mitičnega časa izvorov in začetkov, t.i. Velikega Časa. Eliade v tej želji človeka, ki je bitje, čigar smisel je želja za smislom, razpoznava transzgodovinsko vrednotenje človeškega bivanja. Arhaični človek je namreč navzlic empiričnim mukam, trpljenju in bolečinam našel zatočišče v arhetipu ponavljajoče se kozmogonije in eshatologije. Zato mitologija nosi v sebi tisti smiselni interpretacijski okvir, ki arhaičnemu človeku omogoča »preživeti« še tako kruto in poblaznelo divjanje neobvladljivih sil, saj izhaja iz »skupnega imenovalca« vseh mitov, tj. iz **mita o stvarjenju sveta**, ki predstavlja model za vsa druga stvarjenja. Model stvarjenja pa predpostavlja tudi vrnitev mitičnih prednikov ali prihod prerokov: s tega vidika je npr. v Babilonu zaprti izraelit natančno vedel, da ima njegovo trpljenje svoj smisel v preizkušnji, ki mu jo nalaga Jahve. Hkrati pa je tudi vedel, da bo kljub

⁹ Zanimivo bi bilo primerjati vzpon postmoderne misli, ki temelji na zatonu »velikih zgodb« emancipacije, spekulacije in revolucije (J. F. Lyotard) in na prevladi »mehke misli« (Rovatti, Vattimo) z Eliadejevo teorijo svetega, ki je implicitna polemika s »terorjem zgodovine«, razodevajoče se ravno v teleoloških projektih omenjenih »velikih zgodb«.

¹⁰ Eliade je leta 1958 postal profesor na Univerzi v Chicagu, kjer je tudi ustanovil katedro za zgodovino religij. Od takrat naprej je Chicago University Press poglavitni založnik njegovih knjig. Ustanovil je tudi časopis za preučevanje zgodovine religij z naslovom **History of Religions**, katerega prva številka je izšla leta 1961.

¹¹ »Pot navzgor in pot navzdol je ena in ista«. Heraklit v: *Predsokratiki* (prev. A. Sovre, 1946.), frag. 14

kaznim, ki jih pošilja nad svoje ljudstvo, Jahve na koncu le zagospodoval svetu, zmagal in prinesel večno Dobro. Skratka, trpljenje ni nekaj nesmiselnega in neracionalizabilnega, ampak prejema svoj *raison d'être* iz mitološkega scenarija, v katerega je vpeto. Ko pa v moderni dobi sekularizacije in de-mitologizacije zgodovinski dogodki izgubijo svoj pomen, nastopi »groza zgodovine«, ki po Eliadeju obvladuje modernega areligioznega človeka. To je namreč natančno tista skušnja **brezupnega napora, da bi našel smisel** in končni pomen zgodovinske drame. Eliade v tem kontekstu lepo pokaže, kako je mogoče s stališča zgodovinarja religij interpretirati tudi emancipacijski ideologiji boljševizma in fašizma, ki obe temeljita v kategoriji »zgodovinske nujnosti«, s katero opravičujeta »taktične«, »trenutne« zločine sicer na drugi ravni, vendar z istimi sredstvi kot arhaična mitologija. Gre namreč za mit o Zlati dobi, ki bo nastopila kot razrešitev in pozitivni rezultat razrednega boja oziroma homogenizacije družbe /fašistični korporativizem/.¹²

Mračna obdobja človeške zgodovine se tukaj potemtakem pojasnjujejo s pomočjo teze o vse večjem zlu, ki pospešuje prihod končne osvoboditve, kot nujno zlo pa bo odpravilo vsa zla vobče. Ali s Heglovimi besedami, ki ga ima Eliade za največjega teoretika eshatološke koncepcije zgodovine: »Absolutni duh v svojem napredovanju pohodi marsikateri individualni cvet.« Končna rešitev oziroma emancipacija naj bi po tej interpretaciji odpravila tudi **teror zgodovine kot eshatologije**¹³ in prinesla Zlato dobo, ki pa ju ti dve ideologiji postavljata namesto na začetek /kot v arhetipu kozmogoničnega ustvarjenja sveta/ pač na konec zgodovine in življenja, usmerjenega k *telosu*. Podobna operacija je na delu tudi v krščanski teologiji, v kateri imamo opravka z linearno-progresivnim napredovanjem človeštva od izvirnega greha do končne odrešitve. Kajti — kot vemo iz Svetega pisma — Kristus je za grehe človeštva umrl samo enkrat, vendar tudi enkrat za vselej in na neponovljiv način. Zato se tudi zgodovina človeštva odvija na neponovljiv način in v konkretnem času, ki je čas zgodovine in življenja, usmerjenega k *telosu*. Simbolni dolg Kristusove smrti zavezuje zahodno logosfero namreč na ravni imanence, ujetosti v zgodovinski čas: ni mogoče izstopiti iz tostranskega, ontičnega scenarija. Drugače rečeno: ciklični čas arhaičnih družb pomeni, da resnične ga začetka časa ni, tj. ni ga mogoče punktualno določiti, kot je to mogoče v judovsko-krščanski civilizaciji, v kateri se ločijo preteklost, sedanost in prihodnost. **Zgodovina kot napredek** se zato rodi šele na prelomu iz cikličnega v linearni čas.

¹² »Marx je znova odkril enega največjih eshatoloških mitov azijsko-sredozemskega sveta in ga razvil naprej: odrešitveno vlogo pravičnih (izvoljenih, izbranih, maziljenih, nedolžnih, s poslanstvom; danes je to proletariat), katerih trpljenje jih pooblašča, da spremenijo ontološko stanje sveta«. Eliade v: *Das Heilige und das Profane*, 1987.

¹³ »Teror zgodovine postaja v perspektivi raznih historicističnih filozofij vse bolj neznosen. To je zato, ker vsak zgodovinski dogodek v svoji uresničitvi dobi v njih polni smisel«. Eliade v *Le Mythe de l'éternel retour*, 1949 (cit. po izd. 1975)

Hermenevtične osnove

Na Eliadejevi sledi smo se do teh rezultatov dokopali kajpak spričo tihe predpostavke, ki je nismo eksplicirali: to pa je status, metoda in domet tistega, kar Eliade sam imenuje zgodovina religij, vendar je že iz artikulacije zgoraj naznačenih miselnih sklopov mogoče dojeti, da še zdaleč ni zgolj nevtralnoinstrumentalni historicizem. Zato je treba poiskati osnove in teoretska izhodišča Eliadejeve »kreativne hermenevtike«, kakor sam imenuje svojo metodo.

Problem se odpira že s samim pojmom zgodovine religij, ki v vzvratnem ogledalu analize Eliadejevega raziskovalnega opusa definitivno dobijo širšo in globljo spoznavno orientacijo od zgolj historiografske. Kolikor razumemo izraza »zgodovina religij« ali »primerjalna religio-logija« — za katera je očitno, da ju Eliade uporablja sinonimno — na ravni integralnega preučevanja religijske stvarnosti, tj. zgodovinskih manifestacij določenega tipa »vere« (plemenska, etnična, nacionalna, itd.) in karakterističnih struktur ustreznega duhovnega življenja (hierofanije, miti, rituali, itd.), toliko je jasno, da v tovrstni spoznavni optiki dobi svoj delež tudi specifična fenomenologija religij ali še bolje: hermenevtika. Zdi se, da je mogoče ta izraz uporabiti docela ustrezno ne le zaradi avtorjeve odločitve zanjo, ampak zaradi logično-gnoseološke strukture: kolikor se hermenevtika — kot je pokazal Dilthey — **stricto sensu** pojavi šele z reformacijo, tj. z načelom tolmačenja Svetega pisma iz njega samega kot teksta, toliko je prav hermenevtika tista teorija, v kateri gre za bistveno razumevanje stvari same. Za razumevanje kot osnovni fenomen razmerja med ljudmi in človeških odnosov do vsega obstoječega. V tem smislu je **razumevanje pred tolmačenjem**: je njegov pogoj, saj je povezano s človeškostjo človeka, se pravi z bistvom človeka. Nekaj je mogoče tolmačiti šele potem, ko smo to že razumeli, zato je mogoče reči, da je tolmačenje /interpretacija/ nek izvedeni moment razumevanja. Ko Eliade pribije, da gre v vseh humanističnih znanostih za isto interpretacijsko jedro, ki ga **ne moremo zreducirati** na naravoslovno-pozitivno paradigmo eksaktnih znanosti, meri natančno na hermenevtično razumevanje, iz katerega izhaja interpretacijski prijem. Zato spraševalec nikoli ne more ostati zunaj »horizonta razumevanja«, v katerem se sprašuje. Kajti zgodovina predmetnih pojavnosti, ki zadevajo človeka, zahteva od zgodovinarja, da se vanje vključi s svojo zavestjo. Samo pod tem pogojem se pojavi smisel. Znanost se torej dopolni s prepoznanjem ponotranjenosti smisla, kolikor je hermenevtika smisla mitov, religij in ritualov orodje za človeško določitev smisla svoje eksistence. S tega vidika razumevanje smisla tradicije, kulture, njenih oblik in struktur ni nič drugega kot dojemanje smisla, ki so ga ljudje pripisali svetu. Hermenevtika kot **hermeneutiké téhne** je torej večšina tolmačenja skoz razumevanje, zato ji nobena pomenska oblika načeloma ni nedostopna: govor in tekst, likovni proizvodi, orodja in naprave, celovitost človeškega obnašanja, itd. Zato je hermenevtika z vidika eliadejevske zgodovine religij pokli-

cana, da razvozla in razume sleherni tip človeškega soočenja s svetim in da izdela tipologijo religioznih izkustev. To pa ni mogoče brez sintetičnega pristopa, ki mora načelno zanemariti nedostopnost **vseh** dejstev in se osvoboditi predsodka, ki izvira iz **naravoslovnih znanosti**, v katerih kot **raziskovalni model** gospoduje **analiza**. Eliade se namreč zavzema za tisto sintetično podobo religij, v kateri bo šlo za reflektiranje njihove vpetosti v »živo kulturo«, ki jo tvori niz interpretacij, revalorizacij in arheološkega izkopavanja njenih specifičnih mitov. Zato ni mogoče reči, da so kreatorji v strogem pomenu besede le umetniki, ampak je ta privilegirani položaj prihranjen tudi hermenevtičnemu razumevanju zgodovine, ki ga Eliade ponazarja z znamenito knjigo **Kultur der Renaissance in Italien** (1860) Jakoba Burckhardta. Njegova kreativna hermenevtika se artikulira kot kreativna namreč natanko v razsežnosti, v kateri je formirala, dobesedno oblikovala, zgodovinsko zavest XIX. stoletja, saj je zahodni kulturi odkrila njene do takrat še nerazumljene /nespoznane/ temelje, s tem pa vnesla vanjo ‚novo vrednoto‘. Vendar bi bilo napačno videti v ustvarjanju novih kulturnih vrednot nekakšno subjektivistično naravnost, saj se kreativna hermenevtika približuje »objektivni« sliki sveta preko registra odkritij: prav tako kot znanstveno odkritje npr. strukture DNA ni pomenilo njenega **creatio ex nihilo**, ampak zgolj opis in razkritje nečesa, kar je »objektivno« obstajalo že pred samim znanstvenim odkritjem, tako tudi kreativna hermenevtika odkriva tisto, kar je **dejansko že obstajalo, vendar ni bilo razumljeno**. Prav s tem razkrivanjem pomenov in smisla religijskih, mitoloških dejstev ustvarja nove vrednote in — konec koncev — tudi spreminja samega opazovalca, spreminja kvaliteto njegove eksistence. Da tehnika razumevanja in umetnost ustvarjanja hodita z roko v roki v tovrstni **hermenevtiké téchne**, nam pove že filološko nespodbitna resnica, da grška beseda **téchne** pomeni nekako isto kot latinska beseda **ars**: se pravi tehnika in umetnost obenem. Zato je za Eliadeja kreativna hermenevtika zgodovine religij več od preprostega nauka, klasifikacije in razvrščanja, dobiva poteze duhovne večine, ki vzbuja in omogoča samorefleksijo. Ta refleksija pa izhaja iz napore ob soočenju s tujimi univerzumi oddaljenih, eksotičnih in šifriranih mitov. Znanost o morfologiji in fenomenologiji teh mitov pa je vselej že tudi ustvarjalni odgovor na uganko bivanja. Smisel tega ustvarjalnega odgovora tiči namreč v dejstvu, da predstavlja kriterij sleherne zgodovinske situacije religioznih idej. Kriterij, ob katerem je mogoče izmeriti kvaliteto smisla, ki ga človek išče v zgodovini. Če je npr. v starodavni Indiji obup spričo devalvacije brahmanske teologije sprožil stvaritev Upanišad, budističnega nauka in jogijskih tehnik, ki vsaka zase pomenijo tak ustvarjalni odgovor oziroma rešitev iz krize, če so v renesansi avtoriteto »boga teologov«, ki se je diskreditirala spričo heliocentrizma, nadomestili pač mnogoteri »bogovi filozofov«, potem je mogoče reči, da tudi kreativna hermenevtika s svojim izpostavljanjem in razumevanjem avstralskih, afriških ali oceanjskih mitov razkriva tista eksistencialna stanja, ki prav kot

tuja in oddaljena stimulirajo človeško iskanje smisla.¹⁴ To pa seveda ne pomeni, da se zgodovinar religij legitimira kot guru, saj Eliade sam pravi, da želi predstaviti stvari (tj. oddaljene in tuje mite, rituale in hierofanije) take, kot so. Se pravi, predstaviti **analizo stvari v njihovi nereduktibilnosti**. Zato lahko rečemo, da se tudi prek te razsežnosti drži novoveškega pojmovanja znanosti in ne zdrsne v »osebno mistiko«.

Kreativni hermenevtiki predstoji namreč pomembna naloga, da preseže mehanično zbiranje empiričnih dejstev, ki lahko raziskovalca zaslepi za njihov pomen. Kolikor namreč empirična dejstva, religijske situacije in hierofanijske forme tvorijo zgodovinski okvir, ki ga je človek sprejel za svojega, ga ponotranjil in rutiniziral, toliko ne zadošča samo rekonstruirati njegovih prvotnih koordinat, marveč je treba razumeti in interpretirati, **zakaj se je to zgodilo**. Ali s primerom iz knjige **Das Heilige und das Profane**: avstralsko pleme Achilpaema je razvilo mitologijo, po kateri njihov bog Numbakula vzpostavlja »kozmični« prostor, ki je kot tak prežet s smislom, hkrati pa jim je oblikoval tudi zakone in prednike. Ko se je po evkaliptusovem stebru povzpel v nebo, seveda ni izginil, ampak vzdržuje zvezo s svojim ljudstvom prav preko tega stebra, ki izžareva njegovo kozmično moč in napravlja prostor okrog sebe »domač«.

Če se steber zlomi, pride kajpak do katastrofe. Enostavno vulgarno materialistično interpretiranje tega religijskega fenomena bi bilo prekratko, kolikor za razumevanje ne zadošča samo reči, da zaradi nerazvitih proizvodnih sil pleme Achilpaema svoje tostranske težave projicira v onostransko silo in se zato obsoja na pasivnost, ker še nima razvitih pojmovnih instrumentov za racionalno (moderno) razumevanje sveta. Poleg specifično **evropocentričnega forsiranja prevlade racionalnosti kot edinega in najustreznejšega orodja** za razumevanje sveta tovrstna interpretacija zgreši vzode pasivnosti, v katero zapade pleme po katastrofalnem zlomu stebra. Eliadejeva kreativna hermenevtika pa nam pokaže, da **izvira pasivnost iz nemoči** in dezorientacije, ki nastopi po kaosu. Katastrofa namreč ukine, anulira njihovo vertikalno os, ki je kozmična os ljudstva in boga, s pomočjo katere se navzlic mnogim nomadskim selitvam vselej počutijo »doma«. Vertikalna os, ki jo reprezentira evkaliptusov steber, namreč podeli **kozmični status** njihovemu vselejšnjemu prostoru zato, ker je povezana s transcendo. Zato kozmologija in mitologija plemena Achieppaema nista samo sistem religiozno-transcendentnih idej, ampak preskrbita pripadnikom plemena tudi **vzorec obnašanja** v konkretnem svetu: to pa tudi pomeni, da ima samo življenje v tem svetu religiozno vrednost, tj. eksistencialno izkustvo je vselej že religioznega značaja. Skratka, gre za to, da se postavimo po robu preprosti demistifikacijski metodi **marksizma, freudizma in strukturalizma** (četudi je Eliade, kot sam priznava, na določeni ravni zadolžen tem trem poglavitnim miselnim

¹⁴ V jugoslovanski sociologiji religije se je v zadnjem času za to specifično situacijo uveljavila koncizna Vrcanova formulacija »od krize religije k religiji krize«.

tokovom XX. stoletja), saj **odpraviti nek pojav z iluzijo še ne pomeni njegovega razumevanja**. Kajti bivanjska izkušnja, ki jo je treba razumeti, je namreč po svoji osnovni strukturi vedno že tudi religiozna ali sakralna izkušnja, saj se človek vedno že orientira glede na svoj položaj med nebom in zemljo in štirimi stranmi neba. Eliade se — grobo rečeno — zavzema pač za to, da bi dopustili vstop **metahistorične dediščine človeka** v kreativno hermenevtiko, ki šele na tej ravni lahko določen religiozni fenomen razume iz njega samega, kot pojav **sui generis**. Se pravi, onstran slehernega tipološkega redukcionalizma. Hkrati pa tudi opozarja, da kreativna hermenevtika nikoli ne more v celoti izčrpati pomenskih plasti svojega predmeta razumevanja, pač pa se mora truditi za mnogotero osvetljevanje njegove narave. Zato hermenevtika religij lahko postane kreativna šele na točki, na kateri se poslovi od čiste erudicije (zbiranja, deskripcije, tekstne kritike in klasifikacije dokumentov) in skuša razumeti religije na **njihovem referencialnem fonu**.

To pomeni, da — Eliade često primerja religije z umetnostnimi stvaritvami, ker izhaja iz prepričanja, da niso le etnološki relikti, ampak mojstrovine duha — za razumevanje **Divine Commedije** ni dovolj, če poznamo le srednjeveško teologijo in filozofijo, ampak se moramo dokopati tudi do smisla florentinske kulture kot celote. Tako kakor ni mogoče umetnostnih mojstrov in zreducirati na dokončno poreklo oziroma »rešitev«, ki bi temeljila bodisi v ekonomski »zadnji instanci« bodisi v Ojdipovem kompleksu umetnika, tudi religij **ni mogoče enkrat za vselej pojasniti z redukcijo na iluzijo ali mistifikacijo**. Količkor imamo v obeh primerih opravka z **individualno izkušnjo** (estetska zamisel umetnika, religijsko dejstvo, itd.) in **transpersonalno realnostjo** (umetniško delo, božji lik, kozmološki ritual, itd.), toliko oba fenomena obstajata na sebi lasten, izviren in neponovljiv način, tj. na način svojega lastnega referencialnega fona. Eliade na več mestih namreč ponavlja, da **kriterij/merilo ustvarja svoj fenomen**: prav zato se skuša vzpostaviti človeka kot subjekta, oboroženega z željo in zavestjo, da je ustvarjalec zgodovine. Izhaja iz filozofskih temeljev kartezijanstva, ki se je v Heglovi interpretaciji absolutnega duha razvil v dominantno miselno formo Zahoda, od razsvetljenstva dalje pa zavrača sleherni neznan, tujo, drugačno eksistencialno skušnjo v imenu zgodovinske oblike, v kateri jo najdeva. Četudi se v njej — kot dokazuje Eliade — skriva šifrirana metahistorična dediščina človeka kot **homo religioususa**. Kreativna hermenevtika, ki lahko dešifrira to dediščino, je zato vselej usmerjena k tistemu, kar je v svetu najbolj stvarno, tj. sveto. Zato nikoli ni le **Beiträge**, ampak tudi generira specifične kulturne vrednote. Hermenevtični projekt, ki se postopoma korigira od začetnega vpogleda v svoj predmet do zadnje interpretacije, ki istočasno pomeni sprožilni moment ponovnega interpretacijskega sestopa v resnico predmeta, ta projekt — kakor pravi Hans Georg Gadamer — je legitimna oblika ustvarjanja oziroma graditve, ki je zavezana nedovršnemu sedanjiku. Z drugimi besedami: krog hermenevtične interpretacije se nikoli ne zaključí. Dejstvo pa je, da se struktura hermenevtičnega kroga

v Eliadejevem opusu le s težavo prebija na dan, saj je zasuta z morfologijami, primeri, modeli, tipologijami in njihovimi navzkrižnimi povezavami, vendar je mogoče reči, da se lahko artikulira šele **skoz** to množino empirično-faktičnih povezav. Kolikor kreativna hermenevtika nezaključenih interpretacij ne pomeni drugega kot »novo« sintezo »starih« sestavnih delov, elementov in dejstev, toliko Eliade upravičeno lahko insistira na **bistveni ponovljivosti** religioznih fenomenov in istočasno njihovi **vedno novi** pojavnosti modaliteti. Za raziskovalca pa to pomeni, da se v aktu vsake take »nove« sinteze tudi sam »znova« spreminja in sintetizira: vsako tolmačenje je istočasno tudi tolmačenje samega sebe, kolikor integriramo in asimiliramo »nova« spoznanja in smisle. Na ta način kreativna hermenevtika postane **majevtika** naše lastne eksistence, metoda duhovne regeneracije. Ta »paligeneza« premakne poudarek iz objektivno-nevtralnega spoznavnega pristopa na »umno simpatijo«, s katero eksegeza prihaja oziroma konstituira celovito spoznanje posameznika. Dešifriranje tistega, kar je najbolj stvarno, tj. sveto za druge, se artikulira tudi kot anatomija našega lastnega odnosa do svetega. Dialektika subjekta in objekta-Drugega se v tako naznačenem kontekstu kreativne hermenevtike dopolnjuje z eksistencialnim izkustvom »self liberation«: s tega vidika ne gre več eno od mnogih, načelno enakovrednih znanstvenih metodologij, ampak za eksistencialno interpretacijo v horizont naše lastne eksegeze. Podobno opaža tudi hermenevtik Emilio Betti, ki pravi: »Tisti, ki je nekaj razumel in spoznal, je zato, ker je osvojil nov element, drugačen od sebe samega pred tem razumetjem. Hermenevtično razumevanje omogoča duhovno rast in revitalizacijo, oblikuje smisel za zgodovino.«¹⁵

Zato je mogoče reči, da kreativna hermenevtika Mircea Eliadeja znotraj dialoga s preteklimi, arhaičnimi religijskimi fenomeni in s sodobnimi, modernimi (šifriranimi) hierofanijami omogoča razumevanje univerzalne strukture **homo religioususa** in hkrati raziskovalčeve eksistence same. Dešifriranje hierofanijskih modelov namreč informira in formira zavest tistega, ki jih dešifrira.

Reference

- Mircea Eliade: *Le Mythe de l'éternel retour* (1949, cit. izd. 1975)
Mircea Eliade: *Occultism, witchcraft and cultural fashions* (1967)
Edmund Husserl: *Ideen zu einer reinen Phänomenologie und phänomenologischen Philosophie* (Husserliana, 1950)
Ludvig Feuerbach: *Bistvo krščanstva* (slov. prev. 1982)
Martin Heidegger: *Sein und Zeit* (1929)
Predsokratiki, prev. A. Sovre, 1946
Tine Hribar: *Posvečenost mrtvih; Razlika med božjim in svetim*; *Nova revija* 45, 52—53, 1986
Claude-Henri Rocquet; Mircea Eliade: *L'épreuve du labyrinthe* (1978)
Milica Bakić-Hayden: *Mircea Eliade (intervju): Kulture istoka* 7/1986
Hans Georg Gadamer: *Retorika, hermenevtika i kritika ideologije*, v: *Hermenevtika* (ur. Urbančič) DELO-Argumenti, 1979

¹⁵ Emilio Betti: *Teorija generale della interpretazione* (1955)

Prikazi

Feminist review No. 27 Autumn 1987

FUTURE INSECURE: Women, Feminism and Third Term. Rdečo nit pričujoče številke predstavljajo prispevki, ki naj bi vzpodbujali razpravo o perspektivah in možnostih žensk in feminizma v poznih osemdesetih in devetdesetih letih na različnih področjih tako v javnem, kot v »privatnem« sektorju, na področjih izobraževanja, umetnosti, prava, ekologije, obrambe. **Women and Income Maintenance Under a Third Tory Term /Ruth LISTER/** Socialna varnost, materinstvo, otroško varstvo, pokojnine, skrb za vdove — to so vprašanja, ki jim je socialna politika konservativcev posvečala zelo malo ali nič pozornosti. Prav ta vprašanja pa so v središču »ženskih« vprašanj.// **Pushing Back the Tide: Women in the Public Sector/ Eileen PHIL-LIPS/** Zaposlenost žensk v »javnih službah«; delna ali polna zaposlitev.// **Can Feminism Survive a Third Term?/ Loretta LOACH/** Kaj se bo zgodilo s feminizmom za časa tretje konservativne vlade? Bo preživel? Kako je thatcherizem prispeval k spremembam angleškega feminizma?// **Sex in Schools: Back to the Future/ AnnMarie WOLPE/** Spolna vzgoja v šoli: da ali ne! Članek prinaša zgodovinski oris ukvarjanja s spolno vzgojo v Veliki Britaniji od sredine petdesetih let do danes.// **Carers and the Careless: The Prospects for the Health Service Under the Tories/Lesley DOYLE/** Ponovna izvolitev konservativne vlade pomeni nadaljevanje sedanje politike na področju zdravstva, kar bo še poslabšalo skrb za zdravje mnogih žensk; upadel bo delež sredstev za zdravstvo, razširil se bo privatni sektor, mnoge aktivnosti znotraj NHS se bodo skomercializirale.// **Lynne Segal Interviews Diane Abbot/** Intervju s prvo črno žensko, ki je bila izvoljena v parlament. Beseda teče o ženskah, rasah in politiki.// **The Problem With No Name: Rereading Frieden's 'The Feminine Myetique' /Rachel BOWLBY/** Preizpraševanje zgodnjega dela S. Friedan, izdanega leta 1963. So ženske imele svobodo, pa so jo izgubile?// **Second Thoughts on the Second Wave/ Deborah ROSENFELT and Judith STACEY/Gre** za ponatis članka iz Feminist Studies, ki govori o postfeminizmu v ZDA.// **Nazi Feminists?/Linda GORDON/** Recenzija knjige Claudie Koonz z naslovom Mothers in the Fatherland in podnaslovom Women, the Family and Nazi Politics. Delo govori o mnogih vidikih participacije žensk v nacističnem življenju. Avtorica ugotavlja, da so se ženske vključevale v ženske nacistične organizacije iz odpora do nizkega statusa in konvencionalnih vlog, ki so jim bile

dodeljene. Kako se je to lahko zgodilo v deželi z močno prisotnim feminističnim gibanjem?// Ta številka prinaša tudi prikaze naslednjih knjig: **Is the Future Female?**/Lynne Segal//; **The Female Malady**/Elaine Showalter//; **Divided Loyalties**/Ann Phillips//; **Women and European Politics**/Jani Lovenduski//; **Women as Contemporary Critics**/Maggie Humm//; **An Idea of Fiction**/Nina Auerbach//; **Family Fortunes**/L. Davidoff, C. Hall// **MAG.**

Filozofska istraživanja 21(2) 1987

FILOZOFIJA USPRAVNOG HODA je naslov osrednje teme številke. Posvečena je E. Blochu! Od sedemnajstih prispevkov opozarjamo na: **Uspravni hod nasprot barbarstvu i apokalipsi**/Wolfdietrich SCHMIEDKOWARZIK// **Blochova metafora »uspravnog hoda«**/Gerard RAULET/ Pri Blochovi metafori »pokončnega hoda« (aufrechte Gang) nimamo opravka s teleologijo. »Zgodovina je za Blocha poizkusno proizvajanje slik... Šifre in proizvedeni liki so vedno konstelacije srečanja narava-človek. Če pa lastno gibanje narave, kot tudi človekova spoznavna moč nista nadzoodvinska in nesprijemljiva, je izključena tudi teleološka garancija. Še več, porojevajo jo šele liki tega srečanja.« Sklepna teza je izvita iz prepleta Blochove misli, Herderjevega teksta Ideje in Kantove recenzije istega teksta. Osrednjo točko preveritve predstavljata ideja humanosti in antropološke utemeljenosti »pokončnega hoda«./Ernst Bloch kao ničanac ili radost erektnog mišljenja/Gerhard ZWERENZ// **»Stoga mi tek bivamo«**/Beat DIETSCHY// **Kako razumjeti da su nakloni pripadali uspravnom hodu**/Jan Robert BLOCH// **Zastarjelost uspravnog hoda?**/Lino VELJAK/ Ne! Pokončni hod je v defenzivi, toda ni presežen. Njegova možnost je dokazana z velikim številom izvzetih iz klečeplazenja, potrebnost pa s »človekovo potrebo po pokončnosti«. Moderen torej ni, vendar dokler bo obstajala potreba po »radikalni spremembi«, še ni za »grobnico mrtvih idej«./Drugi sklop nosi naslov ZNANSTVENI HABITUS I INDIJSKA EPISTEMOLOGIJA. Prinaša štiri prispevke na osemnajstih straneh// **FILOZOFSKO NAZIVLJE**// **STUDIJE** — iz sklopa petih študij navajamo: **Giambattista Vico danas**/Sanja ROIĆ// **Rana kritička teorija i kriza moderne**/Furio CERUTTI/ »Moj tekst je razčlenjen tako, da najprej navedem, kaj razumem pod krizo moderne (razpad iluzije o napredku (G. S.)), v drugem delu utemeljujem svoje preferiranje kritične teorije tridesetih let v primerjavi z Dialektiko razsvetljenstva (DR je zavrnjena s pozicije, ki jo je utemeljil Habermas v Der philosophische Diskurs der Moderne — gre za »štiri pripombe, ki jih je Habermas... naslovil na radikalne postopke kritike uma« (G. S.), v tretjem delu pa bom pokazal, katera takratna stališča te teorije so za nas še relevantna.« //**Spor oko metodologijskog statusa zakona vrijednosti** /Andrezej KOCIKOWSKI// **DIJALOZI** // **PREGLEDI I OSVRTI** /Nov izdavački pristup učenju filozofije /Milan POLIĆ// **RECENZIJE I PRIKAZI** — 12 iz različnih področij. Npr. **A. Honneth — H. Joas (Hrsg.): Komunikatives Handeln**/ Hotimir BURGER// **FILOZOFSKI ŽIVOT** — »poročila« z različnih predavanj (npr. K. Axelosa v Zagrebu), simpozijev (Antonio Gramsci: pensiero e prassi) in tribun (Odgovj između teorije i pragme.)// **S. G.**

Critical Social Policy 20/1987

Racism and teh discipline of social policy: a critique of welfare theory (Fiona WILLIAMS) »Večina tekstov o socialni politiki zgolj obrobno, če sploh, omenja rasizem ali izkušnje in boje črnih v državi blagostanja. ... Popolno spoznanje teh vprašanj ni pomembno zgolj za kakršno koli napredno strategijo sociale, temveč predstavlja tudi večji del kritike obstoječega razmišljanja o socialni. Na tem mestu so uporabljene omenjene kritike. Ne manjka niti poskusni okvir za razumevanje zgodovinskih in sodobnih raz-

merij med »raso«, rasizmom in državo blagostanja.« // **Crime, community and the multi-agency approach: a critical reading of the Broadwater Farm Inquiry Report** /Paul STUBBS// **Ethnicity: the fourth burden of black women-political action** /Olivia FOSTER-CARTER/ »Medtem ko bele feministke poudarjajo probleme patriarhata ali kapitalizma, črne ženske poudarjajo trojno zatiranje. Vsi črni ljudje so izpostavljeni rasnemu zatiranju, ženske so izpostavljene seksualnemu zatiranju, črne ženske pa so izpostavljene obojemu pa tudi razrednemu zatiranju. Poudariti želim, da je to trojno zatiranje črnih žensk pogosto zanemarjeno zaradi rigidne uporabe raziskovalnega modela. Raziskovalci proučujejo žrtve trojnega zatiranja, ne proučujejo pa rasizma, seksizma ali pa razrednih predsodkov na institucionalnem nivoju. Končno je v definiranju rasnih razmerij (v pomenu kulturnih razmerij in ne v pomenu razmerij moči) črna zavest bolj ignorirana kot etnična. Tretji del tega teksta je zato osredotočen na boje spodbujene s strani črnih žensk, na tiste, ki so bili specifično črni in strukturirani s rasizmom.« // **COMMENTARY ON SOCIAL POLICY: A poll-tax for Scotland?**/Stephen J. BAILEY// **Racism and the YTS**/Eustace de SOUSA// **Quality of care and the growth of private welfare for old people**/Simon BIGGS// **FEEDBACK: Feminism and community work**// **Labour councils and white collar unionism**// **Feminsm and family therapy**// **REVIEWS**// S. G.

Radical Philosophy 47/1987

Feminism and the Logic of Morality: A Consideration of Alternatives/Susan PARSONS// **Beyond Objectivism and Relativism**/Ingvar JOHANSSON// **Philosophy and Aggression**/Jean GRIMSHAW// **The Politics of Fulfilment and Transfiguration**/J. M. BERNSTEIN/ Besedilo se ukvarja s prikazom dela Seyle Benhabib **Critique, Norm, and Utopia** (New York, Columbia University Press, 1986). Slo naj bi za delo, ki mu v množici del o zgodovini kritične teorije ni enakega. Izhodiščna točka dela, ki nosi podnaslov **Studija temeljev kritične teorije**, je postavljena v danes pogosto zatrjevano aporijo Adornove in Horkheimerjeve vseobsežne kritike razsvetljenstva. Avtorica naj bi pristala na Habermasovo tematizacijo vprašanja. Tisto »kar razločuje njeno študijo (od Habermasa, S. G.), je podvrženje Habermasove kantovsko inspirirane teorije komunikacij hegelovski kritiki.//

Place and Time in Socialist Theory/Michael RUSTIN/ Avtor pričinja s tematizacijo povečanega interesa za pluralizem na sodobni leviči. Omenja »socialdemokratizacijo« Paula Hirsta in »radikalni republikanizem« E. Laclaua in C. Mouffe. Nadaljuje s tematizacijo zanimanja za pluralizem pri »ortodoksnih socialdemokratih« in z opredeljevanjem poudarjanja individualnega v Vzhodni Evropi. Slednje vidi kot vzporednico povečanemu interesu za pluralizem na Zahodu. Sam se zavzema za pluralizem, ki izhaja iz pluralnosti časa in prostora. Pri tem se je potrebno otresti ideje družbe množic, ki naj bi jo leвица nekritično prevzela od »prestrašenega liberalizma teoretikov družbe množic z začetka tega stoletja«. »Kar zahtevamo, je bujna socialna imaginacija, ki bi se spoprijela z dominantnimi vrednotami individualne svobode in zadovoljstva, ki jih zdaj tako uspešno razvijajo zagovorniki družbe trga. Čas in prostor sta bistvena konstitutivna dela takšnega pluralizma.«//

REVIEWS/ Stephen Houlgate, **Hegel, Nietzsche and the Criticism of Metaphysics**// Jean Grimshaw, **Feminist Philosophers: Women's Perspectives on Philosophical Traditions**// Raymond Boudon, **Theories of Social Change: A Critical Appraisal**// Christopher Pierson, **Marxist Theory and Democratic Politics**// Krishan Kumar, **Utopia and Anti-Utopia in Modern Times**// Duncan K. Foley, **Understanding Capital: Marx's Economic Theory**// Derek Gjersten, **The Newton Handbook**// Michael Mann, **The Sources of Social Power**// J. Borreil (Ed.), **Les Sauvages dans la cité: Auto émancipation du peuple et instruction des prolétaires au 19ème siècle**// **NEWS**// **LETTERS**// S. G.

SPECIAL SECTION ON MITCHELL FRANKLIN /Mitchell Franklin (1902 do 1986) je eden redkih radikalnih humanistov, ki so uspešno preživel petdeseta leta. Ko je kasneje v šestdesetih letih radikalna skupnica študentov osnovala Telos, ji je bil M. Franklin s svojim akademskim mestom in kot razgledan intelektualec, čeravno nasprotnik radikalizma, v neskončno pomoč. Telosu je nenazadnje dal izvirno evropsko orientacijo, na tem mestu pa skušajo nekateri njegovi študenje ovrednotiti njegovo delo in mesto v ameriški intelektualni zgodovini/*Essays in Memory of Mitchell Franklin*/ Robert D'AMICO//*Mitchell Franklin and Roman Law*/Terry DI FILIPO// *Mitchell Franklin and U. S. Constitution*/Philip MORAN// *Born in the U. S. A.: The Civil Theory of Mitchell Franklin*/David FRASER// *Our Mitchell Franklin*/ Alex DELFINI/ Paul PICCONE//ARTICLES/ *Television Democracy and the Politics of Charisma*/Tim LUKE// *The Left as the Counter-Culture of Modernity*/Zygmunt BAUM// *The Metamorphoses of Natural Law: On the Social Function of Pre-Bourgeois and Bourgeois Foundations of Law*/Stefan BREUER/ Dandanes so naravno pravo in naravne pravice v središču ideoloških disputov. Kako pa je bilo v preteklosti? V preteklih petindvajsetih stoletjih je ena verzija prava nadomestila drugo — sofisti, Platon, Aristotel, stoiki, kristjani, Hobbes/Locke, razsvetljenstvo, Hegel, Marx... In danes? Ko izginjata tako specifična logika subjektivne, kakor tudi objektivne narave, se naravno pravo preobraža v čisto ideologijo// *Ortega's Theory of Social Action*/Luciano PELLICIONI// NOTES AND COMMENTARY/ *Crazy Machines*/Ronald David SCHWARTZ// *Alienation, Freedom and Utopia: Interview with André Gorz*/Rainer MAISCHEIN/ Martin JANDER) Vse o »Temeljnih moralnosti«, »Moralnosti zgodovine«, »Strategijah proti delu«, »Zbogom proletariatu«, »Poteh raja«, Sartru, svobodi, moralnosti, delovanju, politiki, utopiji, odtujitvi in njeni odpravi...// *A Century of Genocide*/Mario BACCIONINI// *In Search of Columb*/Jerry ZASLOVE//*Laudatio for Leo Löwenthal*/Eberhardt LÄMMERT/ *Laudatio Löwenthalovemu novumu v sociologiji literature*. Avtor še posebej ceni Löwenthalov poskus misliti sociologijo literature kot zgodovino buržoazne družbe in kot sredstvo umevanja sodobne realnosti// *REVIEWS*/ *David Reimers: Still the Golden Door: The Third World Comes to America*/ Nathan Glazer ed.: *The Glamor of Gate: The New American Immigration*/ Richard Lamm/Gary Imhoff: *The Immigration Time Bomb*/ Philip KASINITZ// *Benjamin Rabber: Strong Democracy: Participatory Politics for a New Age*/ Stephen L. NEWMAN// *Pavel Campeanu: The Origin of Stalinism: From Leninist Revolution to Stalinist Society*/Steve SAMPSON// *Jacques Attali: Noise: The Political Economy of Music*/Jonathan STEVENS// *Henry Flakierski: Economic Reform and Income Distribution: A Case Study of Hungary and Poland*/Wladzimirz BRUS//

PKK

New Left Review 164 July/August 1987

The Intelligentsia and the Changes/Boris KAGARLITSKY/ Analiza stanja in bojov med različnimi strujami sovjetskih intelektualcev, ki segajo od ruskih nacionalistov in antisemitov do »otrok 20-ega kongresa KPSZ« in mladinskih gibanj.// **The Spell of Indecision**/Franco MORETTI/ Avtor išče karakteristično »odprto« modernistične literature pri estetsko-ironičnem imaginariju romanticizma, čeprav tokrat brez pomenske dimenzije zgodovinske odgovornosti in odločenosti.// **The Limits of Labourism: 1987 and Beyond**/Hilary WAINWRIGHT/ Kritična razprava o sistemu glasovanja laburistične stranke, ki z birokratskimi in potencialno koruptivnimi postopki ovira prezentacijo stranke kot demokratične ter preprečuje sprejetje potrebnega radikalnejšega programa.// **Introduction to Borge**/Interview with **Tomás Borge**/Frederic JAMESON/ Razgovor s Tomásom Borgeom, nika-

ragovskim notranjim ministrom, politikom z najdaljšo dobo političnega delovanja v Nikaragui.// **Chinatown, Part Two? The »Internationalization« of Downtown Los Angeles**/Mike DAVIS/ Los Angeles je postal glavni magnet za priselence iz Srednje Amerike, Koreje in jugovzhodne Azije. Avtor prikaže postfordistični prostorski boom tega megapolisa, spodbujen s prtokom mednarodnega kapitala in poceni delovne sile.// **Ownership, Control and the Market**/Robin MURRAY/ Razprava o konsekvencah naraščajoče teritorialne fragmentiranosti produkcije za socialistično ekonomsko strategijo.// **Class Politics and Radical Democracy**/Andrew GAMBLE/ Prispevek se ukvarja z analizo novih revizionističnih tokov v marksizmu, ki jo je opravila Ellen Meiksins Wood.// **Marxism and Utopianism in the USA**/David MONTGOMERY/ Diskusija o novi zgodovini marksizma v ZDA Paula Buhleja.

S. K.

Praxis International 7 : 2 July 1987

V pričujoči številki glavnino predstavlja skupina prispevkov o črnskem neokonservativizmu v ZDA. /**Black Neoconservatism: A Critical Introduction**/Robert GOODING-WILLIAMS/ Clanki so osredotočeni na obravnavo dveh osrednjih figur črnškega neokonservativizma, Glenna Louryja in Thomasa Sowell — oba sta profesorja, prvi na harvardski drugi na stanfordski univerzi, ki oba prevzemata značilno neokonservativno držo, ki definira družbeno krizo kot krizo kulture, pot iz nje pa naj bi vodila prek samopomoči. Razlikujeta se po izhodiščih; Loury izhaja iz kritike državljskih pravic, Sowell pa iz idealizacije svobodnega trga. Oba postavljata na prvo mesto problem »vrednot«. Avtor uvoda ta dva avtorja umesti v okvir afro-ameriške intelektualne zgodovine ter nakaže, da zagovor samopomoči obnavlja trditve razprave med dvema črnskima voditeljema z začetka tega stoletja.// **Demystifying the New Black Conservatism**/Cornel WEST/ Avtor interpretira Louryjevo in Sowellovo delo kot reakcijo na sedanji družbeni, politični in ekonomski razvoj v ZDA.// **Culture as Human Capital: Methodological and Policy Implications**/Rhonda. M. WILLIAMS/ Ovrednoti Sowellovo trditev, da je kultura varianta človeškega kapitala.// **Values, Respect and Recognition: On Race and Culture in the Neoconservative Debate**/Lorenzo C. SIMPSON/ /**Equal Opportunity, Equal Results and Social Hierarchy**/William DARITY Jr./ Zavrne Sowellovo analizo enakosti, podano v knjigi Civil Rights: Rhetoric or Reality (1984).// V rubriki »Political Chronicle« je objavljen članek /**Women's Work in Contemporary Society. Notes Toward a Definition of a Service-Oriented Culture**/Laura BALBO/, v rubriki recenzij pa najdemo članek Jamesa BOHMANA o knjigi Rolf Zimmermann: Utopie-Rationalität-Politik. Zu Kritik, Rekonstruktion und Systematik einer emanzipatorischen Gesellschaftstheorie bei Marx und Habermas. Freiburg/München: Alber Verlag, 1985.

S. K.

Treći program I/1987

V tej številki sta osrednja dva sklopa prevodov: prvi pod naslovom »Političke kontroverze savremenog sveta« ponudi najprej serijo prevodov iz revije New German Critic št. 38, 1987, kjer so objavljeni teksti s seminarja z naslovom »Židovsko vprašanje v ZR Nemčiji«, ki ga je organiziral Center za evropske študije na harvardski univerzi: »Dubre, grad i smrt« **Rajnera Vernera Fasbindera: Obnovljeni antagonizmi u složenim odnosima između Jevreja i Nemaca u SR Nemačkoj**/Andrei S. MARKOVITCH/Seyla BENHABIB/Moishe POSTON/ /**Stradanje tela, hladnoča duha: likovi Jevreja u filmovima R. V. Fasbindera**/Gerturde KOCH/ **Traganje za »normalnošću« u odnosima između Nemaca i Jevreja**/Siegfred MOISHEL/

/Bitburg, Jevreji i Nemci: studija antijevrejskog razpoloženja u Nemačkoj tokom maja 1985/Hayo FUNKE/. Poleg teh sta prevedena tudi dva teksta iz »Les Modernes«: /Progres kao katastrofa: kriza jednoga modela napretka i pojava zelenih/Antonia BIRNBAUM/ in intervju z A. Gorzem /Najveća moguća svoboda/Andre GORZ/Peter GLOZ/Tilman FICHTER/, v tem sklopu pa je objavljen tudi tekst /Savremena religijsko-politička kretanja u islamskom svetu/Darko TANASKOVIĆ/. Drugi sklop prinaša pod naslovom »Aktuelna tumačenja Bataja« prevode: /Ničevov smeh/Georges BATAILLE/ /Izlosci iz teksta/Roland BARTHES/ /Jedan novi mistik/Jean Paul SARTRE/ /Uvod u prestup/Michel FOUCAULT/ /Opšte pisanje i opšta ekonomija/Jacques DERRIDA/ in /Bataj, iskustvo i praksa/Julia KRISTEVA/. Tretji pomembni sklop prevodov pod naslovom »Filmske poetike« ponuja naslednje tekste: /S one strane pogleda/Thierry CAZALS/ /Jezik i svet/Michel CHION/ /Tajna granica — »Žrtvovanje« A. Tarkovskog/Joel MAGNY/ /Glavna ideja »Žrtvovanja« A. Tarkovskog/Pascal BONITZER/ /Zapečaćeno vreme/Andrei TARKOVSKY/. Rubrika »Istorijska preispitivanja« vsebuje članek /Iz istorije jugoslovenske ustavnosti/Branko PETRANOVIĆ/, v okviru »mednarodnih tem« najdemo članek Lea Matesa o dveh konferencah v Pjongjanju in v Benetkah, temu sledi članek Radomana Kordića v rubriki »osvrti«, v rubriki »muzika« pa je govor o dveh glasbenih dogodkih: Zagrebškem glasbenem bialu 1987 in Festivalu glasbe, proizvedene s pomočjo osebnih računalnikov Zvezek zaključuje daljši prevod pod rubriko »hermeneutička istraživanja«: /Vreme i priča/Paul RICOEUR/.

S. K.

Berkeley Journal of Sociology Vol. XXXII, 1987

What Makes a Social Class? On the Theoretical and Practical Existence of Groups/Pierre BOURDIEU/ Predmet prvih treh člankov je problem razredov in marksistične metodologije. Avtor problemu postavlja okvir, trdeč, da ima klasifikacija objektivističen in subjektivističen moment. Prvi vključuje konceptualno delo kreiranja družbenega prostora, v katerem lahko diferenciramo ljudi glede na količino kapitala, ki ga posedujejo. Te razrede »na papirju« pa mora politično delo spremeniti v družbeno realnost. Koncepti so torej orožje v razrednem boju./ **Reflections on Classes**/Erik Olin WRIGHT/ Avtor se uvršča v objektivistični moment: pravilno razumevanje sveta je predpogoj za njegovo spreminjanje./ **The Limits of Wright's Analytical Marxism and an Alternative**/Michael BURAWOY/ Navazujoč se na prejšnji članek, avtor poudari subjektivistični moment: oseba, ki proizvaja vedenje, mora sodelovati pri njegovem širjenju, kajti v nasprotnem primeru se lahko uporabi na način, nasproten proizvajalčevemu namenu./ **Reply to Burawoy's Comments on »Reflections on Classes«**/Erik Olin WRIGHT/. // **Politeness, Power, and Women's Language: Rethinking Study in Language and Gender**/Nina ELIASOPH/ Sklicujoč se na Goffmanov koncept »igre«, ki ga prenese na odnos med moškimi in ženskami, ki igrajo različne »igre« pri interakciji, trdi, da je mesto moči pri interakciji določeno s tem, kdo določi, katero igro se bo igralo, in ne z vlečenjem močnejših potez./ **Feminist Conceptions of Public and Private A Critical Analysis**/Karen V. HANSEN/ Spodbija distinkcijo med javnim in privatnim ter dodaja tretjo — »družbeno« — razsežnost.// Ostali članki spadajo v sklop z naslovom »The Politics of Decline«: **And the Poor Get Gassed: Multinational-Aided Development and the State — The Case of Bhopal**/Arvind RAJAGOPAL/ Avtor se ob nesreči v Bhopalu osredotoči na položaj postkolonialne države, kjer se mešajo interesi države, lokalnih oblasti ter internacionalk./ **The Anthropological Shock: Chernobyl and the Contours of the Risk Society**/Ulrich BECK/ Osrednja značilnost te vrste nesreč je njihova »nevidnost«, ki omogoča zelo različna ovrednotenja. Moderna družba je postala »družba tveganja«.

tveganje je postalo glavno politično vprašanje./ **/U.S. Nuclear Power and the Success of the American Anti-Nuclear Movement/**Elizabeth NICHOLS/K prisotnemu uspehu protijedrskega gibanja so več prispevali gospodarski tokovi, kot pa samo gibanje, trdi avtorica. Tak neuspeh pripisuje položaju znotraj gibanja ter težavnosti soočanja s tem procesom, ki je podprt s strani močnih korporacij./ **/Right-Wing Terrorists and the Extra-parliamentary Left in Post-World War II Europe: Collusion or Manipulation?/**Jeffrey M. BALE/ Dokumentiran prikaz tega, kako so se desni dejavniki infiltrirali v borbene leve skupine, branec desne interese./ **/The Crisis of the Welfare State, Collective Consumption, and the Rise of New Social Actors/**Christian JOPPE/ Boj med delavci in kapitalisti se je spremenil v boj za skupne dobrine med družbenimi skupinami v državi blaginje, katere legitimiste je odstranila neokonservativna koalicija. Avtor vidi možnost v »antiproduktivistični« zvezi, ki pa je zaenkrat omejena na relativno šibka in marginalna družbena gibanja./ **/Understanding the Welfare Wars: Privatization in Britain Under Thatcher/**Lisa D. BRUSH/ Analiza neokonservativne tendence po privatizaciji. Z opozicijo javno/privatno zakrivajo dejanske učinke privatizacije./ **/Class Conflict, the State, and Linkage: The International Migration of Nurses from the Philippines/**Tomoji ISHI/ Potreba držav blaginje po profesionalnih in polprofesionalnih delavcih je povzročila migracije teh delavcev med perifernimi in osrednjimi državami. Ta okvir avtor konkretno prenese na imigracijo medicinskih sester s Filipinov.//

S. K.

New Left Review 166 November/December 1987

Socialism or Anti-Imperialism? The Left and Revolution in Iran/Val MOGHADAM/ Kronika poraza iranske levice v obdobju, ki je sledilo šahovemu padcu, in prikaz, kako je redukcija levičarske politike na shematični antiimperializem levo razorožila pri soočenju s šilitskim fundamentalizmom./ **/The Iranian Revolution and Its Implications/**Fred HAL-LIDAY/ Zapis o osmih letih vladavine muslimanske duhovščine v Iranu, ki v tem času ni uspela rešiti nobenega od obstoječih problemov, zato je nova iranska levica potrebnejša kot kdajkoli prej./ **/Labour in the Great City/**Eric HOBSBAWM/ Članek obravnava spreminjajoči se pomen velikih mest za delavski razred. Moderni megapolis s svojim širšim radiusom aktivnosti predstavlja grožnjo tradicionalni izkušnji razreda in potencialen vir nove — mestne — zavesti./ **/Women's Rights and Catholicism in Ireland/**Evelyn MAHON/ Katoliška Cerkev na Irskem je imela in še vedno ima močan vpliv na nacionalno kulturo in politiko, zato je v preteklosti lahko neposredno blokirala napredek pri emancipaciji žensk. Feminizem se tudi zdaj srečuje z velikimi ovirami zaradi nazadnjaško etablirane politike./ **/Post-Marxism without Apologies/**Ernesto LACLAU/Chantal MOUFFE/ Odgovor na kritiko Normana Gerasa v eni od prejšnjih števil (Norman Geras: Post-Marxism? NLR 163)./ **/Conservatives and Corporatism/**Bill SCHWARZ/ Ker se zahodne vlade v sedanji situaciji ne bodo mogle izogniti intervencionističnim ukrepom, bo to zadalo udarec konvencionalni modrosti Zahoda, katerega ustaljeni del je nasprotovanje državnemu vodenju gospodarstva. Avtor se sklicuje na konservativno ekonomsko študijo britanske ekonomske strukture Keitha Middlemasa.//

S. K.

New Left Review 165 September/October 1987

Radicalization and Retreat in Swedish Social Democracy/Jonas PONTUS-SON/ Kot prispevek k analizi neuspešnosti evropske levice avtor poda oceno desetletje trajajočega švetskega spora glede »Meidnerjevega načrta«,

ki predvideva ustanavljanje kolektivnih »fondov mezdnih delavcev«, kar bi privedlo do daljnosežnih sprememb v zvezi z lastništvom in nadzorom nad podjetji, vendar je načrt zaradi ideološke kampanje desnih strank in dejstva, da ob času njegove predstavitve formula vladanja socialnodemokratske stranke, ki je ta načrt predstavila, ni bila uspešna, izgubil javno podporo. Avtor vendarle vztraja na tem, da bodo rešitve, ki jih ta načrt predvideva, ponovno vzniknile — kot del širše socialistične strategije bi imele izraziti antikapitalističen potencial./ **A Labour Process to Nowhere?** /Sheila COHEN/ Članek obravnava delo Harryja Bravermana *Labor and Monopoly Capital* in kasnejšo razpravo o tem delu ter opozori, da so razpravljalci napačno razumeli njegovo interpretacijo vloge delovnega procesa v dinamiki kapitalističnega sistema./ **Class Politics: The Lost World of British Communism, Part Three**/Raphael SAMUEL/ Avtor se še naprej ukvarja z raziskavo karakteristične miselnosti komunizma iz sredine dvajsetega stoletja./ **The Workers' Part in Brazil**/Emir SADER/ Razprava o brazilski levici v nastajajočem parlamentarnem sistemu, še posebno o politiki brazilske Delavske stranke./ **Popular Capitalism, Flexible Accumulation and Left Strategy**/Bob JESSOP/Kevin BONNETT/Simon BROMLEY/Tom LING/ Dejstvo, da kljub dobri propagandni organiziranosti laburistična stranka na volitvah v Veliki Britaniji ni uspela niti ogroziti konservativcev, kaže na to, da problem tiči v samem programu te stranke. Avtorji ob analizi konservativne in laburistične strategije trdijo, da morajo laburisti svoj program v temelju spremeniti in postaviti uspešno alternativo popularnemu kapitalizmu, upoštevajoč neoliberalne in postfordistične trende v ekonomiji./ **The Peace Movement at Coventry**/Luciano CASTELLINA/ Poročilo o šestem letnem zborovanju mirovnih gibanj, ki se je odvijalo avgusta v Coventryju.//

S. K.

Telos No. 71/Spring 1987

THE CRISIS IN HIGHER EDUCATION/Tim LUKE/Paul PICCONE/Fred SIEGEL/Michael TAVES// SPECIAL SECTION ON CARL SCHMITT AND FRANKFURT SCHOOL/ **Carl Schmitt and Frankfurt School**/Ellen KENNEDY/ Avtorica skuša prikazati vpliv Carla Schmitta — ki naj bi bil poleg Heideggra najzaslužnejši za ideološko destrukcijo Weimarja — na nekatere najprominentnejše nemške socialne kritike. Schmitt je v svojem delu prišel do zaključkov, da je buržoazija frivolna, njena demokracija, temelječa na kompromisu, pa lažna. Parlament je nesposoben... Tako je Schmitt vplival na W. Benjamina (že leta 1915), Neumanna, Kirscheimerja in celo na Habermasa (od zgodnjih spisov do spisa o civilni nepokorščini)./ **Reconciling the Irreconcilable? A Rejoinder to Kennedy**/Martin JAY/ Kritika članka Kennedyjeve, dokazujoč Schmittov katoliški background (vsi pomembnejši koncepti moderne doktrine države so sekularizirani teološki koncepti). Kennedyjeva ne dela razlike med Inštitutom za socialno raziskovanje in Frankfurtsko šolo, katere manj pomembne predstavnike razglaša za najprominentnejše. Slednjih v resnici niti ne omenja — toda prav Adorno, Marcuse in Horkheimer so ostro kritizirali Schmitta. Ne upošteva časa, ko se je Kirscheimer priključil Inštitutu, Benjaminovega zapletenega razvoja, Neumannove kritike Schmitta v *Behemoth*. Habermas pa je eden najostrejših Schmittovih kritikov od zgodnjih spisov do spisa o civilni nepokorščini — ki je nastal bolj pod vplivom ameriških političnih teoretikov (Thoreau, Dworkin, Rawls...), kot pod Schmittovim vplivom./ **Beyond Carl Schmitt: Political Theory in the Frankfurt School**/Alfonz SÖLNER/ C. Schmitt in FŠ je sicer pomembna tema, toda Kennedyjeva je zamudila priložnost. Avtor problematizira njene trditve v točkah: Benjamin, Neumann, Kirscheimer, Habermas./ **The Critique of German Liberalism: A Reply to Kennedy**/Ulrich K. PREUSS/ Se strinja s Kennedyjevo le v tem, da je Schmitt napravil vtis na Habermasa. Pro-

blematizira Schmittovo teorijo demokracije, suverenosti, legitimacije/legitimitete dokazujoč Habermasovo oddaljenost od Schmitta./ ARTICLES/ Machajsky: **A Rightfully Forgotten Prophet**/Ernest HABERKERN// »Against Theory«, **Pragmatism and Deconstruction**/Jeffrey MALKAN//NOTES AND COMMENTARY/ **The Price of Sovietization**/Victor ZASLAVSKY// **Beyond Otherness or: The Spectacularizations of Anthropology**/Jonathan FRIEDMAN/ Prispevek je kritično ovrednotenje sodobnih trendov v antropologiji. Če je za modernizem značilno, da je znanstven, racionalističen in socialističen, je sprememba v šestdesetih korenita. Značilnosti današnjega postmodernizma so fragmentacija, decentralizacija, deprivilegirana znanost, vse je zvedljivo na kulturo. Fascinacija z »drugim« nas zaslepi za globlji problem: relativizem, ki je simptomatičen za deintegracijo zahodne samoidentitete/. /REVIEWS/ **Charles Newman: The post-Modern Aura: The Act of Fiction in Age of Inflation**/Marc WORTMAN/ /Peter L. Berger: **The Capitalist Revolution: Fifty Propositions about Prosperity, Equality and Liberty**/ Samuel Bowles/Herbert Gintis: **Democracy and Capitalism: Property, Community, and the Contradictions of Modern Social Thought**/Frank HEARN// Jeffrey Herf: **Reactionary Modernism: Technology, Culture and Politics in Weimar and the Third Reich**/Geoff ELEY// Julie Burchill: **Damaged Gods: Cults and Heroes Reappraised**/Nigel RAPPORT// Steven L. Burg: **Conflict and Cohesion in Socialist Yugoslavia: Political Decision Making since 1966**/. Pedro Ramet: **Nationalism and Federalism in Yugoslavia, 1963—1983**/. Harold Lydall: **Yugoslav Socialism: Theory and Practice**/Pedro Ramet ed.: **Yugoslavia in the 1980s**/ Jim Seroka/ Rados Smiljković: **Political Organizations in Socialist Yugoslavia**/Laszlo SEKELJ//

PKK

PKK

New German Critique 41/1987

SPECIAL ISSUE ON CRITIQUES OF THE ENLIGHTENMENT vsebuje naslednje prispevke: **The Idea of the University**/Jürgen HABERMAS/ Jaspers, Schelsky in SDS so v povojnem obdobju poizkušali revitalizirati retematizirano idejo univerze. Pri tem so se navezovali na Humboldtovo umestitev vprašanja univerze v točko 1. institucionalizacije brez izgube avtonomije in 2. želje države po takšni univerzi. Je takšna univerza kdaj zaživela? Ne. Univerze, ki bi s filozofijo v središču strukturirala etnotnost raziskovanja in poučevanja, etnotnost znanosti, etnotnost znanosti in splošne izobrazbe ter etnotnost znanosti in razsvetljenstva nikoli ni bilo. Dvajseto stoletje je odpravilo še preostanek pogojev, ki bi jo deloma omogočali. Prav zato je ideja o reformi univerze, ki bi hotela tako ali drugače udejanjiti modificiran Humboldtov model obsojena na neuspeh. Toda univerza vendarle obstoji kot entiteta. Zakaj? Univerza je po Habermasu institucija, v kateri »komunikativne ali diskurzivne oblike znanstvene argumentacije... držijo skupaj učni proces v njegovih različnih funkcijah«. (str. 21)/ **Critical Theory and the Dialectic of Rationalism**/Richard WOLIN/ **Punching Out the Enlightenment**/Neil WILSON/ Avtor dokaj na široko prikazuje Sloterdijkovo delo **Kritik der zynischen Vernunft**. Ko ocenjuje domet dela, mu očita totalno kritiko razsvetljenstva in željo po vrnitvi v stanje nedolžnosti razsvetljenstva. Sloterdijk naj bi zahteval ločitev moči in uma. Če bi rekli s Habermasom, na katerega se avtor tudi sklicuje, je Sloterdijk spregledal diferenciranost razsvetljenstva./ **Marx, Nietzsche and Critical Theory**/Nancy S. LOVE/ »Jürgen Habermas trdi, da vsebujejo analize dialektike razsvetljenstva s strani kritičnih teoretikov performativno kontradikcijo. Z identificiranjem uma z represijo spodmaknejo tla lastni kritiki... V tem tekstu preiskujem, kako marksovski in nietzschejevski princip menjave delujeta drug na drugega v kritični teoriji — kje se razhajata in kje sovpadata in zakaj hkrati sugerirata in subvertirata takšno

povezavo. Trdim, da je Habermas odkril performativno kontradikcijo med marksovskim in nietzschejanskim konceptom menjave... To govori v prid Habermasovemu argumentu, da je mogoč tudi drugačen odgovor na moderno družbo. Vendarle pa Nietzschejev princip menjave razkriva meje Habermasove alternative in potrebo po radikalnejši rekonstrukciji racionalnosti.*/ **Nietzsche's Pursuit of Modernism**/Robert GOODING-WILLIAMS/ **Kracauer and History**/D. N. RODOWICK/ **Kracauer in English: A Bibliography**/Tom LEVIN/ **Blumenberg and Secularization**/Laurence DICKEY/ **REVIEWS**; E. Fromm, **The Working Class in Weimar Germany**/Seyla Banhabib, **Critique, Norm and Utopia**/Antonio Negri, **Marx Beyond Marx**//

S. G.

Theoria 1-2/1987

LJUDSKA PRAVA — osrednji sklop številke. Prinaša raznovrstne razprave, ki pa implicitno ali eksplicitno tematizirajo vprašanje človekovih pravic v Jugoslaviji. **Odnos između političkih i socijalno-ekonomskih ljudskih prava**/Mihajlo MARKOVIĆ/ **Pravo na pobunu**/Tony HONORÉ/ **Osnovna prava i ustavno-pravna država**/Zoran ĐINĐIĆ/ Z domišljenostjo ki mu je lastna, se loteva vprašanja protislovij, ki izhajajo iz konkretizacije t.i. temeljnih pravic oziroma celo t.i. preddržavnih pravic (naravnih) v sferi ustavnega prava. Avtor ugotavlja, da so t.i. temeljne pravice vedno historično posredovane. Temeljne pravice v tem primeru označujejo naloge, ki jih neka družba nenehno rešuje s tem, da te pravice vedno znova interpretira. Takšna zastavitev vprašanja temeljnih pravic je v dokazovanju nezadostnosti oziroma nepravnosti naše države manj prepričljiva, kot teorija, ki izhaja iz t.i. naravnega prava. Vendar je prav ta izpeljava priporočljiva. Treba je namreč vzeti v obzir »interne probleme in protislovja, ki označujejo institut »temeljnih pravic« v njegovi nedovršeni obliki.*/ **O ljudskim pravima**/Milorad BELANČIĆ/ **Politički sistemi osnovna prava**/Vojislav KOŠTUNICA/ **Fridrih von Hajek o slobodi**/Dragan D. LAKIČEVIĆ/ V nasprotju z racionalistično tradicijo, ki verjame, da je mogoče na mesto t.i. običajnih institucij postaviti plansko urejeno družbo, F. von Hayek utemeljuje svoja razmišljanja na liniji angleškega empirizma in njegove teze, da je konstitutivni element človeka neznanje, zaradi česar ni mogoč vseobsežen plan, ampak se mora življenje odvijati v okviru spontano nastalih institucij, ki zagotavljajo določene oblike racionalnosti. Zagotovilo racionalnosti sodobnih družb je trg./ **Prilog raspravi o krivičnom delu neprijateljske propagande**/Srđa POPOVIĆ/ **Kriza, dijalog i član 133**/Svetlana KNJAZEV-ADAMOVIĆ/ **Svedočanstva**/OGLEDI I ČLANCI/ **Dali je marksizam naša sudbina?**/Milan KOVAČEVIĆ/ **Razmišljanja o filozofiji prakse**/Neven SESARDIĆ/ **RAZGOVOR O KOSOVU**/ Sodelujejo D. Mičunović, T. Indić, B. Horvat, A. Jevtić idr.// **PRIKAZI**/ **IZ RADA FILOZOFSKOG DRUŠTVA SRBIJE**//

S. G.

»Akcija 25. poslancev«

Koper
Glagoljaška 1

Koper, 25. 12. 1987

Miran Hasl

Uredništvu
ČASOPISA ZA KRITIKO ZNANOSTI
Ljubljana

ZADEVA: »AKCIJA 25. POSLANCEV«

Sem eden tistih, ki so v akciji sodelovali, zato sem z zanimanjem prečital v zadnji številki Časopisa vse o akciji in si osvežil spomin na tiste vesele dni; pa tudi kaj novega sem izvedel.

Menim, da je prav, da želite sedanje generacije in »strukture« spoznati z nekaterimi naprednimi hotenji, razmišljanji in prizadevanji predvsem na tistih področjih — kadrovanje, kandidiranje, volitve — kjer se žal še do danes ni kaj prida spremenilo. Vsakemu drugačnemu mnenju predvsem zunaj skupščine SRS pa smo takrat — danes so vsaj tu zadeve boljše — takoj pripisovali zle namene. Zato sem 12. septembra 1971 naslovil na Skupščino SR Slovenije nekaj vprašanj glede načina pisanja o »akciji«. Poklicali so me in mi v Skupščini povedali »da akcija 25 poslancev Skupščine ne zadeva in da mi vodstvo Skupščine svetuje, da se obrnem kam drugam, npr. na Republiško konferenco SZDL«. (Skupščina SZDL je prav ta dan zasedala). Ker z vprašanji ne bi mogel priti na skupščino kar med zasedanjem, mimo sprejetega dnevnega reda, sem se odločil posredovati navedena vprašanja Centralnemu komiteju ZKS.

V prilogi vam pošiljam fotokopiji tako dopisa (19. 9. 1971) kot odgovora sekretariata CK ZKS (22. 9. 1971).

Morda še to. Na mojo zahtevo, da bi bil še kdo prisoten, sta na zagovoru, pardon, razgovoru s tov. Nado Majcen, članico RK SZDL v Kopru, prisostvovala tudi dva predstavnika občinskega vodstva ZSMS — Koper.

Srečno in uspešno Novo leto! S tovariškimi pozdravi.

Miran Hasl

poslanec prosvetno kulturnega zbora

Skupščine SR Slovenije

19. IX. 1971

Centralnemu komiteju ZK Slovenije

Dne 12. IX. 1971 sem naslovil na Skupščino SR Slovenije kot poslanec prosvetno kulturnega zbora naslednji poslanski vprašanji:

V zvezi z »akcijo 25. poslancev« potekajo med republiški predstavniki družbeno političnih organizacij in posamezniki iz skupine »25.« in izven nje, mnoge razprave, ki trajajo že polna dva meseca. V tem času je bilo povedanih in objavljenih vrsta večkrat popolnoma si nasprotujočih si mnenj, kritik, manj samokritik, v razpravah pa smo lahko zasledili tudi nekaj tako težkih sodb in obsodb, da terjajo le-te zelo resno, stvarno in s konkretnimi dokazi podprto obravnavo.

Kot eden od podpisnikov, ki je pristopil k realizaciji, v Skupščini sprejetega amandmaja in ki se jim danes preko tiska, na sestankih, posredno ali neposredno pripisujejo skrajno negativna hotenja in cilji, prosim za odgovore na naslednja vprašanja:

1. Ali niso razprave predvsem pa obsodbe od strani republiških vodstev družbeno političnih organizacij tim. »akcije 25. poslancev« dobile takšne razsežnosti, da ima zadeva že sedaj resne politične posledice? Ker sem za »temne sile«, »politične diverzije«, »politikanstvo«, »boj za oblast«, »razbijanje politične enotnosti in podobna naklepna dejanja 25. poslancev zvedel šele iz časopisnih, radijskih in televizijskih obvestil, vprašujem v imenu mnogih občanov obalnega območja, ki so jim zadeve nejasne in nerazumljive in v svojem imenu še naslednje:

2. Za takšne »temne sile« gre? Kdo so ti posamezniki oziroma skupine? So med 25. poslanci ali med ostalimi poslanci v Skupščini, v Izvršnem svetu, v republiških vodstvih SZDL ali ZK, v Ljubljani ali izven nje ali kje drugje?

Ali ne bi kazalo slovenski javnosti, ki je nad poletnimi dogodki zaradi nepoznavanja močno presenečena, povedati poleg ocene, da gre za »boj za oblast« še to, kdo koga ogroža, kdo je ogrožen in s kakšnim dejanjem je to pokazal?

Če navedene in druge, izrečene in napisane sodbe slone na dokazanih dejstvih, zakaj z njimi ne seznanimo javnosti in s tem preprečimo ugibanja, mnoge komentarje, natolcevanja, ulične in kavarniške govorice?

Po razgovoru v Skupščini ter po ponovnem premisleku sem se odločil posredovati navedena vprašanja CK ZKS. RK SZDL je medtem že zasedala in zadevo »akcije« sklenila. Kljub temu, da je celotno zadevo res potrebno zaključiti in iz nastalega nesporazuma izluščiti tudi pozitiven in koristen nauk, pa bi vendar kazalo dati potrebno težo tudi vprašanjem, ki jih tu navajam.

Če si danes brez škode lahko privoščimo različnost pogledov v marsikaterem vprašanju, v drobnih in tudi večjih zadevah našega samoupravnega, družbeno političnega, gospodarskega in prosvetno kulturnega življenja, pa ne sme biti najmanjše dileme, nobenega oklevanja in neenotnosti, ko gre za vprašanja razrednega nasprotnika, ko gre za takšne ali drugačne sile, ki bi stvari želele izkoristiti in razvoj speljati v kalne vode.

Prav zato in samo zato prosim za odgovore na tu postavljena vprašanja.

V vednost Obalnemu komiteju

ZKS — Koper

Sekretariat

Datum: 22. 9. 1971

St.: 02-1074/2

Tovariš

Miran Hasl

poslanec Prosvetno-kulturnega zbora

KOPER

Glagoljaška 1

V zvezi z Vašim pismom, ki ste ga naslovili na Centralni komite ZKS in v katerem postavljate nekaj vprašanj, ki se nanašajo na »akcijo skupine poslancev«, Vam sporočamo naslednje:

Stališče sekretariata CK ZKS o akciji skupine poslancev pri kandidiranju članov Predsedstva SFRJ iz Socialistične republike Slovenije je bilo objavljeno v »Delu« 31. julija 1971. Po objavi stališča sekretariata pa so se v javnosti pojavile različne interpretacije stališč. Zato je dal sekretariat CK ZKS za »Delo« posebno izjavo, v kateri svoje stališče širše pojasnjuje. Izjava sekretariata je bila objavljena v »Delu« dne 3. septembra 1971.

O akciji skupine poslancev je zavzela stališče tudi Republiška konferenca SZDL. To so storili tudi izvršni organi nekaterih drugih organizacij.

O stališčih, ki jih je sekretariat CK ZKS sprejel o akciji nekaterih poslancev-komunistov pri kandidiranju članov Predsedstva SFRJ iz Slovenije pa je sekretariat za 23. sejo CK ZKS, ki je sklicana za 29. september, pripravil poročilo, CK ZKS se bo do obravnavanih vprašanj opredelil, o čemer bo javnost tudi obveščena. V stališčih CK ZKS bodo brez dvoma vsebovani odgovori tudi na Vaša in podobna vprašanja. Tovariški pozdrav!

Sekretar:
Andrej Marinc

UDK: 331.109.22

UDK: 331.109.22

Toni Kuzmanič

Self-repressiveness: The Case of the Strike in Labin 1987

SYNOPSIS

It has become a habit to comprehend repression in «socialism» in relation with repression in «capitalism», namely as a cluster of similar but distinctive measures issued by the organs and organizations from the state or state and relating to society. The investigation of the strike in Labin in 1987 under the conditions of self-management has shown that such a pattern of thinking cannot be applied without serious doctrinal difficulties. In self-management socialism, self-repressiveness of «state» institution (because, as in self-management it is not possible to speak of «state or society»). Self-repressiveness is imposed within the «people's militia» as a socialized organ of self-repressiveness, as well as the example of entire institutionalization of self-management institutions as self-repression. This has been particularly expressed in the relationship between the subject force of self-management, i.e. the Party of Workers, and the workers' (miners') struggle, recognized in the case of Labin strike as an open attempt to externalize self-repressiveness in the hands of miners.

istopis

Tonči Kuzmanić

Lucijan Vuga

Samorepresivnost: primer labinskega štrajka 1987

SINOPSIS:

V navado je prišlo, da se represija v »socializmih« misli z ozirom na represijo v »kapitalizmih«, namreč kot skupek bolj ali manj represivnih ukrepov, ki prihajajo od strani organov in organizacij iz orbite države in ki se nanašajo za družbo. Raziskava štrajka v Labinu, se pravi štrajka v pogojih samoupravljanja, kaže, da se brez večjih težav pri izpeljavah ne da rabiti tovrstnega mišljenjskega vzorca. V samoupravnem socializmu je namreč na delu samorepresivnost »družbe«, natančneje združbe (kajti tako kot se v samoupravljanju ne da govoriti o delitvi med državo in družbo se ne da govoriti ne o državi in ne o družbi). Le-to avtor nakazuje tako znotraj funkcioniranja ljudske milice kot podružbljenega organa samorepresivnosti kot tudi na primeru funkcioniranja celokupne institucionaliziranosti samoupravljanja, ki deluje kot samorepresija. Še posebej je to prišlo do izraza v razmerju med nosilno subjektoidno silo samoupravljanja, njeno Partijo dela in pa delavskimi (rudarskimi) boji, ki so se v primeru štrajka v Labinu postavili tudi kot odprt poskus povnanjenja samorepresivnosti v rudarskih špalirjih.

UDK: 331.109.32

UDK: 331.109.32

UDK: 331.109.32

Tonči Kuzmanić

Lucijan Vuga

Self-repressiveness: The Case of the Strike in Labin 1987

SYNOPSIS

It has become a habit to comprehend repression in »socialisms« in relation with repression in »capitalisms«, namely as a cluster of more or less repressive measures issued by the organs and organizations from the orbit of the state and relating to society. The investigation of the strike in Labin, i.e. strike under the conditions of self-management, has shown that such a pattern of thinking cannot be applied without severe derivation difficulties. In self-management socialism, self-repressiveness of »society« is in action (because, as in self-management it is not possible to speak of the division between the state and society, it is neither possible to speak of the state or society). Self-repressiveness is implied within the functioning of the people's militia as a socialized organ of self-repressiveness, as well as on the example of entire institutionalization of self-management functioning as self-repression. This has been particularly expressed in the relationship between the subjectoid force of self-management, i.e. its Party of Works, and the workers' (miners') struggles, recognized in the case of the Labin strike as an open attempt to externalize self-repressiveness in the lanes of miners.

Lucijan Vuga

Tonči Kuzmanič

Hkrati obstoječe različnodimenzionalne strukture ali brezdimenzionalnost

V navado je prišlo, da se teoretizirajo v "socializmih" misli z ozirom na te-
 presjejo v "kapitalizmih" namreč kot skupok bolj ali manj

SINOPSIS:

Množijo se nove teorije, ki skušajo razložiti čedalje pogostejše presenetljive
 eksperimentalne ugotovitve, nasprotujoče sedaj veljavnim teorijam o naravi
 in zgradbi snovi, časa in prostora. Pri tem poskušajo nekateri vidni
 znanstveniki razrešiti probleme z uvajanjem multidimenzionalnosti, kar
 je v bistvu pravilno, saj se s tem približujejo resnici:

Kakor so relativni prostor in čas, masa in energija, enako je z dimenzijami —
 relativne so in odvisne od opazovalca. Upošteva je še Mandelbrotovo
 fraktalno teorijo, lahko domnevamo, da je dopusten sklep, da za primer-
 nega opazovalca, ki je v ustreznem položaju do objekta, objekt tudi izgubi
 dimenzijo in ta postane nič.

UDK: 510.21

UDK: 331.103.2

Lucijan Vuga

Tonči Kuzmanič

Self-representiveness: The Case of the Strike in Labin 1937

SYNOPSIS

There are increasing in number new theories, which try to explain more
 and more surprising experimental findings, that are in contrast with
 actual theories of the nature and of the matter structure, the time and
 the space. At the same time some of the famous scientists attempt to
 solve the problem by introducing multi-dimensionality, what in principle
 is correct, so they get near the true:

Like the space and the time, the mass and the energy are relative, the
 same is with the dimensions — they are relative and depend upon the
 observer. To take into account still the Mandelbrot's fractal theory, we
 may suppose, that the conclusion is allowed, that for a suitable observer,
 which is in an adequate position in front of the object, it loses his di-
 mension too and it becomes zero.

It has become a habit to comprehend regression in relation
 relationship between the subjected force of self-management, i.e. its Party
 of the Labin strike as an open attempt to externalize self-representiveness
 instances of miners.

UDK: 801.731.1.

Aleš Debeljak

Mircea Eliade: Kreativna hermenevtika in sveto

SINOPSIS

Razprava prikazuje pojem svetega in **homo religioususa**, kakor ga je razvil Mircea Eliade, naslanjajoč se na fenomenologijo. Na temelju indijskih, azijskih in oceanijskih kozmoloških religij je oblikoval svoj pojem v polemiki z evropocentrizmom judovsko-krščanske religije, ki ima osnovo v Bogu-Očetu in razliki med nebese in zemljo. **Homo religiousus** je osnovni modus biti tako za teiste kakor tudi za ateiste. Sveto kot sveto namreč šele vzpostavi okvir za samorealizacijo **homo religioususa**. Sveto je pred božjim in ni vezano na religije, marveč je njihov pogoj. Za analizo svetega kot svetega je najustreznejša metoda kreativne hermenevtike kot procesa neskončne interpretacije, ki v horizont razumevanja vključuje tudi pozicijo raziskovalca samega. Zato je kreativna hermenevtika formativni in informativni proces hkrati.

UDK: 801.731.1.

Aleš Debeljak

Mircea Eliade: The sacred and the creative hermeneutics

SYNOPSIS

This treatise shows the concept of **homo religiousus** as developed by famous historian of religions, Mircea Eliade, grounding his concept in the phenomenological philosophy. Based on Indian, Asian and Oceanic religions this concept was articulated as opposed to the europocentrism of Jewish-Christian religion, constructed on the background of God-the-Father and the difference between the Heaven and the Earth. **Homo religiousus** is the basic existential modus of human being, regardless to his/her teism or ateism. The sacred as the sacred constitutes the framework of self-realisation of **homo religiousus**. The sacred thus comes before the God and is not affiliated with religions, yet it is their condition. For the analysis of the sacred as the sacred the most pertinent method is creative hermeneutics as an endless interpretation which integrates in the horizon of understanding the standpoint of researcher as well. Therefore creative hermeneutics is formative and informative process at the same time.

Pokle

Naročnino bom(o) poreval(i) po prejemu polarnice oz. računa. Na leto izide 12 oz. 6 dvojnih števk.

Naročilnico pošljite na naslov

Časopis za kritiko znanosti, Kermšičeva 4, 61000 Ljubljana

108
Društvo slovenskih pisateljev
Ustavna komisija upravnega odbora

Delovna skupina za ustavni razvoj pri
slovenskem sociološkem društvu

GRADIVO ZA SLOVENSKE
USTAVO

Naročilnica

Nepreklicno naročam(o) izvod(ov) Časopisa za kritiko znanosti

---

Priimek in ime oz. naziv ustanove

Ulica

Kraj

Poklic

Naročnino bom(o) poravnal(i) po prejetju položnice oz. računa. Na leto izide 12 oz. 6 dvojnih števil.

Naročilnico pošljite na naslov
Časopis za kritiko znanosti, Kersnikova 4, 61000 Ljubljana

Naročilnica

Neprekinjeno naročam(o) izvod(ov) Časopisa za kritiko znanosti

Primerik in ime oz. naziv ustanove

Ulica

Kraj

Polje

Naročnino bom(o) poravnal(i) po prejemu položnice oz. računa. Ne
foto izide 12 oz. 8 dvojnih števil.

Naročilnico pošljite na naslov
Časopis za kritiko znanosti, Kerstanškova 4, 61000 Ljubljana